

Издавачки савјет
(Publishing Council)

Дејан Мандић, др Ђорђе Бубало,
Веселин Песторић, Биљана Ивановић, Невенка Митровић

Редакција
(Editorial Staff)

Веселин Песторић, Невенка Митровић, др Ђорђе Бубало,
Доц. др Илија Лалошевић, др Драго Шеровић,
мр Зорица Чубровић, др Горан Комар

Главни и одговорни уредник
(Editor in Chief)
Веселин Песторић

Замјеник гл. и одг. уредника
(Assistant Editor)
Невенка Митровић

Власник и издавач
(Owner and Publisher)
Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови

Адреса Редакције
(Editorial offices)
Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови
Трг Херцег Стјепана 6

**Tel. 031/321-900; Fax: 031/324-328; e-mail: biblhn@t-com.me
www.bibliotekaherceg-novi.org.rs**

YUISSN 0350-7769

БОКА

30

ЗБОРНИК РАДОВА
ИЗ НАУКЕ, КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ

(A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART)

ХЕРЦЕГ-НОВИ, 2010. ГОДИНА

САДРЖАЈ

Доц. др Илија Лалошевић: Утврђени пунктови которске тврђаве венецијанског периода	7
Др Светислав Вученовић: Третман светске баштине Котора у Студији за просторни план 2009.	17
Марија Црнић-Пејовић: Један заборављени часопис	65
Невенка Митровић: Завичајна библиотечка збирка Боке Которске у ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег Нови	103
Анита Мажибрадић, Зорица Чубровић: Породица Никићијевић у 18. и 19. вијеку	157
Мр Борис Илијанић: Једно виђење просторних могућности Општине Херцег-Нови кроз планску регулативу	181
Мр Катарина Митровић: Економске прилике у опатији Светог Ђорђа код Пераста с посебним освртом на <i>servitium commune</i> (14. и 15. столеће)	201
Др Виолета Цветковска Оцокољић, Др Татјана Цветковски: Улога Котора и црногорских племена у преносу млетачке дипломатске поште	221
ПРИЛОЗИ	235
Марија Михаличек: Избор најзначајнијих музеалија и архивалија (XIX- прва пол. XXв.) из оставштине породице Висковић	237
Др Бојан Ђорђевић: Сећање академика Бранислава Којића на Херцег Нови из првих дана окупације 1941. године	253
ГРАЂА	261
Горан Ж. Комар: Трговачка књига Данила Глигоровог Павковића Пођанина (1790 - 1816)	263

Ilija LALOŠEVIĆ

UTVRĐENI PUNKTOVI KOTORSKE TVRĐAVE VENECIJANSKOG PERIODA

Ključne riječi: kule, bastioni, graditeljstvo, fortifikacije, utvrđeni gradovi, tvrđave, Kotor, Boka Kotorska

1. UVOD

Od davnina je Boka Kotorska predstavljala strateški važan geografski region. Njena tri prostrana, međusobno povezana zaliva (Hercegnovski, Tivatski i Kotorski) čine jednu od najboljih prirodnih luka na svijetu. Najvažniji grad i uporište Boke, Kotor, nalazi se u podnožju brda Sv. Ivan na strateški veoma povoljnoj aluvijalnoj zaravni, između rijeke Škurde, mora i izvora Gurdic. Od davnina je jaki utvrđeni grad, koji iako praktično izolovan u dnu zaliva, i dva vijeka okružen sa svih strana turskom teritorijom, nikada nije pao Turcima u ruke.

U nesigurnim vremenima nastanka Kotora, topografski uslovi su bili odlučujući faktor za izbor položaja grada, njegov urbani razvoj i opstanak. Najstarije utvrđenje - "gradina" moglo se još od ilirskih vremena nalaziti na vrhu brda Sv. Ivan [1]. Do sada nisu pronađeni tragovi utvrđenja rimskog naselja, koje je izvjesno postojalo na području današnjeg grada i bilo pod nazivom *Catarum* ili *Acruvium*. [1].

Prve vijesti o Kotoru poslije doseljavanja Slovena donosi Konstantin Porfirogenit. Po njemu su Saraceni 867. godine zapalili donji grad Kotor [2]. Ovo posredno upućuje da je tada postojao i gornji grad, tj. tvrđava u brdu Sv. Ivan.

Ekonomski prosperitet nemanjičkog perioda (1168-1371), kada je grad kao glavna izvozna luka ubirao značajna sredstva, bio je preduslov za radikalnu rekonstrukciju odnosno izgradnju fortifikacionih objekata i trasa, čija se dispozicija u velikoj mjeri podudara sa današnjem.

Poslije pada srpske srednjovjekovne države, nastupio je buran period sa čestim smjenama vlasti, pa se Kotor, nakon brojnih molbi, uspio 1420. godine staviti pod mletačku zaštitu. Mlečani su postepeno sužavali privilegije

Slika 1. Plan Kotorske tvrđave

koje su priznali Kotoru prilikom predaje, a grad je u privrednom smislu nazadovao, ali je u strateškom pogledu dobijao na značaju, što je za posljedicu imalo povećano interesovanje za njegova utvrđenja.

2. NAJZNAČAJNIJI ODBRAMBENI PUNKTOVI U PRIOBALNOM DIJELU

Prvu veliku mletačku intervenciju ojačanja kotorskih bedema predstavljaju kula Gurdić, sagrađena na južnom dijelu gradskih bedema pored mora, u blizini izvora Gurdić 1470. godine [3]. Kula Gurdić (sl. 2.) je relativno dobro očuvana, uprkos tome što je temeljena na kaveroznom, krečnjačkom terenu, neposredno uz izvor. Stariji zid između kule i južnih gradskih vrata je nešto ugroženiji. Kula još uvijek nije istražena, iako se u okviru nje ili u njenoj blizini očekuje nalaz crkve sv. Marije od Mosta (Gurdića) “*S. Maria de ponte sive de Gurgute*”, na koju su krajem 17. vijeka bile postavljene ratne sprave “*tormenta bellica*”. Dakle bila je funkcionalno uključena u fortifikacioni sistem grada. Prije dvadesetak godina unutrašnjost kule (kazamati, koridori, toparnice) je pretvorena u sklonište, što je bila i jedna od prepreka inicijativama za njenu revitalizaciju. Najveći i praktično jedini tehnički problem pri revitalizaciji kule je zaštita od vlage, koja je uobičajeni problem i kod drugih sličnih građevina.

Sjeverno od kule Gurdić, prema staroj mletačkoj Vojnoj bolnici (sada Centar za kulturu), nalazio se bastion koji je na planu kapetana Franćeska Đi-

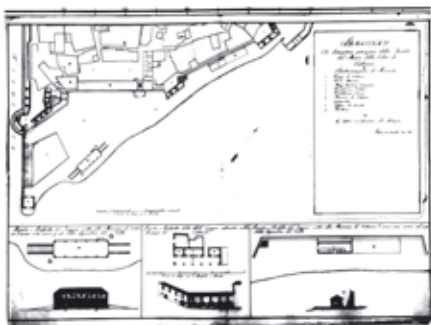
Slika 2. Kula Gurdić

Slika 3. Bastion Korner

rončija iz 1785. godine označen kao “*Piattaforma S. Francesco rovinosa*” (Sl. 1., položaj br. 22). Nije nam poznato vrijeme nastanka ovog bastiona. Sudeći po istorijskim podacima bastion je doživio radikalnu rekonstrukciju 1590. godine, za vrijeme providura Pizanija. Krajem 19. vijeka austrijske vlasti srušile su već značajno oštećeni bastion, radi prolaza priobalnog puta. Na njegovom mjestu, a u pravcu srednjovjekovnog zida ojačanog kontraforima, sagrađena je eskarpa koja se po opusu teško može razlikovati od mletačkog zida. U gornjem dijelu novog zida, tom prilikom je ugrađeno nekoliko spolija sa grbovima, uključujući i natpis providura Pizanija

Bastioni Korner i Valijer, a vjerovatno i dio bedema između njih, zidani su poslije velikog zemljotresa 1667. godine [3]. Bastion Korner (Sl. 3) nedovoljno je istražen i treba da bude revitalizovan u skladu sa rezultatima budućih istraživanja.

Slika 4. Plan tvrđave u zoni Vrata od mora (bastioni Citadela, Valijer i Korner), *Archivio di Stato, Venezia, Provveditori alle Fortezze (ex. B.83 dis. 121), autor plana Alessandro Ganassa, E. Concina, La Fabbrica della Fortezza*

Istraživanja bastiona Valijer (Sl. 5) vršena su u nekoliko navrata od strane Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Kotor. U njegovoj unutrašnjosti su pronađeni ostaci srednjovjekovnog gradskog zida sa kapijom romano-gotičkog stila 14. vijeka. Nakon istraživanja izrađen je projekat revita-

lizacije, koji u prostoru između starog bedema i spoljašnjih zidova bastiona predviđa ugostiteljski objekat i galeriju, a ispred stare kapije, sa unutrašnje strane, ulaz i baštu restorana.

Slika 5. Bastion Valijer

Slika 6. Citadela

Produžujući šetnicom iznad glavnih gradskih vrata, koja je ujedno i galerija za pristup pojedinačnim prostorima kompleksa Kule gradske straže, Providurove palate i Vjećnice, dolazi se do jednog od najznačajnijih utvrđenih gradskih položaja, Citadele (“Citadela” ili “Campana”). U vrijeme kada je nastala, početkom 16. vijeka, Citadela je bila autonomno gradsko utvrđenje koje se moglo braniti i u slučaju predaje grada (Sl. 6). Ona je kasnije povezana

Slika 7. Prelazak sa kružnih na poligonalne bastione (B.Lorini, *Delle Fortificationi*, Venezia 1597, korišćen primjerak iz Fine Arts Library, Philadelphia)

sa susjednim kortinama, sjevernom i zapadnom, a 1613. godine otvaranjem dvije velike toparnice formirana je tzv. "Piazza Soranzo", niži artiljerijski položaj prema luci i gradskim vratima. Projekat revitalizacije sjevernog dijela gradskih bedema, koji je adekvatno valorizovao i prezentirao Citadelu, toparnice, rampe i dr. izrađen je 1983. godine. Početkom 1990. godine pojavio se investitor zainteresovan za revitalizaciju kompleksa bastiona Citadela i njegovog uklapanja u turističko-ugostiteljski ansambl na potezu od Kule gradske straže do zgrade Vijećnice. Iako je uloženi napor da se prezentuju, a dijelom i rekonstruišu izvorni bitni elementi kompleksa, prilikom revitalizacije su nažalost izgubljeni dragocjeni ostaci najstarijih fortifikacija Kotora, kao i njihovi prateći elementi (djelovi romaničkih kasarni, pomoćnih zgrada i dr.

Sudeći po izvorima, Citadela je počela da se gradi početkom, a završena u drugoj polovini XVI vijeka, i već tada bila tehnički zastarjela. Naime, tridesetih godina XVI vijeka došlo je do prelaska na poligonalne bastione, budući da su kružni imali više nedostataka, od kojih je najznačajniji bio tzv. „mrtvi ugao“, odnosno prostor ispred bastiona koji nije mogao da se pokriva artiljerijskom vatrom (sl. 7).

Primjer utvrđenog punkta poligonalnog oblika je bastion *Bembo*, u nekim istorijskim izvorima poznat i pod imenom *Vendramin* (Sl. 8) iz 1539. godine, koji se sa velikom dozom sigurnosti može atribuirati čuvenom italijanskom arhitekti Sanmikeliju (*Michele Sanmicheli*) [4], koji je jedan od najznačajnijih pobornika i autora ovakve forme bastiona. Bez prethodnih istraživačkih radova i strožih konzervatorskih smjernica, ali ni većih propusta sa aspekta zaštite i prezentacije spomenika, ovaj bastion je još prije zemljotresa 1979. godine bio adaptiran za potrebe gradske ljetnje pozornice. U unutrašnjosti bastiona sačuvan je najveći dio autentičnih elemenata i konstrukcija, koje prilikom buduće rekonstrukcije treba detaljno istražiti, proučiti i prezentovati.

Posljednji bastion u području grada, od kojeg počinje pojas utvrđenja u brdu nosi naziv *Riva*, (sagrađen u vrijeme providura Alojza Rive 1540-1542., sl. 9). On se koristio kao ljetnja pozornica od pedesetih godina do izgradnje

Slika 8. Bastion Bembo (Vendramin)

Slika 9. Bastion Riva

nove pozornice na bastionu Bembo. Neuređen je i neistražen. Na njemu se nedavno nalazila kamenorezačka radionica Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Kotor.

3. ODBRAMBENI PUNKTOVI U DIJELU TVRĐAVE U BRDU

Prve mletačke radikalne intervencije na dijelu tvrđave u brdu bile su izgradnja *Kaštela* na vrhu brda Sv. Ivan (*Castello over Fortezza, Castello San Giovanni, Citadella*) krajem XV vijeka. On je praktično, do današnjih dana, spolja ostao u nepromijenjenom obliku iz tog vremena (sl. 10), a sačuvana je i autentična kapija iz vremena gradnje (sl. 11). Karakterističan je njegov oštri sjeveroistočni ugao (*sperone*), čija gradnja se često pominje u istorijskim izvorima (sl. 12). Kaštel je kasnije dobio spoljašnji ulaz sa pokretnim mostom i niz objekata u unutrašnjosti, uključujući i nekoliko intervencija iz vremena Austrougarske monarhije. S obzirom na njegov položaj, evidentno je da je kaštel bio praktično neosvojiv sa strane brda. Mlečani su u više navrata čak minirali, sjekli brdo, da bi ga učinili još nepristupačnijim.

Slika 10. Kaštel Sv. Ivan

Slika 11. Ulaz u Kaštel. XV vijek

Rekonstrukciji utvrđenja u brdu Mlečani dugo vremena nisu posvećivali veću pažnju. Održavali su i popravljali postojeći srednjovjekovni sistem bedema i kula [5]. Nešto veće opravke morale su se preduzeti poslije oštećenja u toku turskog napada 1657. godine, o čemu svjedoče zapisi o upotrebi kamena sa porušenog manastira Sv. Franja na Gurdiću za rekonstrukciju položaja *Batalja* (sl. 13). Tek krajem šezdesetih godina XVIII vijeka preduzete

Slika 12. Ugao Kaštela
("sperone")

Slika 13. Položaj Batalja

Slika 14. Ulaz u Kotoršku tvrđavu na
brdu sv. Ivan, 1760. g.

Slika 15. Položaj Renijer,

Slika 16. Karakteristične puškarnice,
XVIII vijek

Slika 17. Mala tvrđava (Posto Soranco)

su radikalne intervencije na ojačanju utvrđenja u brdu novim bastionima i artiljerijskim platformama.

Seriji radova koji su tada preduzeti prethodilo je postavljanje lučnog nadvoja nad ulicom iza apside kolegijalne crkve Sv. Marije od Rijeke (Koledata, Blažena Ozana) iz 1760. godine (sl. 14) na kojoj su natpis (REGIA MUNITAE RUPIS VIA, Glavni put za tvrđavu u brdu), godina izgradnje (AD MDCCLX) i krilati lav, simbol Republike Sv. Marka.

Godine 1768. proširen je pomenuti položaj Batalja, a u njegovoj blizini sazidan položaj *Renijer* (sl. 15). Njegovi zidovi, sa otvorima za topove u nižem dijelu i puškarnicama u gornjoj zoni, još uvijek su dobro očuvani. Na položajima *Renijer* i *Batalja* uočavaju se dvije vrste puškarnica, obične, uzane i dugačke za puške, i veće polukružne sa odgovarajućom kamenom klupicom za arkbuze (sl. 16).

Jedan od najznačajnijih odbrambenih položaja u brdu nosio je naziv *Soranco*, a poznat je i pod imenom *Mala tvrđava* (sl. 17). Kasarna u njenom sastavu imala je u prizemlju artiljerijsko skladište, na prvom spratu sobe za vojnice, a na drugom za oficire. U okviru istog položaja postoji i kazamat, značajna i čvrsta građevina, koja je u gornjim etažama bila zasvedena i imala zasebne ulaze sa spoljašnjeg kamenog stepeništa. Položaj *Soranco* je jedan od najvećih na ovom dijelu zidina. Na njemu su 1768. godine bili izvedeni obimni radovi, o čemu je, između ostalog svjedočio kamen sa natpisom [3].

Susjedni položaji *Sv. Marko* (sl. 18) i *Sv. Jerolim* (sl. 19, 20) su u više navrata pretrpjeli prepravke, doziđivanja i nadziđivanja, ali izgleda ne u većoj mjeri i 1768. godine. Da je to bio slučaj, i ovdje bi, analogno drugim položajima, bile ugrađene adekvatne ploče sa natpisima o obnovi i datumom.

Kula *Kontarini* do sada se datirala u 1571. godinu [3], iako se najvjerovatnije radi o vremenu gradnje kule na *Gurdiću* (oko 1470. godine). Međutim, bez obzira na datum, ovdje se bez sumnje, slično kao i za *kulu Loredan*, radi zapravo o objektu sa izrazitim srednjovjekovnim karakteristikama [5].

Slika 18. Položaj Sv. Marko, oluk i cistijerna

Slika 19. Položaj Sv. Jerolim sa redukcijom i kulom Kontarini

Slika 20. Položaj Sv. Jerolim

Slika 21. Položaj Priuli

U okviru velike kampanje na rekonstrukciji položaja u brdu, među najstarijim radovima su oni izvedeni 1767. g. na bateriji *Priuli* (sl. 21). Ovaj položaj ima prema sjeveru zaštitni zid sa puškarnicama i okruglu kulu stražaru na uglu sa zasvedenim krovom. Na ključnom kamenu toparnice prema sjeveroistoku je natpis sa imenom položaja i godinom izgradnje.

Na vrhu litice, ispod Kaštela, a iznad barutane Sv. Franjo, nalazi se artiljerijska platforma *Molin*, a ispod nje, u podnožju brda, skoro nad samim gradskim kućama, naspram Vojne bolnice, 1762. godine izgrađen je polukružni bastion *Sv. Tripun*. Predstavlja tipičnu artiljerijsku platformu sa jakim, eskarpiranim zidovima.

Značajnih radova na rekonstrukciji bilo je i na tvrđavskom sektoru od Kaštela do Gurdića, ali je ovdje relativno malo izdvojenih fortifikacionih punktova, već preovlađuje kontinualni tvrđavski zid. Najznačajniji položaji na ovom dijelu su *Sv. Stefan* i dva položaja sa imenom *Sv. Franjo* (sl. 22) od kojih je onaj niži često nosio i naziv «*Posto Zen*» (sl. 23).

Ovaj sektor tvrđave danas je izrazito nepristupačan, zapušten i za razliku od priobalnog dijela, u posljednjih osamdeset godina nije imao nikakvu, čak ni privremenu funkciju.

Slika 22. Položaj Sv. Franjo

Slika 23. Položaj Zen

Ukupno graditeljsko tkivo, iako izvorno fizički kvalitetno, neminovno se rastače i degradira. Kule, bastioni, kortine, artiljerski položaji, kasarne, skladišta, cistijerne, saobraćajnice i dr. permanentno se oštećuju pod uticajem atmosferilija, vegetacije, zemljotresa.

Ipak, brojne spomeničke vrijednosti ovog dijela kotorskih fortifikacija, uz atraktivnost prirodne okoline i vizura, solidan su preduslov iznalaženja mogućnosti i interesa za njihovu revitalizaciju. Svakako da su u ovom pogledu osnovni problemi infrastruktura, komunikacije i dr., a oni moraju biti generalno riješeni. Strateška opredijeljenja u pogledu namjene u prvom redu bi morala biti vezana sa turizam, kulturu i sl.

Uz prethodne istražne i projektantske aktivnosti, te infrastrukturno povezivanje sa gradom, bilo bi moguće započeti dugotrajne radove na zaštiti i revitalizaciji ostataka tvrđave. Niz budućih međusobno povezanih turističkih punktova odgovarao bi sistemu starih kula, bastiona i objekata za posadu.

LITERATURA

- [1] J. Martinović, Urbanistički razvitak grada Kotora kroz vjekove, Kotorska sekcija Društva istoričara Crne Gore 1948-1968, Kotor 1970, 85-92
- [2] P. Butorac: Teritorijalni razvitak Kotora, Anali historijskog Instituta JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1962-63, 43-101
- [3] V. Đurović: O zidinama grada Kotora, Zbornik izvještaja o istraživanjima Boke Kotorske II, SAN Spomenik CV, Beograd, 1956, 120-145
- [4] A. Deanovic, Dalmazia fortificata, Un concetto di Michele e Gian Girolamo Sannicheli, Castelli e citta fortificate, Istituto di Urbanistica e Pianificazione, Università di Udine, 1989, 27-36
- [5] I. Lalošević, Srednjovjekovno fortifikaciono graditeljstvo Boke Kotorske, GNP 2008 Drugi internacionalni naučno-stručni skup Građevinarstvo-nauka i praksa, Građevinski Fakultet, Podgorica, 2008, knj. 1, 703-708

Ilija Lalošević

FORTIFIED POSTS OF THE KOTOR FORTRESS IN THE VENETIAN PERIOD

Summary

In this paper the author presents the most significant interventions performed by the Venetian Republic improving the fortification of the fortified medieval town of Kotor from 1420 till 1797. As the aforementioned period is characterized by the development of firearms, those changes implied gradual reduction of escarps and height of ramparts and construction of proper strengthening defence posts, primarily towers and bastions. The towers typical for the 15th century and the first decade of the 16th century had as a rule a round base, while from the middle of the 16th century polygonal bastions were applied as superior solution, adapted to the artillery action.

Светислав ВУЧЕНОВИЋ

ТРЕТМАН СВЕТСКЕ БАШТИНЕ КОТОРА У СТУДИЈИ ЗА ПРОСТОРНИ ПЛАН 2009.

Кључне речи: Котор, просторни план, светско наслеђе, третман

1. УВОД

Студија садржи полазишта заштите и ревитализације непокретних културних добара у склопу Просторног плана општине Котор. Њено територијално и проблемско тежиште обухвата подручје уписано у Листу светске баштине под патронатом Унеска. Изложени принципијелни ставови могу се користити и у припреми и примени Генералног урбанистичког плана града. Наручилац Студије је Регионални завод за заштиту споменика културе Котора. Овај прилог представља сажету верзију интегралног текста. Са њим су проблемски повезана два приказа од истог аутора: 1) *Заштита и обнова грађевинског наслеђа на подручју оштинске Котор*, Годишњак Поморског музеја у Котору XXXV-XXXVI, (1987-1988) с.13-57; 2) *Три деценије заштите и обнове светске баштине Котора*, Бока 28-29, (1987-1988) (с. 207-230). У овом тексту изложена су основна полазишта за третман наслеђа у новом Просторном плану 2009. Посебна пажња посвећена је питањима ревитализације пејзажа, локалне навигације и културног туризма. Аутор објављених фотографија је архитекта Зорица Чубровић.

Студијским припремама, пројектима и реализацијама досад су постигнути најопсежнији резултати у Старом граду, историјском језгру унутар појаса бедема. Такву оцену изrekli су, поред осталих, и експерти Унеска који обављају инспекторат стања и догађања на подручју под међународним патронатом светске заједнице.

Став страних и домаћих стручњака у области обнове и заштите грађевинског наслеђа изражен је кроз позитивне оцене захвата на сакралним грађевинама стамбеним ансамбима и утврђењима. Критичке оцене појединих инвестиционих радова тичале су се санације неких барок-

них палата и настојања да се дуж обала залива проширују или подижу масивни хотели за боравак туриста.

Потписник Студије и други конзерватори који се деценијама баве заштитом и ревитализацијом овог подручја настоје да се просторним и другим плановима доследно примењују критеријуми међународне заједнице у третману светске баштине, у коју је сврстано природно и градителско наслеђе Котора.

2. ПРИРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

Которски залив акваторија Боке најдубљи је огранак који се пружа од теснаца Вериге до локације Старога града смештеног у подножју обронака Ловћена и полуострва Врмац на другој страни. Хридина са врхом св. Ивана на 260 м изнад мора била је природно упориште праисторијских становника. Приобаље са заштићеним пристаном и врелима пијаће воде осигуравало је виталне услове за трајно станиште на контакту горског залеђа и затвореног мора.

На страни према копну, изнад обалног појаса неједнаке ширине покривеног насеобинама, дижу се обронци Ловћена и Орјена, претежно непроходни и ненастањени. Њихова горска попрсја делимично су покривена спонтаним растињем, изнад којег је голет на врховима.

На супротној страни залива спуштају се падине полуострва Врмца подесне за пољопривреду на култивисаним парцелама, за сточарство на обронцима обраслим макијом или шумом и за риболов у акваторијуму. Дуж обалног појаса формиране су насеобине мешовитог урбано-руралног типа.

2.1 Геолошка историја. За разлику од многих насеобина које су биле угрожене или страдале у повременим природним стихијама, поднебље Боке трајно је изложено лаганом географском феномену утонућа источне обале Јадрана, насупрот западној која се издиже подилажењем афричке континенталне плоче испод Апенинског полуострва.

У геолошкој прошлости Боке Которске подножјем данашњег залива текла је *Рисанска река* о којој се помени чувају у легендама, старим изворима и локалној традицији. У реку су се уливали горски извори Ловћена и Орјена. Утонућем копна, под акваторијем су се нашли корито и приобаље реке са граничном линијом између мора које је освајало залив и копна које се спуштало. Од некадашњих притока реке потичу садашње понорнице и вруље (уз периметар Котора су подморски изданак Гурдић и врело Шкурде), бујични извор Љута на крају Доброте, Спила у Рисну, потоци у Морињу (на другим положајима).

3. ГЕНЕЗА НАСЕОБИНА

3.1 Праистјоријске жрадине. Најстарији градитељски остаци которског подручја потичу из далеке праисторије и везују се за староседелачка илирска племена. Главни облик станишта била је *жрадина*, утврда на доминантном врху који је пружао физичку заштиту од ненадних напада из залеђа и са мора, уз широки видокруг са сагледавањем околних упоришта домородаца. На вршној заравни терена, омеђеној појасом сувозида, образован је простор са рустичним градњама посвећеним култу божанстава, заштитника племена. Око утврђења формиран су *њумулуци*, масивне купе од набачаја камена у чијим су се средиштима налазили гробови угледника. У подножју градине образовала се насеобина од приземљуша сазданих од локалних материјала. Обална места имала су *њристјане* и отворене просторе за повремена *њржовишића* до којих су стизали каравани са копна, кроз гудуре до мора.

Материјални остаци обалних станишта Боке утврђени су у насељима са најдубљим историјским коренима, као сто су Котор и Рисан.

3.2 Хеленски емјориони и њолиси. Почев од архајског раздобља егејски морепловци и трговци залазили су у Јадран, пловећи дуж разуђене источне обале са бројним отоцима и природним пристанима. Њихови контакти са домородним Илирима испрва су се сводили на повремену натуралну размену, која је поступно доспела до устаљених лучких трговишта – *емјориона* са сталним зградама. Илирско-хеленска симбиоза најсвестраније је била остварена у Будви, једном од најдревнијих урбаних насеља јужног Јадрана, са некрополом из које потичу бројни гробни прилози врхунског квалитета. Досадашња археолошка истраживања у Боки, изнела су на видело многе артефакте, али су била махом суочена са ситуацијом да су најстарији хоризонти утонули испод нивоа мора, а да се преплављена линија античке обале налази више или мање удаљена од садашње.

Класична Грчка је развила *њолис*, град-државу као највиши облик урбанитета, који је са Егејског мора бивао распрострањен по читавом Медитерану, посебно на источном Јадрану. Из грчких градова-матича плански су отпремани колонисти који су у новим крајевима заснивали колоније, било као огранке старих градова - *факјорије*, било као *њолисе*, самосталне ентитете који су опстајалили у страном окружењу као хомогене етничке, верске и цивилизацијске заједнице, које су шириле грчку културу, градитељство и уметност.

Овакав степен развијености града-државе није још археолошки доказан у Боки. Могуће је са разлогом претпоставити да је нека хеленска колонија била заснована у ненасељеном тиватском заливу Боке већ у архајском раздобљу. За планско утемељење једног поморско-аграрно поли-

са нудио се архипелаг *Превлаке*, тада бесумње у већем пространству копна окруженог акваторијем повезаним са отвореним морем. Плодна котлина *Доњеџ* и *Горњеџ Грбља* чинила је осу спајања са старијом илирско-хеленском Будвом. Познати су аналогни спрегови где су градови, у непосредном суседству, помагали развој нових колонија. Досадашње претпоставке о могућим остацима хеленске насеобине треба да буду проверене топографским анализама и сондирањима тла уз примену метода подморске археологије. Таквом пилот подухвату погодоваће мале дубине мора, као и дно са благим падом покривено песковитим и муљевитим наносима.

3.3 Римска урбанизација. Током другог столећа, у склопу опште римске пацификације источне обале Јадрана, успостављена је хијерархија урбаних центара на челу са колонијама које су садржавале војни логор (*castrum*) насеље ветерана и аграрну зону (*ager*) размерену на квадратне (*centurije*), чији су делови додељивани колонистима. Током низа столећа, са култивисаних површина су уклањани комади изломљеног камена и слагани у оградне зидове парцела.

Много векова после пропасти Западног римског царства оваква мрежа од квадрата са странама од 710 м. поуздано сведочи о некадашњем постојању римских колонија са руралним ансамблима (*villae rusticae*) и мањим културним грађевинама око некадашњег урбаног средишта (*urbs*).

У наредним столећима свеопште дезурбанизације пространи ареал римске колоније сведен је на невелику агломерацију из раног средњег века. На подручју Котора и свеукупном простору Боке није утврђено постојање римских агломерација са статусом колоније. Међу античким урбаним центрима истицао се римски Рисан (*Rizon*), чији корени сежу до праисторије Илира и архајског раздобља Хелена.

Током припрема просторних и генералних планова неопходно је да се на одговарајућим графичким подлогама означе глобалне просторне одреднице некадашњег античког града: урбано средиште са одбрамбеним периметром, конфигурација некропола, растер обрадивог агера. Топографске појединости и археолошки налази треба да буду картирани на листовима просторног, генералног и детаљног плана. На основу резултата археолошких сондирања дефинисаће се основни урбани хоризонти са релативном и апсолутном хронологијом.

Регистровани подаци о подземним остацима древних урбаних слојева чине генерална одредишта за зонирање будућих насеобина, структуре блокова, локације новоградњи, дубине фундаирања, трасе путева и глобалне мреже инфраструктуре. Сукцесивним дорадама стартних решења могућа су прилагођавања планираног урбаног растера и уклапања археолошких остатака древног градитељства у параметре модерног окружења.

3.4 Византијска обнова. Након пропасти Западног римског царства у V столећу, Источно царство – Византија наставило је да траје следећих хиљаду година, до пада Цариграда. Дуж источне обале Јадрана она је, током дуге владавине *цара Јустинијана I* у VI столећу, обновила низ лука и кастела са војним посадама који су штитили бродове трговаца током пловидбе између Цариграда и Венеције. Урбани центри постизали су статус *ејискојских ѓрадова* са ансамблима *каџедралних базилика*. Међу њима био је и Котор са стоном црквом посвећеном култу Богородице, *Свејом Маријом од ријеке* утемељеном у 6. столећу

Захваљући природно заштићеном положају, Котор је сачувао становништво и прихватио избеглице из разорених римских градова Боке, посебно *Rizona* и *Acriviuma*. Испод Горњег Котора са кастелом царске посаде ширио се Доњи Котор, цивилно насеље са стамбеним инсулама, вероватно раздељено на *секџерије* са својим црквама, обухваћене заједничким периметром. У тескоби насеобине, унутар појаса зидина, обликовани су омањи блокови (*инсуле*) од низова кућа уских габарита са једним до два спрата. Око неизграђених платоа, заметака каснијих тргова, подизане су цркве и грађевине јавних функција. Међу сакралним здањима истицала се *меморијална црква ѓосвећена св. Тријуну*, чији су темељни остаци ископани уз Катедралу током њене обнове после земљотреса.

3.5 Средњовековна ауџиономна комуна. Током зрелог средњег века слабила је врховна власт Византије, суочена са јачањем словенских земаља, најпре *Дукље* (Зете), а потом *Раишке* под Немањићима, која је владала приморским градовима од краја XII до друге половине XIV столећа. Међу старим приобалним градовима истицао се Котор који је стекао *сџајџус ауџиономне комуне* са главном државном луком. На његовој позицији су се надовезивале прекоморске и обалне линије са караванским путевима до удаљених дестинација у залећу.

Средњовековни Котор је садржавао древно урбано језгро (*Сџари ѓраг*) троугаоног периметра испод хридине, дуж обале мора и кратког тока понорнице Шкурде. Урбано језгро, обухваћено високим бедемима, испуњавали су вишеетажни грађевински блокови – *инсуле*, са два главна трга: испред катедрале и уз пристаниште. На Стари град су се надовезивала отворена предграђа – *Шкаљари* и *Табачина*. Дуж обала залива простирала су се сеоска насеља са локалним богомољама међу којима су поједина потицала из касне антике (*виле русџишке*), или претходног, византијског раздобља (*базилике*).

Матичном подручју града било је прикључено *Грбаљско ѓоље*. Оно је у колективној меморији Которана дуго памћено као подручје разореног античког града чији су становници избегли у недалеки Котор.

3.6 Турска владавина. После пропасти средњовековних словенских држава на приморју и у залеђу Турци су окупирали делове обале од Херцег-Новог до Рисна (1482-1687) и од Старог Бара до Улциња. Теренским анализама Рисна дефинисани су градитељски остаци оријенталне вароши са утврђењем, складиштима пристаништа, махалама и баштама заливаним водом из јазова Спиле.

3.7 Раздобље доминације Млечана. Током XV столећа наступиле су значајне промене на политичкој карти Источног Јадрана и Балкана. Пад Цариграда у турске руке значио је пропаст Византије и доминацију Републике светог Марка на источном Јадрану која је трајала до краја XVIII столећа. Водећу улогу у приобалној навигацији преузела је Венеција својим трговачким једрењацима и војним галијама.

Током млетачке управе у Котору историјски нуклеус троугаоног плана задржао је средњовековни периметар са бедемима и кулама, који је ојачаван зиданим артиљерским *тјорионима*, а потом *бастјионима* и масивним насипима-*тјерајценојима*, сазданим од земљаног корпуса и облоге од камена или опека.

Из градитељски напредне Републике Светог Марка зрачили су утицаји на архитектуру Котора и осталих места Боке. Током вишевековне превласти Венеције подигнуте су бројна сакрална и јавна здања, палате племића и куће грађана. Оне су сукцесивно настајале у хронолошко-стилском распону од зреле млетачке готике, преко ренесансе до барока. Спонтани архитектонски развој брутално је прекидан учесталим земљотресима од којих је онај из 1667. године изазвао масовна разарања и пуштошне пожаре.

Последице природних стихија надовезале су на бројне сукобе са Турцима који су поступно окупирали Балкан и продрли на делове Источног Јадрана. У поседу оријенталног царства нашли су се Рисан и Херцегнови, а према Албанији Стари Бар, Улцињ и Скадар.

После многих окршаја са државама хришћанске алијансе, Турци су крајем XVII столећа трајно напустили окупиране делове Боке. Тај преокрет значио је почетак урбанизације обалних места дуж залива, која су стицала статус аутономних поморских општина на подручју Котора (Прчањ, Столив, Доброта, Пераст, Рисан). Они су економски јачали, посебно развојем прекоморске навигације и трговине, уз караванске везе са залеђем. Као један од резултата трајног ослобођења, економског снажења и демографског пораста старе насеобине су силазиле са виших кота на обалу, формирајући пристане испред „*йалаца*” припадника племићког и грађанског сталежа, градитеља и власника бродова, капетана прекоморске навигације и трговаца. Они су развили поморску традицију, која је постала симбол аутономије Боке Которске супротстављене млетачком господству чије су се институције одржавале унутар периметра

Старога града Котора. Постајући грађани света которски поморци су за собом оставили културно наслеђе сврстано у Списак светске баштине под окриљем Унеска.

3.8 Француска и аустријска управа. После Француске Револуције и укидања Млетачке Републике крајем XVIII века, на Источном Јадрану била је успостављена краткотрајна француска управа, а потом до Првог светског рата, аустријска власт. Нови режим је укинуо бројне самостане чији су вишевековни ансамбли опустели или су добијали нове, профане функције.

Појасеви бастiona око историјских језгри изгубили су одбрамбену улогу и били порушени, а материјал искоришћен за градњу обалних насипа, оперативних кејова и мола уз које су пристајали парни бродови дубокога газа. Дуж нових, проширених обала са шетницама, подигнути су фронтови вишеспратница стамбене и јавне намене у формама неостилске архитектуре. Бројне затечене зграде су добијале нове етажне и функције. Котор спада у мањи број старих урбаних средишта која су сачувала своје периметре са тврђавом на врху.

Поједини историјски градови остајали су сведени на урбана језгра, са предграђима. Други, под плимом индустријске револуције, економски су јачали и демографски нарастали до вишеструког опсега. Чврсто и трајно омеђен уским обалним појасом у подножју Ловћена и Орјена, Котор се спајао са насељима око акваторијума, постепено затварајући прстен линеарне обалне агломерације.

Средњовековно језгро Котора, обухваћено зидинама, било је током XIX века простор многобројних надоградњи стамбених инсула у којима су древне куће добијале једну или две нове етажне. Стилски оквири отвора замењивани су рудиментарним формама. Рустичне камене плоче сменили су покрови од купа каналица. Камена прочеља облагана су малтером. Овакав манир, масован и радикалан, уништио је, оштетио или заклонио елементе изворних корпуса зграда са стилским мотивима фасада и ентеријера.

Развијена државна и локална управа Аустроугарске адаптирала је наслеђене ансамбле у Старом граду за школе, болнице, судове, и привреду, док је на обалном појасу подизала масивна здања јавних функција. За смештај бројног особља, пристиглог са новим режимом, надограђиване су старе куће у историјском језгру, а дуж обале подизане нове висеспратнице са становима за изнајмљивање. Својим масивним габаритима оне су грубо реметиле традиционалну урбану конфигурацију са катедралом и управним ансамблом на главном тргу, а појасом зидина по обиму. Друштвене и стамбене новоградње подизане у приклесаном камену и опеци и покриване малтером, истицале су се својим развијеним прочељима у облицима неостилске архитектуре. Градитељски језик који је

развијан у континенталном залеђу средње Европе, потискивао је речник традиционалног градитељства Приморја.

3.9 Коѿор ѿоком ХХ сѿолећа. По распаду Аустроугарске крајем Првог светског рата, Бока Которска је припојена Краљевини Југославији. Град је сачувао основну историјску конфигурацију на крају залива и у подножју горског залеђа. Невелика индустријска продукција није значајније пореметила традиционални урбани склоп. Масивне друштвене и стамбене новоградње настале су махом после земљотреса 1979. године.

4. СТРАТИГРАФИЈА И ТОПОГРАФИЈА НАСЛЕЂА

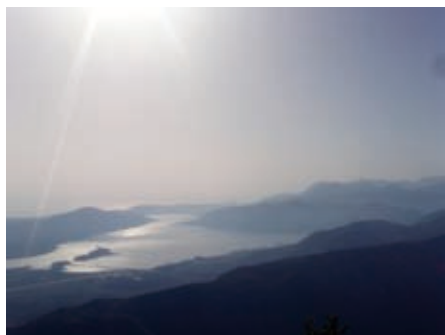
4.1 Археолошки остѿаци испод нивоа мора. Најстарији градитељски слојеви и урбани фрагменти подручја Котора који почивају испод нивоа мора, потичу из раздобља праисторије, антике и раног средњег века. У Старом граду, испод средњовековних инсула, откривени су приземни и темељни остаци старијих хоризоната прекривени муљевитим наносима. У недалеком Рисну, дуж обалног потеса *Царина*, сада под морем, налазе се археолошки стратуси древног *Ризона*. Овакве теренске околности изискују примену технологије и опреме подморске археологије. У Боки, она ће такође бити неопходна и у приобаљу Тивта где се могу налазити потопљени остаци хеленских лука (*емѿориона*) и других насеобина.

Међу њима био је и *Agruvium*, вероватно пострадао приликом пропасти Западног римског царства, чији су преживели становници избегли у недалеки, природно заштићен *Cattarum*, језгро средњовековног Котора, који ће временом постати главно место Боке. Генерално узев, слојеви из праисторије, антике и раног средњег века данас леже испод нивоа мора, а они каснији налазе се изнад њега.

Изложена археолошка стратиграфија је продукт природних процеса са сукцесивним настајањем и нестајањем агломерација, чији остаци садрже велики споменички потенцијал. Они налажу велики опрез планера, инвеститора и намерних градитеља да на (привидно) слободним просторима подижу дубоко фундиране новоградње стамбених и јавних функција. Овакви археолошки резервати морају бити проглашени зонама у којима је градња условљена или искључена на основу резултата претходних сондирања тла. У графичке подлоге планова у припреми морају бити приложене археолошке карте са легендама и директивним одредницама заштите, као параметри нових просторно-урбанистичких докумената.

4.2 Тоѿографија испѿоријских насеобина. Територија Котора издељена је на три зоне са следећим насеобинама:

1. Урбана обухвата обални појас залива са Старим градом, древним поморским општинама (Пераст, Доброта, Рисан, Прчањ, Столив) и малим тежачко - рибарским местима (Муо, Ораховица, Костањица, Морињ)

Пољег на Тивајски архийелаљ са сјаорољ њуја на Н

Пољег на Вериже са њуја изнаг Рисна

Вериже, Лејейтине

Лејейтине са бром св. Виг

Пуј и Лијци, њољег из Косјањаице

Којорски ољранак Боке1

2. Рурална садржи стара сеоска насеља на падинама изнад обалног појаса Врмца: Горњи Столив, виши појас Прчања; Шпиљари на падини у залељу Тврђаве. Традиционално рурално подручје јесте Грбаљ који обухвата пространо поље између Тивта и Будве са две подцелине, Горњи Грбаљ према копну и Доњи Грбаљ ка мору.

3. Планинско подручје обухвата масиве Ловћена и Орјена са малим групацијама кућа (Леденице, Кривошије).

Доминантно својство которског пејзажа јесте прожимање природе и градитељства, симбиоза урбаног и руралног типа насеобина, са преласцима са ратарства и сточарства, на рибарство, бродарство и прекоморску трговину.

У Регионалном заводу за заштиту споменика културе Котора систематизована је документација за детаљне урбанистичке планове и пројекте Старога града, Рисна, Прчања, Горњег Столива. Досијеа споменичких грађевина, поред основних података, садрже и: прегледе архивске грађе, библиографију са изводима из литературе, упоредне фотосе затеченог и обновљеног стања, архитектонске нацрте, пројекте обнове, градилишну документацију и повремене извештаје о стању споменика.

После земљотреса 1979. извршен је систематски преглед терена са анализама оштећених зграда према прописаној методологији.

4.3 *Сџари ѓрад.*

4.3.1 *Праисџоријска ѓрадина.* Хридина одвојена раседом од масива Ловћена, са врхом на коти 260. м, била је постамент илирске градине омеђене одбрамбеним појасом од мегалитских блокова. На оваквим доминантним положајима, отворених видика, настајала су често светилишта посвећена божанствима, патронима племенске заједнице, најпре на отвореном простору, а касније у грађевинама из хеленског и римског раздобља.

4.3.2 *Рани средњи век.* У приобаљу стеновитог масива формирала се насеобина заштићена тврђавом. Природна позиција на крају залива поседовала је сигуран пристан на споју пловидбених линија и караванских путева. Горски извори пијаће воде у приобаљу, море обилато рибом и плодно окружење залива било је погодно за рибарство, земљорадњу и сточарство. Демографски пораст малих градова, међу којима се налазио и Котор, наступио је досељавањем избеглица из напуштених и разорених римских градова. У раздобљу дезурбанизације касноантичких метропола и колонија, растао је опсег и значај локалних урбаних средишта у руралном окружењу током наступајућих столећа раног средњег века.

4.3.3 *Византија.* Врховну власт Рима на источној обали Јадрана преузела је Византија која је успоставила луке Царства са кастелима за војне посаде. Градитељски остаци ондашњег *Каттарума*, сачувани у појединим инсулама, довољно издигнутим изнад површине мора, садрже оронуте делове невеликих кућа изведене у рустичној техници. Из раздобља ране Византије потичу подземни археолошки слојеви градске базилике *Свете Марије ог Ријеке*, као и приземни остаци Светог Трипуна, Светог Михаила и других, који су детаљно истражени током урбане обнове после земљотреса 1979. Опсег ондашње насеобине, трасе периметра, растер улица и положај главног трга могу се посредно разазнавати

анализама градитељства из потоњих периода. Утоњуће копна за 1.5 метар током 1.500 година учинило је да се сачувани археолошки стратуси приобаља нађу под морем и да (засад) не могу бити трајније презентовани.

4.3.4 Ауџономна комуна. Из раздобља од 12. до почетка 15. столећа потиче градитељски хоризонт средњовековне аутономне комуне Котора под врховном влашћу словенских држава: Дукље (Зете) и Рашке. Град је досегао потпуну конфигурацију унутар одбрамбеног појаса (*intramuros*), троугаоног плана од извора Шкурде до Гурдића, са вертикалним бедемима и правоугаоним кулама од камена, са стелницама. Фортификације су обухватиле и стеновите падине између урбане агломерације у приобаљу и тврђаве на врху. Током векова оне су обнављане и адаптиране за примену ватреног оружја, срасле са рељефом каменитог тла.

Урбано средиште образовано је на тргу са Катедралом и другим јавним здањима која су нестала у низу сеизмичких хаварија. Од старе планиметрије остала је спонтана структура са инсулама неједнаким по облицима и димензијама. Од камених кућа сачувани су корпуси са појасевма фасада и стилским фрагментима романике XII-XIII века и ране готике из XIV столећа. Квалитет опуса зидара, клесара и кипара испољен је на преосталим палатама, црквама и манастирима који су подизани у граду и ван појаса фортификација.

Ван урбаног језгра, опасаног бедемима, формирана су два отворена предграђа, Табачине и Шкаљари. Прво је коришћено као повремена тржница робе из залеђа, а друго као зона повртњака и воћњака из којих су се снабдевале пијаци у граду.

4.3.5 Венеција. Раздобље млетачке доминације на источном Јадрану наступило је почетком 15. века и трајало до краја 18. столећа. Република Светог Марка преузела је пловне путеве између Цариграда и Венеције којима је претходно владала Византија. Ратне галије штитиле су трговачке једрењаке од гусара, а потом и турске флоте. Међу важнијим јадранским базама истицао се Котор са својим неизмерним и сигурним сидриштима у природно заштићеном и пространом акваторијуму, огранку Боке.

У оквиру освојене превласти на Медитерану, Венеција је давала приоритет радовима на фортификацијама и пристаништима, бродоградилштима и арсеналима за снабдевање галија храном и опремом, лазаретима за раскужавање посада и товара, војним болницама и управним здањима. На картама и ситуационим плановима уцртаване су војне и управне грађевине. У Котору, од појединих су сачувани само архивски планови.

Венеција је владала Медитераном и посебно Јадраном у раздобљу када је појава ватреног оружја, пушака и топова, налагала адаптације

средњовековних утврђења прилагођених хладном оружју, за употребу ватреног и заштиту од њега. Високе камене куле Котора, највише у пределу Гурдића, замењиване су током XV-XVI округлим артиљеријским *ѿорионима* У раздобљу XVII-XVIII столећа подизани су *ѿерайиенаѿи*, широки земљани насипи, обложени каменом (касније и опеком). У Котору су средњовековне камене зидине биле искоришћене као облоге масивних појасева способних да амортизују дејства артиљерије. Такве структуре сачуване су до данас дуж обале Шкурде.

Вишегодишњим радовима, обављеним после земљотреса 1979. санирани су дотрајали делови фортификација, очишћени су фронтови бастiona, платформе терапиената ослобођене су дивље вегетације и поставе проходне за обиласке. Средњовековне зидине на стрмим падинама између града и тврђаве сачувале су патину која их сједињује са стеновитом тлом. Посебна пажња посвећена је очувању целовитости панораме Тврђаве спречавањем новоградњи, или инфраструктуре - како у њеном опсегу, тако и на обронцима Ловћена који је наткриљују. Под млетачком владавином, Котор је сачувао глобални опсег и основну планиметрију средњовековнога града унутар фортификација. Међу подухватима урбаног опсега потребно је истаћи *Трѧ оружја*, некадашњи *Госѿогски*, који је постао средиште војне команде и комуналне управе. Од њега су сачувани остаци Палате провидура, Већнице, Арсенала и Сат куле грађених у ренесансном и барокном стилу. Током четири столећа било је потреба и времена да се предузимају захвати на утврђењима, јавним просторима и друштвеним здањима, палатама племића и кућама грађана. Архитектура је прошла хронолошки след почев од зреле готике развијене у Венецији и раширене по источном Јадрану, где су се испољавале ретардације, прелазни облици и стилске мешавине романике и готике, готике и ренесансе, ренесансе и барока.

Према сачуваним остацима може се просудити да је само мали број стамбених зграда настајао у једном маху као просторна и стилска целина. Резиденцијални ансамбли племићких породица махом су развијани повезивањем наслеђених језгра са припојеним или откупљеним суседним кућама. Новоформирани ансамбл, често на угловима инсула или око унутрашњих улица и дворишта, добијали су низове прозора: *биѿоре*, *ѿриѿоре*, вишеделне *балконаѿе*, са *вириѿарумима* за цвеће. На бројним положајима сачуване су оквирне линије готичких вишеделних прозора нанизаних по хоризонтали кордон венца. Много таквих примера, из владавине зреле млетачке године, нестало је не хиром хаварија, већ вољом власника који су замењивали преплете преломљених лукова правоугаоним оквирима рационалне ренесансе XV-XVI столећа (која је у Котору

иначе мање заступљена), или њених барокних деривата из XVI и XVII века.

Фонд барокних палата подељен је хронолошком разделницом коју је трасирао земљотрес 1667. године. На оштећеним здањима старији делови из позног ренесанса и раног барока замењивани су појасевма pročеља са стилским ознакама позног барока (резиденције породица *Бизанџи* и *Пима*). Палата *Грџурин*, настала после потреса, показује просторну и стилску хомогеност касног барока сачувану до данас.

Цркве и манастири, подигнути у раздобљу аутономне комуне ван простора *инџира турс*, морали су због опасности од Турака, бити порушени и пресељени у град. Настајале су богомоље барокних облика уз затечене ансамбле стамбене архитектуре, који су били адаптирани за самостане, а дворишта преграђивана за клаустре.

4.3.6 Француска и аустријска власи. Са пропашћу Млетачке Републике наступио је кратак период војне француске власти, а потом аустријске државне управе. Антифеудални талас Француске револуције, укидао је монашке редове и затварао самостане. Аустријски режим користио је напуштене верске ансамбле за војне потребе и профане намене: касарне, складишта, администрацију. Поједине стамбене зграде добиле су једну или више етажа за смештај државних надлештава и чиновника. Из тог раздобља потиче тип *вишесјрајници* за *најам*. Њени гломазни габарити надмашили су средњовековне зидине и створили негативну хијерархију у којој физичке димензије анонимних мастодоната доминирају над вредностима историјске конфигурације. Међу њима се посебно истиче вишеспратница са горњим етажама над зидинама дуж корита Шкурде. Следећим генерацијама и повољнијим приликама препуштено је да скрате или окончају незаслужено дуги век безвредности наслеђеног стања.

Многе стамбене зграде претрпеле су наменске и физичке промене. Стари тавани су замењени корисним поткровљима у која су смештене кухиње и санитарije. Као нов функционални и обликовни мотив формиран је широки прозор за светло и вентилацију, тзв. *виђеница*. Уместо неједнаких прозора фасада отворани су нови уједначених облика и размака, прилагођени актуелном распореду простора. У завршној фази адаптације камене фасаде су покриване слојем малтера. Током истраживачких радова многе су ослобођене такве облоге, а највећи број традиционалних камених pročеља је фугован, уз очување опуса и оквира зазиданих отвора.

Као хипотека пренета следећим генерацијама преостала је рестурација изворних структура појединих барокних палата, које су поремећене некадашњим адаптацијама, али истовремено су сачувале виталне елементе изворне архитектуре (палата Бизанти).

4.3.7 XX столеће. Протекли двадесети век поштедео је Стари град масивних девастација. Спонтаност свакодневице уносила је постепене промене неизбежне због потреба живота становника.

4.4 Насеобине у њприобаљу залива. Обухватном хронологијом и опсегом истиче се Рисан, антички Rizon. У приобалном појасу которско-рисанског залива развијене су некадашње поморске општине: Пераст, Доброта, Прчањ, Столив. Поред њих су мале насеобине ратара и рибара: Муо, Ораховац, Морињ, Костањица. Између гломерација пружају се

Поглед из Пераста на Морињ и Лијце

Поглед на Боку из Мориња

Црква св. Тријуна у Морињу

појасеви обрадивог земљишта: повртњаци, виногради, маслињаци, агруми. Атари суседних насеобина местимично су раздвојени стеновитим и шумовитим гребенима који се спуштају до мора.

4.4.1 Рисан. На брду уз обалу кратког корита понорнице Спиле, било је формирано праисторијско језгро илирског насеља *Градина*. Она данас садржи остатке појаса утврђења од мегалитних блокова којим су биле заштићене култне и јавне грађевине. У обалном појасу преостали су археолошки остаци римског културног хоризонта, махом испод нивоа мора. Међу њима је део приземља једне *виле русишке*, чији је под обложен мозаиком. У раздобљу дезурбанизације којом је започет рани средњи

Рисански оџранак Боке

Рисан, ѓоџлед са Градине

Рисан

век, насеље је сведено на древно језгро са малим утврђењем на положају некадашње илирске градине.

Из периода турске власти преостали су делови махала, појединих џамија дуж Спице и маџаза према обали пристана. Водом из канала, повезаних са Спиллом, заливане су баште у приобаљу где су живели Турци. На почетку стрмог караванског пута који је водио кроз превој Орјена ка Никшићу, налазила се царина - *Габела*, по којој је потоња улица са раскршћем ка луци добила назив. Дуж ње је изграђен током XVII и XVIII века низ камених зграда, са дућанима у приземљу, а помоћним објектим зградама и баштама у залеђу. Ван стамбене зоне подигнут је црквени комплекс окружен гробљем.

У XIX веку наступиле су битне промене у обалном појасу. Изграђена је обалоутврда за пристајање парних бродова, са лучким зградама дуж колског пута. Током прошлог столећа подигнут је болнички комплекс. После земљотреса 1979. изграђени су стамбени блокови према Перасту. На падинама окружења, уз групације старих камених кућа појавиле су се приватне зграде за становање и одмор.

У XX веку, нарочито после земљотреса, настале су локацијски неподобне новоградње: школа изграђена на стеновитом терену Градине, као и хотел *Теуџа* преко античких слојева на *Царинама*.

4.4.2 Перасиј. Невелика формација опстајала је на граници која је раздвајала два света, земље хришћанске алијанске од оријенталног Царства продрлог из Мале Азије. Тек по коначном одласку Турака из Боке (Херцег-Новог и Рисна) на балканско залеђе, обална места су повратила слободу и стекла статус поморских општина у току XVII и XVIII столећа.

Перасиј, средишње насеља

Осипрво св. Ђорђа насипрам Перасија

Осипрво Госије од Скријела

Урбана формација Пераста битно се разликује од осталих насеља у приобаљу залива компактном структуром, мада није била омеђена појасом фортификација, које су иначе чиниле битно обележје градских целина. Његову урбаност стварали су сталешка припадност и социјални састав становника племићког и грађанског порекла, имаоци великих аграрних поседа, власници трговачких једрењака, капетани дуге повидбе, достојанственици клера.

Живот и обликовање Пераста треба сагледавати у садејству са Доњим Столивом на супротној обали канала, чије је плодно окружење припадало перашким племићима за узгој прехрамбених култура, смештај посада и ратара, подизање економских зграда за прераду и чување плодова. У Перасту су подизане палате породица вишег сталежа и репрезентативне сакралне грађевине претежно у раздобљу барока.

Међу обалним насељима Котора, Пераст се истиче квалитетом архитектуре, прочељима и ентеријерима палата и цркава. Његова снажна градитељска целовитост остварена је сарадњом угледних власника и познатих уметника: од градитеља, кипара и сликара, до клесара и зидара вичних у подизању репрезентативних здања сакралне и профане архитектуре.

4.4.3 Добројџа. Приобални појас између Котора и Пераста садржи неколико мањих засеока познатих которских породица у линеарном низу Доброте дугом неколико километара. Његова градитељска особеност су бројни њлаци, простране стамбене зграде, омеђене комплексима обрадиве земље, сродне дубровачким дворцима. На крајевима тог традиционалног низа су сакрални ансамбли, један на улазу у луку са црквом *Св. Мајџије*, грађевином централне куполе и високим потпорним зидом, а други под именом *Св. Сјасије* на супротном крају, са барокном импостацијом приступног степеништа.

Трасирањем колског пута у приобаљу, Доброта је лагано претварана у линеарну агломерацију најдужу у Боки, на чијем је завршетку неве-

Пољлед на Добројџу

*Љуџа, сачувана ауџенџичносџи
џриобалноџ дијела*

*Пољлед са балкона џлалаџије Ивановиџ-
Ђејковиџ Ив*

лика *Љуџа*, одвојена ширим неизграђеним појасом. Њена обала истиче се сачуваним низом породичних пристана са *мандраћима*, басенима за барке и *џонџама* за сидрење пловила. У непосредном залеђу традиционалних пристана пружа се стари колски пут дуж којег су нанизане куће. Изнад њих је трасиран нов колски пут по изохипсама стрме падине.

4.4.4 Прчањ. Као насеобина, садржавао је две основне етапе развоја - руралну и урбану. Током прве, дуж пута је формиран низ групација породица и братстава по вишим изохипсама терена удаљеног од обале, са црквом окруженом гробљем, појасом обрадиве земље испод кућа и пратећих објеката, са пашњацама и макијом изнад њих.

У другој етапи, после ослобођења Боке Которске од турске окупације, постепено се формирала оперативна обала са пристанима за трговачке једрењаке и магазима за бродски товар и опрему. На граници пристанишног појаса подигнут је низ кућа и ансамбала за рад и боравак. Међу каменим зградама истицали су се *џалаци* племића и грађана, власника бродова, капетана и трговаца. Иза кућа формиран су вртови, баште, воћњаци, виногради и маслињаци. На периферним позицијама подигане су скромне приземнице ратара и рибара.

Прчањ, поглед са брода

Дворишне куће породице Ђунио

Маслињаци у горњим зонама Прчања

У завршном раздобљу, две зоне - рурална и урбана, чиниле су целине насеобина које су статусно прерасле у аутомне ѿморске оишићине. У њима је, за разлику од Старога града као средишта млетачке државне управе, владао дух и делатност древних, домородних Бокеља, помораца – грађана света. У том смислу, обална места Боке јесу споменици живота, градитељски *монументуми* из којих зраче остварења и поруке древне прошлости. Они морају бити ревитализовани као културно предање живота савремених генерација. У томе је садржан један од најбитнијих циљева и задатака новог Просторног плана Котора.

4.4.5 Столив. Обухвата две насеобине: Горњи и Доњи Столив. Први је сеоце на строј падини обраслој непроходном шумом питомог кестена која је заштићена као природна реткост. Са виших ката околног терена сагледавају се залив и залеђе Боке. Насеље чини неколико групација једносратних кућа рустичне обраде, са терасама и вртовима по комсом терену. У панорами места доминира звоник сеоске цркве. Напуштена стара агломерација требало би да прође кроз упоредну анализу могућих садржаја ревитализације у јединственом окружењу са помешаним микроклиматом од морских испарења и свежине кестенове шуме. Са таквим квалитетом окружења Горњи Столив може преузети значајну улогу

Перасић и Столив

Маслињак у Столиву

Столив, еколошка традиција

у здравственом туризму који је већ раније био утемељен подизањем медицинских установа за рехабилитацију у приобалном појасу.

Доњи Столиви припада групи обалних насеља которског залива Боке. Његову особеност чини традиционална повезаност са Перастом, чији су имућни житељи имали на овој страни канала поседе са ансамблима попут древних *вила русџика*, аграрних комплекса коришћених за сезонски боравак власника (ладање). Место поседује и традиционалне објекте за смештај радника тзв. казаде (*casade*). Архитектура Столива садржи знатан број кућа из раздобља барока XVIII столећа.

Растући притисак стварају приватни инвеститори који своје постојеће куће или планиране новоградње намеравају да користе за породични одмор, или боравак туриста. У склопу овог подухвата вредан допринос морају пружити планери, да би се спречила стихијност и примат личних интереса над вредностима природног и градитељског наслеђа. О свему томе неретко пресуђују самоуки креатори приватних новоградњи, понекад у благонаклоном партнерству са носиоцима јавних овлашћења.

4.4.6 Насеобине рибара и рајџара. Мале приобалне групације кућа ратара, морнара и рибара имале су комплементарну улогу у животу Котора и суседних локалних средишта. На страни Ловћена, крај улаза у которско-рисански залив Боке, између Верига и Рисна, нижу се *Сџирџи*, *Косџањџица* и *Морињ*. Претежно стрма обала овог потеса онемогућила је формирање приобалних насеобина изузев појединачних кућа. У питомој долини Мориња протиче речица дуж чијег су кратког корита подизани млинови, од којих су неки још преостали. Ова изузетна природна формација мора бити сачувана у изворној целовитости. Свака новоградња треба да буде строго проверена локацијски и архитектонски, због могућег ризика од угрожавања пејзажа. Ревитализација старог млина мотивисана је млевењем жита и других плодова на традиционалан и еколошки погодан начин. Од промета треба да буде омогућен само пешачки по трасама неопходних стаза.

4.4.6.1 Ораховац. Традиционално село са старом црквом Св. Ђорђа, повучено од мора. Групација неколико десетина новијих камених кућа рибара на самом рубу стеновите обале. Рустичне градње без икаквог опонашања стилских мотива. На одстојању више стотина метара од мора постоје стари породични ансамбли попут оних у селима Боке. Упоредо са санацијама оштећених кућа подижу се нове, уз настојање да се прилагоде облицима савремене архитектуре.

После земљотреса наступила је кампања новоградњи на земљишту традиционално коришћеном за пољопривреду. Растућа пометња подизања кућа на комплексима за аграр, наноси велику штету идеји планског проширења насеобине средњовековних корена.

4.4.6.2 Муо. Рибарско насеље у приобаљу Врмаца надовезује се на линеарни низ дуж пута, недалеко од Старога града. Сукцесивном градњом затворен је обални прстен. Простори могућег ширења налазе се на стр-

Муо - двије генерације савремене стамбене зградње

Пољед из Коџора на Врмац

Пољед на Муо из коџорске луке

мој падини изнад места. У зонирању будућих намена треба предвидети нове функције старих складишта (радионице, хангари пловила, продавнице и друго).

4.4.7 Рурална зона. На вишим котама падина полуострва Врмац постоје остаци некадашњих села: Прчања и Горњег Столива. На супротној обали су *Горњи Ораховац*, *Морињ* и *Косићањица*. На стенама у позађу Старог града постојао је засеок *Шиљари*. На вишим котама Орјена су планинска села *Кривошије* и *Леденице*.

4.4.7.1 Грбаљско њоље. Највеће рурално подручје накнадно је придодато дистрикту Котора. Пространо поље пружа се између два залива: Тиватског и Будванског. На копненој страни је *Горњи Грбаљ*, а према отвореном мору *Доњи Грбаљ*. Ниска и мочварна обала код Тивта столећима је коришћена за солане. Њихов животни значај упозорава на могућност да се испод муљевитих наслага приобаља крију археолошки остаци најстаријих урбаних формација.

На бочним падинама поља формирана су села Горњег Грбља и део Доњег Грбља. Током двадесетог столећа, дуж транзитног пута између Тивта и Будве, са раскршћем према Котору, формирао се издужени друмски низ стамбених и пратећих зграда са језгрима *Ластве* и *Рагановића*. Стари пут кроз поље постепено се претвара у кичмену улицу дуж стамбеног низа. Претежно непланска урбанизација на приватним парцелама, убрзана последицама земљотреса, прекинула је миленијску аграрну традицију Грбља, као *аџера* обрадиве земље могуће урбане насеобине из хеленско-римског раздобља. Ако се узме у обзир потенцијални значај Грбља у урбаној генези Боке, остаје сазнање да је почињена неотклоњива штета стечевини аграрне културе какво је Грбљско поље. Култивисано трудом низа генерација, оно је заслужило да буде уклопљено у модерну еколошку технологију обраде агара, која постаје мото развијеног света.

4.4.7.2 Доњи Грбљ. Најстарија села образована су на падинама плодних котлина које су коришћене за садњу прехрамбених биљака. На обрадивом земљишту нису подизане никакве зграде. Овакав однос према агери чуван је столећима попут својеврсног култа. Породичне куће и групације братстава лоциране су на положајима широких видика, по изохипсама терена са стеновитом подлогом. Сadržавале су приземље и

Село Коваци у Доњем Грбљу

Загора, Доњи Грбљ

спрат и окружаване пратећим објектима. Грађене су од блокова грубо до-тераног камена. Поједине су покривене рустичним плочама, а већи број каналицама. Оквири правоугаоних отвора формирану су од греда без профилације. Неке старе куће, оштећене земљотресом, биле су напуштене, друге су обновљене без стручних упутстава или су бивале замењене новоградњама без континуитета са традицијом.

Околни травнати терени и побрђа покривена макијом коришћени су од давнина за испашу оваца и коза. Самоникло растиње чине листопадне, четинарске и зимзелене врсте. Природни пејзаж, где још није деградирани градњама, одликује монолитност живе природе.

Цркве окружене гробљима, са дрворедима чемпреса, подизане су на доминантним позицијама. Поједина култна места имају веома дугу традицију. Међу њима се истиче локација са две цркве на брду Светог Илије чије се стрме стене вертикално издижу над пучином. До земљотреса 1979. никаква профана градња у окружењу није реметила исконску снагу *кулњноџ месња најдревнијеџ њорекла*. Црква Светог Илије, подигнута на самом врху брда, због близине епицентра испод мора претрпела је снажан вертикалан потрес који ју је раставио у неколико масивних блокова. Најпогоднији поступак обнове јесте рестаурација оригиналног склопа враћањем мега блокова на изворне положаје, методом *анасњилозе* која се примењује на рушевинама историјских грађевина нарочито оних из раздобља антике. У припреми је одговарајући пројект за обнову цркве.

Циљ конзерваторског подухвата није издвојена црква, већ исконско јединство монументалне целине која садржи: нетакнуту природну формацију, доминантан положај, отворене широке видике над пучином, поштеђеност од профаних садржаја свакодневице, приступ до границе неопходне проходности ка врху, без грађевинских интервенција по тлу и у ширем окружењу. Снажна синтеза аутохтоне природе и места древних обреда потекла још из праисторије, споменик је из *високе кањеџорије кулњурноџ њејзаџа*, којима се одликује подручје Доњег Грбља.

Биџова. Једино село Доњег Грбља формирано у малом заливу према отвореном мору. У насеобини рибара и ратара низови најстаријих кућа подигнути су у обалном појасу, са мањом групацијом новијих објеката трговине. На страни према мулу изграђене су куће за становање и типизовани објекти за туризам. Традиционално језгро треба поштедети масовнијег ширења. За мање групације новоградњи на располагању су локације ван опсега плодног атара. Пољодељство и рибарство треба ојачати као делатности са традицијом и растућом улогом у туризму.

4.4.7.3 Горњи Грбља. На падинама Ловћена, изнад поља, подигнуто је десетак насеобина Горњег Грбља. Најнижа је *Ласњива* изнад поља. У међунивоу је *Дуб* код превоја Свете Тројице, а највише је планинско село *Мирац*, устројено по изохипсама. У зависности од конфигурације терена, села су збијена, или образована од групација породица и братстава чија презимена носе. Зона обилује питком водом из планинских врела. У *Мирцу*, на висини од неколико стотина метара

Брањешићи, Горњи Грбља

над морем, испољава се утицај планинске климе са обилним падавинама.

4.4.7.4 Села на Орјену. Планинско подручје је повезано путем са серпентинама од Рисна до *Леденица* и *Драђаљског њоља* одакле се сагледава панорама Рисна и Боке до отвореног мора.

Леденице. Крашко село са малим увалама испуњеним талозима земље из шкрапа. Мале групације кућа међусобно су удаљене

Дврсно. Поље са раскршћем код места *Хан* које је добило име према згради на караванском путу између Рисна и Никшића, у доба Турака. Неплодан предео покривен танким слојем хумуса изнад наноса дробине и песка није омогућавао опстанак трајније насеобине.

Црквице. Пропланци над појасом шуме. Сачувани су остаци зграда аустроугарске војске: егзерцир плац, цистерна, темељи касарни, артиљеријска утврђења на доминантним kotaма. Споменик кривошијским устаницима.

Смоковац. Делови караванског пута трасираног по природним серпентинама изнад Рисна.

4.4.7.5 Аутохтоно окружење. Обухвата огранке планских масива Ловћена и Орјена, које покривају поља, шуме, макија и голети. Њему треба припојити вршни појас полуострва Врмца између которског и тиватског рукавца Боке.

5. КОТОР НА ЛИСТИ СВЕТСКЕ БАШТИНЕ

Године 1979., одлуком Комитета Унеска за светско наслеђе, подручје Котора је уписано на Листу светске баштине због природних и културних вредности. После разорног земљотреса, који је погодио и јужни део Јадрана, Котор је укључен и на Листу подручја у опасности, до престанка ризика и окончања ургентних санација.

Заштићено подручје обухвата которско-рисански залив са свим насељима и залеђем до врхова околних планинских обронака.

5.1 Међународна конвенција о светском наслеђу. (УНЕСКО, 1982) Уписом на Листу баштине за подручје Котора наступио је статус заштите према одредбама Међународне конвенције о светском наслеђу, усвојене на Генералној Скупштини Унеска 1972., и стављене на снагу 1975. године. Тим универзалним документом међународна заједница је добила могућност да снажније делује у заштити наслеђа светског ранга.

5.2 Домаћи њројиси

5.2.1 Ојшићинска одлука о условима за извођење радова (1981).

5.2.2 Закон о њланирану и уређењу њросјора. (1981)

5.2.3 Закон о обнови сјоменичког њодручја Којора. (1991).

6. ПОСЛЕДИЦЕ ЗЕМЉОТРЕСА 1979. ГОДИНЕ

6.1 Евиденција ошћећења. После земљотреса 15. априла 1979. године, на подрују Котора извршен је преглед свих зграда са анализама оштећења према прописаној методологији. У анкетне обрасце уписани су основни технички подаци о грађевинама, врсте и степени оштећења, предлози за хитне интервенције, смернице трајне санације.

6.2 Биланс и узроци разарања. Земљотрес је оштетио око 600 грађевина од којих је 10% претрпело разарања или претворено у рушевине, преко 200 делимично је урушено, а мање последице претрпело је око 300 објеката. Масовна разарања догодила су се на теренима лоше носивости. Међу њима је нижи део Старога града, према пристаништу где се темељно тло састоји од насипа преко муљевите подлоге. У Рисну су приобални делови склизнули у море по косој рампи дна залива.

6.3 Урђенџни радови у Стјаром зраду. На основу изведених анализа и категоризације оштећења успостављен је програм хитних интервенција за сса 50 грађевина. Радови су садржавали скидање лабилних делова који нису могли бити санирани. Постављени су подупирачи и затега, ојачани су поремећени елементи носача и покривача кровова.

6.4 Хронолозија деструкција на њодручју Коџора. Котор припада географској области изложеној повременим снажним земљотресима који узрокују тешка разарања и људске жртве. Неки тектонски поремећаји вишестолетних размака имају удаљене епицентре и делују на великим пространствима Балкана и Медитерана. У периоду XVI и XVII века Котор је изложен разорним потресима који су поново погодили јужни Јадран са недалеким Дубровником. Земљотрес из 1667. године изазвао је пожаре који су уништили дрвене структуре многих кућа.

6.5 Ослабљења камених кућа њреградњама у XIX веку. У Општинском фонду Историјског архива Котора чувају се стотине елабората за поправке и адаптације приватних кућа, који садрже упоредне нацрте постојећег и пројектованог стања. У сажетим текстовима садржани су и технички описи основних грађевинских позиција. Упоредна анализа бројних архивских докумената показује да су разлози за адаптације најчешће били: надоградња једног или више спратова, прерасподела унутрашњег простора, пробијање фасадних отвора, претварање тавана у поткровља за смештај кухиње и санитарија, премештање степеништа, облагање камених фасада обојеним малтером.

6.6 Слабосџи џемељноџ џгла у џриобаљу залива. Међу главним чиниоцима деструкције градитељског фонда Котора истиче се састав темељног тла, посебно оног у ниском приобаљу на крају најдужег рукавца

Боке. Непрекидно труљење морских организама, талози хумуса спраног са околних падина, слојеви шута од давно урушених грађевина, као и преостали делови њихових фундамената, створили су веома лабилну подлогу на којој почивају иначе плитки темељи историјских грађевина. Са таквим својствима тла, приликом земљотреса, долазило је до појаве *ликвифакције*, наглог претварања површинских слојева земљишта у блатну смесу лишене носивости.

6.7 Нова стамбена насеља у залеђу. Оштећења и губитак простора у Старом граду изискивали су убрзану изградњу стамбених насеља са вишеспратницама у друштвеној својини у Шкаљарима и Доброти. Агломерација у Шкаљарима формирана је од стамбених јединица развијеног плана са централним атријумом, прилагођених изохипсама терена и распореду затечених развијених стабала.

6.8 Градња приватних кућа. Приватне куће су махом подизане у обалном појасу, стварајући фронт некретнина на потесима који су били празни или обрасли вегетацијом. Рађене без одговарајућих пројеката, обликоване по нахођењу власника, куће су добијале стандардне форме пренете из градова на копну: улични низ са гаражама и терасама, балкони просторија са великим трокрилним прозорима и ролетнама, терасе на врху зграде, бетонска степеништа за приступ са обале до главног улаза на спрату. Градња је изведена без традиционалних материјала: камена и дрвене купе-каналнице.

7. СТУДИЈЕ ЗАШТИТЕ И ОБНОВЕ НАСЛЕЂА

7.1 Програмска мајрица за Стари град

7.1.1 Урбана генеза. Проучавање развоја урбане целине заснивало се на паралелном истраживању два врела података: 1) Архивске грађе, археолошких сондирања, историографских студија; 2) Хронолошко-стилских анализа, цртежа и фотоса градитељског фонда. Теренске опсервације изведене су у две етапе: у првој су евидентиране све зграде, као физички чиниоци простора, а у другој подробније оне које садрже очигледне историјске слојеве, или њихове могуће остатке, скривене испод каснијих облога или у темељној зони са остацима претходних културно-историјских хоризоната.

7.1.2 Валоризација наслеђа. Као резултат истраживања наслеђа извршена је прелиминарна споменичка класификација градитељског фонда, на основу вредновања просторне целине и валоризације ансамбала и појединачних грађевина. Валоризација градитељског наслеђа, према потенцијалима из домена културне историје, очување неимарских вештина, просторних остварења и других постигнућа, има двојак циљ: на

једној страни спознајни и научни, а на другој употребни и оперативни. Преломни је моменат када се од теоријског вредновања наслеђа, приступи мерама својеврсне „џрадићелске хирурџије“, којом се архитектонски споменик ослобађа безвредних наслага и регенерише повратком свом изворном стању - до теоријски могућег и практично остваривог опсега.

7.1.3 Физичко стање и функције џраћевина. Аналитички приказ садржи физичко стање зграда и слободних простора: унутрашњу диспозицију и обраду, обликовање граћевина, основне материјале, врсте и очуваност конструкција, начине обраде фасада, кровне покриваче, као и друге архитектонске појединости.

7.1.4 План интјервенција. На основу сазнања из претходних анализа долазило се до плана интервенција који садржи селекцију особености и делова на три категорије: 1) Својства и квалитети архитектонског решења који морају бити обавезно сачувани и трајно заштићени; 2) Негативности које треба потпуно уклонити (безвредне надоградње, преинаке стилских отвора, накнадни слојеви малтера, лоше фуговања и слично; 3) Могућности усклађивања традиционалног склопа и будућих функција, посебно оних којима се постиже обухватна и дугорочна ревитализација споменика градитељства.

7.1.5 Просијори и функције. Елиминацијом простора и елемената садржаних у претходном параграфу добија се структура и капацитет будућег простора, као полазишта за садржаје којима се остварује ревитализација. Погрешно је настојање да се затечени просторни склоп и капацитет *à priori* сматра матрицом будућег стања. Сваки инвестициони подухват, на споменику градитељства, јесте обавеза и шанса да се он макар делимично врати свом интегритету ослобођеном сукцесивних наслага и стерилних преградњи

Студијски пројекат реституције историјске архитектуре мора бити први и одлучујући корак у изналажењу обухватног решења које синтетизује два неретко опречна задатка: рестаурацију трајних вредности традиционалног простора и пласман функција које су комплементарне са историјском граћевином.

7.1.6 Консијрукције и мајтеријали. У процесу урбане обнове, претежан број питања односио се на санацију конструкција оштећених дејствима земљотреса. Већ при првим подухватима стабилизације испољене су значајне неусаглашености физичких својстава историјских зграда и примењених метода њиховог ојачавања. Ангажовањем статичара, специјалиста за стабилизацију историјских, посебно камених конструкција, урађени су пилот пројекти и остварена њихова контролисана реализација.

7.1.7 Ентеријери. Унутрашњости сакралних грађевина украшене су делима ликовних и примењених уметности међу којима су: фреске, скулптуре, олтари, цибориуми, амвони. У естетичкој целовитости суде-лују и обредни предмети и књиге, одежде и друго. У фонду средњовековне стамбене архитектуре мало је преостало од сликаних и пластичних украса ентеријера, нарочито оних из средњег века. У стихијном валу рутинских санација нестајале су оригиналне барокне таванице, портали, степенишне ограде и штучо декорације.

7.1.8 Фасаде. Прелиминарни преглед затеченог стања открио је да су бројне камене фасаде биле покривене накнадним облогама малтера. Стога су истраживања морала да обухвате делимично уклањање таквих, познијих и архитектонски безвредних слојева. Сагледљиви стилски елементи прочеља су документовани дескрипцијама, фотосима и архитектонским скицама.

7.1.9 Слободни ѡросѡри и зелене ѡвршине. Прегуста структура средњовековнога града, сазданог од вишестажних инсула, раздвојених уским улицама и пјацетама, није остављала много простора за развој тргова. Старо урбано средиште, трг пред катедралом Светог Трипуна сачувао је култне функције, а изгубило средњовековне грађевине и комуналне садржаје, који су пренесени на Трг оружја током млетачке управе. Разорно дејство земљотреса 1667. године јако је погодило друштвене комплексе подигнуте на нестабилном темељном тлу према пристаништу. Током обнова у XVIII и XIX веку постављени су двобојни камени плочници тргова и обалне шетнице са дрворедима вредне заштите.

7.1.10 Урбани дизајн. Уређење историјске урбане целине споменичког потенцијала садржи дизајн комуналне опреме и мобилијара отворених простора. То су, најпре, елементи који обавештавају о функцији зграде или локала: фирме, рекламе, графички симболи делатности и друго. Генерално узев они не смеју покривати делове стилских фасада, заштићене историјске целине. Посебан значај има ноћна расвета Старога града Котора са појасом фортификација, Тврђавом и горским падинама. Топографски „фотогенична” панорама Котора нуди разне мизансцене расвете који могу бити пројектовани кроз међународни програм *звук и светло* остварен у многим историјским градовима Европе.

8. БИЛАНС ТРИ ДЕЦЕНИЈЕ УРБАНЕ ОБНОВЕ

Вишегодишња истраживања градитељског наслеђа Старога града Котора који садржи 60 блокова са преко 300 грађевина, обухватила су неколико паралелних токова анализа и документације, међу којима су: хронологија и стилови градње; материјали и конструкције; санације пос-

ледица хаварија; преградње и надоградње. За све некретнине Старог града формирани су досијеи сврстани у блокове – *инсуле* нумерисане под бројевима 1-61. На основу обимног материјала изведени су синтезни уводи за сваку обрађену проблемску област, са смерницама заштите по којима је Регионални завод Котора издавао конзерваторске услове током тридесет година протеклих од земљотреса 1979. до 2009. године.

8.1 Хронолошко-стїилске анализе зайеченоџ стїања архїиїекїу-ре. Током теренских истраживања стања после земљотреса 1979., на фасадама и у ентеријерима откривени су делови средњовековне архитектуре *in situ*, или фрагменти уграђени као *стїолије* приликом многих обнова и адаптација. Изложени у лапидаријуму они су коришћени као изворни елементи за актуелну рестаурацију историјских зграда. Камена прочеља палата и кућа из средњег века, ослобођена накнадних малтерних облога, омогућују графичке реституције изворне архитектуре, на основу којих се могу сукцесивно обнављати стилски елементи.

8.2 Стїудїјске ресїиїуције изворних стїрукїура. Конзерваторски услови за обнову историјских грађевина садрже прецизне смернице за рестаурацију изворних решења којима се само делимично успостављају поремећени оригинални склопови пуног споменичког потенцијала. Овакво настојање треба подићи са нивоа детаљних планова и пројеката на широки хоризонт глобалних сагледавања која су тема обухватних планова. Таквим темељним полазиштима биће могуће да се поступно успоставља изворна конфигурација древне урбане целине, а не само појединачних ансамбала или изолованих традиционалних грађевина.

8.3 Ресїаурација барокних њалаїа. Ансамбли барокних палата племића из XVII и XVIII века, били су после пропасти Венеције изложени просторној деградацији поделом на више провизорних стамбених јединица за смештај новопридошлих становника. *Пауїеризација* наслеђених репрезентативних целина оставила је поразне резултате у Старом граду у фонду средњовековних и барокних палата некадашњих племићких фамилија. Конзерваторским условима и пројектима потпуно је искључена, као крајње неподесна подела изворне целовитости на више корисника.

8.4 Конзервација и ресїаурација сакралних здања. У доба развијене средњовековне комуне подигнут је већи број сакралних грађевина, манастира и цркава, међу којима се истиче монументална катедрала утемељена 1166. године, а надограђивана и обнављана током више столећа, нарочито после снажног земљотреса 1667. године. Након 1979. Катедрала је систематски истражена и асеизмички стабилизована, уз презентовање унутрашњег склопа из старијих фаза. Упоредо са њом, конзер-

ваторски је третирана група средњовековних цркава, међу којима и првобитна катедрала, Света Марија од ријеке.

8.5 Регенерација насеља у њриобалу светске башићине. Програмска матрица студије заштите и обнове Старога града Котора примењена је на друга места залива (Рисан, Прчањ, Столив) уз одговарајућа сажимања и допуне. Некадашњи ансамбли помораца обуватају радионице за ремонте и спремишта опреме, а оне трговаца магацине за робу превожену бродовима. На обали испред развијених прочеља местимично су сачувани делови пристана са ривама, молима за везивање једрењака прекоморских трговаца и басенима за барке – *мандраћима*. У залеђу зграда постојала су економска дворишта. На њих се надовезују вртови са стаблима агрума и маслина. По падинама брда преостали су делови винограда. Терени на вишим котама подесни за испашу, постепено су остајали запарложени.

У басену которско-рисанског залива Боке крајолик се манифестује у разним спрегама самоникле природе и градитељства. На падинама полуострва Врмац, дуж горњег пута, сачувани су остаци некадашњих руралних групација породица и братстава удаљени од обале због гусарских препада и турских галија. На доминантним положајима сачуване су поједине сеоске цркве окружене гробљима. Данашњим и будућим корисницима стоје на располагању древне градитељске агломерације у природном окружењу и благотворном климату, као непресахли преносиоци културе живљења. Посебност Доброте чине сачувани остаци бројних *џалаца*, резиденција племићких и грађанских породица Котора међу којима се истичу оне у поседу истакнутих помораца: власника бродова, капетана дуге пловидбе и трговаца.

8.6 Нејрихвајљиви захваћи на историјским зраћевинама. На врху поражавајућих последица брутализма неких асеизмичких санација јесу поједини которски палаци, који су споменички стерилизовани и претворени у својеврсне армиранобетонске бункере. Отпор бројних југословенских конзерватора, оснажен истраживачким пројектима страних и домаћих конструктора, довео је до примене метода прилагођених ојачавању историјских грађевина. Њима се оне спасавају не само као утилитарни простори, већ надамце као споменици градитељске културе. У рутинским захватима, уместо елемената изворне архитектуре, уграђивана су робусна армирана бетонска ојачања кадра да одоле дејствима разорних потреса. Међу њима су масивне вертикалне и водоравне греде ужљебљене у камене зидове, који су због тога морали бити усецани на местима највеће отпорности, при угловима са превезима монолитних клесаника. Површине носећих зидова облагане су армираним торкрет-бетоном (са једне или на обе стране) који је покрио камене елементе ентеријера: венце, оквире

портала, пила, нише и друго. Масивне *аб* таванице и кровне конструкције надмашиле су затечена оптерећења на темељно тло.

8.7 *Обнова сџоменика џрадиџељсџива научним мейџодама за шџиџиџе.* Масовна обнова градитељског наслеђа Котора налагала је селективан приступ избору метода и средстава којима се могу постићи рестаурација архитектуре, адаптација простора за будуће намене, стабилизација традиционалних структура применом савремене грађевинске технологије. Насупрот свим разликама у врсти архитектуре, физичком стању грађевина и затеченим функцијама простора, подухвати на градитељском фонду вођени су ка истоветном циљу: да се спознају, валоризују и сачувају њихови споменички потенцијали.

8.8 *Извођење обнове сџамбених зџрада.* Када је у питању Стари град, носиоци пројеката стабилизације суочавани су са: ансамблима и блоковима кућа на два или три спрата са поткровљима, фасадним и носећим зидовима од клесаника и трпанца у језгру, преградњама од мешовитог материјала, дрвеним крововима и дотрајалим таваницама, танким преградама између просторија урађеним од скелета са испуном од лаких материјала.

На традиционалним каменим кућама, по правилу су уклањане дотрајале дрвене конструкције, изузев у случајевима где су сачуване таванице са релефном и бојеном декорацијом. У ослобођеном простору подигнуте су асеизмичке структуре сачињене од унутрашњих носећих зидова у оба правца. Они су формирали крути склоп са таваницама *аб* стубовима и серклажима само делимично усидреним у масивне фасадне зидове.

Код решења са касетираним плафонима, резбареним и бојеним таванчама и полихромним украсом, између старих дрвених таванча представљани су челични носачи који преузимају тежину подне конструкције, корисна оптерећења и окачен изворни плафон. Финалне ретуше декорације ентеријера изводиле су екипе конзерватора, сликара и кипара.

Растресени појасеви оригиналних прочеља, који морају бити сачувани у изворној текстури, без презиђивања, стабилизовани су техником армирања камених зидова између углова просторија и суседних отвора Применом рударског ротационог сврдла бушени су канали у које се постављане челичне шипке формирајући арматурну мрежу. Све површинске пукотине и напрслине заптиване су глином да би се спречило отицање ињекционе смеше од агрегата и везива. Завршни поступак садржавао је чишћење и фуговање фасада према изворној техници.

9. СМЕРНИЦЕ ЗА ГУП И МЕНАџМЕНТ ПЛАН

9.1 *Базна сџудија за Генерални урбанисџиџи џлан Коџора из 1983.* У овај текст пренета су њена полазишта, која су и после 25 година

примене сачувала актуелност, као и програмска матрица, која може бити коришћена у припреми новог Просторног плана и ГУПа Котора.

Материјал Студије подељен је на два основна поглавља:

1. *Градињелско наслеђе*. Евиденција и валоризација наслеђа по зонама и насељима: вредности градитељства и природних амбијената, поремећаји и девастације, санациони радови изведени после земљотреса. У закључним разматрањима изложене су смернице за заштиту и обнову целина, ансамбала и појединачних грађевина споменичког потенцијала.

2. *Зашићена и обнова*. Преглед прописа и одлука усвојених после 1979. године. Изложени су постигнути резултати. Анализирани су погрешни поступци са лошим дејствима на споменичке вредности градитељског наслеђа. Изложена је методологија за третман светске баштине уписане на Листу Унеска.

9.2 Смернице за Гуј и Менаџмент план. Трасиране су у Базној студији и тексту *Три деценије зашићене и обнове светске баштине Котора* (видети увод са наведеним насловима)

10. ПОЛАЗИШТА ЗА НОВА ПЛАНСКА ДОКУМЕНТА

Принципијелни ставови и смернице заштите наслеђа уграђени у ранија планска документа изложени су у претходним поглављима. Она остају на снази и у наредном циклусу планирања уз образложене критичке опаске. Овде се истичу подухвати којима би требало дати приоритет у будућем планирању и реализацији.

10.1 Тврђава. Стрми рељеф стеновитог масива, одвојен од обронка Ловћена, са градом у његовом подножју и кастелом врху (кота 260 м) чинио је Котор неосвојивим. Међутим, та његова одбрамбена одлика чини данас тврђаву Св. Ивана неприступачном како за најмлађе, тако и за најстарије генерације посетилаца. Тегобно успињање по уским стазама и серпентинама представља једини начин физичког освајања доминантног прајезгра, са чијег се платоа сагледава панорама залива и отвореног мора. То је најповољнија стартна позиција за спознају основне топографије Боке и глобалне генезе Котора. После тога, може се приступити обиласку Старога града и других насеља у приобаљу залива уписаног на Листу светске баштине. Да би се разрешило ово питање, предузета су испитивања техничких околности за конструкцију лифта од подножја Гурдића и платоа на врху тврђаве. Овај подухват треба обавезно укључити међу приоритете нових планских докумената у наредном периоду.

10.2 Спирити зраг. На основу конзерваторских услова припремљених за 61 грађевински блок са сса 300 зграда обављени су главни санациони радови и потпуно обновљена комунална инфраструктура. Приори-

тет у редоследу и опсегу радова имале су историјске грађевине значајног споменичког потенцијала које су претрпеле штете током земљотреса 15. априла 1979. године. Ван реализације остале су поједине давно напуштене куће и парцеле преминулих или непознатих власника. Такође и неки неприступачни и у коров зарасли положаји. Сада, управо њима, треба осигурати приоритет неопходног уређења јер својим постојањем девалвирају постигнуте резултате еколошког и амбијенталног санирања средњовековног града унутар зидина. После три деценије активног живота, бесумње, је потребно да се сукцесивно обнављају позиције инвестиционог и текућег одржавања свих некретнина. У склопу припрема за реализацију потребно је да се власници и корисници зграда обраћају Регионалном заводу за заштиту споменика културе Котора ради добијања конзерваторских услова.

10.3 *Осјала насеља у њриобаљу залива.* За разлику од Старога града, који је саздан од густих блокова, тргова и пјачета, а притом садржи несразмерно мало вегетације, насеобине мешовитог урбано-руралног типа прожете су зеленим површинама и растињем. Тежиште њихове будуће регенерације мора бити посвећено *културном њејзажу* као генералној особености, која поред економске функције у себи садржи значајне споменичке потенцијале. Стога, у будућим конзерваторским смерницама и условима за регенерацију животног окружења старог Котора хортикултурна компонента пејзажа мора бити третирана као квалитет потпуно равноправан са градитељским наслеђем. У том послу неопходно је професионално суделовање сарадника Завода за заштиту природе. Аналогно је ангажовање Института за биологију мора у дугорочном еколошком подухвату ревитализације акваторијума Боке, посебно затвореног которско-рисанског рукавца залива и његовог истрајног претварања у јединствени басен здравог живота, риболова, спорта и рекреације.

10.4 *Прчањ и Сјолив.* Приликом својевремених припрема детаљних урбанистичких планова за подизање медицинских установа и ансамбала здравственог туризма урађене су конзерваторске смернице. Оне садрже анализе могућих локација, повучених од обале и окружених појасом зеленила. Оваквим приступом ансамбли новоградњи неће стварати баријере на иначе уском појасу уз обалу мора одвојеном од окружења трасом старог пута. Подробнији подаци налазе се у оквиру досијеа за ова насеља.

10.5 *Морињ.* Питома оаза приобаља, са драгоценим токовима слатке воде, представља изузетан феномен не само у Котору и Боки, већ и на ширем простору приморја. У старо време, јазови потока покретали су млинове за жита и маслине. Зграда једног од њих, крај саме обале мора, могла би се ревитализовати успостављењем њене изворне функције,

као подстрек за обнову других и градњу нових. Природна својства насеља Мориња садрже основне услове за синтезу традиције и данашњег живота. Спретном каптажом могла би се повезати врела са мрежом јазова за покретање воденица, заливање башти, оранжерија и других воћњака.

Формирањем и устрајним одржавањем овог својеврсног еколошког резервата за производњу здраве хране (традиционалног крупнозрног мељива и натуралног уља, племенитог агрума, приморског поврћа и ароматичног биља) била би створена витална база финансирања поменутих и пратећих делатности и њихов пласман на самом извору. Котролисана продукција врхунског квалитета допринела би понуди Мориња знатно више и неупоредиво боље од опсесивних идеја о подизању хотела и асфалтирању живе природе. Својим гломазним габаритима и неизбежном инфраструктуром они би сатрли ову јединствену природну творевину која спада у сам врх вредности *културног наслеђа* захваљујући којему је подручје Котора сврстано на Листу баштине.

10.6 Рисан. Током претходних година значајно је порастао промет некретнина и земљишта, нарочито градивих парцела и комплекса на вишим котама изнад историјског средишта Рисна. Претежна намера већине купаца јесте улагање у непокретност чија ће цена вишеструко порастити ширењем насеља и урбанизацијом простора у окружењу језгра. Растресита структура и велики, неизграђени простори погодују онима коју ишчекују инвестициони бум и значајне личне добити.

Прилика је да се у концепт новог просторног плана унесу параметри за основни зонинг површина и планове детаљне регулације места са структуром насеобина и режимом новоградњи. Притом, мора се узети у обзир обавезујућа чињеница да је Рисан унутар заштићене зоне на Листи светске баштине под патронатом Унеска. Никаква стихијна купопродаја и новоградња не смеју постати легализована катастарска подлога са диктатом свршеног чина наметнутог нормама и технологији друштвеног планирања.

У оквиру студије рађене за Генерални урбанистички план Котора и објављене 1988. као и конзерваторских услова за Детаљне урбанистичке планове историјског језгра Рисна и других обалних места, трасиране су смернице за урбану обнову и ревитализацију. Бројне сугестије нису још реализоване, па се могу уклопити у нова планска документа уз могуће модалитете. Међу њима је и следећи принципијелни став: *„Изложена градињелска хронологија требало би да буде сачувана и још јасније изражена ...средствима просторног планирања. Широко расформирана шкољка око рисанског залива, релативно просторно и распресисано насеља омогућују подизање нових ансамбала одвојених зеленим покрива-*

нама од историјских ансамбала. Врбови и башиће са недованим зруја-цијама високо зеленила, са партерним насадима, медитеранским воћем, лозом и маслинама одлика су рисанског насеља, његовог дрвног урбанизма и стамбене културе. Оваква традиција сачувана и проширена на околном подручју новоградњи треба да постигне улогу регулатора, шампон зоне између старих и нових четврти, да послужи као асаж између различитих тема исте композиције. Тиме би се обезбедила заштитна њезажних вредности и лика старог Рисна, а истовремено његово уклањање у формуле данашњег живића”.

Од посебног је значаја за ревитализацију старог Рисна мрежа канала каптираних из Спиле којима су напајане баште, нарочито у доба турске власти. У которском поднебљу, оскудном у слаткој води, ова животна драгоценост мора бити свестрано искоришћена.

10.7 Пераси. Обавезујући однос према панорами историјског језгра садржан је у смерницама уграђеним у Генерални урбанистички план Котора: [...] „Агломерација Перасића истиче се зусиом, композицијом структуром и јасним границама, ван којих је природно окружење. Мада није био обухваћен зидинама, Перасић оставља утисак средњовековног града ситног периметром, који је ограничио његов физички ојсег. [...] Барокна експозиција, која је у другим местима примењивана при градњама илемећких илалаћа, жућних цркава и самостана, овде је обухватила целину насеља. Ликовна формација Перасића културно је наслеђе првог реда којем морају бити подређени сви будући захвати. [...] У склопу заштитне урбаног идентитета Перасића мора се свим мерама спријечити да се између насеља и тврђаве појави шампон новоградњи, који би се намећуо прајним вредностима целине. [...]

10.8 Добрића. После земљотреса 1979. годне подигнути су блокови стамбених вишеспратница повучених према подножју брда. На околним просторима, испред или са страна нове насеобине, могу се подизати куће мање спратности, или породичне приземнице окружене зеленилом.

Ограђене просторе око старих палата треба трајно ослободити ефемерних приградњи у склопу регенерације врта и припадајућег околног комплекса.

11. ПРИСТУП БОКИ КАО НЕДЕЉИВОМ РЕГИОНУ

Простор Боке Которске административно је издељен на три општине за које се раде појединачни планови (просторни, генерални, детаљни), уз неопходна повезивања инфраструктуре, посебно траса путева, мреже водовода, колектора канализације и слично. У стандардној методо-

логији планирања наглашене су границе раздвајања, а потиснуте природне и друштвено-историјске симбиозе, остварене у градитељству, уметности, пејзажу и другим доменима културне традиције поднебља недељиве Боке.

11.1 Инијеграјтивна улога Регионалног завода. Потреба увођења регионалне оптике планирања испољава се нарочито у заштити историјских агломерација и споменика културе. Она је секторски успостављена кроз Регионални завод у Котору. Ова законски надлежна институција има најнепосреднију улогу стожера окупљања како за дугорочне акције, тако и за разноврсне оперативне задатке. Интегрисање простора Боке од посебне је користи за туризам. Обједињена понуда може садржати већу разноврсност смештаја, одмора, разоноде, а нарочито шире спознаје природног и културног наслеђа.

12. ЕКОЛОШКА СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА

У темељне одреднице Устава и матично законодавство Црне Горе уграђена су еколошка начела и путокази дугорочног развоја земље. Таква вишегенерацијски подухват изискује коренити преображај досадашњих доктрина, понашања и технологија које прогресивно луче разоврсна загађења животног окружења.

У раздобље еколошког преображаја Бока ступа са хипотеком инфраструктуре недостатне не само за нормативе развоја туризма, него и за свакодневне потребе становништва. Почетни кораци оздрављења и припрема простора за будуће садржаје и новоградње обављени су током година после земљотреса. Међу њима су: измештање индустрије из Шкаљара у Грбальско поље; пробијање тунела кроз Врмац са везама ка Тивту и Будви; мрежа регионалних колектора са пумпама за избацивање отпадних вода из Боке до отвореног мора; чишћење залива и морског дна од наслага вековног муља и многобројних локалних улива прљаве воде; санирање пространог акваторијума за потребе живота становништва и боеравак туриста, посебно за спортове на води.

12.1 Режим еколозије. Достизање и очување еколошких стандарда животне средине јесте подухват који изискује мобилизацију - од државне до локалне заједнице, посебно колективну дисциплину становника и других корисника. У данашњем свету који се рационално удружује, помаже и разуме, не могу бити толерисани они који агресивно крше општа правила понашања и не поседују обзир према околини. Ту нада све спадају ометање и угрожавање гостију неконтролисаним вожњама кола и глисера, прегласна забављачка музика на јавним просторима и летњим терасама, као и друга нецивилизована понашања која грубо ком-

промитују све уложене напоре, традиционално гостопримство и углед овога подручја.

13. МЕЂУНАРОДНИ ПРИНЦИПИ И ДОКУМЕНТИ О НАСЛЕЂУ

Из обиља докумената изабрано је неколико која се односе на питања заштите културног и природног наслеђа и настала под окриљем међународних организација. Она су приказана кроз превод изабраних делова интегралног текста.

13.1 Унеско. *Прејорука о заштити природног и културног наслеђа на националном плану*, Париз 1972

13.2 Икомос. *Међународна повеља културног туризма*. 1990.

13.3 Савет Европе

13.3.1 Конвенција о заштити архитектонског наслеђа Европе, (1985.)

1.3.3.2 Европска Конвенција о њеном наслеђу (Фиренца 2000)

14. КУЛТУРНИ ПЕЈЗАЖ - СИНТЕЗА ПРИРОДЕ И ГРАДИТЕЉСТВА

Постепена еволуција заштите непокретних културних добара у свету показује прогресивно ширење: од спасавања појединачних монумента до очувања просторних целина, од физичке конзервације архитектуре до њене функционалне ревитализације, од пасивне заштите путем прописа, до активне обнове кроз регулационе планове. Упоредо са тим, шири се и јача заштита природе од резервата и националних паркова, до географских и ботаничких реткости. Актуелна доктрина конзерваторства сагледава наслеђено животно окружење кроз вишеструке симбиозе природних формација и градитељства. У стручној литератури и међународним конвенцијама симбиоза самоникле природе и људских активности дефинишу се термином *културни пејзаж*.

14.1 Подручје Коџора. У регистар непокретних културних добара укључује се све већи број споменика ове врсте, од којих су поједини сврстани на Листу светске баштине. Међу њима је и природно-градитељско подручје Котора, које се и одликује вишестолетним синтезама природних формација и са њима сраслих људских агломерација. Теренске анализе постојећег стања пружају бројне доказе о бризи и спретности древних градитеља да уклопе своје насеобине у оквире природног окружења.

Сраслост градитељства са спонтаном природом очитује се и у забитним планинским засецима настајалим већ у праисторији. Стамбено-економске групације патријархалних породица и братстава, из протеклих раздобља, никад нису биле темељене на зиратном земљишту, него на по-

ложајима стеновитих избоја подесним за фундарање кућа, а сасвим некорисним за земљорадњу. У горским пределима са развијеним сточарством, у депресијама терена преостајале су минималне парцеле попуњене земљом нанесеном бујицама. Минијатурни поврћаци ограђивани су каменом да би се сачувао животно драгоцен плодни хумус.

Обалне насеобине которског залива Боке утемељене су после одласка Турака. Дуж граничне линије акваторијума низали су се пристани са мандраћима и молима за сидрење трговачких једрењака, рибарских барки и породичних пловила. Архитектура домова испољавала је професије и социјални статус власника – од скромних приземљуша тежака и рибара преко породичних ансамбала до палата племићког и грађанског сталеза. Матичне зграде развијених прочеља праћене су анексима за рад или складиштење робе и хране. Унутрашња дворишта надовезивала су се на вртове у којима су гајени виногради, маслињаци и воћњаци агрума, или баште са медитеранским поврћем и ароматичним биљем. На истакнутим положајима у средишту насеља подизане су жупне цркве и капеле окружене гробљима и наглашене вертикалама звоника и чемпреса.

На завршетку залива лежи Стари град са тврђавом Светог Ивана на врху 260 м изнад мора и насељем у подножју стеновите стрмине којом се огранак Ловћена усидрио у залив. Развијени појас фортификација грађен каменом из матичне хридине стопио се физички и ликовно са горским позањем. Његова изворна конфигурација изискује најстрожији режим заштите од било каквих градњи које би унеле поремећаје у јединствену хомогеност исконске природе.

14.2 Реџенерација културног њејзажа. У вишегодишњем периоду обнове приоритет је усмераван према градитељском наслеђу. Знатно мања пажња посвећена је природном окружењу: шумама и биљним стаништима, пашњацима и ливадама, њивама и баштама; маслињацима, виноградима и воћњацима, вртovima окућница. Такође и остацима арборетума егзотичних врста формираних око појединих палата, као и другим облицима хортикултуре неговане у медитеранском климату. Сав биљни свет, израстао спонтано из масива природе, садњом и неговањем, чини спону аутохтоне природе и градитељства у токовима свакодневног живота и потреба људских заједница. Он је истовремено споменик културе живљења и витална неопходност савременог човека спутаног у стамбеним гетима индустријског планирања и продукције.

Ван ареала светске баштине Котора, у горском појасу изнад Боке, засад мирују многи километри пашњака и шума у незагађеној природи, погодни за сточарство, посебно за традиционалне специјалитете за чију је продукцију неопходан планински микроклимат. Умереном изградњом и новим приступним путевима, осунчани пропланци широко растворе-

них панорама постајаће постепено зоне секундарног становања и сезонске колоније културног туризма. Невелика растојања између обале и обронака Ловћена или Орјена омогућују коришћење изузетне, од природе подарене погодности: дневну рекреацију на мору и ноћни одмор у свежини прелазног приморско-горског климата изнад Горњег Грбља, Рисна и суседног Херцег-Новог.

Уместо инсистирања заговорника комерцијалног туризма на ономе што његовом подручју недостаје (вишекилометарске плаже и мега хотели) Котор нуди своју урођену синтезу приморја и загорја, урбаног и руралног, градитељства и природе, између којих је у давна времена и настао са својим малим насељима - као древни претходник данашњих еколошких доктрина о свеобухватној *култури живљења*.

15. СИМБИОЗЕ ИСТОРИЈСКИХ ПРОСТОРА И БУДУЋИХ ФУНКЦИЈА

Споменички потенцијал заштићених градитељских агломерација може бити сачуван и успешно регенерисан увођењем савремених функција живота прилагођених традиционалним просторима, које су способне да остварују приходе довољне за текуће одржавање и повремене адаптације. Генерална обавеза свих предузетника обнове јесте очување споменичког интегритета који не може бити физички амортизован, већ регенерисан методама научно утемељене заштите и конзервације.

Адекватним програмима и пројектима може бити постигнута боља искоришћеност расположивог стамбеног и пословног простора без надоградњи и неподесних анекса. У благотворном приморском поднебљу на располагању су разни прелазни облици између затвореног простора и отворених површина које се наткривају стрехама, сенче одринама лозе, прожимају стаблима агрума и крошњама маслина. Таква решења искушана у животној пракси древних градитеља и власника породичних домова дају најпоузданије исходе стапања архитектуре и живе природе у непосредном окружењу.

15.1 *Однос сјароџ и новоџ.* Традиционалне једнопородичне куће сазидане у камену и новоградње од индустријских продуката треба да сједињује прилагођеност природном рељефу терена, стрикна поштеђеност затечених стабала, задржавање камених ограда парцела формираних од сувозида, прилазних стаза и рампи трасираних по изохипсама, пролаза између површинских избоја стеновитог тла који морају бити сачувани без механизованог насилништва. Новоградње породичних кућа рационалне геометрије и једноставних елемената могу и морају бити утемељене на постулатима прожетим искуствима традиционалног неи-

марства. Притом, обликоване без формалних подражавања стилских форми градитељства прошлости. Општа је појава да се ван ареала историјског града подижу индивидуалне куће намењене за стално становање или сезонски боравак, посебно за издавање туристима. Нарастање рентијерског менталитета међу приватним власницима баца у засенак вековну традицију породичних боравишта која нису била само заклон и простор предаха укућана, већ надасве оазе производног рада и везаности за обрадиву земљу у склопу поседа.

15.2 Урбано-рурална конфигурација. У агломерацијама прелазне рурално-урбане формације у приградској зони, формиране су насеобине растресите структуре у којима су куће окружене плодном земљом, ливадама или пашњацима, као својеврсни изданци античких *вила русијика* где се од давнина производила храна, убирала летина, готовили специјалитети сточарства, неговао агрум, цедило уље, правило вино. Летња боравишта племића и грађана служила су и за повремене скупове посвећене поезији, музици и доживљајима помораца, у чему је предњачио недалеки Дубровник са својим летњиковцима.

У приобаљу источног Јадрана настајале су многобројне приградске насеобине у којима је остваривана интеграција урбаних и руралних скупина, активности и нарастања својеврсног социјалног слоја и менталитета. Међу њима су поморске општине Котора у прстену око акваторија, на падинама Врмца и дуж Доброте, у Грбљу, на Луштици, на обали отвореног мора. Преломно је питање како данас усмерити токове њиховог развоја: да ли ка монокултури туризма и угоститељва, или према традиционалној разноврсности делатности чије ће регенерисано предање постајати окосница прогреса. Обрађивач ове студије приклања се другој алтернативи. Њоме се може остварити не само ревитализација споменика културе, већ надасве свеобухватна *култура живљења* којој је и древни Котор дао трајан допринос међународно вреднован као добро светске баштине.

15.3 Поднебље. Културна баштина изискује дубинску ревитализацију у којој дела прошлости зраче магнетном снагом која спонтано мобилише друштвену бригу, покреће међународни патронат, привлачи радозналост не само масовног, већ посебно - културног туризма. Идеја водила регенерације јесте свеобухватни и трајни третман животног окружења, а не културолошка кампања понета професионалном бригом за наслеђе. Унескова категоризација садржи мото обнове Котора као изузетног остварења природе и људи сачуваног кроз дугу историју.

Стратегија овог Просторног плана (и осталих који из њега произлазе) мора бити регенерација свеукупног простора за развијање производних функција према потребама данашњег (и будућег) живота. У ње-

му ће се интегрисати традиционалне насеобине окружене атарима негованим методама савремене аграрне екологије. Расположиво земљиште: од окућница, преко старих фарми до нових макрокомплекса добијаће виталне улоге према критеријумима високо развијеног света који тражи и ствара здраву храну и воду за потребе становништва, извоз и туризам.

16. НОВОГРАДЊЕ У СПОМЕНИЧКОМ ОКРУЖЕЊУ

Током година које су следиле земљотрес 1979. тежиште обнове било је на санацији оштећеног грађевинског фонда, обнови дотрајале комуналне инфраструктуре и успостављању основних животних функција. Подигнуто је мало друштвених комплекса, нарочито у опсегу подручја сврстаног на Листу светског наслеђа. Поједине иницијативе за подизање хотела праћене су понекад илустрацијама, које нису у рационалном односу са поднебљем Боке, споменичким статусом Котора и предметном локацијом.

16.1 Студијски његов. Комерцијалном опхођењу непознатих аутора и анонимних инвеститора мора се супротставити методологијом професионално упућених институција и квалификованих тимова познавалаца историје и наслеђа овог подручја. Први и пресудан корак у интерполацији новоградњи јесте студијска припрема. Она треба да садржи прелиминарну карту прихватљивих локација. Потом, програмске капацитете и просторне особености адекватне локацији, а не априорним захтевима предузетника.

Финансијска улагања друштвене заједнице у обавезујуће студијске припреме биће вишеструко надокнађена квалитетом пројеката насталих на темељу међународних критеријума за подручја светске баштине. Генерално полазиште за обликовање новоградњи јесте следеће: Бока, а посебно Котор, не одликују се километрима песковитих плажа према отвореном мору дуж којих се могу низати мамутски хотели високог стандарда. Њиховој историјској топографији, културном пејзажу, расположивом простору и међународном споменичком статусу морају бити прилагођени избори локација, капацитети и конфигурације новоградњи. А не – обратно!

16.2 Уклањање амортизованих његовности. У склопу овог проблема налази се и потреба преиспитивања опстанка и реконструкције амортизованих хотелско-угоститељских зграда подигнутих пре више деценија. У општем је интересу да се гломазне некретнине трајно уклоне, нарочито када блокирају делове обале крај Старога града омеђеног зидинама. Прошла су времена када су подизани мамутски хотели као симбо-

ли напретка - у најнепосреднијем суседству и ривалитету са заштићеним историјским језгром града.

16.3 Хотел Фјорд. У траженим смерницама за хотел *Фјорд* на приобаљу Шкаљара изражена су полазишта која се овде помињу у сажетом обиму. Садашњи корисник је истакао намеру да дотрајали хотел уклони и на истој локацији подигне нови повећаног габарита, који би обухватио и околне слободне површине. Почетни став Регионалног завода је да постојећи хотел треба у потпуности уклонити као грађевину прегломазну за предметну локацију уз морску обалу на самом крају залива и у непосредном суседству са Старим градом омеђеним зидинама. Према конзерваторским смерницама из 2008. године, на простору садашњег хотела и суседних затечених зграда требало би планирати агломерацију спортских и друштвених садржаја растресите структуре и приземне конфигурације проткане зеленилом, која би се повезала са постојећим објектима и теренима за спорт, рекреацију и забаву. У складу са таквим функцијама предложено је да се нови хотел подигне на падинама Шкаљара, где постоје напуштене зграде индустрије која је после земљотреса 1979. пресељена у Грбаљско поље. Хотел у непосредној околини спортских хала и терена био би претежно коришћен за смештај такмичара и посетилаца међуна-

Шкаљари

*Поглед на Шкаљаре и јужни прилаз
града*

Југооцеанија и хотел Фјорд

родних турнира и ревија, што би Котору осигурало учестала атрактивна збивања неспутана ћудима климе. Суштински сродни ставови о хотелско-угоститељским објектима изражени су још у одредбама *Генералноћ урбанистичкоћ ѓлана Боке Коџорске из 1970. године*. (књига 2 / 4.2.4.1). Њима се предлагала новоградња и коришћење постојећих вила погодних за најам туристима, уместо подизања гломазних хотела [...] У следећим одредбама (књига 1/ 2.3.4.2) предложено је да се у плитком акваторију, на крају заливу, формира марина за јахте и друга пловила, као део спортског центра који би се формирао на обали Шкаљара.

17. УСПОСТАВЉАЊЕ ЛОКАЛНЕ НАВИГАЦИЈЕ У ЗАЛИВУ

Током столећа, пре појаве бродова на парни погон, дуж оперативних делова обале, формирани су басени за сидрење мањих пловила и мола са битвама за везивање бродова на једра. Крај њих су обликоване рампе за истезање пловила ради ремонта. Испред низова кућа помораца постојали су манипулативни платои за прекрцај робе. У приземљима зграда формирани су високи магацини са широким вратима и малим прозорима при врху, за светло и вентилацију. Индустијска револуција, развијана током XIX века, унела је радикалне промене у поморску пловидбу. Традиционалне једрењаке потиснули су пароброди великог капацитета опремљени за прекоморске дестинације. У Боки, дотадашње камене риве и мола замениле су обалоутврде и докови саграђени за бродове дубокога газа.

Упоредо са тим, развој друмског саобраћаја трасирао је колске путеве уз саму обалу, уништавајући традиционалну конфигурацију са комуналним и приватним пристанима и са басенима - *мандрачима*. Они су местимично сачувани на ретким потесима и у ограниченом броју, посебно испред ансамбала некадашњих морепловаца и трговаца.

Агресивни пораст моторизованог промета изазива све већа загушења на коловозним тракама и површинама узурпираним за паркирање возила, нарочито током летње сезоне са боравком или транзитом туриста. Упркос растућим тешкоћама које узрокује саобраћај путничких и теретних возила, и у Котору као и посвуда, не предузимају се кораци стратешког учинка у овој области планирања. Притом, као да се заборавља да је Котор настао уз море, да је од њега столећима живео и да је више него рационално да се и на мору, а не само на копну, изналазе савремена решења, међу којима је потенцијално највреднија прометна улога неизмерног и природно заштићеног акваторијума.

17.1 Ускрснуће навиђације. Регенерацијом давно обамрле локалне пловидбе по унутрашњем мору Боке, посебно Котора, могла би се побољшати, ако не и разрешити нека прометна питања која се до данас са-

гледавају кроз оптику „копнених“ варијанти и превласти својеврсног *друмског менталиитета планирања* у приморском поднебљу. Поступном обновом старих и градњом нових сидришта и пристана бесумње би се повећала атрактивност туристичке понуде у природно заштићеном заливу погодном за свакодневни живот мештана, спортске активности омладине и рекреацију гостију.

Припрема просторних и генералних планова пружа шансу за успостављање приобалне пловидбе у акваторијуму Боке, увођењем сталних и сезонских линија. Израдом синхрон плана на регионалном нивоу могло би се постићи повезивање туристичких итинерера са упознавањем Боке у њеној природној и културно-историјској целовитости. После штетног и дуготрајног прекида били би успостављени историјски прилази с мора, према панорамама полеглим по падинама приобаља, са разноветним силуетама и конфигурацијама насеља, периметрима око урбаних језгри, прочељима палата и кућа, фасадама и звонницама цркава и манастира, хортикултурним окружењем у медитеранском поднебљу. Которски огранак Боке, са пространим акваторијумом обухваћеним горским амфитеатром, изузетно је погодан као визуелно средиште за спознају генезе и непосредне доживљаје културног пејзажа којему је признат статус споменика највишег ранга, уписаног на Листу светског наслеђа коју формира Унеско.

Линије локалне пловидбе у которско-рисанском рукавцу Боке текле би у оба смера између терминала у Котору и на Веригама са пристанима у главним местима. Теснац на улазу у которско-рисански рукавац Боке природно је стециште и раскршће путева из разних праваца повезаних трајектом између обалних места Каменара и Лепетана. Незаобилазна позиција Верига нуди се као природна локација терминала за авио, морски и друмски саобаћај. Он би обављао прометне функције града Котора и Боке, али не би физички узурпирао приобаље которско-рисанског залива - предела заштићеног уписом на Унескову Листу светске природе и културне баштине.

Проблематика трасирања јадранске магистрале мостом преко Верига, наслеђена из ранијих одлука и планских докумената, доживљава преиспитавања варијанте у теснацу свршеног чина чије се последице не дају избећи ни сагледати, посебно траке које спајају мост са тунелом кроз Врмац и которски рукавац Боке са Старим градом.

17.2 Терминал и база у Веригама. Прометни притисак на приобалне насеобине могао би се савладати изградњом комплексних терминала за све врсте путничког промета. Кола моторизованих путника, током боравка у Боки, била би чувана на паркинзима и у колективним гаражама. Приспели гости би до изабраних одредишта били превожени минибусима, пловилима туристичко угоститељских организација, или власника

приватних пансиона. Уски обални пут био би знатно растерећен, а обновљена локална навигација могла би да задовољава основне потребе мештана и гостију.

18. КУЛТУРНИ ТУРИЗАМ НА ПОДРУЧЈУ СВЕТСКЕ БАШТИНЕ

Глобалистичка доктрина комерцијалног туризма заокупљена је и у поднебљу Боке Которске, освајањем приобалних локација за градњу хотелско-угоститељских капацитета масивних габарита и планираних прихода од туристичке индустрије. У њеној оптици нема места за бригу и моралну одговорност према критеријумима међународне заједнице дефинисаним кроз обавезујуће конвенције Унеска о светској баштини. Праћења збивања на терену указују да тактика довитљивих предузетника и предусретљивих извршилаца власти неретко надвладава стратегију мислећих планера.

Са развојем доктрине заштите природног, градитељског и осталог културноисторијског наслеђа, настају појам и пракса културног туризма. За разлику од *индустријског туризма*, који је претежно окупиран високим стандардом смештаја, исхране, разоноде и осталог материјалног берићета, *културни туризам* је усмерен на упознавање и доживљавање тековина културе предака и савременика, међу којима су: остварења градитељства и уметности, обичаји и фолклор, музеји и галерије, фестивали и концерти, позоришне представе и друге манифестације.

18.1 Породични простори и аранжмани. У спектру понуде за боравак гостију културни туризам јача улогу комфороног домаћег смештаја са (полу) пансионским услугама уз исхрану у приватним гостионицама. У низу малих насеља, дуж разуђеног приобалја, могу се адаптирати или саградити виле са апартманима за изнајмљивање, попут развијене праксе медитеранског поднебља. У изналажењу одговарајућих солуција за Котор предност треба дати регенерацији традиционалних камених кућа. Такође и ангажману њихових укућана на разним пословима које обухвата породични туризам, у атмосфери гостољубивости и спонтане присности гостију и мештана која је најбоља снага привлачности.

Међу заблудама које стоје на путу развоју кућног туризма јесте и она која га гледа као невољни избор клијентеле скромних прихода. Заправо је он снажан генератор трајних ангажмана и стабилних прихода мештана. Боравак гостију у малим местима окруженим природом, омогућује дружење, упознавање и доживљавање обичаја и традиција непознатих средина. Њему припада значајна улога у развоју културног туризма који се темељи на путовањима, доживљају неоткривених вредности – кроз спознају и прихватање различитости. На подручју Котора са за-

штићеним природним и градитељским баштином светске категорије, *кућни – њородични њуризам* је најпогоднији вид понуде.

18.2 Туристички итинерери њо заливу. Простран и безбедан акваторијум которско-рисанског залива Боке чини физичко језгро, прометну и визуелну спону обалних места са природним окружењем. Регенерацијом локалне пловидбе биће поново успостављена историјска сраслост залива и приобалних насебина као битан предуслов за прожимање традиције и свакодневног живота Котора и Боке. У ареалу пространог акваторијума успоставио би се рационални режим пловидбе: двосмерно дуж обала, директно између удаљенијих агломерација, повремено туристичким бродићима ради сагледавања панорама, структуре насебина и главних мотива пејзажа и градитељства.

Програмирана навигација унутар залива обухватиће разноврсне туристичке итинерере чије ће дестинације бити одабиране у широком спектру према темама, дистанцама и расположивом времену. Невелике међусобне удаљености крајњих одредишта погодне су за дневне итинерере са панорамском ширином пратећом нарацијом водича, обиласком највреднијих агломерација, споменика и музеја. Рекреација на малим плажама у затонима са природним жалима сигурним за децу. Окрепљење у гостионицама домаћина са медитеранским менијима и локалним специјалитетима. На располагању туристима стајала би довољна флота подесних пловила са посадама помораца и зналаца наслеђа. Садржај и квалитет програма боравка биће тако саображен статусу Боке као региону природне и културно-историјске баштине светског досега.

18.3 Којњор на ајњласу светске баштине. Међународни статус Котора као споменика светске баштине, није заувек подарена привилегија, већ морална обавеза и шанса садашњих генерација, потомака и следбеника да допринесу развоју наслеђа и туризма са предзнаком *кулњурни* који је путоказни образац живота савременог света. Туристи и други посетиоци Боке са собом треба да однесу осим непосредних личних доживљаја и меморисане спознаје сачуване кроз сопствене фотосе и филмове или разне облике публикација. Туристичка пловила могу најбоље послужити и као покретне књижаре са електронским или штампаним публикацијама о Боки: природи и клими, историји и личностима, градитељству и уметности, традицији и споменицима културе. Путем Интернет комуникација могу се, најдиректније и најбрже, преносити поруке и утисци са путовања, чиме се уз остало доприноси објективној обавештености потенцијалних гостију.

У вечерњим сатима, градски тргови и пјачете, наоси цркава и клаустри манастира, дворане и атријуми палата, нуде се за музичке и поетске реситале, камерне саставе и хорове са концертима домаћих и страних солиста и ансамбала.

19. ЗАКЉУЧАК

Постепеним ширењем доктрине и праксе заштите и обнове наслеђа, развијани су и кодификовани појмови међу којима су они са предзнаком *културни*, који се односе на *језај и туризам*. Потписник ове студије сматра да оба термина садрже темељне ставове адекватне смислу и значају природног и градитељског наслеђа Котора као дела светске баштине. Заштићено подручје је изразити пример *културног језаја* у којему су свестрано повезани предели аутохтоне природе и људске наградње кроз дугу повесницу. Приобални горски масиви Ловћена и Орјена и акваторијум Боке, били су животно окружење непрекинутог трајања почев од праисторије до данашњег доба. Древне агломерације срасле су са непоремећеном природом и вегетацијом медитеранског поднебља.

Задатак је регулационих докумената, међу којима челну позицију заузимају Просторни и Генерални урбанистички план, да истраже и одреде дугорочне мере регенерације историјског пејзажа, особито његову природну деоницу која је неопходност свакодневног живота људске заједнице и њено непосредно окружење. Да успоставе режим еколошке равнотеже у свеобухватној култури живљења својственој областима Средоземља. Упоредно разматрање архитектонског наслеђа и традиционалних насебина са једне стране, а пројекције туризма са друге, доводи до решења која ову делатност уклапају у синтезу градитељске баштине и природног окружења. Рационална решења налазе се у развоју кућног, породичног туризма кроз адаптације старих домова и новоградње вила са апартманима у широком распону стандарда - без примене индустријске градње и технологије масовности туђих овом поднебљу. Сва наведена питања треба разрешавати кроз сарадњу у току припрема Просторног плана и ГУПа, а не разменом једносмерних порука између тима за синтезу и Регионалног завода као установе - носиоца акција заштите и ревитализације светске баштине Котора.

20. POST SCRIPTUM

Генералним решењем проласка јадранске магистрале кроз Боку ранијих година је усвојена варијанта са мостом изнад Верига и трасом пута по високим изохипсама Врмца на његовој тиватског страни. Док су питању микролокације моста посвећене бројне расправе и графичке провере уклапања у пејзаж, изостао је одлучан критички став против физичких и визуелних девастација дуж вишекилометарске трасе по падинама Врмца од ослонца моста до тунела између Грбљског поља и которског огранка Боке.

Аутор овог текста сматра да би одустајањем од пројекта моста изнад Верига и прелажењем на идеју подморског тунела по траси јадранске магистрале, пејзаж читаве Боке, а не само подручја Котора, био поштеђен деградације која му предстоји. Није разумно да се стриктно штити подручје светске баштине, а препушта судбини остали простор истоветне географске, пејзажне и културно-историјске целине каква је недељива Бока Которска. Регионалним плановима Боке могла би се успешније решавати питања од заједничког интереса.

Svetislav VUČENović

TREATMENT OF THE KOTOR WORLD HERITAGE IN THE STUDY OF THE PHYSICAL PLAN 2009.

Summary

The Study contains the starting points for the protection and revitalisation of immovable cultural property within the Physical Plan of the Municipality Kotor. Its territorial and problem emphasis includes the site listed as UNESCO Cultural World Heritage. The exposed principle standpoints may be also used in the preparation and application of the General Urban Development Plan of the town. The Study was done at request of the Regional Institute for the Protection of Cultural Heritage Kotor. This paper presents a summarized version of the integral text. Regarding the problems it is connected to two other papers by the same author:

1) *Protection and Restoration of Architectural Heritage in the Area of the Municipality of Kotor*; Almanac of the Maritime Museum in Kotor XXXV-XXXVI, (1987-1988) pp.13-57; 2) *Three decades of Protection and Restoration of the World Heritage of Kotor*; Boka 28-29, (1987-1988) (pp. 207-230).

In this text the basic standpoints for the treatment of the heritage in the new Physical Plan 2009 are exposed. Special attention is paid to the issues of revitalization of the landscape, local navigation and cultural tourism. The author of the published photographs is the architect Zorica Čubrović.

Through research preparation, projects and realization the most comprehensive results, so far, have been achieved in the Old Town, the historical nucleus within the rampart belt. Such assessment was passed by, among others, the UNESCO experts who survey the state and activities in the area under the patronage of the World Organization.

The opinion of foreign and home experts for restoration and protection of architectural heritage is expressed through positive estimate of the performed work on sacral buildings, residential ensembles and fortifications. There were critical opinions regarding certain investment works concerning the rebuilding of some baroque palaces and intention to build, or enlarge, massive hotels for tourists along the coast of the Bay.

The signee of the Study and other conservators who have for decades been dealing with protection and revitalization of this region insist that in the Physical and other plans the criteria of international community for the treatment of World Heritage should be consistently applied to architectural heritage of Kotor as its listed site.

Марија ЦРНИЋ-ПЕЈОВИЋ

ЈЕДАН ЗАБОРАВЉЕНИ ЧАСОПИС¹

Кључне ријечи: Руске избјеглице, Руски клуб, часопис *Алманах*, просвјета, култура, умјетност, Херцег Нови.

Тема рада је приказ часописа *Алманах*, којег је издавао *Руски клуб* у Херцег Новоме. Чланови клуба су били Руси који су напустили своју земљу послје большевичке револуције и грађанског рата. У културној и научној јавности до сада је остало непознато постојање овог часописа. Рад је настао захваљујући разговору са госпођом Наташом Јовићевић, рођеном Тарасов, и њеној љубазности да омогући коришћење *Алманаха* који брижљиво чува. У уводу су изнијети подаци о животу руских избјеглица, њиховим организацијама, као и значајним траговима које су оставили, посебно у друштвеном животу овога краја, о чему нијесу вршена истраживања, проучавања и објављивани радови.

УВОД

Неколико десетина хиљада руских грађана, који су послје большевичке револуције и грађанског рата избјегли из Русије, пристигло је у Краљевину Срба Хрвата и Словенаца. Прве руске избјеглице, у мањем броју, стигле су у Боку Которску 1919. године, а крајем новембра и током децембра 1920. године са бродова је искрцано на Зеленици, у седам наврата 17.543 избјеглица, од којих је за Груж (Дубровник) отпловило 2.563 лица, а потом још 2.507 лица. Фебруара 1923. године искрцао се и 761 инвалид. Међу избјеглицама био је велики број жена и дјеце. Били су исцрпљени, а многи и болесни. Појавиле су се и заразне болести. У Боки Которској није било могућности да се обезбиједи смјештај и исхрана за толики број људи, иако су предузимане многе мјере од стране државних органа да им се омогуће најосновнији услови живота, па зато су многи, убрзо по доласку, пребацивани у друге крајеве Краљевине. Крајем 1920.

¹ „Алманах“ часопис на руском језику који је издавао Руски клуб у Херцег Новом.

године оформљена су три логора: у Ђеновићима, Мељинама и на Оштрој. Три болнице у Мељинама и једна у Ђеновићима, 9 амбуланти, 5 кућиња, дезинфекциони и санитарни одреди и екипа за сахрањивање у којима су радили руски љекари и санитетско особље. Из једног акта Српске православне црквене општине Топла бр. 1 од 16. јануара 1921. године сазнајемо да је у хотелу *Бока* био смјештен *Руски санаторијум*, којему је парох топаљски прота Петар Рафаиловић упутио слиједеће обавјештење „*Дана 18 о.м. њриликѡм блаѡслова домова ѡосјејѡићу и ѡај Санаториј, ако ѡоме не буде Уѡрави истиѡѡа ѡроѡивно*“.

У Херцег Новом је већ крајем новембра 1919. године организовано прикупљање добровољних прилога за руске избјеглице, уз помоћ црквених власти, забиљежио је Томо К. Поповић. Један податак казује да им је и Коло српских сестара из Херцег Новог повремено помагало. У *Гласу Боке* бр. 211 из 1937. године објављено је да је за божићне празнике Коло српских сестара, поред дате хуминитарне помоћи многима, дало „*браћи Русима-емиѡранѡима*“ 600 динара.

Тешко економско стање притискало је и мјесно становништво, не само због тек завршених ратних година, већ и због познате привредне неразвијености ових крајева. Ништа није било боље ни у тек створеној држави. Због бројних потешкоћа, прије свега помањкања намирница, долазило је до незадовољства како код домаћег становништва, тако и код избјеглица. Али, није било неких већих међусобних сукоба. Избјеглице су се веома брзо самоорганизовале, успоставиле извјесну сарадњу са домаћим становништвом, али не интегришући се са старосједоцима. Надали су се и вјеровали, нарочито првих неколико година, да је њихово избјеглиштво привременог карактера. Иако различитих култура, први ближи контакти и сарадња су убрзо успостављени.

Томо К. Поповић у својим записима, које је водио од 1919. до краја 1923. године, посветио је знатну пажњу руским избјеглицама приспјелим у херцеговачки крај. Биљежио је своја запажања о њиховом карактеру, образовању, невољама, посебно о учествовању њихових архиепископа и осталих свештених лица у вјерским обредима, раду гимназије за руску дјецу, културним приредбама... Забиљешке Тома К. Поповића су запажања: наставника, историчара, књижевника, преводиоца, човјека у седмој деценији живота. Он је објављивао велики број радова у Дубровнику, Цетињу, Задру, Новом Саду и другим мјестима и дописивао се са десетинама културних радника са широког простора. Ослушкивао је и народно мишљење о избјеглим Русима, којих је пристигло готово колико је било и домаћег становништва. Неколико његових запажања вриједно је и овом пригодом цитирати, јер рјечитије говоре о многим документима, који дају само фактографске податке, али не животну слику и психолошко стање. По њему, 28. септембра 1920. године на Зеленику се искрцало

4.000 војника генерала Врангела међу којима је било и цивила или како он наводи „*преко 30. генерала, докџора свијех сџрука, научењака, џрофесора, виших чиновника, књижевника, свећеника, итџд. све чељад уџлађена и образовани и мушки и женски*“. О руским избјеглицама записао је и слиједеће: „*Поџуцају се амо џамо, џродају сџвари које су моџли џонијеџи. Без разлике сваки од њих нуди и насџоји, да нађе џдје џошџене зараде. Чак их има који су се џримили да обрађују земљу. Има их између високоџоложених, који џознају и раде неке занаџе... и не либе се, да се џрихвџе било каквоџ џосла, они који су до џрије раџа живјели у сваком изобиљу, обасуџи високијем часџима, који су чак џрисџуџали у царски двор и џживили у џравом смислу џосџоцски. Између Рускиња има часџиџих али има, нажалосџи, досџа и расџуџиџенијех до зла боџа. Овима сва бриџа како ће се доџасџи мушкарцима, џа сџоџа џрде саме себе ношњом, мажуџи лице и бојеџи косу. Дакако и нашијем мноџим женскијема моџло би се џиџиџа џримјеџиџи*“. Томо К. Поповић је у вези избјеглих Руса записао и: „*Руски народ сувџше је џобожан да не речем биџоџан. Нама Србима који смо најлибералнији у овом смислу између свих Славена, неџиџо чудно изгледа, када видимо у цркви, како руски генерал, или адмирал, или научењак клечи и џуче челом о џаџос. Свакако ова наша браћа мила су нам, џе се у свему насџоји, да им се уколико је више моџуће дође на сусреџи у свему, не би ли им како имало олакшали џешке јаде*“.

Колики је број руских избјеглица остао да живи дуже вријеме или трајно у овом крају никада се неће моћи утврдити, јер су се иселавали појединачно или у већем броју све до другог свјетског рата. Број оних који су остали до наших дана занемарљив је. Временом су научили српски језик, али се нијесу ослободили свог акцента, па се увијек у говору могло открити њихово поријекло. Један број је трајно, или повремено радио и у државној служби. Без обзира на њихову стручност и образовање тешко су долазили до редовних прихода. Рурална и приобална насеља Боке била су настањена земљорадницима и сточарима, рибарима и поморцима, обалским радницима и занатлијама. Неки су били власници мањих угоститељских објеката. Приходи становника Боке били су највећим дијелом испод просјечних животних потреба. Урбана насеља, градови Котор и Херцег Нови, поред мањег броја просвјетних радника, судија, љекара, државних чиновника и свештенства насељавали су углавном ситни трговци, (осим неколико већих фирми) власници мањих угоститељских објеката и неколико хотела који су радили углавном у породичној мануфактури. У Новом и на херцегновској ривијери као и у Тивту живио је већи број војних лица, као самци, или са породицама. Ту је био смјештен и знатан број војника. Индустрија је била у зачетку, па је

зато Бококоторски залив био познат по иселјавању великог броја становника, који су до другог свјетског рата одлазили на рад у прекоокеанске земље. У таквим условима тешко је било избјеглим Русима, без обзира, на високо образовање и стручност, наћи изворе сталних прихода, посебно првих година, нарочито у државним институцијама, због незнања српског језика.

Чланови Руског клуба-чишћоанице окуљени на ойрошијајној вечери у часи брачног йара Сосновски.

Сйоје: Пилић, Саџер, Секуловић, Болоиов, Марјановић, Тарасова, Ајосйоолов, Кудријевић, Ајосйоолов, Шчукина, Никииенко, брачни йар Милојевић, Тарасов и Гаг. Сједе: Кудријевић, Наџорниј, Данилович, Болоиова, брачни йар Сосновски, Незим, брачни йар Појов и Бородин. Наиријед сједе: ноиар Јурас, Наџорнаја, Кудријевић и Шчукин.

Од руских избјеглица, између два свјетска рата у Нижој реалној гимназији у Херцег Новом, предавали су цртање, француски, физику, хемију, математику, географију дуже или краће вријеме и до 20 часова мјесечно: Аркадије Северинов, Алексеј Петровић Сосновски, Георгије Чајка, Никола Краснов, Никола Чаплин и Павле Охимовски, који је најдуже радио, пуних десет школских година, до пресељења у Стари Бечеј. Н.Чаплин и П.Охимовски једно вријеме су предавали упоредо и у Учитељској школи у Херцег Новом. По завршетку другог свјетског рата руски језик у Гимназији су предавали Теодосије Краснокуцки и Сергије Кудријевић. У Учитељској школи, у периоду од 1945. до пресељења у Никшић 1948. године, руски језик, географију и историју предавали су Виктор Булгаков и Глигорије Коновалов.

У *Гласу Боке*² објављена је вијест о сахрани на Војном гробљу (данас дио Градског гробља, познато као Руско гробље) руске избјеглице, Марије Милиант, супруге инжењеријског генерала руске царске војске који је сахрањен на истом гробљу неколико година раније. М. Милиант се бавила давањем инструкција из француског и енглеског језика.

Значајан допринос дале су руске избјеглице у развоју културе херцеговског краја, посебно у музичкој, ликовној и издавачкој дјелатности. Руско пјевачко друштво *Бајам* 1922. године одржало је у Хрватском дому у Херцег Новом концерт руске оперне музике. Маја мјесеца 1924. године у истим просторијама одржала је *концерт-испјех мојих ученика који су сви Срби и Хрвати*, Наталија И. Фиден. Исте године просторије истога Дома тражене су за концерт руске умјетнице-пјевачице Елене Бородин, која је имала намјеру да одржи три концерта, од којих један за ђаке херцеговских школа. Познати руски пијаниста Никола Чернолушкиј 1936. године одржао је концерте, поред Херцег Новог у многим градовима Југославије.

Маргарита Лисјенко дала је највећи допринос развоју музичке умјетности, посебно као музички педагог. Завршила је конзерваторијум у Петербургу. Више од четири деценије дјеловала је у Херцег Новоме. Поред педагошког рада, до другог свјетског рата, приређивала је клавирске концерте својих ђака. Одмах по завршетку рата укључила се у рад Културно умјетничког друштва *Орјен*. Маргарита Лисјенко је по отварању Ниже музичке школе постављена међу првим наставницима.

Од руских избјеглица позната су два ликовна ствараоца везана за херцеговски крај. Арсеније Петровић Сосновски (1895- 1967) живио је, према доступним подацима, у Херцег Новом до 1934. године са супругом Галином која је такођер била сликарка. Брачни пар Сосновски једно вријеме живио је код породице Ђурић у Србини. Лидији Будеч, која посједује једну његову слику, причао је Новљанин, Мато Даниловић да се брачни пар Сосновски могао најчешће срести на обали са сточицама на склапање, сликарским прибором и торбицом са храном у којој је најчешће било, хљеба, сланине и лука. На основу података из Каталога изложбе *Сликарски руске миграције у Црној Гори*, одржане у Подгорици 2008. године зна се да је овај сликар приредио самосталне изложбе у Загребу, Прагу, Бриселу, Паризу и да се његови радови налазе у музејима Цетиња, Поморском музеју Котора, галеријама у Загребу, приватним збиркама у Црној Гори, Србији, Хрватској, Швајцарској и Русији. Наступао је професионално као оперски и камерни пјевач на концертима у Београду и на загребачком радију.

Ананије Вербицки живио је у Београду и радио у сликарници Народног позоришта.

² „Глас Боке“, бр. 413, 15. 03. 1941.

Историја југословенске позоришне умјетности 20. вијека недјељиво је везана за стваралаштво руских умјетника као што су М. Ј. Браиловски, В. И. Жедрински, А. А. Вербицки и Н. Б. Харитонов. Незаборавањем успјех у извођењу историјских драма, чија сценографија је захтијевала изврсно познавање националне архитектуре и историје костима, везан је управо за рад ових умјетника, наводи се у Каталогу поменуте изложбе одржане у Подгорици.

А. Вербицки по казивању Вере Бенуси, супруге сестрића А. Вербицког се по пензионисању, 1967. године доселио у Херцег Нови, са супругом Стефанијом Бебом Амановић, Новљанком, гдје је умро 1974. године и сахрањен, без обиљежја, у породичној гробници Амановић на Топлој. Поред три његова рада, која посједује В. Бенуси, и два, која се налазе у Галерији Јосип Бепо Бенковић, његов рад је и олтарска слика св. Леполда Мандића у истоименој цркви у Херцег Новом. Његових радова било је у већем броју установа и предузећа у Новом.

Допринос руских избјеглица овоме крају је у веома оскудној издавачкој дјелатности. Руско филателистичко друштво за Југославију *Росика*, са сједиштем у Игалу, издало је 1. априла 1930. године први број истоименог часописа. Лист је штампан на руском језику у Београду и Новом Саду и дистрибуиран у десетак земаља Европе, затим у Сјеверну и Јужну Америку, Африку, Аустралију, гдје је Друштво имало своје представнике. Од 1932. године лист је, до задњег 41. броја, који је изашао у новембру 1940. године, излазио у Белој Цркви гдје се преселио главни уредник Еуген Архангелски. Ово Друштво основало је и стручну библиотеку, како је објавила Редакција листа, да би упознала читаоце „са научним сазнањима у филателистички а још више са техничким достигнућима и примјени техничких средстава.“

Мало је архивске грађе сачувано о руским избјеглицама, па је њихов живот и допринос посебно друштвеном животу херцеговског краја веома тешко реконструисати. Познато је да су кћерке избјеглог брачног пара Тарасов, рођене у Херцег Новом, Наташа и Валентина заслужне за велике пливачке успјехе клуба *Јагран*, прије и послје другог свјетског рата.

Код старијих Новљана живи сјећање на доктора Викула, који је прије другог свјетског рата радио у Војној болници Мељине, а његова супруга је још педесетих година радила као љекар у Дому здравља Херцег Нови. Познато је да је од 1924. до 1928. године (да ли је наставио своју праксу у овом крају засад не располажемо подацима) као општински љекар радио Александар Садовски, који је становао на Мељинама и био задужен да брине о здрављу становника, од Мељина до Каменара, као и загорских села.

Један од руских избјеглица Павле Светлишки, у четвртој деценији прошлог вијека, отворио је штампарију (приручну) гдје су штампани огласи, плакати, осмртнице и други слични материјал. Штампарија је била у просторији, чији се улаз налазио десно идући са трга Николе Ђурковића, до врата од Торе (данас се ту налази златара), а на спрату је живјела породица Светлишки. Према казивању Мата Вучетића, који је учио и радио у овој радионици, неколико година послје рата штампарија је прешла у државно власништво и била саставни дио Занатског предузећа Херцег Нови, а касније Издавачког новинског предузећа *Побјега* из Подгорице.

На дијелу данашњег Градског гробља налази се *Руско гробље* на којем су обновљена гробна мјеста и саграђена капела 2007. године, која ће ускоро бити и декорисана, захваљујући Руској Думи, Друштву руско српског пријатељства из Херцег Новог и градској управи. У попису читљивих написа на сачуваним надгробним обиљежјима, сачињеном 1992. године, налазе се и гробнице руских избјеглица које се помињу у овом раду: Попов (Никола, Елена, Екатерина, Андре), генерал Андреј Кононовић Лисенко, пуковник артиљерије Александар Георгијевич, доктор Борис Федорович Викул, Гад и Марија Димитријева Гад, дворски тајни савјетник Н. Н. Чаплин и супруга му С. П. Чаплин Камергерт, Павел Павлович Охимовски, породична гробница Болдирев Алексе, Тајјане и Олге Бурман и породична гробница Никитенко (чији потомци и данас живе у Игалу).³

ОРГАНИЗАЦИЈЕ РУСКИХ ИЗБЈЕГЛИЦА

Одмах по доласку, поред помоћи коју је пружала државна власт, избјеглице су помагале радећи у здравственим организацијама које смо

³ Марија Црнић Пејовић, Допринос руских избјеглица просвјетно културним дјелатностима херцегновског краја, Рад у штампи за Зборник радова са научног скупа Руско црногорске научне везе у минулом и нашем времену, одржаног у Црногорској академији наука у Подгорици, 5 и 6. октобра 2009. године. Захваљујем на подацима Мату Вучетићу. Данас у овом крају живе потомци Михаила Алексејева Сафонова који је рођен 1901. године у мјесту Пшескаја, а 1917. се породица преселила у Сухуми. Он је преко Грчке и Македоније стигао у Врање гдје је живио двије и по године и изучио за шофера и још неколико година провео у Србији. Оженио се 1932. године Милевом Балабушић из Бијеле са којом је имао три сина: Алексеја, Василија и Михаила. Неко вријеме живјели су у Дубровника, а затим у Бијелој. Сматра се да је био први шофер у Боки, јер је већ 1931. године положио возачки испит у Београду. Задње радно мјесто било му је у Бродоградлишту Бијела, гдје је стекао пензију. Умро је децембра 1983. године. Михаило, са сином Алексејем, посјетио је 1969. године родбину у Сухуми, гдје се послје више од 50 година срео са мајком, која је након пет дана преминула. Михаилове унук, унук и прауници живе у херцегновском крају. На подацима захваљујем Михаиловом сину Владимиру и осталим потомцима који живе у херцегновском крају.

поменули, оснивајући школе за руску дјецу и друге просвјетно културне организације и удружења. На територији Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца дјеловале су и двије хуманитарне организације: *Сверуски земни савез* и *Сверуски савез ђрадова*, које су отпочеле с радом маја 1920., а 1924. године ујединиле се у организацију под скраћеним називом *ЗЕМ-ГОР* и бринуле о обезбјеђењу финансија руским школама, проналажењу запослења, давању позајмица за започињање неког посла, организовању курсева српског језика, књиговодства... Многе од ових послова касније је углавном водила Државна комисија, која је одлучивала о многим проблемима везаним за избјегле руске грађане. Важну улогу одиграо је и Руски црвени крст. Двије јаке организације које нијесу биле везане само за Југославију биле су црква и припадници руске армије, чије је сједиште било у Сремским Карловцима.

У мјестима гдје би се настанило више руских избјеглица приступало се организовању *Колонија руских избјеглица*, на чијем је челу била управа са представником, односно предсједником. Ако је Колонија имала мање од 25 избјеглица онда није бирана управа, већ само један представник, који се називао *Сѣтаросѣа колоније*. На основу сачуваних Уредбе и Правила руске колоније могуће је расвјетлити начин рада. Поред управе биран је и надзорни одбор. Сви су имали право да буду чланови Колоније без обзира да ли су примили или не, држављанство Југославије. Према Уредби о колонијама ово је била хуманитарна организација која је имала за циљ да члановима „*до могућности, обезбеди материјално благодостање ѿмоћу узајамног ѿпѣмогања, одржавања у њиховој средини реда и досѣојансѣва, а ѿакође вођење евиденције чланова колоније ради уредне везе са власѣима*“. Начин избора органа у Колонијама и извршавање задатака одређени су били Правилником Колоније. Уредба о Руској колонији садржи осам параграфа, а Правилник шеснаест. Скупштину је сазивао представник колоније, односно предсједник Управе, или иницијативна група. Главном Скупштином је предсједавао представник колоније или члан Управе, који га је заступао, осим када су вршени избори, или се расправљало о Извјештају Надзорног одбора. У том случају, простом већином гласова, бирано је лице које није било члан Управе. За вођење записника бирало се једно лице. На главној скупштини бирани су секретар, чланови Управе и Надзорног одбора. У састав Управе могли су да буду изабрани и почасни чланови од представника мјесног становништва и мјесних организација, и то тајним гласањем, најмање половином гласова присутних. Предлог о њиховом бирању могла је да предложи Управа колоније или најмање петина чланова који су имали право учешћа на Главној скупштини. Питања која су се односила на рад Колоније могла су се расправљати ако су их предложили Управа, Надзорни

одбор или 10% чланова који су имали право учешћа у раду Главне скупштине. Право учешћа у раду Главне скупштине имали су сви чланови оба пола који су навршили 21 годину живота. Лица која су имала „*сџанове или занимања у две или више насељених џачака, имају џраво учешћа у џлавним скупшћинама колоније, насељаних у свим џачакама, али се не смију џримати изборних дужности више но у једној колонији*“. Право учешћа у раду Главне скупштине нијесу имала лица која су осуђена због *џресџуџа* или се налазе под судског истрагом због преступа, затим лица која су учинила „*дела у оџреци са моралом, џошћењем, узајамним џошћовањем досџојансџива и учџивосџи, а џакође уоџиџе свим онима, су нахуџили руском уџледу*“, као и ученици средњих и нижих школа. Према списку бирача, овјереном од стране Управе, вршило се провјеравање права учешћа у раду Главне скупштине. Најмање три дана пред скупштину слали су се позиви са дневним редом, а оглас се истицао у просторијама Управе колоније. Да би скупштина могла пуноважно радити морало је бити присутно најмање 50% чланова, а ако их не би било, обично се за-казивала скупштина сутрадан када се одржавала без обзира на број присутних. Имена кандидата предлагала су се усмено или писмено, а затим би их читао председник. Тајном гласању се приступало пошто би кандидат пристао да га бирају. Изабрани би били они који би добили најмање половину гласова присутних чланова, од којих су лица која би до-била већи број гласова сматрана изабранима. Представник колоније, чланови Управе и кандидати за чланове бирани су за период од једне године и своје дужности вршили су бесплатно. Скупштина је могла одредити члановима Управе, али не и кандидатима материјалну накнаду, уз *оџорезивање* чланова колоније (опорезивање се односи на чланарину и друге прилоге чланова). Број чланова Надзорног одбора и њихових кандидата, као и дужину њихових мандата, одређивала је Главна скупштина, а дужност су обављали бесплатно. О искључењу чланова могло се расправљати, ако је претходно о томе наведено у позиву за Главну скупштину, а одлука о искључењу била је пуноважна, ако је за њу гласало $\frac{3}{4}$ присутних. Поновни избор чланова (мисли се на лица која су бирана на неке дужности) до истека пуномоћства могао се ријешити гласовима $\frac{1}{2}$ оних који су имали право учешћа у раду скупштине или $\frac{2}{3}$ присутних. Чланови колоније који нијесу плаћали одређени улог – чланарину могли су бити одлуком Управе или Главне скупштине одстрањени из рада у главној скупштини и било им је забрањено коришћење друштвених просторија. Под одређеним условима могли су, послџе плаћања улога за одређени мјесец и у одређеном року, ако су договали за више мјесеци, поново стећи права члана колоније. *Оџорезивање чланова колоније у корисџи џоџреба колоније* одређивало се двотрећинским гласовима присутних.

Сва остала питања скупштина је рјешавала простом већином гласова присутних. Осим избора чланова Управе и других органа, које се вршило тајним гласањем, све остало зависило је како ће се одлучити на самој скупштини. Сви материјали: записници, контролни списак бирача, позивнице за изборне скупштине подносио се делегату за заштиту интереса руске миграције у Краљевини Југославије. Тужбе у вези избора могле су се поднијети управи, а она је у року од 7 дана била дужна да их са потребним документима и својим објашњењем упути делегату, који је имао право да поништи изборе. Он је исто тако имао право да уклони чланове изборних органа, ако би се доказало да су поступили неправилно, а нове изборе одреди према свом нахођењу. Уколико би била уклоњена цијела Управа, или већи број њених чланова староста колоније је био дужан да одреди привременог представника колоније.

Предсједник Управе сазивао је сједнице Управе којој је морало да буде присутно најмање 3 члана. Оне који нијесу могли присуствовати сједници замјењивали су кандидати. Одлуке су се уносиле у записник који су потписивили учесници сједнице. Представник и Управа колоније имали су слиједеће обавезе: да региструју чланове који приступају колонији, као и оне који је напуштају, да воде евиденцију о члановима са подацима о породичном стању, занимању ..., о примању новчаних помоћи, на основу прописа и добијања упутстава од стране државне комисије, извршењу одлука Главне скупштине, вођењу књига и састављању извјештаја о трошковима, кореспонденцији са Државном комисијом за руске избјеглице и делегатом за заштиту интереса руске емиграције у Краљевини Југославији, давању мишљења на молбе упућене од стране чланова Колоније, вођењу списка свију Руса настањених у рејону једне Колоније. Управа и представник имали су права да преузимају све могуће мјере за побољшање животних услова, организовањем јефтиних кухиња, задруга, библиотека, амбуланти и осталих корисних установа, да се брину о најбољим односима са мјесним становништвом, да помоћу *иреџејских судова* (мировинска вијећа) настоје рјешити настале сукобе и неспоразуме, да спречавају поступке супротно моралу, части, узајамном поштовању, достојанству и учтивости, који би штетили руском угледу. У дужност Надзорног одбора спадао је преглед предрачуна и годишњег извјештаја Управе, срањивање благајничких књига и докумената, тачност обрачуна *ојорезивања*, извјештај о издатим новчаним помоћима и другим благајничким издацима и утврђивање исправности ових послова и извјештај о утрошку издатих средстава Управи Колоније за канцеларијске трошкове, као и других трошкова Колоније. Надзорни одбор преко Управе подносио је Главној скупштини своја мишљења и предлоге. На крају овог акта налазе се потпис Штрандтмана делегата за заштиту интереса

руске емиграције у Краљевини Југославији, државни грб, Министарство унутрашњих послова, Одељење за државну заштиту Бр. 5388, 11. 05. 1930. год. Београд. На основу чл. 9 Закона о уређењу унутрашњости Управе одобрена су ова правила, с тим да се подружнице у свим местима имају пријављивати полицијским властима. М.П. – По наредби Министра унутрашњих послова, Начелник, В.Жегарац с.р. За тачан препис тврде: на лијевој страни својеручни потпис секретара Александара Незима, печат: Управа херцеговске Руске колоније Херцег Нови, а на десној страни својеручни потпис предсједника Руске колоније у Херцег Новоме Симеона С. Хезима. Под истим бројем и датумом заведена је и помињана Уредба и тачност преписа. У евиденцији потврда Правила друштва и организација са територије херцеговске општине, која се такође налазе у истом Архиву, забиљежено је да су Правила Руске колоније, чији је дјелокруг рада, како пише *вишеишиво*, одобрена од Великог жупана Зетске бановине на Цетињу 14. јула 1930. године, а на основу одобрења Министарства унутрашњих послова Краљевине Југославије, Београд 11. априла исте године. У попису друштва са исте територије из 1941. године забиљежена је и Руска колонија са подацима *емигрантии 100 чланова*.

Поред колоније у евиденцији потврда Правила уписан је и *Одбор руског клуба-чиџаоница*, чија су Правила одобрена 27. септембра 1929. године, као и *Россика* руско филателистичко друштво чија су Правила одобрена 6. септембра 1929. године. Назначене године одобравања Правила не казују нам да су ова друштва тих година основана, јер су сва друштва и организације, па и руских избјеглица морале послуже доношења новог Устава 1929. године прилагодити своја Правила новом Уставу и доставити их одређеним институцијама власти на одобрење.

У Архивском одјељењу Херцег Нови сачувана су и *Правила херцеговске подружнице Удружења руских интелектуалних и мануелних радника у Краљевини Југославији*. Подружница је дјеловала на територији данашњих општина: Будва, Тиват, Котор и Херцег Нови. Основни задатак подружнице је био *да се брине да њуштем узајамне сарадње њошмаже своје чланове, њиражи за њих ушослење и њружа својим члановима маџеријалну њомоћ*. Својим члановима подружница је пружала и бесплатну правну помоћ. Ко је желио постати члан морао је имати 18 година и поднијети писмену молбу Управном одбору Подружнице. Уколико би његова молба била одбијена, могао се у року 15 дана жалити Главној скупштини Подружнице. Писменим путем се и иступало из чланства након регулисања свих обавеза. Висину уписнине и мјесечне чланарине одређивала је Главна скупштина. Право на новчану помоћ могло се оства-

рити након шест мјесеци чланства, уз редовно плаћање мјесечне чланарине.

Органи Удружења су били: Главна скупштина (које је могла бити редовна и ванредна), Управни и Надзорни одбор. Формирање и рад ових органа одвијао се по тада важећим законима, слично као у Руској колонији. У случају престанка рада Подружнице активна имовина прелазила је у својину Друштва Руског Црвеног крста у Краљевини Југославији. Правила су својеручно потписали Мих. Гортина, Ник. М. Попов, Вав. Г. Сурин, Ев. Р. Тарасов, а одобрила Краљевска банска управа Зетске бановине на Цетињу 30. маја 1933. године под бр. 8572.

У току прве године боравка у овом крају руске избјеглице отвориле су већ 10. септембра 1921. године Гимназију, како је записао Т. Поповић, за руску дјецу у којој су *предавали Руси и Русиње*, уз напомену да је већ у мају организована нека врста школе за руску дјецу. Идуће године у мају мјесецу Гимназија је приредила изложбу у својим просторијама, на чијем је отварању био присутан руски архиепископ Теофан са свештеницима, представници мјесних власти и школа. *Одбор руских бежанца Ерцеџнови (Далмација)* односно *Ујрава Руске колоније у Ерцеџновоме* 12. априла 1924. приредила је у хотелу *Бока* концерт у корист болничког фонда, руске школе и других неопходних потреба Колоније. У програму је поред Руса учествовало и неколико Новљана. Ови концерти одржавани су сваке године, па је и тадашњи *Глас Боке* објављивао њихово одржавање. Поред руских избјеглица на овим концертима и другим приредбама учествовали су појединци или музички ансамбли из Новог. Посједујем оригиналну позивницу упућену моме дједу Тодору Перчиновићу, да присуствује *Добројворној забави Колоније* која се одржавала 15. априла 1939. године у парку хотела *Бока*. Позивницу је упутила Управа херцегновске Руске колоније, са потписом представника Колоније Симеона С. Незима. Добровољни прилози ишли су у корист болничког фонда за сиромашне чланове Колоније. Приредбе су приређиване и за скупљање помоћи у друге сврхе, као на пример 1933. године у корист Руског девојачког корпуса у Белој Цркви.⁴

РУСКИ КЛУБ ЧИТАОНИЦА И ЧАСОПИС АЛМАНАХ

У Херцег Новоме је дјеловао *Руски клуб* познат и под називом *Руски клуб читачица*. Не посједујемо правила по којима је радила ова организација, али из напријед наведеног податка познато је да су од стране власти правила одобрена 1929. године. Организација, бирање управе,

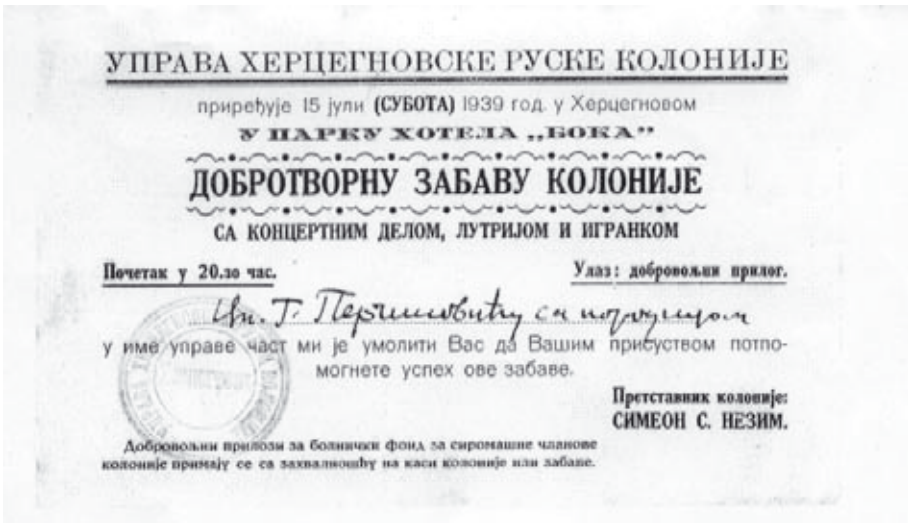
⁴ Ка под 1. и Државни архив Црне Горе Цетиње Архивско одјељење Херцег Нови, Општина Херцег Нови к.287.

рад Руског клуба морао се одвијати по важећим правилима у датом времену као и осталих друштава из области културе чија су нам правила позната (Српски односно Народни дом, Хрватски дом, односно Југословенски дом и друга). У једном броју Алманаха вјероватно из 1932. године наводи се да клуб ради већ 6-7-година.

Руски клуб се налазио у приземљу куће Николе и Олге Попов, руских избјеглица, која је по сјећању Наташе Тарасове грађена у ту сврху, (зграда у којој се данас налази Радио Херцег Нови). Клуб је имао салу са малом позорницом, читаоницу, кухињу, предсобље и гардеробу. У посједу Клуба био је и пијанино. У истој згради поред породице власника, једно вријеме живјела је породица Донцов и Тарасов.

Из записника општинског управитељства од 25. априла 1931. године сазнаје се да је Управитељство одобрило 1.000 динара помоћи Руском клубу-читаоници као културно-просвјетном друштву. У црквеном архиву Топле сачувана је руком писана, мастилом, ћирилицом *Објава! Ујрава Руског клуба Читаонице извјештава свим члановима*, да на први дан Ускрса (1. маја 1932. г.) од 11,30 сати прије подне приређују заједничко честитање чланова Клуба, умјесто уобичајених визита јер је био обичај да се тога дана иде код познаника на честитање. На други дан Ускрса приређено је *Дружарско вече* које је почињало у 7 сати увече и трајало до 2 сата иза поноћи. Истовремено се јавља да ће 8. маја, послје годишње скупштине, у 7 сати увече бити приређена забава са *концертним програмом и игранка до 2 сата после поноћи*. На крају је утиснут штампил са натписом *Одбор Руског клуба читаоница у додручју општине Херцегновске, бр. 28 26. 04. 1932. год. Херцег Нови* и печат *Руски клуб читаоница Херцегнови*. Умјесто потписа пише Управа. Уз овај допис налази се допис истог садржаја на руском језику.

О раду овог клуба налазимо извјесне податке под рубриком *Клубске вијести* на страницама часописа Алманах којег је Клуб издавао. Пет бројева овога часописа сачувала је Наташа Јовићевић рођена Тарасов, кћерка брачног пара руских избјеглица који су веома млади стигли у Херцег Нови. Часопис је излазио на руском језику, а текстови су писани на писаћој машини. Три броја имају сачуване корице и то ванредни број на коме се на предњим корицама налази цртеж у боји, жене рускиње у народној ношњи, која у обје руке држи таве (просуље како је домаћи назив у Боки), број 2. (корице од фасцикле) и пети број, који је укоричен. Највећи број листова има број 3 и то 55, затим ванредни 45, док број 1 и 2 имају 28 односно 29 листова, док најмање има број 5 свега 19. Врста папира на којем је штампан часопис је као и папир који је употребљаван у државној администрацији величине 34 x 21 цм. Како ни на једном броју није одштампана ни година када је број објављен, може се само претпос-

тавити, по неким назнакама, да су сачувани примјерци штампани од 1932. до 1934. године и условно узети као тачно означено нумерисање, које се наводи у овом раду. Прилози у *Алманаху* су разноврсни: пјесме, прозни састави, клубске вијести, техничка достигнућа, спорт, праћење појединих свјетских догађаја, криминални роман, анегдоте и хумор, исјечци из новина са простора Југославије, уз много илустрованих цртежа и слика. Највећи дио текстова у овом часопису био је у шалливом тону, па тако и рубрика која је доносила вијести о раду Клуба. Наводим дио Клубских вијести објављених у броју 2. Прво се јавља да ће Управа Клуба разматрати предлог господина Болотова да га именују за доживотног дежурног члана Клуба, уз напомену да се не зна како ће то прихватити Управа, док су се чланови Клуба увијек весело осјећали приликом његовог дежурства. Други проблем који је требало рјешити је био куповина радио апарата, за који су били заинтересовани сви љубитељи музике, осим госпode: Игнатјева, Кудријевича и Поморског, који музику мрзе свом душом. Познато је да је Кудријевич учествовао као пјевач у многим друштвима дуги низ година, па је тако после рата био и члан хора Културно умјетничког друштва *Орјен*. Игнатјев је, може се рећи, *умјетничка гуша* и не само што је био уредник Алманаха, него је објавио и велики број стихова, текстова и урадио знатан број илустрација, а свирао је и клавир. Било је разних предлога у вези куповине радио апарата, па и да се продајом клубске пећи купи радио апарат. Затим пише о преставки коју је упутио власник зграде Попов због настанка штете, која је настала због пилања дрва од стране Игнатјева. Сматрало се да санација изискује доста времена и новца. Као четврта вијест наводи се задовољство да се глас *масийиго* пјевача (колатурни мецо баритон) г.Молотова попра-

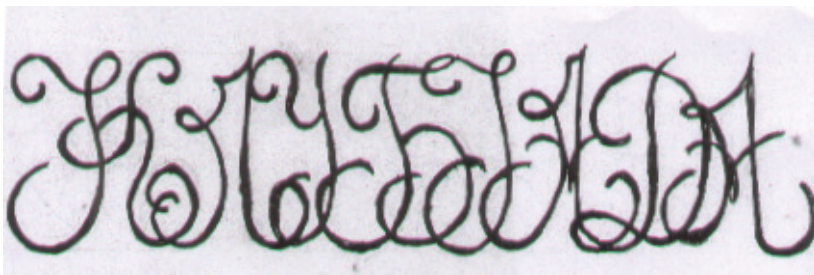
вио од тешке прехладе, те ће опет моћи пјевати на клубским вечерима. Члан клуба Никола Сухалов, талентовани пјевач, често је наступао на забавним вечерима, пјевао на богослужењу, највише у цркви на Топлој, био познат и као црквењак, или Никола без руке (није имао једну руку). Био је увијек уредно обучен, радо виђен код грађана и ван руског круга.

У истом духу су објављене и вијести у броју 3 у којима се јавља да је на ванредном састанку Управа расправљала о коришћењу клубског пијанина од стране талентованих ученика г.Лисјенко и о висини надокнаде. Одлучено је да се омогући тим ученицима да користе клубске просторије за гимнастику и *џинџ њонџ* као и да им се за вријеме часа сервира чај и сендвичи. Наводи се и да се у Клубу озбиљно говори о великом броју пријављених ученика за часове клавира код професорке Лисјенко. Претходни текст је писан у шаљивом тону. Било је велико интересовање за упис на часове код Лисјенкове, али прича о дијелењу сендвича и чаја је нереална. Исто је и са наставком вијести гдје се пише о недостатку *физичке силе и енерџије* због чега је Управа одлучила да слиједџу чајанку организује под називом *Дан дрвџиџа* на којој би сваки посјетилац умјесто плаћања улазнице био дужан да препила једну *ПУНУ* које леже у сали, па је оваква замисао Управе побудила велико интересовање код мјештана. У наставку вијести пише да је са Цетиња дошао кап. инг. Гатерас који је послат у помоћ хидротехничарима Болотову, Игнатјеву, Поморском и Гаду за исушење североисточног блата у клубским просторијама. Они су веома активно приступили раду и показали се као незамјенљиви радници. Очито је да се ради о конзумирању *добре кайџице*, о чему се алудира више пута у овом часопису. У оквиру рада Клуба могу се сврстати и *Официјелне вијџџи*, које су објављене у истом броју овога часописа, у којима се најављује опште окупљање у клубским просторијама

1. августа да би се мазали паркети и да би се расправљало о слиједећим питањима: 1. Примање нових чланова; 2. Изражавање пуног повјерења г.Кудријевичу; Финансијски извјештај; Одговор на телеграм г. Голуба; Питање препуштања доживотног права мазања пода у Клубу уваженим плесачима клуба. У наставку се наводи да је Управа клуба молила да се објави демант Управе, а којим се категорички оповргава лажна вијест да је за исушивање сјевероисточног блата у Клубу послата експедиција у саставу напред наведеном и да је погинула у неравноправној борби са сиротињом и пропала без ријечи. У вези тога примили су више телеграма. Но идућег дана на велику радост свих, а посебно г.Донцова, који је стално био у бифеу, појављивањем чланова *експедиције* сазнало се да су гласине биле *џнусне* и лажне. Наиме, они су се задржали до раних јутарних сати јер су испричали 56 анегдота да би подржали међусобно расположење. У потпису Управа Клуба. Вјероватно се наведена група до раних јутарњих сати дружила, конзумирајући алкохол, па су настале шале о њиховом нестанку, које су се препричавале у клубским просторијама и тако доспјеле и на странице Алманаха.

У оквиру Клуба био је и бифе који је доносио извјесне приходе Клубу, а водио га је Донцов. У броју 3 Алманаха у рубрици Бифе налази се, цртеж црним тушем, попрсје мушкарца са тацном, чајником и шољом и уписаном 1923. годином са два уоквирена текста. У првом тексту се јавља да ће од Нове године бифе организовати свадбе и погребе по веома повољним цијенама. Моле се лица која желе користити ове услуге да се обрате Донцову у бифеу најмање двије недеље раније. У другом тексту се наводи да се ускоро приближава празник *Широке Масленице* и да ће најкасније до 1. марта бифе Руског клуба примати свјеже гљиве из сопственог расадника у Руском клубу, да је прималац *Тарасовски*, а продају врши Карпов.

О члановима Клуба објављена је пјесма *КЛУБЈАДА* (тешко читљив наслов), коју је написао 1932. године Борис Игнатјев и која се састоји од 86 строфа са по 5 стихова. У лику емигранта Ивана Ивановича аутор износи своја размишљања о клубу и карактерним особинама појединих чланова. Иван Иванович борава у Паризу, али је одлучио да се врати у

Херцег Нови. Када је из воза изнад Суторине угледао Нови и околину, поново је усхићен природним њепотама. Интересујући се за новости које су се збиле за вријеме његовог одсуства сазнаје да Руски клуб активно дјелује, да је зграда откупљена од власника и извршено реновирање и доградња, те је постала најљепша и најсавременија зграда. Толико је савремено реконструисана да је на крову изграђен простор за слијетање авиона. Једна пјесма посвећена је једном броју чланова клуба: Кудријевићу, Гаду, Болотову, Попову, Карпову. И Игнатјеву, који до подне лови рибу са сином, а после подне игра преферанс са Красним и Вовом, Тарасовим, Поморским, Сурином, Донцовим. Женама је посветио само једну строфу наводећи њихову њепоту. На крају тамним бојама осликава живот емиграната, услове и рад у Клубу, односно враћа се реалности, са пуно оптимизма:

Тамъ, за затвореннымъ окномъ,
 Читали, жили, пѣли, пили,
 Смѣялись весело при томъ.
 Смѣяться, видимо, умѣли.
 Не спалъ, а жилъ нашъ Русскій домъ.

Сомнѣнья, дѣнь-все улетѣло: ...
 Онъ отворилъ пошире дверь,
 И съ вѣрой крѣпкой въ наше дѣло,
 Не сомнѣвался теперъ,
 Вошелъ къ намъ радостно и смѣло.⁵

О Алманаху, циљевима и начину рада поже се сазнати из рубрике *Редакција*. У једном броју Редакција је најавила да ће слиједећи број бити *дамски* јер ће га припремити и уредити жене и то: Болотова, Тарасова и Чаплина. У другом броју Редакција се захваљује каси узајамне помоћи за помоћ у објављивању *Алманаха*, као и Кудријевичу (за писаћу машину) и свим члановима клуба који су морално или текстовима и цртежима помогли његово објављивање: госпођама Тарасовој и Болотовој и господи: Сурину, Болотову, Игнатјеву, Тарасову, Поморском, Донцову, В. Моравском, Кудријевичу, Апостову, Хмелеву и Гаду (за уступање стихова његове умрле жене Марије). Захваљује се и свим ауторима објављених радова, читаоцима и помагачима, јер *да би цвѣтао овај скромни али симпатични Алманах* заслужна су наведена лица *живоѡ рускоѡ духа и руске мисли*. Са болом у души Редакција је саопштила да ће 2. априла на-

⁵ Алманах, стр. 19.

пустити Херцег Нови сарадник и редактор Борис Игнатјев, али ће прије његовог одласка бити објављен ванредан број *Масљанички, хумористички, без њисусџва Игнаџијева али са његовим сџалним хумористичким џричама*. Пред одлазак Б. Игнатјев је написао опроштајну пјесму која је објављена у петом броју (тешко је читљив цијели садржај овога броја јер је веома изблиједио) под насловом:

Посљедњи оџрошџај једноџ из редакџије

Вотъ ми и попрџаџисџ...
 Отъ меня остаџисџ:
 Дџџ-три резинки,
 Какџяџо картинки,
 Пџџџ на машинкџ,
 Ворохъ бумаџџ исписанныхъ, дописанныхъ, недописанныхъ,
 Сынъ и няня,
 Няничџ вашихъ дочурокъ...
 Въ пепелџницџ окурџ,
 И не одинџ, а много...
 А на жеџџной дороџџ,
 Когда прџаџаџисџ-не плакџџ старџисџ,
 Какџ будто въ шутку
 Дџџи мнџ незабудку...
 У окна собраџся народџ, посмџтрџџ какџ поџџџџ поџдетџ.
 Кто-џо меня џџџовџџџ, кто-џо что-џо кричалџ иџруками*
 махџџџ...
 Не имџџ ни чувствџ, ни состраџанџя,
 Поџџџџ двинуџся по расписанџю.
 И теџерџ въ этомџ городџџ,
 Вспоминаю далеџџе проџџџџ...
 Юџеџџо ничего не случџџџџ...
 А мнџ навџрно присџџџџџџ,
 Что тамџ, гдџџ остаџисџ
 Картинки, резинки, окурки, мой сынџ и ваши дочурки
 Ворохъ бумаџџ недописанныхъ,
 На пџџџной машинкџ
 Тџџо блџстџџџџ чџџ-џо слџзинки....

Борисъ Игнатџџџџ. ⁶

⁶ Алманах, стр. 20.

У броју три Редакција поздравља све читаоце, пријатеље и непријатеље Алманаха, вјерујући да има и њих, што радује Редакцију јер тако подстичу рад. Проблема око издавања је по мишљењу Редакције доста. На примјер није јефтино плаћати типографију, а *неиријатино је зависити од малобројних иреџилајника*. Даље наводе да је њихова лозинка *Све сами*, па сматрају да је Руски клуб широко поље за овај часопис и да нико боље од чланова Клуба не може оцијенити његову вриједност. *Он ће од њих бити исан од њиховој живој живјеји*, упоређујући прилоге у часопису са цвијећем, јер *Алманах обожавајући цвијеће, кијиће их и иравити букетице и вијенце и иодносити их чииаоцима*. Даље се говори о томе да је у Алманаху свему одређено мјесто, па ће се романи смјењивати са пјесмама, иза спортских вијести читалац ће наћи одмор у хумору, објављиваће званична саопштења Клуба, али и случајне клубске новости. *Једино ироклејој иолијици нећемо дајти ни један редак у Алманаху. На самом дјелу смо се иоказали какви смо иолијичари. Слава Богу и ио смо се увјерили*. Најављује се излазак Алманаха једанпут мјесечно, због трошкова за типографију. Одређена му је цијена 1 динар који ће ићи у корист Клуба, односно омогућити опстанак часописа. Редакција је у истом броју извијестила да неће објављивати мемоаре, већ ће на страницама Алманаха писати о *садашњем и будућем, а ирошлост и задржаће у срцу с дубоким уважавањем Родине. Ми сви волимо Родину и за ио смо оцијенили да нећемо иовријеживати с ијаре ране и ко ијати без краја и рас ирављајати ко је крив--Сви*.

Из једног саопштења Редакције сазнајемо да је прилоге за објављивање примала недељу дана прије изласка часописа. Такође се наглашава да Редакција не улази у полемику по питању садржаја прилога и тражи да рукописи буду читко написани. Објашњења, мишљења, примједбе, позиви Редакције налазе се више пута уз неки прилог и о томе ће бити ријечи у даљем приказу часописа.

За неке објављене лирске или прозне прилоге познати су мјесто и година стварања. Најранији прилози настали су 1917. године и то један у Москви, а поред другог стоји ознака Русија. По два прилога настала су у Игалу 1922. и 1923. године, три 1927. године, један на Палми де Мајорка, други у Београду, а за трећи назначена је Колонија (мјесто остаје непознато), један прилог је написан 1930. у Београду, а два 1932. године у Херцег Новом. Наведени прилози су углавном пјесме, чији су аутори поред Б. Игнатјева, М. Гаде и Т. Мајевска чија једна пјесма носи наслов

СОНЪ ОБЪ БРЕГГОВИ

М. Маевска

Миѣ снилисѣ паруса въ синѣцѣмъ просторѣ,
 И шумъ бѣгущей къ берегу волны,
 И крики чайки надъ застывшимъ моремъ,
 И шедестъ падѣмъ пресиушенной весны.
 У сѣрой башни разбросалисѣ тѣни
 Шиповника, и миртъ, и ледокъ у камней,
 Въ лазоревой дали застыла въ нѣжной дѣни
 Сиреневая цѣпь англійскихъ кораблей...
 Въ прозрачномъ небѣ облака изъ стади.
 Въ закатѣ яркомъ адне тона.
 Въ прохладномъ паркѣ пѣсня о печали,
 Въ фонтанѣ лиліи и въ срдцѣ тишина.⁷

Ауторка је прије осам деценија за ову пјесму инспирацију нашла у природним љепотама, мору са таласима, једрилицама и галебовима, палмама, шипцима, мирти, ведром дану, парку са фонтаном и локвањима, што је код ње изазвало сјету и спокојство.

Не толико пјеснички, колико визуелни ефекат, пружа пјесма Бориса Игнатјева настала 1932. године *Бијеле птице*. Текст је исписан руком сребрном бојом на зеленом папиру, на двије странице уз цртеже ждралова у лету. Бијеле птице представљају бјелогардејце, па се у пјесми казује да је за бијеле птице пут бесконачан и неповратан, једино им остаје смрт. На крају пјесме се завршава како бијеле птице лете на југ.

Поред наведених објављен је још знатан број пјесам као *Снови* (Маштања) у којој се Марија Гад сјећа родног краја, затим: *То, што ми не прашијамо*, *Сумрак*, *Бијели љиљани*, *Прољеће*, које као и поменуте плијене пажњу читалаца.

Разноврсност натписа у Алманаху показују да је Редакција пратила савремена збивања у свијету, осим политичких, и колико су дозвољавале прилике о томе обавјештавала своје читаоце.

⁷ Алманах, стр. 22.

Под насловом *Чугеса технике* објављивани су написи о техничким достигнућима уз адекватне цртеже - фабрички димњаци, кранови и слично. И у овој рубрици, поред реалних приказа, присутан је устаљен начин писања са много хумора. Тако у броју 3 у рубрици *Чугеса технике* пише да је инг.Сиделников престао пити; да је Тарасов изумио нову хемијску формулу вино + поморанца; да вечера Игнатјева у винограду професора Краснова кошта 1 динар; да је у селу Каменоме једна *национална радница родила три национална радника*; да јучер Сурин ништа није изумио и сличне новости.

Оригинални исјечци из новина, са југословенског простора и шире, превођени су на руски језик обично уз коментар. Вијести су биле интересантне и разнолике као на пример о познатом енглеском фотографу и продаји његових радова за 45.000 фунти, или убиство кафеције у Лиону, о тучи навијача на фудбалској утакмици у Енглеској, уз употребу каменица и столица којом приликом је 10 теже, а око 100 лакше повређено и 200 ухапшено. Један исјечак казује о присуству једног лудака са револвером и сјекиром, на јеврејском балу у Варшави. О кретању руских трупа и вјежби вијест је стигла из Кишнијева, преко Букуруште, а пренесена је исјечком из *Вечерње њошије*. Дати су и исјечци из *Југословенске њошије*, гдје у једном пише о говору који је одржао Винстон Черчил. Под насловом *Опуга* исјечак из наших новина преноси вијест из Берлина да је један брачни пар у Москви убио друга коме је била додијељена иста соба за становање са овим паром. На суђењу су се бранили изјавивши да су осјећали неодољиву потребу да буду мало сами. Осуђени су на 10 година робије. Један исјечак доноси вијест о вјежбама руских трупа. Поред исјечака налази се исписан превод текста на руском језику, или укратко испричан садржај. Можда би се неке од вијести пренесених из наших новина могле сврстати у политичку сферу, као вјежбе руских трупа, говор Черчила, али су толико занемарљиве да се не може рећи да је редакција прекшила своје правило да не пише о политици.

Анегдотама и хумору руском, али и других народа, посвећено је више страница. У броју 2 под насловом *Инострани хумор* на 5 страница дате су и карикатуре из штампе, затим јеврејске анегдоте, анегдоте о великанима, а у идућем броју амерички, енглески, њемачки и совјетски хумор. Редакција напомиње велику разлику међу изнесеним грубим и тешким анегдотама и блиставим хуморескама наше емиграције.

Из рубрике хумор:

- *Видиш Вања, то је Мртво море.*

- *А од чега је умрло?;*

- *Када ја будем одраслао много ћу зарађивати као отац.*

- *А ја ћу проширити као мајка.*

ВЕСНА, СЕЗОНЪ, ПЛЯЖИ,
И
ВСЕ ТАКОЕ ПРОЧЕЕ...

(только рисунки курортного
старожила.)

ВЕ ОНА ИДЕТЬ...

ОКОЛО ...СОЛНЦЕ...КУПАНИЕ...

УМЕ ЗАМЪЧЕТОС СЪВЕДЪ ТУРИСТОВЪ

Из музеја:

- И *џако ѓосџого ја сам Вам џоказао све шџо има у музеју.*

Има ли још ко какво џиџање?

- *Молим Вас кажџиџе, џиџа једна дама,*

Чџме Ви мажеџиџе џаркеџиџе у музеју.

Ни спортска рубрика није изостављена у Алманаху. У броју 2 код наслова Спорт нацртан је црним тушем боксер. У вези ватерпола коментарише се једна утакмица одиграна 1927.године у Будимпешти и направља о праву судије да искључује играче као и о правима публике у подржавању играча. Затим се јавља да ће господин Сурин отићи на Далеки исток и да ће о његовом путовању на крају љета читаоци читати репортажу. За пинг понг се каже да нема никаквих вијести из тог спорта. Пише и о томе да није постављен нови рекорд, нити достигнут посљедњи у пијењу чаја из самовара на чајанкама који је износио 18 (вјероватно шоља). У слиједећем броју поред наслова Спорт дати су цртежи појединих спортиста: тенисера, боксера, безбол играча и других. Ту је и цртеж Татјане Тарасове који приказује жену са цигаретом, у карираним панталонама и са боксерским рукавицама преко рамена. У овој рубрици пише да, иако Клуб постоји само 6-7 година, чланови су посљедње 3-4 године постизали запажене резултате, а затим се наводе конкретни резултати: да је Сурин у пливању на сухом био први; у атомобилизму нема равнога г. Седелникову, који је прије 3 године поставио рекорд. Жали се што је такав добар тркач продао свој специјални тркаћи аутомобил *Рено* и тиме нанио штету, јер би сигурно постигао још одличних резултата, а исто мишљење има и сва полиција Дубровника и Херцег Новог. Редакција наглашава да је добар бициклиста Тарасов. Цијела породица Тарасов гаји љубав према спорту, посебно бициклизму. Надају се да ће ускоро видјети Тарасова како вози бицикл, не само у пратњи супруге, већ са цијелом веселом и срећном породицом. Саопштава се и вијест добијена из поузданих извора да је *наш извјесни шамџион у џинџ џонџу џобијеђен од џ. Кудријевића накауџом у џрвој рунди*. У наставку Редакција моли читаоце Алманаха да о свим рекордима који би били вриједни пажње обавијесте специјалног сарадника за спорт. Моле се да рекорди буду строго провјерени, а потписом се избјегне сумња у рекорде. Непотребно је наглашавати да је и овај текст написан у духу који је преовладавао, посебно када се писало о збивањима која су се односила на дешавања у Клубу.

Редакција Алманаха пратила је тадашњу штампу, али и разне часописе-журнале јер прије објављивања криминалног романа даје увод у којем објашњава да у посљедњих 5-6 година, *вјероватно сџе џримџејџили да ни један већи вриједни журнал није без криминалног романа* и да се ни један роман не чита тако много као криминални. Желећи да иде у

Въ этомъ отдѣлѣ "АДЪМАНАХА" будутъ помѣщаться статьи и рисунки чисто спортивнаго характера, а такъ же фотографіи состязаній, побѣдителей и чемпионовъ.

Женскому спорту такъ же отведено солидное мѣсто

Въ слѣдующемъ номерѣ начнемъ печататься рядомъ совѣтовъ о здоровьи, костюмѣ, чистотѣ и опрятности одного нашего уважаемаго инженера.

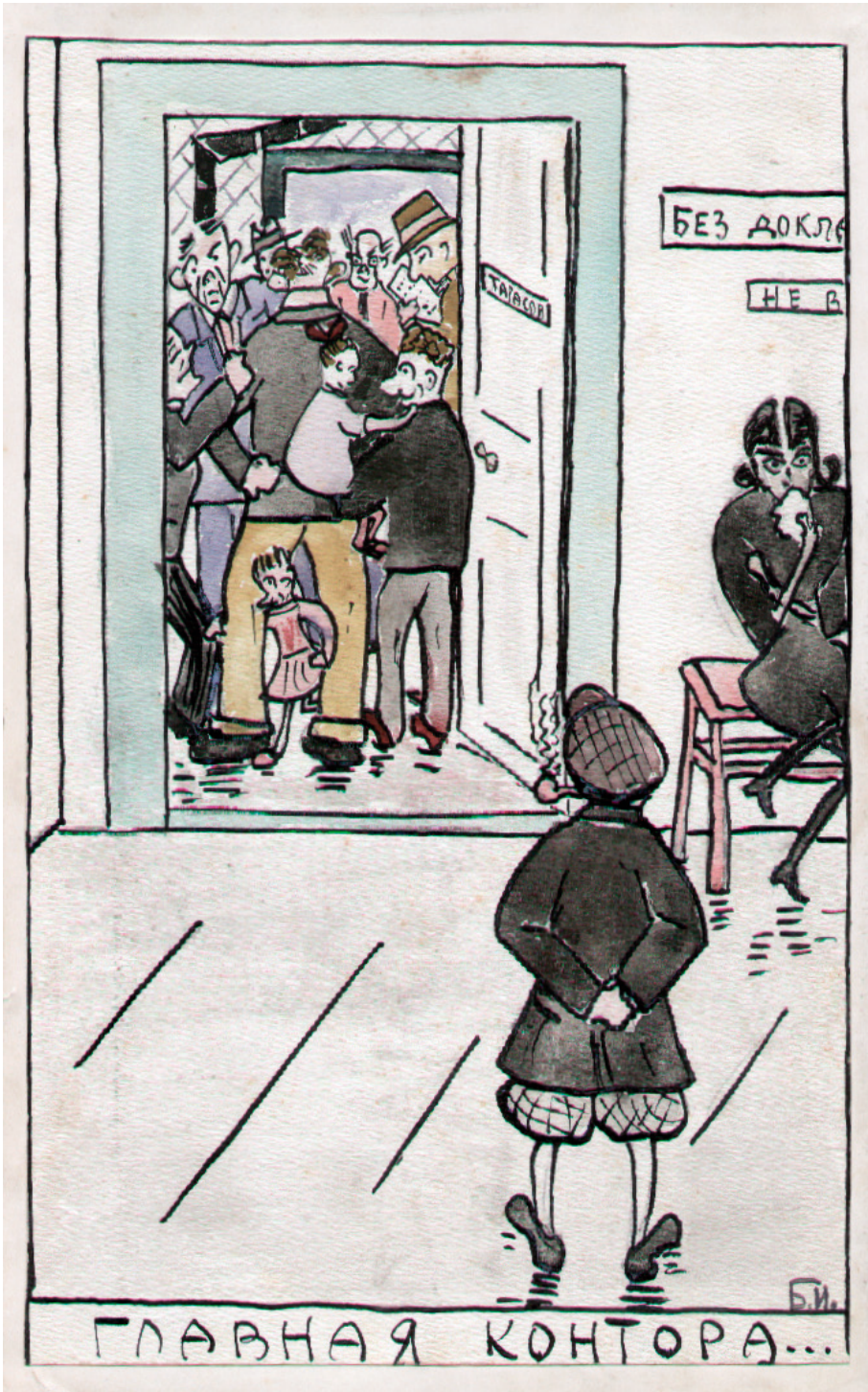
корак са временом, ова Редакција је веома скромна и циљ јој је културно просвјетна сврха, ријешила је да у Алманаху отпочне са штампањем бољег криминално филмског романа. Сматрају да ће роман побудити интересовање код читалаца, јер у њему нема *баналног дејтектива хероја*. Затим слиједи дио криминалног романа *Три задатка*, преведеног са енглеског, на 45 страница.

Да је Редакција пратила сва битна збивања доказују и написи о туризму, који је тих година у овом крају у развоју. Тако један наслов гласи *Прољеће, сезона, љаже и друго* и доноси разне вијести у вези наступајуће сезоне, уз цртеж аутомобила на којем пише Ауто турист Cetinje-Kotor-Dubrovnik. У другом броју наводе се примјери како се једна туристичка вијест, која је великим словима објављена у свим југословенским новинама, о томе да се у Херцег Новоме већ купају и како се од обичне дописничке мухе путем до Редакција претворила у патку и најзад достигла размјере слона, како пластично објашњава Редакција Алманаха. Наиме, у првој вијести из Херцег Новог-Дубровника јављено је да се инж. проналазач и спортиста пољско руски емигрант Сурин⁸ купао у мору. Вијест на релацији Дубровник-Мостар јавља да је у Херцег Новоме температура на сунцу као у љетном периоду 28 степени, а у хладу 18 и да се купају инжењери, проналазачи, да има много руских и пољских емиграната. У вијести из Мостара, односно Сарајева, објављено је да је у Херцег Новоме температура 36 степени, у хладу 28 и да се купа маса народа, међу којима је највише инжењера, а међу њима и један проналазач. Од страних туриста највише је Руса и Пољака. Најзад вијест која стиже из Сарајева, односно Београда, је достигла кулминацију објављивањем екстремне вијести из Херцег Новог да је температура на сунцу 56 степени, док хлада уопште нема. Многи се због тога бацају у море одјевени. Море се хлади посебним пропелерима које је изумио један руски инжењер. Због настале ситуације која личи на епидемију упућена је војска. Град је ужарен од толике топлоте. Уз овај напис је илустрација Т. Тарасове која је приказала контуре града са зажареним небом тако да изгледа као да је пожар у граду. Овим написом сазнајемо да је Редакција, највјероватније Б. Игнатјев пратио тадашњу штампу и на својствен начин приказао како су се рекламирале климатске погодности и посјећеност туриста херцегновском крају.

Посебно се треба осврнути на ванредан број (који за сада означавам као број. 4 јер је немогуће било тачно одредити редослијед излагања због недостатка датумских ознака, односно мјесеци и године изласка ча-

⁸ По сјећању Н. Јовичевић Сурин је живио у шатору који је био постављен на земљишту западно од хотела *Плаже* у Херцег Новом и купао се у мору свакога дана. Збијале су се и шале о његовим проналасцима

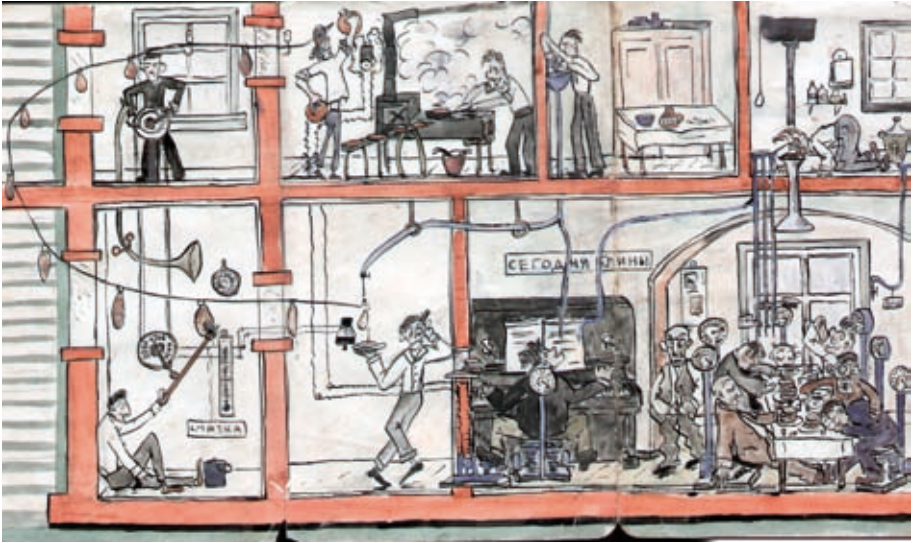
сописа. Највјероватније је почео излазити у прољеће 1932. и излазио до 1934. године). Штампаче је најављено у броју 2. Обавјештавају се читаоци да ће ускоро бити објављен ванредан, хумористички *Масљанички* број, без присуства уредника Бориса Игнатјева, који одлази на далеки пут, али ће бити присутне његове хумористичке приче. Напомиње се да се рукописи још примају. Редакција саопштава да садржај овога броја треба да буде весео, са пуно шаљивих прича, анегдота, пјесама и анкета о масленицама (врста палачинки), које су се посебно спремале у одређеним данима у фебруару мјесецу, у вријеме карневала. Поред осталог пише да се палачинке могу набавити у клубском бифеу и да им је цијена, уколико се наручи преко 50 комада, по договору, достављају и на кућу. На истом мјесту могу се купити и интересантне маске. Објављена је и пародија на Пушкиново дјело Евгениј Оњегин, затим дио позоришног комада, пјесме... На три странице је 7 цртежа који приказују процес справљања палачинки, сто на коме се налази гомила палачинки и окупљено друштво, које их конзумира уз пића: вотку, ракију, шљиву (шљивовицу), вино... у знатним количинама, што припаказује посљедњи цртеж. На слиједећих 14 страница је текст о маскама. Ту је и текст о облачењу и наводно употреби посебних панталона, које се шире, па омогућују да се поједе неограничена количина. Врло је опширна, са пуно хумора, и рубрика о зимским спортовима, вожњи на клизачкама, скијама, брдској екскурзији, која води до Зеленике и околних снијежних брда, уз препоруку да се већ у Мељинама обрате искусним планинарима Крушки и Фајцеву (Никола Антоновић Фајцев је држао радионицу за фарбање тканина на Мељинама, а колико ја знам Крушка је држао кафану на Мељинама, па је вјероватно брдска екскурзија ту и завршавала). Приликом вожње санкама препоручује се да се сувозач држи добро за госпођу која сједи испред и исту пољуби, а затим да се *прави Енџелз*. За игру билијара констатује се да је најраспрострањенији спорт у Херцег Новом, да га играју шофери и келнери, као и да је то интересантан спорт јер се послје сваког ударца може попити по неколико *ширицера*, развија ноге и руке до непознатих размера, али не и главу. Наводно Редакција је поставила различита питања у вези палачинки, па је објавила шест одговора на 17 страница. На веома духовит начин се пише о настанку палачинки, поријеклу ријечи. Веома је занимљив текст који говори о палачинкама у бројкама, као на примјер да руски народ у току једне *масленичке недеље* *поједе не мање од милијарду* палачинки. Ако би те палачинке сложили једну до друге могао би пет пута да се обујми екватор, а ако би се сложиле једна на другу, па би тај *стиуб* пресекао Европу и Атлански океан, а врх би пао на Њујорк. Ако би ту количину жељели пребацити возом у друго мјесто потребно би било 100 композиција са по 50 вагона. Браш-

ном, употребљеним за ту количину палачинки, могло би хранити становништво Херцег Новог читав један вијек. Ако би се од тога брашна испекао један хлеб и спустио на дно Бококоторског залива на средини залива би могло настати острво на којем би се могао смјестити хотел *Бока* заједно са парком. Около би било језеро вотке у којем би могло потонути 60 кућа Попова заједно са Клубом. Иако је овај број посвећен палачинкама, које се посебно спремају у данима карневала, заступљени су и остали садржаји уобичајени у *Алманаху*.

И огласи у *Алманаху* написани су са пуно хумора, па налазимо обавјештење да се за 1 ред огласа плаћа 0 (нула) а за 22 реда 00 (2 нуле). Велики број огласа односи се на потражњу станова, као на примјер: *Тражим миран сѝан. Не мора биѝи у ценѝиру г̀рада. По мо̀у̀ности на дру̀ом сѝраѝу. Др̀жавни чиновник. Адреса у редакѝији.* Други оглас гласи: *Издаје се соба ѝамо г̀дје се ѝродаје ловоров листѝ. Сурин.* Карактеристичан је и текст огласа: *Тражим ѝарѝнера за ѝреферанс. Иг̀наѝѝев,* који потврђује да је главни покретач *Алманаха* знао да се нашали и на свој рачун. Штета је што данас не располажемо са многим сазнањима о тадашњим догађањима, актерима, да би не само у рубрици *Огласи*, сазнали имена појединаца и реално сагледали збивања и атмосферу, не само у Руском клубу, него и шире. Тако на примјер оглас *Продајем дим на велико и мало. Тр̀овина Карасова,* не казује нам да ли је Карасов имао трговачку радњу, или су послови ишли веома лоше, или је асортиман био веома слаб, или је само желио и маштао да отвори трговачку радњу. Хумор је присутан и у другим бројним прилозима *Алманаха*. Тај хумор не изазива громогласан смјех, већ га одликује један фини приступ теми, који

Все изменилось-измени, люди
 И верю я, что Русь спасета
 Не слезок штикевъ, не грѣвъ зрудіѣ,
 А саксефона, танго, фекстрета

Не для Евгения та переода..
 Савена есеніѣ хотъ херца,
 Не на пренесима вѣдъ три года
 Одни и тотъ же макнителъ..
 Въ концѣ концевъ, жупа въ разорѣжу
 Пиджакъ, пиджато, одну сорежку,
 Какъ дънди лондонскіѣ одѣтъ,
 Вотунилъ, етъ онеки на зышніѣ свѣтъ

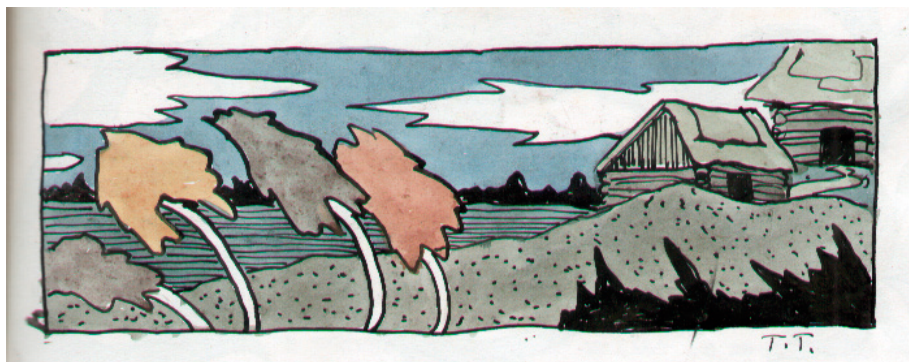
ствара добро расположење, подсмјевајући се и људским манама, али не на увредљив начин.

Мали је број натписа уз које није цртеж или слика, или макар руком украсним словима исписан наслов. Доста су коришћене водене боје у разним тоновима и црни туш. Приказане су људске фигуре, попрсја, спортисти, море, небо, једрилице, снијег, ливаде, пејсажи, биљке, аутомобили, фабрике, грађевински објекти... Аутор највећег броја цртежа и слика је Татјана Тарасова која се потписивала са иницијалима, или Т. Тарасова. Објављен је и један њен натпис. У *Алманаху* је похвално писано о таленту Т. Тарасове. Други дио ликовних прилога су

*Татјана Тарасова -
педесетих година
двадесетог вијека*

радови уредника часописа Бориса Игнатјева, које одликују снажни потези, јаке боје и приказ углавном корпулентних особа као што је био и сам аутор.⁹

Културно историјски значај и вриједност Алманаха може се оцијенити цјеловитим ишчитавањем. Када се пажљиво прочита свих пет сачуваних бројева (највјероватније да их више није ни објављено) долази се до сазнања о талентима оних који су га стварали, али и великој пожртвованости и савладавању свих проблема који су тај рад пратили. Да су сви текстови преведени и да не знамо на којем су језику објављени схватили би да је то дјело Руса, руског духа. Један је од елемената вриједности часописа. Руске избјеглице су убрзо, по доласку, организовали школе на руском језику, приређивали концерте класичне музике, арије из опера, балет. Поред свих материјалних и психичких тегоба, које су биле посљедица губитка најближих, губитка дома и домовине, код многих настанак инвалидитета, са неизвјесном и нимало ружичастом будућношћу, онда задивљује оптимизам и воља за креативним стварањем. Велика је била жеља и циљ да се не заборави свој језик, не изгуби индетитет, да и млади нараштај зна своје коријене и чува своју традицију. Током времена сва та настојања су блиједила, посебно нестанком генерације која је рођена у Русији, али су оставили и знатне трагове. Треба констатовати да је рођено мало (требало би то свестраније испитати) дјеце руских избјеглица. У херцегновском крају, на основу сазнања, свега неколико је

⁹ Пет бројева *Алманаха као и* подаци добијени од гђе Наташе Јовићевић, којој се и овом приликом захваљујем. Татјана Тарасова чији су бројни ликовни прилози заступљени у *Алманahu* рођена је у Кијеву 1899. године, гдје је уписала Ликовну академију, али је због удаје напустила студије. Највећи дио свог живота провела је у Херцег Новом гдје је стигла као избјеглица са супругом Евгенијем. Задње године живота провела је у Котору код ћерке Наташе, зета Душана и унука Слободе и Тамаре Јовићевић. Умрла је у Котору 1968. године гдје је и сахрањена.

породица имало потомке, рођене у избјеглиштву у овом крају и то: породица Тарасов и Болдирев из Новога, Сафонов из Бијеле и Никитенко са Зеленике, уз вјероватно још извјестан број оних који су до другог свјетског рата напустили овај крај. Ако се посматрају простори данашње Црне Горе може се тврдити да је највећи број руских избјеглица био у овом крају. Читајући прилоге у Алманаху, тешко је посебно издвојити било који. Примјетно је да је о политици, посебно оној која их је довела до избјеглиштва, Редакција заузела непоколебљив став да се не пише, већ да се гледа са оптимизмом у будућност. Читајући Алманах они су заборављали свакодневне бриге, сазнавали новости из своје средине и свијета, уживали у прилозима којима није недостајало умјетничких компоненти. Циљ и жеља Редакције је била да се забораве претрпљене невоље и да се живи што је могуће радосније, да се заборави све што оптерећује квалитетно живљење. Природно је да све руске избјеглице нијесу подржавале рад Руског клуба и концепцију Алманаха, што се може осјетити из неких написа Редакције, а што ми је потврдила и Наташа Јовићевић саопштивши ми да је један број, углавном старијих избјеглица сматрао да су чланови Клуба и ствараоци Алманаха сувише модерни и да су изневјерили многе своје идеале. Сама чињеница да Редакција није жељела политику на својим страницама, посебно из прошлости, као и мемоаре, довољан је повод да код конзервативних изазове негодовање.

У периоду 1918-1941. година у херцеговском крају објављено је свега неколико периодичних публикација: Мали народни календар *Бока* (1921.г.), *Јагранска слика* лист истоимене подружнице из Ђеновића (1924.г, само 1 број), као и политичко привредни лист *Бокељска зора* (1935.г, само 1 број.) па су два часописа на руском језику *Росика* и *Алманах*, која су објављена у више бројева, тим значајнија као културно историјска заоставштина херцеговског краја. Надати се да ће и историчари књижевности и књижевни критичари обрадити књижевно умјетничке вриједности ових часописа, у контексту датог времена и културних прилика краја.

Даље проучавање дјелатности руских избјеглица у Боки Которској је неопходно, јер стварање реалне слике прошлости овога краја захтијева сазнања о думетима утицаја на свеокупан друштвени, па и политички развој свих различитих степана цивилизације, који су боравећи у овим крајевима, оставили трага, у свим областима људског живота. До сада су најчешће истраживани и обрађивани догађаји везани за политичка дешавања, ратове, владавину Венеције, Турака, Француза, Аустрије, односно Аустроуграске, чији је циљ био властита корист и који нијесу водили бригу о добробити становника, о њиховом економском, а још мање о образовном и културном развоју. Долазак руских избјеглица у Боку имао је сасвим други повод од предходника. И начин утицаја био је различит. Ве-

лико присуство од неколико хиљада руских избјеглица, од којих су већина били веома образовани, имало је утицаја прије свега на културни развој Боке Которске, па је неопходно вршити даља истраживања и обраду.

Marija Crnić Pejović

A FORGOTTEN MAGAZINE

Summary

Between the two World Wars publishing activity in Herceg Novi was rather poorly developed. This paper is dedicated to the Russian magazine *Almanah* (Almanac) issued by the Russian Club in Herceg Novi at the beginning of the fourth decade of the 20th century, of which the scientific and cultural public is not informed. Thanks to kindness of Mrs Nataša Jovičević, born Tarasov, whose parents were refugees from Russia after the World War I and settled in Herceg Novi, and who keeps five copies of the mentioned magazine, it was possible to treat this magazine that is not only of historical and cultural, but also of artistic value.

This paper presents the arrival of Russian refugees and their numerousness, as well as their problems. The second part is dedicated to organizing and organizations of Russian refugees. It deals with the Regulations of the Russian Colony, their basic organization that was usually established in places with a larger number of refugees. The third part deals with the activities of the Russian Club in Herceg Novi and the Magazine *Almanah* published by the Club. Attention is paid to the published lyric poetry, club news, columns treating various topics, a mystery novel, humorous texts, advertisements and visual arts supplements. A special addition is separately treated. By dealing with all kinds of contributions to the *Alamnah* I intended to inform the interested to research and study the contribution of Russian refugees settled in the Boka Kotorska Bay to the social, in particular cultural milieu of this area.

Невенка МИТРОВИЋ

ЗАВИЧАЈНА БИБЛИОТЕЧКА ЗБИРКА БОКЕ КОТОРСКЕ У ЈУ ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА И ЧИТАОНИЦА ХЕРЦЕГ-НОВИ

Кључне ријечи: Завичајна библиотечка збирка; Бока Которска; библиографско истраживање; библиотечка грађа; дигитализација.

У подсистему народних библиотека у Црној Гори Јавна установа Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови¹ следи као модерно структурирана установа. Дјелатност, осмишљену на традиционалном библиотекарству, последњих година успјешно трансформише у концепт модерног библиотечко-информационог центра. Тренд савременог библиотекарства у свијету јесте формирање и развијање завичајних фондова, које многи теоретичари дефинишу као „националне фондове у малом“ и тако потенцирају значај рада на: прикупљању завичајне библиотечке грађе, свеобухватном библиографском истраживању завичаја, стручној обради утемељеној на међународним стандардима, достизању високог степена доступности информација о завичајној грађи, дигитализацији... Са становишта струке, рад на Завичајној збирци један је од најзначајнијих сегмената дјелатности народне библиотеке, а Збирка фонд од посебног зна-

¹ „Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови наставља традицију најстарије библиотеке у херцеговском крају Српске читаонице, основане 1850. године, која се први пут помиње у Српско-далматинском магазину из 1852/1853. године, а затим у Каленраду Дубровник за просту 1899. годину. Правилник Српске читаонице овјерен је од стране Ц. К. Намјесништва у Задру 31. децембра 1894. године, а већ 27. јануара 1895. године, на Савиндан, читаоница је почела са радом. Фонд ове библиотеке уништен је у првом свјетском рату. Градска књижница и читаоница Херцег-Нови основана је 28. марта 1949. године.“ Од 1989. године уводи електронску обраду, 2006. године бесплатан Интернет, а посредством свог web site-а и сервиса *Пишчајте библиотекара* успоставља модеран вид комуникације са корисницима. Средином 90-тих година има електронски обрађен фонд монографских публикација, легата и већи дио завичајног фонда, што значи и висок степен доступности библиографских информација. Од 2008. године Библиотека је чланица информационог система COBISS Црне Горе.

Јавна установа Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови, уредник Невенка Митровић, Херцег-Нови, 2005.

чаја за град и регију којој припада. Такође, према документима IFLA-е „делује као чувар прошлости, тиме што прикупља, чува и даје на коришћење грађу која се односи на историјат заједнице и појединца“². Овај сегмент рада у Херцегновској библиотеци, осмишљен као пројекат Завичајна библиотечка збирка Боке Которске, има статус приоритета. Прикупљање завичајне библиотечке грађе и континуиран библиографско-истраживачки рад, започет готово прије три деценије, усагласили смо са духом новог времена, модерним технологијама и потребама све захтјевнијих корисника, који се са различитих аспеката баве изучавањем Боке Которске. До сада прикупљена библиотечка грађа и опсежна електронска база података Збирке има за циљ да истраживачу скрати пут до изворне завичајне грађе, до прецизне и брзе информације и, посредством електронских технологија, омогући доступност на даљину.

БОКА КОТОРСКА У ПРОШЛОСТИ

Изучавајући улогу завичајних библиотечких збирки др Здравка Радуловић закључује „богатство Збирке свакако зависи и од тога какав је геополитички положај у културно-историјском развоју имао град, или регија којој библиотека припада.“³ Стога говори о Завичајној библиотечкој збирци Боке Которске није могуће без кратког подсјећања на дугу и бурну историју Боке Которске, особену културу, стваралаштво, споменичко наслеђе, знамените личности, природне љепоте..., што ову регију чини по много чему јединственом, инспиративном за умјетнике и научнике, а недвосмислено потврђује изузетно богата писана културна баштина.

Природне љепоте Боке, која подсјећа на „храм, коме је небо једини достојан свод“, а чудесни спој „питомине и дивљине“, када се на обронцима бокешких висова бијели снијег, а у подножју зелене: наранце, олеандери, ловорике...јесте „најљепша пјесма коју је природа спјевала зимском сунцу.“⁴ Зато Бока вјековима инспирише: пјеснике, путописце, сликаре, неисцрпна је тема бројних истраживања. Португалски пјесник Флавиус Еборенсис⁵ пожелио је да буде сахрањен у Херцег-Новом. Љепоту Боке славили су: Иван Болица, которски пјесник барока, Андрија Качић Миошић, Јован Сундечић, Симо Матавуљ, Стефан Митров Љубиша, Његош, краљ Никола, Љуба Ненадовић, Алекса Шантић, Марко Цар,

² IFLA/UNESCO Smernice za razvoj javnih biblioteka, Beograd, 2005, стр. 11

³ Здравка Радуловић, Улога завичајних збирки у процесу библиографских истраживања, Библиографски вјесник, Цетиње, бр.1-2-3/2003, стр. 287

⁴ Нико Луковић, Бока Которска: културно-историјски вођ, Цетиње, 1951, стр. 9,13

⁵ Дидак Пиро (16. в.)

Милош Црњански, Стеван Раичковић, Душан Костић, Рикард Каталенић Јеретов, Иван Деспот, Јанко Ђоновић, Франо Алфиревић, Мирко Бањевић, Игор Северјанин, Бернард Шо, Херман Бар, Јиржи Волкер..., а на сликарским платнима пејзаже Боке овјековјечили су бројни еминентни сликари, од којих су неки били ученици и професори некада познате Умјетничке школе у Херцег-Новом.

О Боки је писао: Константин Порфирогенит (10. в.), опат Мавро Орбрини (17. в.), Данијел Фарлати (18. в.), Евли Челеби (17. в.), Карло Ириарте, Огист Мармон, Виала де Сомијер и бројни путописци, историчари, музиколози, етнологзи, историчари умјетности, археолози...

Међу ремек дјелима градитељства Боке поменућемо бројне цркве, православне и римокатоличке, ренесансне и барокне палате у Перасту, Котору и Доброти, градске зидине и монументална утврђења, римске мозаике у Рисну, дјела скулптора Обрада Десислава, Дезидерија Которанина, Јакова Которанина, иконописаца Тодора Вуковића, Максима Тужковића, рисанске породице иконописаца Димитријевића-Рафаиловића, барокног сликара Трипа Кокоље, златара Трипа Которанина, Богдана Калуђеровића, Андра из Рисна...

Изузетан геостратешки положај био је усуд, због којег је Бока Которска кроз вјекове била својеврсна историјска позорница, на којој су се смјењивали освајачи и туђинске војске. Зато и Боку можемо сврстати у она мјеста „гдје се читају стољећа, гдје се читко оцртавају епохе, гдје пророчки говоре судбина народа и ток историје“⁶, како је написала Исидора Секулић.

⁶ Исидора Секулић, Прстенови у стаблу-традиције, Дубровник, 1957, бр. 3-4, стр. 2

Најстарији познати становници Боке су били Илири. Краљица Теута столовала је у Рисну. Након Илира, до пропасти Западног римског царства 476. године, овим простором владали су Римљани, а наредних шест вјекова Византија. Од 7. вијека постаје доминантан словенски карактер, а дио српске државе Бока је била од краја 12. до краја 14. вијека. Услиједила је владавина босанског краља Твртка I, а надаље, уз обећане привилегије, које су све више постајале формалност, југоисточни дио Боке егзистирао је под Млетачком Републиком, док су сјеверозападним дијелом до доласка Турака владали Сандаљ Хранић, а затим Косаче. Турци су владали у Херцег-Новом од 1483-1687. године, са изузетком једногодишњег освајања града од стране Шпанаца. Под влашћу Венеције Бока је била до 1797. године, односно до пада Републике св. Марка. До 1918. године, односно настанка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Бока је била четири пута окупирана. Наиме, прва аустријска окупација је била 1797-1806. године, руска 1806-1807. године, француска 1807-1814. године и друга аустријска окупација до 1814. године. Друга аустријска окупација наступила је послје уједињења Боке Которске и Црне Горе 1813. године и оснивања заједничке владе са сједиштем у Доброти, познате под називом Централна комисија. На захтјев Русије Петар I Петровић Његош морао је да напусти Боку и покушај стварања заједничке државе је пропао. Завршетком 2. свјетског рата и стварањем Југославије Бока је у саставу Црне Горе.

Улаз у Боку Коџорску, црџеж Giuseppe Rieggera, Трџић 1851.

Синоним за Боку кроз вјекове јесте поморство и поморска трговина. Историјски извори потврђују да је већ у Средњем вијеку постојала трговачка морнарица, а у 17. и 18. вијеку Бокељи су били поморски стручњаци на гласу. Позната је поморска школа Марка Мартиновића у Перасту у којој су знање из поморства стицали питомци Петра Великог. Почетком 19. вијека Бока је имала више од 600 једрењака и више од 300 поморских капетана, једнако успјешних у сукобима са гусарима и трговачким пословима. Из златног периода бокељског поморства датирају бројне цркве и палате подигнуте широм Боке.

Управо су поморци, обилазећи свијет и упознајући друге културе, језик и обичаје, били истински посредници културних утицаја Истока и Запада.

Значајан допринос историји штампарства дали су Бокељи Андрија Палташић и Јеролим Загуровић. Палташићева штампарија у Венецији „... са преко 40 садржајно значајних инкунабула, мајсторског умјетничког домета⁷, радила је (1477-1499.), само 22 године послџе Гутемберга, а породица Загуровић (Zaghuri), дјелатношћу Јеролима Загуровића у Венецији 1569-1570. године, „с много части се умешала у историју српске штампане књиге“⁸. Након више од два вијека прорадила је 1798. штампарија Франћеска Андреоле⁹, која је радила само четири године, а 1908.

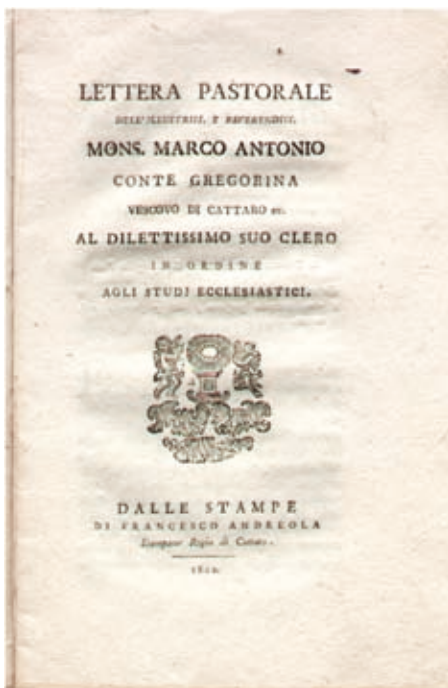
⁷ Милош Милошевић, Андрија Палташић, Цетиње, 1994, стр. 15

⁸ Пет векова српског штампарства 1494-1994, Београд, 1994, стр. 116

⁹ Нико С. Мартиновић, Штампарија Франћеска Андреоле, Историјски записи, Цетиње, књ. 10, св. 2/1954

године оснивано је Акционарско друштво Бокешка штампарија, чија је дјелатност „вођење штампарског, књижарског и издавачког обрта, те трговине папиром, тисканицама и канцеларијским прибором на велико и мало“¹⁰.

На историјској позорници Боке водиле су се битке, али и оне не мање важне, за национални, духовни и културни идентитет житеља Боке и привредни препород регије. Ове околности изњедриле су бројне знамените Бокеле, који су обезбиједили себи мјесто у историји Боке Которске, а сви, без сумње, заслужују студиозан приступ.

¹⁰ Душан Ј. Мартиновић, Црна Гора у Гутенберговој галаксији, Подгорица, 1994

Дјелатност је започета штампањем периодичних публикација: *Бока: гласник за оиће интересе Бокела* (1908-1909), *Бока: велики илустрирани календар* (1909-1914), који је покренуо Дионисије Миковић, игуман Манастира Бања код Рисна, *Дневни вјесник* (1912), *Прољеће* (1912), *Глас Боке*, (1932-1940) *Дубровник*, затим и серијске публикације које су до оснивања Бокешке штампарије штампане ван Боке Которске: *Програм Ц.К. Научничке школе у Кошору*, *Извјештај Ц. Кр. Велике гимназије у Кошору*, *Извјештај приватне црковачке дјевојачке школе*, *Шемајизам Епархије бокошорско-дубровачке и сичанске*, *Shematismus seu status personalis et localis dioecesis catharensis*, те извјештаји и правила разних установа и друштана која су дјеловала у Боки Которској.

Од монографских публикација штампаних у Бокешкој штампарији издвајамо дјела: Његоша, епископа Боберића, Дантеа, Т. С. Виловског, И. Стјепчевића, А. Беласа, Г. Вуковића, А. Лазаревића, Т. Поповића, др А. Митровића...

ФОРМИРАЊЕ ЗБИРКЕ

Иако Закон о библиотечној дјелатности СР Црне Горе¹¹ и Стандарди за народне библиотеке у Црној Гори¹² стављају у задатак народним библиотекама оснивање завичајне збирке, нажалост овом сегменту дјелатности до скоро се придавала скромна, готово незнатна пажња.

Послијератни период у Боки Которској обиљежио је плодан рад неколико завичајних истраживача: Петра Шеровића, Игњатија Злоковића, Максима Злоковића, проте Васа Ивошевића, Риста Ковијанића, дон Ника Луковића, др Милоша Милошевића... и дјеловање градских библиотека, архива и музеја. Покренути су стручни и научни часописи: Гласник Которске секције Друштва историчара, Годишњак Поморског музеја у Котору, *Studia marina*, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, који су имали задатак да публикују радове који са различитих аспеката изучавају регију Боке Которске. Међутим, библиотечке завичајне збирке нема, нити на нивоу општина, нити на нивоу регије.

Веселин Песторић, дугогодишњи директор Градске библиотеке и читаонице Херцег-Нови почетком 80-их година почиње да прикупља завичајни библиотечки материјал. За подстицање на рад и подршку, у смислу сугестија за рад и несебичног прикупљања библиотечног материјала, дугујемо захвалност познатом културном посленику и завичајном истраживачу професору Максиму Злоковићу, чија библиографија садржи 330 библиографских јединица, а готово сви радови се односе на Боку Которску. Промишљање завичајног истраживања за професора Злоковића идентично је концепту Завичајне библиотечке збирке Боке Которске, као сабраном, систематизованом и библиографски обрађеном писаном наслеђу, које јасно илуструје ниво културне развијености Боке Которске и пружа мноштво информација из историје, културне историје, друштвено-политичких прилика, демографије, поморства, дјеловања разних удружења, друштвено-политичких организација и сачуваних свједочанстава, које је неопходно ставити на располагање стручној и научној јавности. Он је написао: „Бока Которска, као ријетко који крај јадранског приморја, чува на читавој својој територији остатке људске цивилизације и културе из разних епоха историјског битисања. Овим крајевима, одзвањала је пјесма јасне и елегантне ријечи и са византијских споменика, озаривао нас сјај умилног лица са српске фреске, одушевљавао нас производ млетачке кичице и ехо њихових оргуља и звона... Развој културе и

¹¹ Закон о библиотечној дјелатности, Службени лист СРЦГ бр. 16/77 и бр. 2/89.

¹² Стандарди за народне библиотеке у Црној Гори, Библиографски вјесник, 1976/бр. 1-2

цивилизације, који је од најстаријих времена текао обалама Средоземља, оставио је видног трага, готово у свим крајевима овог региона од Дебелог бријега до паштровског Куфина. Сијасет историјских споменика, слика, ископина, грађевина, натписа пергамена, архивалија, књига на нашем и страним језицима, говоре о Боки. Све то силно благо, које се налази код нас, као и у иностранству, чека на марљиве руке наших научника да га пронађу, проуче и прикажу нама и културном свијету¹³.

Предуслов за почетак рада на Збирци јесте познавање завичаја у најширем смислу ријечи, односно познавање историје, културне историје, стваралаштва, знаменитих личности, фолклора, издавачке и штампарске продукције... У почетној фази рада издвојен је из основног фонда Библиотеке библиотечки материјал, који према критеријумима припада Збирци. Услиједило је претраживање библиографија, у којима је била заступљена Бока Которска, и израда иницијалних записа, односно дезидерата, на основу којих смо обављали набавку библиотечке грађе за Збирку. Упоредо смо формирали и референсну збирку (библиографије, лексикони, приручници...) неопходну за даљи рад. Следећи корак био је претраживање каталога библиотека за које смо имали информације да посједују завичајне, монографске и серијске публикације. Претражили смо каталоге библиотека Поморског музеја, Архива Херцег-Новог и Котора, данас одјељења Државног архива Црне Горе. Све јединице које не посједујемо у фонду Збирке обрадили смо *de visu* са назначеном сиглом библиотеке из чијег фонда су обрађене. У почетној фази попуњавање фонда, комплетирање старе периодике и упоредо стручна обрада били су приоритетан задатак. У наставку рада услиједила је аналитичка обрада старе завичајне периодике и библиографско истраживање ширег опсега, које подразумева систематско прегледање научне и стручне периодике и селектовање јединица према утврђеним критеријумима. Рад на Збирци одвија се континуирано, а концепција проширује новим сегментима сагласно информационим захтјевима и потребама корисника.

Циљ рада на Завичајној библиотечној збирци Боке Которске јесте да сакупи сву библиотечку грађу, која илуструје живот Боке Которске, њену прошлост, природне одлике, демографију, социјално, економско и политичко стање, топографију, умјетничко стваралаштво, традицију, обичаје... како би Збирка била основа за научно проучавање и истраживање и промовисање културне баштине регије.

¹³ Невенка Митровић, Веселин Песторић, Регионална библиографија Боке Которске. Књ. 2. Библиографија чланака бокелске периодике 1874-1913, Херцег-Нови, 2000, стр. 3

ОДРЕЂИВАЊЕ ТЕРИТОРИЈЕ ЗАВИЧАЈА

Кључна дилема коју је ваљало ријешити на почетку рада на Завичајној библиотечкој збирци јесте питање дефинисања територије завичаја. То може бити град, општина или културно-историјски и административно заокружена регија. „Историјски завичај чини она територија која је у прошлости била везана за завичај, а која се током историје мењала“¹⁴. Такође, дефинисање географске територије завичаја, према Упутствима..., подразумијева „геофизичку, политичку и административну цјелину у садашњем времену“¹⁵.

Више аргумената утицало је да се определијелимо за регију Боке Которске. Поменућемо само неке аргументе. Овим фондовима није посвећена дужна пажња, иако су Стандарди за народне библиотеке обавезујући. Колико нам је познато завичајне збирке нијесу ни биле формиране осамдесетих година у бокелским општинама, са изузетком Херцег-Новог, односно Градске библиотеке и читаонице Херцег-Нови. Библиографско истраживање и библиографска обрада истих наслова публикација у свим народним библиотекама у Боки Которској (Херцег-Нови, Будва, Тиват, Котор) било би апсолутно нерационалан и беспотребно вишеструко дуплиран посао, који је скопчан и са финансијама. Илустрације ради, процентуално већи број библиографских јединица нашао би се истовремено у више електронских завичајних база података, јер се грађа, односно теме преплићу и односе на два или више бокелских градова.

Међутим, свакако најјачи аргумент јесте чињеница да регију Боке Которске није могуће квалитетно библиографски истраживати издијелјену на општине. Историјске околности и специфичан историјски развој дефинисали су Боку Которску као јединствену, културно-историјски заокружену и препознатљиву регију. У новијој историји, дакле од 1945. године, она је територијално у саставу Црне Горе, нема статус посебне административне јединице, већ се може сматрати регијом само у географском смислу.

С тога сматрамо да је Боку Которску најцјелисходније библиографски истраживати као цјелину, односно регију. Централни електронски каталог (база података) обезбиједио би пуну рационалност рада, посебно ако се имају у виду фондови црквених библиотека и легата. Истовремено централни електронски каталог представљао би први корак ка библи-

¹⁴ Десанка Стаматовић, *Методско упутство за формирање и вођење завичајних фондова у општинским народним библиотекама, Заједница библиотека*, бр. 2, 1982, стр. 65-82

¹⁵ Ibid.

Cammosio Isole famose, 1571. (Herceg-Novi)

отечкој регионализацији Боке Которске. У будућности би једна од бокељских народних библиотека реорганизацијом могла добити статус регионалне библиотеке Боке Которске.

КРИТЕРИЈУМИ

„Завичајна збирка је, пре свега, социокултуролошка, али и историјска, антрополошка и етнолошка тема.“¹⁶ Професионално структурирана Збирка према савременим захтјевима информатичког доба јесте слика аутентичне културе и духовног живота завичаја, у најширем смислу ријечи. Ријечју, то је знак распознавања сваке народне библиотеке. „Локално или завичајно је документ-дело које има и карактеристично обележје неког географског подручја, сликовите и лако уочљиве особености некога краја: његове природе, климе или, везано за становнике, њихових локалних умотворина, обичаја, нарави, дијалеката, ношње. То је „боја

¹⁶ Добривоје Младеновић, Снежана Класовић-Ђорђевић, Локално, национално и интернационално у стваралаштву и култури књиге, У: Стање и перспективе развоја завичајних фондова, Чачак, 2004, стр. 30-39

места и времена“... Завичајна уметност и култура уопште, у ширем смислу, израсле су из осећања повезаности са завичајном грудом“.¹⁷

Послије дефинисања територије завичаја, други елеменат од пресудног значаја за рад на завичајним фондовима јесте досљедност у примјени утврђених критеријума за одабир библиотечке грађе. Недоумице су неминовне и никада до краја разријешене.

За Завичајну библиотечку збирку Боке Которске прикупља се:

- библиотечка грађа чији су аутори по рођењу Бокељи,
- библиотечка грађа која се тематски односи на регију Боке Которске,
- библиотечка грађа чије је мјесто издања на територији регије Боке Которске,
- библиотечка грађа штампана у Боки Которској до 1945. године.

Критеријуми су само на први поглед јасни и лако примјенљиви. Током рада завичајни библиотекар наилази на мноштво недоумица и само захваљујући добром познавању историје, културне историје, обичаја, личности... може се упустити у рјешавање многобројних дилема. Једна од дилема односи се на ауторе, који су по рођењу Бокељи, а чији је стваралачки живот везан за друге градове или земље. Одлучили смо да се њихова дјела сврставају у Збирку, иако ће због тематске припадности бити уврштена и у друге збирке, које ће их селектовати према тематском критеријуму. Значајан број знаменитих Бокеља, у прошлости као и данас, познатији су у свијету него у домовини. Зато је прикупљање библиотечке грађе о овим личностима од превасходног значаја за културну прошлост завичаја, чији је основни извор за изучавање управо Завичајна библиотечка збирка.

А ко су Бокељи, добар познавалац прошлости Боке Которске, свештеник дон Нико Луковић, објашњава: „Географска конфигурација Боке и утицај источне и западне културе створили су од Бокеља посебан тип приморца, који се разликује од осталог становништва наше обале. Тако се има тумачити реченица Бокеља који су са скупштине на Прчању 1848. године упутили Хрватском сабору: `Ми смо Бокези, а не Далматинци`“¹⁸.

Такође, предмет наше недоумице били су и аутори, који нијесу по рођењу Бокељи, али су значајан дио живота провели у Боки, или сада живе и стварају у Боки. Поменућемо: Ива Андрића, Бранка Лазаревића, Сима Матавуља, Михаила Лалића, Душана Костића, Стевана Раичковића, Зука Цумхура... Како не би беспотребно дуплирали или мултиплирали грађу о ауторима, који ће без сумње бити уврштени у завичајне збирке

¹⁷ Ibid

¹⁸ Нико Луковић, Бока Которска : културно-историјски вођ, Цетиње, 1961, стр. 23

гдје првенствено припадају, одлучили смо да ауторе из ове категорије уврстимо, само ако Збирци припадају према другим критеријумима, односно у случајевима: ако се њихова дјела тематски односе на Боку, или су издата, односно штампана на територији Боке Которске. Прикупљање без селекције неминовно би довело до непотребног оптерећивања фонда.

Дјела која се тематски односе на Боку Которску прикупљамо без селекције и хронолошког омеђења. Такође, прикупљамо и дјела која се само дијелом односе на завичај. Често у Збирку уврстимо и библиографску јединицу, иако је завичајно заступљено у виду кратке информације, преваходно у случајевима када на одређену тему у Збирци немамо других јединица и информација. Иако се чини да су у оваквим случајевима критеријуми исувише широки, бројни су примјери када су управо информације пронађене у дјелима са сасвим другом тематиком од изузетног значаја за научно-истраживачки рад.

Када говоримо о трећем и четвртом критеријуму за прикупљање библиотечке грађе за завичајну збирку готово да и не постоје дилеме за завичајног библиотекара. Међутим, евидентан је други проблем. Наиме, веома је тешко пратити издавачку и штампарску продукцију у условима када издавачи и штампарије немају законску обавезу да народним биб-

Которски залив, цртеж Р. Coronelli, 1684. г.

лиотекама достављају одређени број примјерака. Тешко је пратити продукцију великог броја приватних штампарија, а није риједак случај да су издавачи сами аутори, да чак објављују књиге без ЦИП-а. Многобројна културна дешавања: изложбе, промоције, предавања, радионице, политичке активности... подразумијевају штампање плаката, позивница, или разлочитог пропагандног материјала, на папиру или у DVD формату. Организатори ријетко достављају Библиотеци ову врсту библиотечке грађе, сматрајући је мање вриједном од на пр. монографских публикација, а управо је ова грађа незаобилазан извор за праћење културног живота града или регије, јер културна садашњост у блиској будућности постаје културна историја.

Само законским регулисањем достављања обавезног примјерка на локалном нивоу за народне библиотеке, било би ријешено питање потпуне заступљености издавачке продукције за завичајну збирку.

Када је у питању мјесто штампања као критеријум за прикупљање завичајне библиотечке грађе установили смо хронолошко ограничење. Библиотечка грађа, штампана после 1945. године не прикупља се за Збирку, ако је у питању само комерцијална услуга, односно ако не припада Збирци према неком од три остала критеријума. У противном дошло би до неоправданог гомилања библиотечке грађе која није од значаја за завичајни фонд.

Завичајни фонд ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови није структуриран на вриједносном критеријуму и не примјењујемо методологију селектовања грађе, дакле супротно од принципа на којима се заснива структурирање основног фонда Библиотеке. Наш циљ јесте да прикупимо сву грађу, која према утврђеним критеријумима припада Завичајној библиотечној збирци, без обзира на врсту библиотечног материјала и вриједност грађе. Такође, принцип хронолошке неомеђености при прикупљању библиотечке грађе завичајном фонду даје посебну димензију и подразумијева брзо увећавање. Тако за фонд Збирке прикупљамо грађу од најстаријих писаних извора до савремене издавачке продукције, са изузетком критеријума мјеста штампања. Примјена ових принципа гарантује потпуну исцрпност завичајног фонда.

Сагласно националној, етничкој и конфесионалној структури становништва Боке Которске, кроз њен историјски развој, утемељени су принципи мултинационалности, мултиетничности и мултиконфесионалности при формирању и библиографском истраживању Завичајне библиотечке збирке Боке Которске. Библиотечка грађа се прикупља, апсолутно равноправно, без обзира на националну, етничку или конфесионалну припадност аутора, који према критеријумима припадају Збирци.

ПРИНАВЉАЊЕ ФОНДОВА (текуће и ретроспективно) И ОБАВЕЗНИ ПРИМЈЕРАК

Фонд Збирке се попуњава на уобичајен начин: куповином, поклоном и, у готово занемарљивом постотку размјеном, упоредо за ретроспективну и текућу грађу.

Размјена подразумијева заинтересованост и других субјеката, прије свих библиотека, које евентуално у својим фондовима мултипликата посједују наслове који према критеријумима припадају збирци. Претраживање опсежних спискова дезидетата библиотеке иницијатора за другу библиотеку представља мукотрпан рад, а не смијемо заборавити да још увијек све библиотеке немају електронски обрађене фондове, нијесу завршиле ревизију фондова, па самим тим и немају егзактне податке о мултипликатима. Нимало није лако усагласити и обезбиједити наслове који се траже заузврат. Не треба заборавити да је за нама вријеме када већина библиотека, па ни херцеговска, нијесу биле у могућности чак ни да обезбиједи средства за плаћање поштарине. То је и разлог што овај модус попуњавања фонда Збирке примјењујемо у недовољној мјери. Можемо говорити о ријетким примјерима размјене са Библиотеком Универзитета Црне Горе, Библиотеком Катедре за историју Филозофског факултета у Београду и Етнографским институтом Српске академије наука и умјетности. Најефикаснији начин свакако је куповина. Овај модус набавке реализујемо праћењем информација о издавању нових дјела, покретању периодичних публикација и разним дешавањима на територији завичаја, које прати публикавање ситног библиотечког материјала и некњижне грађе. Како попуњавање фонда куповином подразумијева значајна финансијска средства, управо је то опредјељујући фактор од којег углавном зависи број приновљених наслова. Подаци су различити, од оних када због недостатка средстава није приновљена нити једна јединица грађе куповином, до обезбјеђивања средстава за нормализовање. Куповина за Завичајни фонд има приоритет. Наиме, већи дио планираних средстава углавном се користи за куповину у антикваријатима према електронској бази дезидерата. Предност за овај вид набавке представља посједовање електронске базе Завичајне збирке, што обезбјеђује прецизну набавку. У Црној Гори не постоји антикварна продаја књига, те овај вид набавке практикујемо у Београду, на октобарском сајму књига. Успоставили смо сарадњу са два београдска антиквара, са којима комуницирамо електронски. Ова сарадња се врло успјешно реализује.

Обавезни локални примјерак, као инструмент принављања фонда за Завичајну збирку, никада није успостављен. Никада није донесена Одлука у Скупштини града, а колико нам је познато иста је ситуација и у осталим народним библиотекама у Црној Гори. И упркос томе текућа на-

бавка фонда за Збирку реализује се веома добро, захваљујући изузетно доброј сарадњи са локалном штампаријом, која без обавезујуће одлуке веома уредно доставља Библиотеци комплетну своју штампарску и издавачку продукцију.

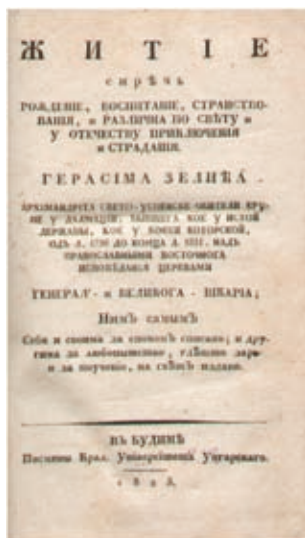
Сарадња са завичајним ауторима вишеструко је значајна и ефикасна. Готово сви завичајни аутори самоиницијативно поклањају два до три примјерка својих дјела, текућих издања, а веома су ревносни и на наш захтјев се радо прихватају сарадњу. Спремни су да доставе своје биографске и библиографске податке, а и своје радове из ранијих година. То се односи на завичајне ауторе који живе ван Херцег-Новог.

САДРЖАЈ ФОНДА И ВРСТЕ ЗАСТУПЉЕНОГ БИБЛИОТЕЧКОГ МАТЕРИЈАЛА

Опсег и разнородност библиотечког материјала условљен је особеностима регије Боке Которске: историјским, друштвено-политичким, економским, културним... Уважавајући *Методско упућивање...*¹⁹ за Завичајну библиотечку збирку Боке Которске у ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови прикупљамо: монографске, серијске публикације, документационо-информациони службени материјал и некњижну грађу. Осим општих критеријума за одабир завичајне грађе, пажњу посвећујемо посебним критеријумима у односу на сваку врсту библиотечког материјала.

- Фонд монографских публикација чине публикације штампане или на други начин умножене, које се формално детаљније могу разврстати на: старе и ријетке књиге, књиге, брошуре, зборнике, каталогe, уџбенике, водиче и сепарате. При селекцији монографских публикација, осим основних критеријума примјењујемо и два посебна критеријума, а то су: одабир према садржају, односно према мјесту штампања или умножавања завичајне грађе, закључно са 1945. годином. Тако, осим монографских публикација које се у цјелини садржајно односе на завичај и које увршћујемо у фонд без обзира на писмо, језик и мјесто издавања и штампања, за Збирку селекујемо и монографске публикације које се дијелом садржаја (једно поглавље) односе на регију Боке Которске, или чак и мањим опсегом, уколико је ријеч о значајним подацима, непознатим, или мање познатим. Такође, селекујемо и публикације,

¹⁹ Десанка Стаматовић, *Методско упутство за формирање и вођење завичајних фондова у општинским народним библиотекама, Заједница библиотека, бр. 2, 1982, стр. 65-82*

које не садрже посебна поглавља о Боки Которској, већ се кроз цијели текст спорадично помиње Бока Которска, или поједини локалитети, односно историјске теме, догађаји или личности из Боке Которске. Изузетно селектујемо и монографске публикације које садрже ријетке географске карте, гравире, или друге илустрације, које нијесу садржане у постојећем фонду Збирке. Мјесто штампања као критеријум примјењујемо на начин што селектујемо завичајну грађу штампану или на други начин умножену у Боки Которској до 1945. године, без обзира да ли према другим основним критеријумима припада Збирци. Дакле, и у случају када је у питању само комерцијална штампарска услуга. Од 1945. године надаље селектујемо искључиво грађу која осим овог критеријума задовољава макар један од основних критеријума селекције. Збирка садржи 3875 јединица монографских публикација.

Издавајемо неколико наслова: „Versi” пјесника Албертинија из 1832. године, „Шугісум sacrum” Д. Фарлатија, штампан у Венецији 1800. године, више издања књиге „Добри пастир“ аутора епископа Герасима Петрановића, публикованих 1850, 1853. и 1859. године, затим његово дјело „Јован Бован“, публиковано у Задру 1859. године, „Умотворине Томе Милиновића, бившега војводе при српској артиљерији у време српског војда Карађорђа“, публиковане у Београду 1847. године, „Првородна кћи“ аутора Николе Берберовића, штампана у Задру 1855. године, „Nuovo costiere del mare adriatico“, Trieste, 1842.

године, Медаковићева „Повијесница Црне Горе од најстаријих времена до 1830.“, публикована у Земуну 1850. године, „Морално-забавне и шаливо-поучителне србске загонетке...“, свештеника Вука Врчевића, Задар, 1857. године, Гверацијева „Обсада Фиоренције“, у преводу Лазара Томановића из 1874. године, „Житије Герасима Зелића“, Будим, 1823. године...

- За Збирку селекујемо серијске публикације, штампане или на други начин умножене, које се формално детаљније могу разврстати на: часописе, новине, годишњаке, научне зборнике, алманахе, календаре, забавнике, билтене... Фонд серијских публикација садржи 27 наслова часописа, односно 248 годишта и 68 наслова новина, односно 2592 броја. У првом реду то су наслови серијских публикација који су излазили на територији Боке Которске, без обзира на садржај, писмо и без хронолошког ограничења.

За ове наслове, ретроспективно и текуће, примјењујемо аналитичку стручну обраду чланака. Такође, исти третман имамо и за наслове серијских публикација, који су излазили у Америци, а уредници и власници су били Бокељи. При том ови наслови се и садржајно односе на регију Боке Которске и представљају својеврсне хронике иселјеништва Боке Которске. За серијске публикације, ретроспективне и текуће, које су излазиле ван територије завичаја, а чији су уредници Бокељи, примјењујемо селективну стручну обраду чланака, чији су аутори Бокељи, или садржајно припадају Збирци. Примјера ради,

овом приликом поменућемо: Стевана Врчевића²⁰, Милана Врчевића²¹, Лазара Томановића²², Марка Цара²³... Најзначајнији дио фонда Завичајне библиотечке збирке јесте фонд старе бокелске периодике. „Први издавачи периодичних публикација у Боки Которској били су Римокатоличка црква и Српска православна црква.

Catalogus cleri in dioecesi catharensi existensis ineunte anno MDCCCXLI (1841) на латинском језику, прва је бокелска периодична публикација и представља годишњи извјештај Которске бискупије за 1841. године штампан најприје у Венецији, затим Сплиту и Задру, а од 1908. године у Котору. Излазио је у континуитету до 1911. године. Од 1896. године излази као *Schematismus seu status personalis et localis dioecesis catharensis* и осим уобичајених података о свештенству и раду Которске бискупије доноси текстове историјског садржаја.

Убрзо након оснивања Бококоторско-дубровачке епископије 06.11.1870. године почео је 1874. године да излази *Шематизам ејархије бококојторско-дубровачке и сјичанске* у континуитету до 1912. године. Шематизам је штампан у Задру и Дубровнику, а од 1908. године у Котору. Сам назив одређује садржај публикације, концепиран у неколико устаљених рубрика. На систематичан начин приказана је организација Епископије. Шематизам је окупио око 80 сарадника, од којих издвајамо: Сава Накићеновића, Петра Рафаиловића, Ђорђа Стратимировића, Младена Црногорчевића, Дионисија Миковића... као ауторе многобројних прилога из историје Српске православне цркве и културне историје Боке Которске. Нарочито су значајни краћи прилози за проучавање старе књиге и израду централног каталога старих ћирилских књига православних манастира и цркава у Боки Которској. И сам уредник епископ Герасим Петрановић објавио је десетак прилога.

Овај период карактеришу извјештаји бокелских школа. Которска гимназија 1872/1873. године почиње да публикује *Програм Ц. Кр. Реалног и великог гимназија у Којтору*. То је прва периодична публикација у Боки Которској објављена на народ-

²⁰ Врчевић, Стеван (1847-1907) Писац и преводилац, уредник листова: *Дубровник*, *Невесиње*, *Оногосић*.

²¹ Врчевић, Милан (1886-1913) Књижевник, уредник календара *Захумље*.

²² Томановић, Лазар (1845-1932) Политичар, књижевник и историчар. Био је уредник: *Нове Зејне*, *Календара Грлица* и у два наврата уредник *Гласа Црногорца*.

²³ Цар, Марко (1859-1953) Књижевник. Уређивао књижевни часопис *Вук*.

ном језику. Школске 1909/1901. године мијења наслов и излази као *Извјештај Ц. Кр. Велике ђимназије у Котору* у континуитету до школске 1912/1913. године. Садржај наслова чине школски извјештаји, наставни програми, али и прилози који имају научну вриједност. Публикована су још три наслова: *Programma del'scuola nautica in Cattaro* на италијанском језику 1881-1812. године, *Извјештај Српске морейловске закладне школе Бошковић-Ђуровић-Лакејићке у Србини крај Херцег-Новог* за 1885. и 1886. годину и *Извјештај Приватне дјевојачке школе у Котору 1909-1914. године*.

Крајем 19. и почетком 20. вијека у моди су књижевни календари. На Цетињу и у Никшићу излази неколико наслова, а као уредници појављују се Бокељи др Лазар Томановић и Стево Врчевић. Тај тренд захватио је и Боку Которску, па се прво појавио *Il bocchese: lunario catolico et greco per anno 1867*. године, који је штампан у Дубровнику.

Свештеник Јован Шарић из Кута 1882. године и 1883. године објављује календар *Бока: мали српско-народни забавник за српску младеж*, интересантан јер се први пут у бокељској периодици појављују литерарни прилози. Дионисије Миковић, игуман Манастира Бања код Рисна, пјесник, публициста, етнограф, добротвор, аутор теолошких расправа, огледао се и као уредник два часописа.

Српски маџазин је излазио 1896. године и 1897. године. Концепцијски веома подсјећа на Српско-далматински маџазин, а његов садржај чини: патриотска лирика, народно стваралаштво, животописи знаменитих личности као и бројни прилози из историје и културне прошлости.

Послије дванаест година Миковић је покренуо други наслов *Бока: велики илустрирани календар*, који је излазио од 1990. године до 1914. године. У обраћању читаоцима уредник каже: “Мјесто Српског маџазина, ево српског календара Бока, с једнаком девизом: „Брат је мио које вјере био“! Самном га уређују наше јаке просвјетне снаге, које ће надати се је својим племенитим радом задужити род на заслужно вјечно признање. Уз научне, историчне и уопће корисне чланке, доносиће слике родољуба из свију сталежа, којих ће дјела подстицати нас на све што нам мора бити свето, узвишено и племенито. Да се потреба што боље задовољи молим браћу свештенике, учитеље и све писмене, да нас помогну, распрострањањем ове књиге, и, да попишу и пошљу из својих мјеста што би вриједно било да се сачува од заборава“.

У периоду до 1918. године излазила су и три наслова периодичних публикација типа листа. *Дневни вјесник* 1912. године излазио је једанпут или више пута дневно и успјешно пратио операције србијанске и црногорске војске у Балканском рату. Публикован је 101 број.

Лист је, без сумње, успио да оствари своју функцију информисања и формирања јавног мњења у Боки Котљорској.

„Слобода је покренута тако што је Српско-црногорско литерарно и добротворно друштво почетком деведесетих година решило да успостави Српски књижевни и дрштвени клуб, који би се бавио искључиво културним, а не и потпорним активностима. Клуб је преузео библиотеку друштва и почео да прикупља књиге и новине из завичаја...“²⁴ *Слобода* је излазила у Сан Франциску, 1893. до 1906. године, а финансирао је и једно вријеме био власник Шпиро Радуловић родом из Мојдежа. Лист су уређивали: Шпиро и Крсто Радуловић, Лазар Турић, и Владимир П. Поповић. Од 1901. до 1904. године *Слободу* је уређивао Новљанин Вељко Радојевић²⁵, а лист је излазио петнаестодневно. Такође, Вељко Радојевић био је издавач и уредник листа *Српска независност*, који је излазио седмично почев од 25. марта 1904. године у континуитету до 1908. године. И један и друди лист веома успјешно информишу наше исељенике о стању у домовини, али с обзиром да је оскудна литература о бокелском исељеништву, изванредна су основа за истраживање свеукупног дјеловања Бокелја исељеника у Америци. Колико нам је познато поменуте наслове, иако некомплетне, поседује само Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови.

²⁴ Видаковић Петров Кринка, Срби у Америци и њихова периодика, књ. 1, Београд, 2007, стр, 208

²⁵ Злоковић Максим, Вељко Радојевић, књижевник и фолклорист, Бока:зборник радова из науке, културе и умјетности, 1979, бр.11

Бокељску периодику међуратног периода карактерише појављивање неколико наслова листова који су били кратког даха. То су *Перашки њриџодни листи* (Ператс, 1933), *Бокељска зора* (Херцег-Нови, 1935), *Бокешки гласник* (Котор, 1921), *Јагранска слиража* (Ђеновићи, 1924), *Сокол* (Тиват, 1921) и *Соко* (Тиват, 1935). Међутим, вишегодишњи континуитет успио је да оствари лист *Глас Боке* (Котор, 1932-1941) чији је уредник био Душан Ј. Секуловић. Излазио је седмично, а публиковано је 414 бројева. Успјешно је информисао читаоце о актуелним догађајима у Боки, али је доносио и обиље информација из свијета. Значајан је број прилога из културне прошлости Боке Которске. Оснивањем Народног универзитета у Котору 1934. године поренут је *Гласник Народног универзитетског*, који је излазио до 1940. године, а уредник је био Предраг Ковачевић. У часопису су објављени значајни радови из културне прошлости Боке Которске. Сарадници су били. Антон Милошевић, Нико Луковић, Дионисије Миковић, Петар Шеровић, Душан Вуксан, Павао Буторац, Игњатије Злоковић... Неколико наслова, који су публиковани у међуратном периоду нијесмо пронашли у библиотекама са подручја Боке Которске, а ни у ЦНБ „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу. То су следећи наслови: *Парило* (Котор, 1933), *Перашки њриџодни листак* (Ператс, 1933), *Ријеч Боке* (Дубровник, 1938), *Соко* (Тиват, 1935) и *Узнички гласник* (Котор, 1921). Куриозитет је *Бока: мали народни календар*, који је уређивао Дионисије Миковић, а издавач је био Јово Секуловић у Херцег-Новом. Календар је штампан 1921. године чак у 4000 примјерака. Библиотека не посједује овај наслов. Остаје нада да је сачуван у некој приватној библиотеци. Постоје фотокопије наслова *Росика* (Игало, 1930-1931) и *Пејтеџола* (Котор, 1927). За овај период карактеристичан је и хумористички лист *Карамџана* (Котор, 1926-1941), који је излазио годишње.

Ратни услови наметнули су потребу благовременог информисања како на ослобођеној територији тако и на фронту. Отуда двије врсте периодичних публикација овог периода: листови политичких организација и партијских јединица. Из прве скупине издвајамо *Вијести*, које издаје Окружни одбор народноослободилачког фронта Боке у периоду 1944-1945. године, *Млада Бока*: лист уједињеног савеза антифашистичке омладине Боке за 1945. године и *Омладински билтен округа Боке* за 1944. године. Другу, много бројнију скупину, чине листови

партизанских јединица. Готово свака чета Прве бокешке бригаде издавала је свој лист. Поменућемо неке: *Орјен* (1945), *Оса* (1945), *Партизан* (1942), *Полећ* (1945)), *Приморац* (1945) и неколико издања *Дейних новина*. Ови наслови умножавани су на гештетнеру, шапирографу или на писаћој машини и многи нијесу сачувани.

На окупираној територији публикована је непријатељска штампа. У Котору су на италијанском језику у периоду 1941-1943. године излазили: *Bocche di Cattaro*, *Notiziario economico bocchese* 1942. године и *Пољопривреда Боке Коџорске*, а за вријеме њемачке окупације 1944. године *Бокешки вјесник* и *Глас Боке*. Из послеријатног периода издвајамо следеће наслове: Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, Годишњак Поморског музеја, *Studia marina*, Приморске новине, Српски глас Боке, Хрватски гласник, Новске новине, неколико школских листова, билтени фестивала и манифестација... До сада је у Боки излазило више од 150 наслова серијских публикација.

Најновије откриће архивисте и завичајног истраживача Марије Црнић-Пејовић јесте *Алманах* на руском језику, умножен на писаћој машини и руком илустрован, који су издавали руски емигранти у Боки Которској, у периоду 1932-1934. године. Уредник је био Борис Игнатјев, а илустратор Тајјана Тарасова. Сачувано је само неколико оштећених бројева. Заступљени су у највећем броју књижевни прилози, спорт, прилози из других

наслова периодике, прилози хумористичког садржаја, туризам, а изричито се наглашава да се не објављују политички текстови.

- Чланци из серијских публикација (дневне новине и недјељници) чине збирку новинских исјечака – press clipping. Овај дио фонда је оформљен 1982. године, али нажалост чланци се односе само на Херцег-Нови. Није било финансијских могућности за селектовање press clipping-а и за остали дио територије Бокве Которске. До 1991. године новинске исјечке смо селектовали из серијских публикација са простора Југославије, а затим са територије Србије и Црне Горе. Текући press clipping селектујемо према истом критеријуму. Селектујемо чланке који се садржајно односе на Херцег-Нови, или су аутори из Херцег-Новог. Услугу селектовања чланака из србијанске периодике за нас обавља специјализована београдска агенција за израду press clipping-а, а селекцију чланака из црногорске периодике обављају књижничари Библиотеке, на основу својих и примјерака Централне народне библиотеке „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу, а чувају се у форми фотокопије. Заступљено је 76 наслова серијских публикација: новина, листова, недјељника, ревија... са територије Црне Горе и Србије. Збирка садржи готово 80000 јединица. Новински исјечци су сређени хронолошки и за сада су само на тај начин претраживи. Чувају се у регистраторима и још увијек, нажалост, нијесмо приступили стручној обради.

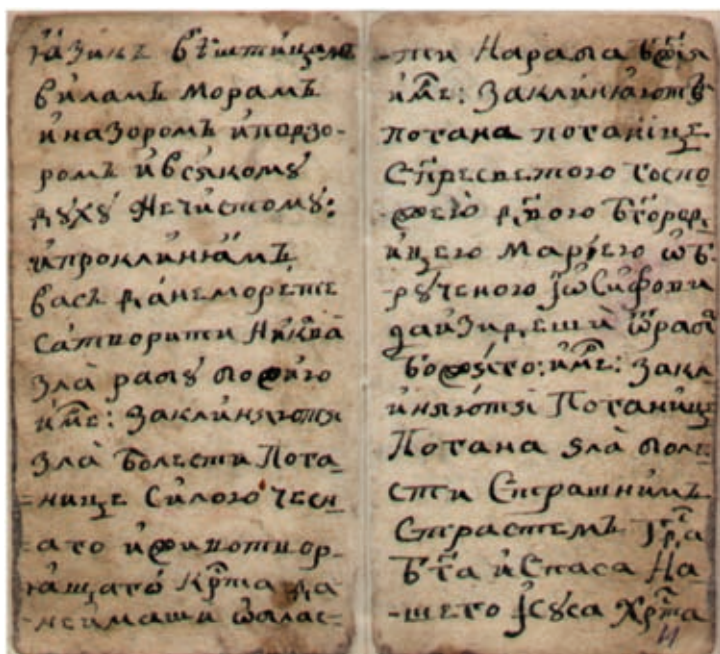
- Са информационог становишта изузетно значајан сегмен Завичајне збирке јесте Збирка чланака и прилога из научне и стручне периодике, која до сада броји неколико хиљада јединица, архивираних у електронској и папирној форми. Радови су селектовани из наслова серијских публикација из фондова националних библиотека: Народне библиотеке Србије и Централне народне библиотеке „Ђурђе Црнојевић“, а обрађују се de visu. При обради монографских и серијских публикација, те радова из научне периодике формира се база дезидерата на основу цитиране грађе, или на други начин добијених информација, која је основ за даље библиографско истраживање и прикупљање цитираних радова. Електронска база дезидерата броји неколико хиљада библиографских јединица. Трагом фус нота скенирамо и у папирној форми чувамо стручно обрађене чланке. Наслове научне и стручне периодике за коју има индиција да садрже у већем проценту прилоге, који садржајно или према ауторству припадају Збирци, истражујемо систематично, дакле од првог до последњег годишта. Тако смо до сада прегледали преко 170 000 страница, селектовали, скенирали и архивирали у електронској и папирној форми више хиљада радова из следећих наслова периодике: Записи, Историјски записи, Стварање, Архивски записи, Гласник цетињских музеја, Архив: часопис Архива Југославије (Београд), Археографски прилози (Београд), Балканика: годишњак Балканолошког института САНУ (Београд), Гласник Српског археолошког друштва Ср-

бије (Београд), Историјски часопис (Београд), Старинар (Београд), Зоограф (Београд), Нумизматичар (Београд), Књижевна историја (Београд), Истраживања (Нови Сад), Историја 20. века (Београд), ПТТ (Београд), Зборник радова Византолошког института (Београд), Звук (Београд), Наслеђе (Београд), Мешовита грађа (Miscelanea) (Београд), Споменик (Београд), *Balcanoslavica* (Београд), *Istorijski glasnik* (Београд) и Наше старине (Београд).

- Документационо-информациони службени материјал, умножен шапирографисањем, ксероксирањем или неком другом техником копирања, као документа трајне вриједности, која се односе на рад општинских органа, институција, удружења, друштвено-политичких организација, школа... прикупљамо без селекције, тим прије, јер ова врста библиотечког материјала не припада архивској грађи и не подлеже одредбама Закона о обавезном примјерку, не може се наћи у фондовима националних библиотека, нити се може набавити путем куповине. То су: годишњи или дугорочни програми развоја, јубиларни говори, прославе, анализе рада, пројекти, статuti, наставни планови ...
- Некњижни библиотечки материјал Завичајне збирке Боке Которске обухвата: рукописе, фотографије, разгледнице, музикалије, атласе, мапе, гравире и ситан библиотечки материјал. „Сваки аутограф, без обзира да ли је писан руком, или писањом машином, да ли је први примерак, копија са исправкама, препис „на чисто“, лични или туђи, превод, интегралан текст, или вештачка целина, целовит или фрагментаран, представља духовни производ аутора и уникатан је за библиографа“²⁶. За сада у фонду Збирке се чува занемарљив број јединица ове грађе, са изузетком ситног библиотечког материјала.

Сличну судбину, као и у другим срединама, ова грађа има и у Боки Которској. Према нашим сазнањима значајне збирке налазе се у приватним библиотекама у Боки Которској, али и ван завичаја у власништву појединаца, колекционара и истраживача, или државних и научних институција. Илустративан је примјер картографске колекције Ђорђа Радивовића, колекционара и веома доброг познаваоца историје картографије Боке Которске. „Осим великог рукописног плана Котора, у збирци се налазе искључиво штампане старе географске карте, и то у техници бакрореза, од шездесетих година XVI века до првих де-

²⁶ Вранеш Александра, Рукописна грађа у завичајним фондовима, У: Стање и перспективе развоја завичајних фондова: зборник радова, Чачак, 2004, стр. 63

Молебан за болесне, друџа ѿловина 18. вијека

ценија XIX века. То су претежно једнобојне карте, али их има и ручно колорисаних, илуминираних у време настанка.²⁷ Радивовић указује да на основу „уознавања иностраних колекција у картографским кабинетима Вашингтона, Лондона и Париза и консултовања литературе за наведени период постоје 22 основна издања географских карата са приказом Боке Которске, било самосталних, било адлигираних у разне „*racolte*“, „*atlante*“ и „*isolare*“²⁸.

У прошлости, али и данас, због финансијских, просторних и кадровских проблема, попуњавање овог (некњижног) фонда одвија се на незадовољавајући начин. Додатно, проблем је и незаинтересованост власника да Библиотеци уступе грађу, чак и уз новчану надокнаду. Такође, наши покушаји успостављања сарадње у смислу дигитализовања грађе, или заједничког рада на њеном представљању јавности, у смислу осмишљавања изложби, до сада нијесу дали позитиван резултат. Када је у питању ситни библиотечки материјал остварили смо добру са-

²⁷ Ђорђе Радивовић, Бока Которска на старим географским картама и плановима, У: Србија и суседне земље на старим географским картама: катаког изложбе, Галерија САНУ, Београд, 1991, стр. 173-188

²⁸ Ibid

радњу са локалним штампаријама и асоцијацијама, као организаторима бројних, разноврсних програма и манифестација, као и појединцима, који нам самоиницијативно из других општина бокељских достављају овај материјал.

1908. godina. Pogled sa obale na gradsku luku, izdanje M. Popović - Herceg Novi

Збирка садржи: 1413 каталога, 2036 плаката, 1558 јединица различитог пропагандног материјала, 2144 позивнице, затим значајан број диплома, захвалница, разгледница углавном новијег датума и збирка старих разгледница у дигиталном формату. Материјал је смјештен на неодговарајући начин, јер не посједујемо простор, нити потребан мобилијар. Није стручно обрађен, већ само хронолошки разврстан и на тај начин доступан за коришћење. У догледно вријеме, првенствено због недостатка простора, неће бити могуће на адекватан начин смјестити ову грађу, нити извршити стручну обраду.

СТРУЧНА ОБРАДА

Завичајна библиотечка збирка Боке Которске у Херцеговској библиотеци је успостављена 1982. године. Са прикупљањем библиотечког материјала за Завичајну библиотечку збирку Боке Которске почели смо 1982. године, па се ова година може сматрати почетком рада на Збирци. Наиме, из основног фонда Библиотеке повучени су наслови, који се према критеријумима сврставају у Збирку. Нажалост, издавањем фонда нијесу преинвентарисани примјерци у књигама инвентара, а значајан број је послје неколико година накнадно издвојен. Приликом ревизије основног фонда, која је завршена 2006. године, у књигама инвентара су уписане забиљешке о преинвентарисању сваке библиотечке јединице, а новоформирани Завичајни фонд добио је нову електронску инвентарну књигу.

Имајући у виду структуру, тематску и типолошку разнородност завичајног фонда, који представља полазиште за свеукупно изучавање свих видова живота средине, с разлогом је добио назив „национални фонд у малом“. Приликом стручне обраде примјењују се сви прописи библиотечке науке и библиотечко-информационе дјелатности: међународни стандарди за библиографски опис свих типова грађе, донесени у оквиру Ифлиних пројеката Универзалне библиографске контроле (UBC), који обухвата ISBDM, ISBDS, ISBDA, UNIMARC (Јединствени комуникациони формат за машински читљиво каталогизирање, кодирање и пренос података), UDK и детаљна предметизација.

Фонд Завичајне библиотечке збирке Боке Которске обрађен је уз примјену свих наведених међународних стандарда, најприје у форми лисних каталога, а од 1989. године електронски. Електронска библиографска база података представља координирани систем, који обједињује функције више лисних каталога, истовремено интегришући локацијске податке и сигле, што обезбјеђује већу доступност публикације.

За аутоматизацију Завичајне збирке Боке Которске примијењен је софтверски систем CDS/ISIS, програм који је UNESCO препоручио као стандардизовани програм усаглашен са методологијом Генералног информационог програма на међународном нивоу. ISIS је заснован на базним међународним стандардима, односно усаглашен са међународним и националним правилима и стандардима за пословање библиотека. То је општи систем за обраду, меморисање и коришћење информација, који је заступљен у преко 130 земаља свијета, са многобројним језичким верзијама, имају осталог за нас веома важна могућност употребе ћириличног и латиничног писма. По мишљењу стручњака вриједност овог програмског пакета јесте коришћење библиографских записа ISO 2709, стандарда са импортом и експортом података, специјалним терминолошким рјечником и варијабилним бројем поља, односно варијабилном дужином поља. Центар за научне информације и рефералну дјелатност Народне библиотеке Србије у Београду урадио је посебну апликацију CDS/ISIS под називом BIBLIO²⁹, која омогућава стручну обраду: монографских публикација, часописа, аналитичку обраду чланака из серијских публикација, докторских, магистарских и дипломских радова, пројеката, патентата, стандарда, картографског материјала и успостављање датотека биографског и лексикографског карактера. Програм има посебне погодности за завичајне фондове, јер на једноставан начин омогућава израду специјалних и персоналних библиографија са аутоматском изградом свих

²⁹ Биљана Косановић, Нада Поповић, Србислав Букумировић, Библио: програм за аутоматизацију библиотечког пословања, Београд, 1997.

потребних регистара. Опис публикације подразумијева широк опсег библиографских података, који уз аутоматизовано формирање низова одредница, дају посебну димензију у претраживости података. Наиме, уз коришћење великог броја префикса омогућено је формирање низова адекватних одредницама: ауторског, предметног, стручног, хронолошког, топографског и насловног каталога, али и претраживост података о издавачу, мјесту издања или штампања, односно, претраживост кључних ријечи из наслова, напомена и садржаја, чак и у падежу. Посебну информациону димензију представља аналитички опис публикација типа зборника и публикација које једним дијелом садржаја припадају Збирци. Аналитички опис многоструко увећава број информација о публикацији, примјера ради, сваки појединачни рад зборника аналитички је обрађен и сваки податак претражив.

Више од 20000 библиографских јединица обрађено је за Завичајну библиотеку збирку Боке Которске, од чега више од 13000 у електронском каталогу, као и више од 10000 јединица у електронској бази легата. То је разлог што су Збирка и електронски каталог незаобилазан извор података за велики број истраживача, који се баве изучавањем Боке Которске.

На темељу библиографског истраживања за Завичајну библиотеку збирку Боке Которске настао је велики број, готово 5000 иницијалних електронских записа дезидерата, који представља опсежан попис наслова за принављање Збирке.

Библиографске јединице, које Библиотека не посједује у Збирци, по могућности скенирамо, односно копирамо, а када то није могуће обрађујемо *de visu* из фонда друге библиотеке и означавамо сиглом библиотеке чијем фонду припадају. Ове информације су посебно значајне за кориснике Збирке јер их упућују на библиотеку гдје могу користити тражену грађу, али њихов значај превасходан је јер представљају зачетак централног електронског каталога Боке Которске, који би, у будућности, требало да обједини електронске завичајне базе осталих народних библиотека у Боки Которској, као и фондове библиотека легата и црквене фондове са подручја Боке Которске.

Прихватањем регионалног концепта Збирке, на најбољи начин би се реализовао темељни принцип Универзалне библиографске контроле да се библиографска јединица обради у складу са јединственим правилима, на једном мјесту и да биде доступна свима.

У духу овог концепта библиотекари ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови реализовали су стручну обраду следећих фондова:

БИБЛИОТЕКА МАНАСТИРА САВИНА

Свјетовни дио фонда Савинске библиотеке, садржи 4104 библиографске јединице, од чега 1312 јединица серијских публикација и 2792 јединице монографских публикација. Садржај фонда библиотеке Манастира Савина неоспорно је богат и вишеструко интересантан и осмишљен са циљем не само духовног уздизања, већ и интелектуалне еманципације савинских монаха. Уз богату теолошку литературу садржи и мноштво наслова белетристике, речника, историјских читанки и популарне литературе. У категорији старе и ријетке књиге налази се нешто више од 100 наслова, од којих издвајамо: *Cinsiderations chretiennes pour tous les dimanches* (Brusselle, 1701), аутора R. P. J. Crasset-a, затим *Histoire universelle* (Amsterdam, 1708), *Oeuvres completes de J.J. Rousseau* (1792) у 14 томова, Монтескјеов *De l'esprit des loix* (1759), *Dictionnaire complet francois et russe* (St. Petersbourg, 1786) у два тома...

Изузетно је драгоцјен фонд серијских публикација, 184 наслова на српском, руском, латинском, италијанском и њемачком језику. Садржи скоро све значајније наслове црквене периодике од друге половине 19. вијека надаље, као и значајне наслове руске периодике: *Собрание лучших сочинения* (Москва, 1762), *Полиитическоу журнал* (Москва, 1796), *Христијанское чїение* (Санктпјетербурџ, 1823), *Православни собеседник* (Казан, 1859)...

Буквар, Москва 1692. з.

Фонд је библиографски обрађен према међународним стандардима ISBDM, ISBDS и класификован према UDK, у електронској форми програма CDS/ISIS апликација БИБЛИО. Библиотека Манастира Савина једина је црквена библиотека у Црној Гори обрађена на стручан начин и у електронској форми.

Значајнији дио Савинске библиотеке, који обухвата рукописне, богослужбене, старе књиге и инкунабуле, био је предмет интересовања бројних истраживача који су писали о Манастиру Савина и Савинској библиотеци. Међу првима помен о Библиотеци налазимо у аутобиографском дјелу протосинђела Кирила Цвјетковића, који је пишући о пожару у Манастиру Савини 1897. године забиљежио следеће: „изгоре и у пепео се претвори многа златокана одјејанија црквна, крстови оковани, књиге од велике важности, многа сребрна кандила...“³⁰. Никанор Ружичић 1894. године у *Извјештају Српском археолошком друштву* пише о Савинској библиотеци „... кресе је не само печатане, старе и нове књиге на разним језицима, него и неколико србуља, рукописа најстаријих доба“. Бокелски учитељ и истраживач културне прошлости Боке Которске Младен Црногорчевић³¹ затекао је у Савинској библиотеци 1901. године попис књига Библиотеке, датиран 1893. године, који нажалост више није у фонду Библиотеке.

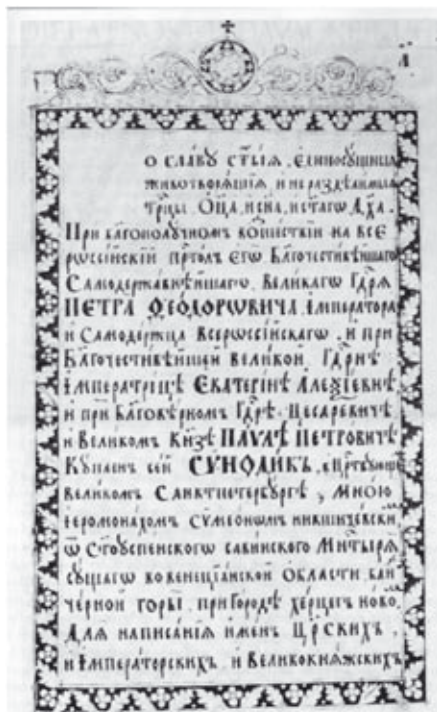

Корице Јеванђеља из 17. вијека

³⁰ Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље, приредио Димитрије Руварац, Београд, 1898

³¹ Младен Црногорчевић, Манастир Савина у Боци Которској, Београд, 1901

Црногорчевић је пописао 44 књиге (инкунабуле, србуље и рукописне) и 25 хрисовуља, писама, окружница, синђелија, ревносно препишујући записе са књига. 1977. године Димитрије Богдановић је урадио инвентар рукописа Савинске библиотеке, који садржи 37 рукописа датираних од 14-18. вијека и објавио их у студији Дејана Медаковића³². Захваљујући исцрпним истраживањима проте Васа Ивошевића³³ сазнајемо да су међу дародавцима били: гроф Сава Владиславић, дипломата на двору руског цара Петра I, који је 1738. године тестаментом завјештао књиге Манастиру Савина, затим протосинђел Кирило Цвјетковић, родом из Баошића, који је пред смрт 1857. године, у спомен свог пострига у Манастиру Савина, приложио књиге за Библиотеку, архимандрит Леонтије Аврамовић из Требиња „ради душевне ползи у будушчије роду“ поклоно: Октоих (1729), Баронијеје анале (1719), Посни Триод (1732), а посебан допринос богаћењу фонда Савинске библиотеке дали су јеромонах Симеон Марковић Драгуличић и епископ Герасим Петрановић.

Синодик Манастира Савина из 1762. г.

³² Дејан Медаковић, Манастир Савина: Велика црква: ризница: рукописи, Београд, 1978

³³ Васа Ивошевић, Библиотека Манастира Савина, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, бр. 21-21/1999

Као најдрагоцјеније егзампларе поменућемо *Савинску крмчију*, рукописну србуљу из 16. вијека, коју су у Манастир Савину донијели херцеговачки калуђери из Манастира Тврдош. Запис са књиге документује да је припадала херцеговачком митрополиту Силвестру, који је 1603. године поклонио Манастиру требињском. Руски канониста др Александар Павлов, професор московског универзитета, тврдио је да нема новца којим би се платила *Савинска крмчија*. О рукописним књигама Манастира Савина писали су и: Нићифор Дучић³⁴ и епископ Герасим Петрановић³⁵. У фонду штампаних књига највише је богослужбених: октоиха, требника, молитвеника, псалтира, јеванђеља... Издвајамо: Празнични минеј Божидара Вуковића, који је у Венецији штампао јерођакон Мојсије 1538. године, затим Јеванђеље из 1762. године, скупоцјене израде, сребром оковано, које је Манастиру приложио Михаило Требињац. Посебну историјску вриједност има Буквар, штампан у Москви 1692. године, из којег је учио владика и господар црногорски Петар II Петровић Његош.

ФОНД БОГОСЛУЖБЕНИХ КЊИГА ИЗ ПРАВОСЛАВНИХ ЦРКАВА (ОПШТИНА ХЕРЦЕГ-НОВИ)

Попис књижног фонда православних цркава са подручја Општине Херцег-Нови³⁶ извршио је 1985. године Веселин Песторић, у то вријеме директор ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови. Пописом је обухваћен фонд 31 православне цркве. Изузетак је фонд богослужбених књига Манастира Савина, јер су књиге биле упућене на конзервацију. Аутор је пописао и стручно обрадио 525 јединица библиотечке грађе из категорије старе и ријетке књиге, углавном богослужбених: јеванђеља, апостоли, служабници, требници, минеји, октоиси, псалтири, часослови... Пописао је 7 рукописних књига: Псалтир с последовањем (1520, Риза пресв. Богородице - Бијела), Луштичка читуља (Б. г., св. Никола - Радованићи), Кртољски требник (Б. г., власништво Васка Костића - Тиват), Номоканон епитимијин (Б. г., св. Арханђел Михаило - Клинци), Октоих (фрагмент, Б.г., Покров пресв. Богородице - Кумбор), 2 Требника (фрагменти, Б. г., св. Арханђел Михаило - Клинци). Од штампаних књига издвајамо: Октоих првогласник (Цетиње, 1494), Октоих петогласник (Ве-

³⁴ Нићифор Дучић, *Крмчија савинска*, Шематизам Епархије бококоторско-дубровачке и спичанске, Задар, 1883, стр. 30-31

³⁵ Герасим Петрановић, *У М(анастиру) Савини*, Шематизам Епархије бококоторско-дубровачке и спичанске, Задар, 1879, стр. 27-29;

Герасим Петрановић, *Рукописне књиге у М. Савини*, Српско-далматински магазин за годину 1868, Задар, 1868

³⁶ Веселин Песторић, *Попис књижног фонда православних цркава са подручја Општине Херцег-Нови*, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, бр. 25/2005

неција, 1537), Минеј празнични (Саз Себеш, 1580), Служабник (Венеција, 1538), Минеј празнични (Венеција, 1538), Служабник (Горажде, 1519), Јеванђеље (Београд, 1552), Триод посни (Скадар, 1561), Триод цвјетни Лазаревац (Скадар, 1690) и Јеванђеље (Лавов, 1690). Рад на овом попису подразумијева добро познавање садржаја богослужбених књига, знање црквено словенског језика, јер је аутор многе примјерке затекао у расутом стању, а многе је било тешко идентификовати због тешких оштећења узрокованих влагом, дејством инсеката и књижких мољаца. Посебно знање, вјештину и стрпљење захтијевало је рашчитавање бројних записа на маргинама књига, који представљају посебност овог фонда, јер откривају, или потврђују сазнања о значајним догађајима или личностима. Аутор је о записима написао: „Биће вишеструко интересантни за културну и научну јавност. Они доносе причу, не само о провинцији књиге, већ и о дародавцу, о културним емисарима, о љубави набављача према Боки, о развијеном схватању потребе за књигом, о културним и политичким утицајима и везама Бокеља са свијетом, о Бокељима (најчешће поморцима) који су из бијела свијета довлачили у свој завичај културна добра и тиме чинили да Бока ни у чему не заостаје за развијеним центрима Европе... Записи су својеврсна хроника Боке у којима се помињу свештеници, поморци, и други народни прваци, прегаоци на свеукупном народном напретку.“³⁷

БИБЛИОТЕКЕ ЦЈЕЛИНЕ (откупљене, конфисковане, поклоњене, завјештане) У ХЕРЦЕГ-НОВОМ

Другу половину 19. вијека и прву половину 20. вијека обиљежили су угледни Бокељи, који су завјештавали своју имовину или дио имовине, у виду колекција (музејских и библиотечких) свом завичају. Примјери су бројни, многе задужбине на најљепши начин подсећају на добротворе који су их основали, али нажалост није мали број ни оних о којима се није бринуло на одговарајући начин.

Предмет нашег интересовања су библиотеке цјелине (*corpus separatum*), које по дефиницији представљају откупљене, поклоњене или тестаментом завјештане личне библиотеке, чији су власници били познати књижевници, научници, библиофили, јавни и културни посленици. То су посебно драгоцјени фондови, који су потврда интересовања и интелектуалног рада власника, који често своје библиотеке сматрају својим животним дјелом, али на неки начин илуструју и културне и историјске прилике завичаја, без којих је понекад тешко сагледати и изучавати Боку Которску. Стога библиотеке цјелине недвосмислено припадају Завичај-

³⁷ Ibid.

ној збирци. Нажалост немамо податке о библиотекама цјелинама које посједују друге библиотеке са подручја Боке Которске, као ни за оне које су приватно власништво. Поменућемо библиотеке цјелине, које су власници завјештали или поклонили Херцег-Новом, или су откупљене, односно конфисковане.

У ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови чува се шест легатских колекција, које су стручно обрађене по међународним стандардима библиографске обраде ISBDM, ISBDS и систему UDK. То су библиотеке: др Душана Петковића, Вељка Радојевића, Ђура и др Сање Суботић, Илије Зековића, Милоша Ковача и Мираша Мартиновића.

Легат др Душана Петковића³⁸, доктора историјских наука, и обимом и садржајем завређује посебну пажњу. Ријеч је о изузетно вриједној

³⁸ Душан Петковић (? - 1986)

колекцији књига на страним језицима, која броји 5500 јединица библиотеке грађе, а у Херцег-Нови је допремљена из Аргентине. „Према Универзалној децималној класификацији, структура легата је следећа: општа група 164 публикације, филозофија 113, религија 167, друштвене науке 1067, природне науке 40, примјене науке 170, умјетност 212, књижевност, лингвистика и филологија 1367, географија, историја, биографија 2112 публикација. Заступљене монографске публикације писане су на више од 20 језика и то: на њемачком 73, руском 103, енглеском 333, италијанском 674, француском 1992, а на шпанском 2362 публикације. Категорију стране и ријетке књиге чине издања старија од 1867. године, а у легату их има 619.³⁹

Илустрације ради навешћемо само неколико најзначајнијих наслова: критичко издање Петрарке аутора Александра Велутела, штампано у Венецији 1550. године, књига теолога Лодовика Гранатензиса „*Silva locorum qui frequenter concinibus occurrere solent*“ штампана 1586. године, „*Delle glorie di Sisto Quinto*“ из 1588. године, „*De urbibus*“ Стефана

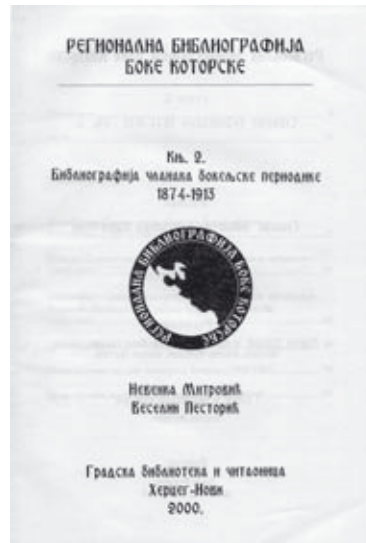
³⁹ Невенка Митровић, Легат др Душана Петковића, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, бр.23/2003

Бизантинија, штампано 1694. године, „Illyrici sacri“ Daniele Farlati, Venetiis, 1721, Тацитове анале паришко издање у два тома 1786. године, Сабрана дјела француског филозофа из круга енциклопедиста Хелвецијуса, штампана у Паризу 1795. године, Вочтер штампан у Амстердаму 1788. године, „Biblia sacra“ штампана у Мадриду 1799. године. Из друге половине 18.в. датира и једина рукописна књига у легату „Provincia de Mdrid“ на шпанском језику.

У Архиву Херцег-Новог похрањене су библиотеке: Ника Ђоновића, Шпира Познановића, Тома Крстова Поповића, Марка Цара, Мирка Комненовића, Вељка Ломбардића и Библиотека Српске закладне поморске школе Бошковић, Ђуровић, Лакетићке у Србини.⁴⁰

ИЗДАВАЧКА ДЈЕЛАТНОСТ

Програмска орјентација издавачке дјелатности Библиотеке темељи се на принципу завичајности, односно публикувању наслова из културне прошлости, традиције и живота Боке Которске, као и стручних издања везаних за библиографски рад у оквиру пројекта Завичајна библиотечка збирка Боке Которске. Циљ издавачке дјелатности јесте да популаризује бокелске теме, личности и ауторе. Издавачку дјелатност, за сада смо осмислили у три сегмента: публикување часописа *Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности* и двије едиције: *Регионална библиографија Боке Которске* и *Едиција Завичајна ризница*.

⁴⁰ Архив Херцег-Новог, Херцег-Нови, 1984.

Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности – У низу репрезентативне Збирке бокелске периодике, која броји више од 150 наслова: часописа, листова, новина, алманаха, календара, забавника, шематизама ..., Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности заузима значајно мјесто. Часопис излази једанпут годишње, а покренут је 1969. године. До сада је публиковано 29 бројева. Публиковање часописа ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови је преузела 1999. године, послје десетогодишње паузе у излажењу, и до сада публиковала 9 бројева. Концепција часописа се није мијењала, изузев незнатних техничких интервенција.

Програмски концепт часописа Редакциони одбор је изложио у првом броју: „ Бока Которска, као географска одређеност, због више феномена који је одређују, пружа данашњој науци неисцрпан мајдан за њено посматрање и проучавање и то у областима више научних грана и дисциплина. Насељена још у прва времена, она је као географска територија постала арена на којој су се смјењивале цивилизације и културе, те је у ономе што је зуб времена очувао подарила науци изванредне могућности да своја открића потврди, као и да са неких подигне вео тајновитости. У корак са техником и све савременијим методама испитивања њена ће неисцрпност и значај све више расти. Из тог разлога, а из оног другог – да се покаже да Бока Которска није само туристички бисер због својих природних љепота, већ због своје богате културне прошлости, радни колектив Завичајног музеја у Херцег-Новом осјетио је као неопходност да покрене ову своју едицију, како би необавијештеним пружио могућност да Боку Которску свестраније упознају, а научнике подстакла на сарадњу, размјену мишљења и полемику.“⁴¹

До сада је у зборнику објављено више од 500 радова, на више од 9000 страница, међу сарадницима појављују се имена познатих научника и истраживача, заљубљеника у Боку Которску. Сарађивало је више од 160 аутора. Зборник је резултат мултидисциплинарног истраживања регије Боке Которске за који можемо са сигурношћу рећи да је одговорио постављеним захтјевима и постао незаобилазан извор података за сваког истраживача Боке Которске. Први уредник је био археолог Илија Пушић, а надаље часопис су уређивали: етнолог Марија Црнић-Пејовић, архивиста Милан Сијерковић, а од 2002. године професор Веселин Песторић.

Заступљени су радови из: историје, културне историје, умјетности, археологије, поморства, туризма, спорта, демографије, биографије, библиографије, био-библиографије знаменитих Бокела...

⁴¹ Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, Херцег-Нови, бр. 1/1969, стр. 1

У двоброју 21-22/1999. године објављена је библиографија чланака Зборника⁴², која обухвата 366 јединица обрађених по ISBDA стандарду, а класификованих по UDK систему. Библиографија садржи ауторски и предметни регистар и кориснику омогућава лако сналажење и брзу и прецизну информацију. Зборник је познат научној јавности, веома цитиран у стручним и научним радовима, а у циљу његове шире афирмације постављен је у пуном тексту на web site Библиотеке.⁴³

Регионална библиографија Боке Которске – „Библиографија је један од значајнијих видова формирања свијести о писаним достигнућима и резултатима прошлости, а одликује се строгим научним захтјевима у погледу метода истраживања, прикупљања и обраде грађе коју пописује.“⁴⁴

Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, Херцег-Нови, бр. 1/1969, стр. 1

Регионална библиографија Боке Которске конципирана је као едиција 4 серије:

Серија А – Библиографије монографских публикација

Серија Б – Библиографија чланака из серијских публикација

Серија Ц – Биобиблиографије

Серија Д – Библиографија иселјеништва Боке Которске.

У оквиру прве Серије Б публикована је једна књига – Библиографија чланака бокелске периодике ; књ. 2; 1874-1913., чији су аутори Невенка Митровић и Веселин Песторић. Заступљени су следећи наслови: *Шемањизам Епархије бококојторско-дубровачке и сичанске : 1874-1912*, (911 библиографских јединица), *Бока Которска: мали српско-нородно-књижевни забавник: за српску младеж : 1882-1883*, (53 библиографске јединице), *Извјештај о Српској морейловској закладној школи Бошковић – Буровић – Лакејичке: 1884-1885*, (15 библиографских јединица), *Српски маџазин: 1896-1897*, (99 библиографских јединица), *Бока: гласник за ошће интересе Бокеља: 1908-1909*, (3497 библиографских јединица), *Бока: велики илустрирани календар 1909-1914*, (273 библиографске јединице). Сви наслови су обрађени по међународним стандардима библиографске обраде, без селекције, библиографије прате исцрпни регистри; ауторски, насловни, предметни и топографски. „У цјелини из рукописа произилази високо професионалан и веома брижљув рад“ написао је у

⁴² Невенка Митровић, Веселин Песторић, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности: 1969-1988: библиографија, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, Херцег-Нови, бр. 21-22/1999, стр. 7-95

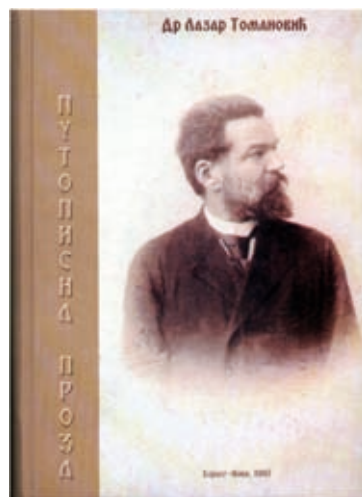
⁴³ www.bibliotekaherceg-novi.org.rs

⁴⁴ Здравка Радуловић, Улога завичајниг збирки у процесу библиографских истраживања, Библиографски вјесник, Цетиње, бр.1-2-3/2003, стр. 288

рецензији књиге др Милош Милошевић, а други рецензент професор и библиограф Видак Рајковић пише: „Ова библиографија је детаљно, заиста детаљно, обухватила прилоге у наведеној периодици и ставила их у виду класификованог пописа будућем истраживачу на располагање. Циљ библиографије је да срећеним пописом скрати пут истраживачу ове грађе. Ова библиографија је на модеран начин, по савременим стандардима одговорила на овај задатак: исцрпним биљежењем, напоменама гдје је било потребно за ближе одређење предмета прилога или за идентификацију аутора, класификацијом по Универзалној децималној класификацији, и то у детаљној подјели, што ће омогућити да се сва будућа грађа истих истраживача и оних што ће доћи касније може комотно уносити у базу података. Тако ће будући истраживачи политичког, управног, културног, спортског живота Боке Которске, истраживачи културног наслеђа и црквених послова, историчари, или трагаоци за породичним историјама и правима, сви који ће се интересовати за неки појавни облик живота, наћи у овој библиографији најкраћи и најсигурнији пут до грађе.“⁴⁵

Едиција Завичајна ризница – садржи три наслова монографских публикација:

- *Автобиографија протојеромонаха Кирила Цвјетковића и његово страдање за правослађе*, фототипско издање из 2004. године, коју је приредио Проф. др Горан Максимовић, првијенац је у Едицији Завичајна ризница.

⁴⁵ Невенка Митровић, Веселин Песторић, Регионална библиографија Боке Которске. Књ. 2. Библиографија чланака бокелске периодике 1874-1913, Херцег-Нови, 2000, стр. 3

Књигу је првобитно издала Српска краљевска академија у Београду 1898, а приредио Димитрије Руварац. „Константин Цвјетковић рођен је у Баошићима 1791. године. Као седамнаестогодишњак, примио је узвишени монашки чин и до краја живота остао непоколебљив у својој вјери и љубави према свом народу, упркос тешким искушењима које је достојанствено подносио у аустроугарским казаматима готово 25 година. Није му услишена чак ни једина жеља да последње дане проживи у своме „отечеству- Боки от Котора“. Био је савременик великих историјских промјена под млетачком управом, затим француском па аустроугарском, а као лични секретар владике Венедикта Краљевића и свједок покушаја унијаћења Далматинске православне епархије. „Автобиографија ...“ јесте драгоцен хроника историјских збивања у Православној цркви, те потресна прича и можда непоновљив примјер страдања, које је било цијена истинског патриотизма и непоколебљивости у вјери. Дјело припада књижевној традицији документарно умјетничке прозе његоване и код бокелских аутора током читаве једне епохе.

- ***Путописна проза Лазара Томановића*** – Др Лазар Томановић је научној јавности познат као предсједник Владе Црне Горе у вријеме краља Николе I Петровића и аутор студије „Петар II Петровић Његош као владалац“. Проф. др Горан Максимовић сакупио је из српске периодике објављене Томановићеве путописе и приредио их у књизи Путописна проза Лазара Томановића. Многи од његових путописа, писани у епистоларној форми, по ријечима Проф. Максимовића сврставају се у најљепшу путописну традицију српске књижевности 19. вијека. „Са једне стране су то путописно-белетристички текстови који говоре о доживљајима, сликама и утисцима са путовања, а са друге стране су то документарно-умјетничке, научне расправе у којима путописац жели и да тај простор представи и из историјске, географске, етнографске, језичке и сваке друге перспективе...“⁴⁶
- ***Медитеранска загонетка*** аутора Слава Стојковића публикована је у суиздаваштву са београдском издавачком кућом Нолит. Медитеранска загонетка је настала на темељу десетина хиљада страница релевантне литературе о Боки Которској, коју је аутор годинама ишчитавао.

⁴⁶ Горан Максимовић, Подстицајни путописи, Билтен Међународног сајма књига Трг од књиге, бр. 3/2007, стр. 24-25

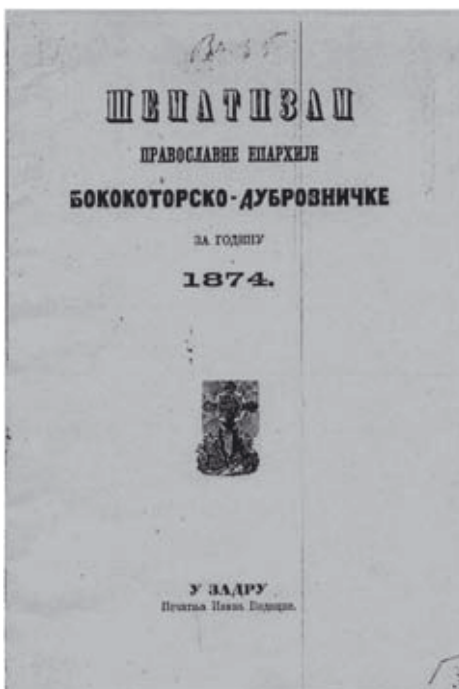

Прочитану литературу саопштава кроз текст, а не у фус нотама потенцирајући популарни карактер књиге. Књига је свеобухватан популаран преглед историје и културне историје Боке Которске. У форми лагане приче, пријемчиве за читаоца, аутор нуди сијасет података, који ће читаоцу приближити бурну историју Боке, помоћи да одгонетне како је Бока одолијева-ла онима који нијесу долазили као добронамјерни путници, како је опстајала и остајала своја, како се бранила од туђинске власти и негативних утицаја и прихватала само праве културне и цивилизацијске вриједности.

ДИГИТАЛНА КОЛЕКЦИЈА

Фондови Завичајне збирке Боке Которске су затвореног типа, користе се под посебним условима, искључиво у читаоници Библиотеке. Наиме, значајан број библиографских јединица су уникатни примјерци, а физичко стање појединих публикација захтијева посебан однос. Веома селективно се одобрава фотокопирање или скенирање, како би их донекле заштитили од даљег пропадања.

На темељу Акционог плана за е-Европу, донесеног 2001. године у Лунду, који препоручује да „европско културно и научно наслеђе буде видљиво и доступно у дигиталном облику“ библиотеке нашег региона ужурбано почињу са дигитализовањем својих најзначајнијих збирки. То је свакако био подстицај и за ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови, која је управо у овој могућности препознала начин заштите и адекватног коришћења и приступа фондовима, а самим тим и њиховог популаризовања. Преношењем у дигитални формат завичајни фонд за-

твореног типа, са готово музејским третманом, трансформише се у отворен и релативно лако доступан фонд, не само за чланове Библиотеке већ и за кориснике широм свијета. Међутим, закључци IFLA-е и ICA-е су јасни „дигитални облик само утолико штити оригинал што смањује степен његовог оштећења.“⁴⁷

Ипак, у условима када је сасвим извјесно да за обиман завичајни фонд у догледно вријеме не постоји могућност финансирања неопходних мјера конзервације и рестаурације, за ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови дигитализација је једина алтернатива. При одређивању приоритета и селекцији грађе из завичајног фонда ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови, коју смо планирали за дигитализовање, опредјељујући су били следећи елементи: значај грађе, година издања, степен оштећености... „јер универзалног одговора нема ни у домаћој, ни страномј литератури, ни у домаћој ни страномј пракси“.⁴⁸

Постојала је дилема: да ли једна народна библиотека може и треба ли да се упушта самостално у посао дигитализације, тим прије што још увијек у Црној Гори не постоје упутства, смјернице или стандарди

⁴⁷ Александра Вранеш, Дигитализација завичајних фондова у народним библиотекама, Глас библиотеке, Чачак, 2007, стр. 14

⁴⁸ Ibid, стр. 20

за дигитализацију библиотечке грађе. Поучени позитивним искуством увођења интерне аутоматизоване стручне обраде библиотечког материјала, давне 1989. године, одлучили смо да и посао дигитализације покренемо на исти начин, а када се стекну услови за координирани рад на националном нивоу једноставно се прикључимо.

Прва сазнања о дигитализацији библиотечке грађе упослени су стекли на конференцијама, предавањима и из доступне литературе. На основу упутстава, која се односе на формат документа, резолуцију скенирања и препоруке за набавку опреме (скенера и дигиталног фото апарата) започет је посао скенирања.

За Завичајну библиотечку збирку Боке Которске приоритет је периодика, чији значајнији дио припада категорији старе периодике или раритета. Посао је започет 2007. године, а до сада смо дигитализовали следеће наслове:

- *Catalogus cleri in dioecesi catharensi existentis ineunte anno 1841-1911.*
- Шематизам Православне епархије боокоторско-дубровачке и спичанске, 1874-1912.
- *Il bocchese: lunario catolico e greco per anno 1867.*
- Изјештај Српске морепловске закладне школе Бошковић-Ђуровић-Лакетићке у Србини, 1885-1886.

- Бока: мали српско-народни забавник за српску младеж, 1882-1883.
- Српски магазин, 1896-1897.
- Бока: гласник за опће интересе Бокелја, 1908-1909.
- Бока: велики илустровани календар, 1909-1914.
- Гласник народног универзитета Боке Которске, 1934-1940.
- Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, 1969-2009.

Поводом стогодишњице од покретања првих новина у Боки Которској, под именом Бока: гласник за опће интересе Бокелја 1908-1909. го-

дине, осмислили смо изложбу⁴⁹, која је била постављена у Херцег-Новом и Библиотеци града Београда, а у Народној библиотеци Србије дигитализован је комплет, који садржи 153 броја.

Према нашим сазнањима лист је до сада сачуван у само пар примјерака. Народна библиотека Србије и ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови посједују комплете у којима недостаје по неколико оригиналних бројева. Коришћењем оба комплета урађена је дигитализација према оригиналима.

Сада већ оформљена респектабилна дигитална колекција, која обухвата више од 20 000 страница, наметнула је дилему: у којој форми и под којим условима поставити дигитализовани материјал на web site ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег-Нови? Ово питање се поставља због могућих злоупотреба, када је у питању поштовање права власника дигитализоване грађе. Како ова питања нијесу ријешена на националном нивоу примијенићемо искуства библиотека из окружења. Свакако, имајући у виду значај дигитализовања грађе завичајних фондова, како из разлога заштите од даљег пропадања, тако и најбољег модуса презентовања ових фондова и њихове доступности корисницима, наставићемо са реализовањем планираних наслова.

СМЈЕШТАЈ И ФИЗИЧКО СТАЊЕ ФОНДА

Простор за смјештај завичајног фонда је недовољан. Наиме, библиотечки материјал (монографске и серијске публикације) је смјештен у скученом канцеларијском простору и полицама, које не одговарају стандарду за смјештај периодичних публикација, легати у посебном депоу, такође исувише мале квадратуре, без мобилијара легатора, а фонд ситног библиотечког материјала и око 80000 јединица *press clipping*-а, у ходнику треће етаже на металним полицама, односно неодговарајућем металном орману. За фонд монографских и серијских публикација задржан је затечени начин смјештаја – азбучни ред. Легати су смјештени према UDK систему, а за *press clipping* и ситни библиотечки материјал хронолошки распоред грађе. Смјештај монографских и серијских публикација представља проблем, јер се завичајни фонд, релативно брзо шири, па је неопходно повремено физички помјерати комплетан фонд. Ваља напоменути да просторије имају довољно дневне свјетлости, централно гријање и климатизацију, али без стабилног система противпожарне заштите.

⁴⁹ Невенка Митровић, 100 година од покретања листа Бока:гласник за опће интересе Бокеља 1908-1909: каталог изложбе; ликовна опрема Воислав Булатовић, Херцег-Нови, 2008.

За примјерке из категорије старе и ријетке књиге, старе периодике и значајан дио легата др Душана Петковића неопходно је предузети мјере заштите и конзервације. Велики број примјерака има оштећене оригиналне корице (картон или кожа) са златотиском и кожним хрбатовом књиге. Деведесетих година на стручан начин ламинацијом је заштићен комплет новина Бока: гласник за опће интересе Бокеља 1908-1909. године, али нажалост значајан број примјерака је нестручно заштићен резивањем оригиналног повеза, лијепљењем и увезивањем у пластифициране корице. Новине *Слобода* и *Српска независност*, које је крајем 19. и почетком 20. вијека издавао и уређивао Новљанин Вељко Радојевић у Сан Францисцу, а које према нашем сазнању посједује само Херцеговска библиотека, су у веома лошем стању, као и велики број примјерака завичајне грађе, а сасвим је неизвјесно када ће бити обезбијеђена средства за конзервацију, па је дигитализовање једина алтернатива.

ПОПУЛАРИЗОВАЊЕ ЗБИРКЕ

Концепт традиционалне библиотеке, утемељен превасходно на чувању грађе, према којем су библиотеке вјековима биле синоним за ризнице и чуваре знања, мијењају нове технологије, које доноси информатичко доба. Библиотеке отварају своје, с правом чуване и заштићене фондове, који постају у новим форматима доступни научној јавности, али и најширој публици.

И концепт Завичајне библиотечке збирке Боке Которске усагласили смо са духом новог времена, модерним технологијама и захтјеваима корисника. Све важне сегменте библиотечке дјелатности организовали смо на принципу завичајности. Наиме, осим систематског прикупљања, библиографског истраживања и стручне библиографске обраде грађе, посебну пажњу поклањамо популаризовању завичајних фондова кроз издавачку дјелатност, дигитализовање грађе и корисничке сервисе, које Библиотека годинама развија. Web site Библиотеке садржи исцрпне информације о историјату Установе, организацији пословања, фондовима, текућим активностима, свих 29 бројева нашег часописа Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности у пуном тексту, дигиталну колекцију старе завичајне периодике и електронску базу најзначајнијег легата са 5500 библиографских јединица. Електронска база Збирке и сервис *Питати библиотекара*, који смо покренули 2008. године и за сада у Црној Гори га реализује само Херцеговска библиотека. Корисници овог сервиса долазе до потребних информација и електронским путем, без доласка у Библиотеку. Наиме, библиотекарима посредством електронске поште корисницима благовремено одговарају на захтјеве, обезбјеђују реле-

вантну литературу за тражену тему, или обезбјеђују информације о траженој литератури, односно корисници Е-mail-ом добијају на стотите страница из садржаја Збирке **бесплатно**.

Осим што смо грађу заштитили од даљег пропадања и учинили је доступном на даљину, дигитализовање је такође важан модус популаризовања садржаја Збирке, и то оног најрепрезентативнијег.

Библиотека, као представник институционалне културе, претендује да буде сједиште културног и умјетничког развоја града и тако утиче на његов културни идентитет. Стога је промовисање програма са завичајним предзнаком најбољи начин. Репрезентативне изложбе: **Стара бокелјска периодика и 100 година од покретања првих новина у Боки, Бока: гласник за опће интересе Бокеља 1908-1909**, постављене и

веома добро посјећене у Херцег-Новом и Библиотеци града Београда, осмишљене су да промовишу културну баштину Боке. Исти циљ имају и бројна представљања завичајних тема, писаца и личности.

Библиотека са дугом традицијом, богатим завичајним фондом, чији је *modus vivendi* његовање завичајности у свим сегментима дјелатности, упустила се у авантуру којој се уистину и последице више од 20 година преданог рада не назире крај. Рад на Завичајној збирци један је од најзначајнијих, најстручнијих, па самим тим и најзахтјевнијих послова у народној библиотеци. «Човјек који има завичај може рачунати на упориште у животу» написао је Иво Андрић, а један од модуса исконског тражења упоришта у животу свакако јесте исцрпно и мукотрпно библиографско истраживање завичаја.

Неке библиотеке препознатљиве су по милионским фондовима, друге пак по моћним електронским базама података, Херцегновска библиотека одлучила је да свој знак препознавања изграђује управо на његовању завичајности у свим сегментима дјелатности.

Истина, историјске околности, али и наш немар, неповољно су у прошлости утицали на културу књиге и уопште на однос према културној баштини. Није риједак случај да се вриједни егземплари, умјесто у националним и завичајним збиркама, добро чувају у збиркама свјетских библиотека. Тим прије је већа одговорност и додатни мотив у раду завичајног библиотекара. Завичајне библиотечке збирке јесу један од најзначајнијих сегмената националне културне баштине, стога и град и држава треба да им посвете дужну пажњу и финансијску подршку за обезбјеђивање оптималних услова: за чување грађе, попуњавање фондова, библиографско истраживање, популаризовање, издавачку дјелатност и дигитализацију. Рад на Завичајној библиотечној збирци Боке Которске јесте посао од посенбог значаја за град и регију, прикупљени библиотечки материјал јесте аутентични писани траг о дугој историји и традицији регије, а електронска база, чији је задатак да научном раднику скрати пут до изворне завичајне грађе, до прецизне и брзе информације и посредством електронских технологија омогући доступност на даљину, незаобилазан је извор за све оне који се са било ког аспекта баве изучавањем Боке Которске.

Сада, са већ дугогодишњим искуством, вјерујемо да са сигурношћу можемо устврдити да је примјена регионалног концепта Збирке била исправна одлука. Наиме, прикупљена грађа, те библиографско истраживање и опсежна база дезидерата, која нам омогућава увид и у онај дио грађе, коју не посједујемо у фонду Збирке, потврђује да би библиографско истраживање и формирање више збирки, односно концепт на нивоу општина или градова Боке Которске, био нерационалан посао. Као што

смо и предпостављали, највећи постотак грађе истовремено тематски обухвата два или више бокељских градова, а то значи да би се посао посебно библиографског истраживања, стручне обраде и дигитализације мултиплирао. Вјерујемо да је наша идеја о организовању централног електронског каталога и јединствене дигиталне колекције за регију Боке Которске једино рационално рјешење.

До сада прикупљена писана културна баштина у оквиру Завичајне библиотечке збирке Боке Которске заиста свједочи бурну прошлост Боке Которске и, без сумње, потврђује став да „богатство Збирке свакако зависи и од тога какав је геополитички положај у културно-историјском развоју имао град, или регија којој библиотека припада.“⁵⁰

Примјењивање принципа завичајности и на друге сегмената дјелатности сматрамо посебним квалитетом, како за Збирку, тако и уопште за успјешно дјеловање и реализовање основног послања Библиотеке. То је један од начина да на ненаметљив, а ипак пријемчив начин писану културну баштину завичаја понудимо широј публици, како она не би била привилегија само научних радника и истраживача. Управо: изложбе, промоције, наша издања, web site и дигитална колекција пронашли су пут до шире публике, побудили интересовање и остварили едукативну улогу, што је и био наш превасходни циљ.

Структурирана према савременим захтјевима информатичког доба вјерујемо да Збирка јесте слика аутентичне културе и духовног живота Боке, знак препознавања Херцегновске библиотеке, ријечју „**боја мјеста и времена**“, како је написао један завичајни библиотекар и да је у свим сегментима одговорила постављеном задатку.

⁵⁰ Здравка Радуловић, Улога завичајниг збирки у процесу библиографских истраживања, Библиографски вјесник, Цетиње, бр.1-2-3/2003, стр. 287

БИБЛИОГРАФИЈА:

1. Закон о библиотечкој дјелатности, Службени лист СРЦГ бр. 16/77 и бр. 2/89.
2. Стандарди за народне библиотеке у СР Црној Гори, Библиографски вјесник, Цетиње, бр. 1-2/1976
3. Стаматовић, Десанка, Методско упутство за формирање и вођење завичајних фондова у општинским народним библиотекама, Заједница библиотека, год. 10, бр. 2, 1982, стр. 65-82.
4. Александра Вранеш, Рукописна грађа у завичајним фондовима, Стање и перспективе развоја завичајних фондова: зборник радова, Чачак, 2004
5. Александра Вранеш, Дигитализација завичајних фондова у народним библиотекама, Глас библиотеке, Чачак, 2007, бр. 14, У: Стање и перспективе развоја завичајних фондова, Чачак, 2004.
6. Николај Велимировић, Моје успомене из Боке, Подгорица, 2001
7. IFLA/UNESCO Smernice za razvoj javnih biblioteka, Beograd, 2005
8. Невенка Митровић, Веселин Песторић, Регионална библиографија Боке Которске. Књ. 2., Библиографија чланака бокелске периодике 1874-1913, Херцег-Нови, 2000
9. Милош Милошевић, Андрија Палташић, Цетиње, 1994
10. Пет векова српског штампарства 1494-1994, Београд, 1994
11. Нико С. Мартиновић, Штампарија Франћеска Андреоле, Историјски записи, Цетиње, књ. 10, св. 2/1954
12. Душан Ј. Мартиновић, Црна Гора у Гутемберговој галаксији, Подгорица, 1994
13. Бока Которска на старим географским картама и плановима, Ђорђе Радивовић, У: Србија и суседне земље на старим географским картама, Катаког изложбе, Галерија САНУ, Београд, 1991, стр. 173-188
14. Биљана Косановић, Нада Поповић, Србислав Букумировић, Библио: програм за аутоматизацију библиотечног пословања, Београд, 1997
15. Невенка Митровић, 100 година од покретања листа Бока: гласник за опће интересе Бокелја 1908-1909 : каталог изложбе, ликовна опрема Воислав Булатовић, Херцег-Нови, 2008
16. Горан Максимовић, Подстицајни путописи, Билтен Међународног сајма књига Трг од књиге, бр. 3/2007
17. Невенка Митровић, Библиотека Манастира Савина (Херцег-Нови), У: Црквени архиви & библиотеке: међународна искуства у заштити, валоризацији, обради и презентацији културног блага које се чува у овим институцијама: зборник радова са Међународне конференције одржане у Котору 17-18. априла 2002. године, Котор, 2004
18. Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље, приредио Димитрије Руварац, Београд, 1898

19. Младен Црногорчевић, Манастир Савина у Боци Которској, Београд, 1901
20. Дејан Медаковић, Манастир Савина: Велика црква: ризница: рукописи, Београд, 1978
21. Васо Ивошевић, Библиотека Манастира Савина, Бока:зборник радова из науке, културе и умјетности, бр. 21-21/1999
22. Нићифор Дучић, Крмчија савинска, Шематизам Епархије бококоторско-дубровачке и спичанске, Задар, 1883
23. Герасим Петрановић, У М(анастиру) Савини, Шематизам Епархије бококоторско-дубровачке и спичанске, Задар, 1879
24. Герасим Петрановић, Рукописне књиге у М. Савини, Српско-далматински магазин за годину 1868,Задар, 1868
25. Веселин Песторић, Попис књижног фонда православних цркава са подручја Општине Херцег-Нови, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, бр. 25/2005
26. Невенка Митровић, Легат др Душана Петковића, Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, бр.23/2003
27. Здравка Радуловић, Улога завичајниг збирки у процесу библиографских истраживања, Библиографски вјесник, Цетиње, бр.1-2-3/2003
28. Злоковић Максим, Вељко Радојевић, књижевник и фолклорист, Бока:зборник радова из науке, културе и умјетности, бр.11/1979
29. Видаковић Петров Кринка, Срби у Америци и њихова периодика, књ. 1, Београд, 2007, стр, 208

Nevenka Mitrović

HOMELAND LIBRARY COLLECTION OF THE BOKA KOTORSKA BAY IN THE PUBLIC INSTITUTION CITY LIBRARY AND READING ROOM HERCEG NOVI

Summary

The trend of contemporary librarianship in the world is establishment and development of homeland funds, which many theorists define as „national funds on a small scale“. This segment of the City Library and Reading Room Herceg Novi activity, conceived as the Project Homeland Library Collection of the Boka Kotorska Bay, definitely is the modus vivendi of this Institution. Collecting the homeland library materials and continuous bibliographic-research work, started almost three decades ago, has been coordinated with the new time spirit, modern technologies and needs of ever more demanding users, who from various aspects study the Boka Kotorska Bay.

The key dilemma in treating the Homeland Library Collection is the issue of defining the territory of homeland. Several reasons made us take up the Boka Kotorska Bay region. However, certainly the strongest is the fact that the Boka Kotorska Bay region cannot be properly bibliographically researched divided into municipalities. Historic circumstances and specific historic development defined the Boka Kotorska Bay as an integral, cultural historical whole and recognisable region. In its recent history, that is from 1945 on, it is territorially an integral part Montenegro, it does not have the status of a separate administrative entity, but it may be considered a region only in geographic sense.

Another element of crucial significance for dealing with homeland funds is consistency in the application of precisely determined criteria for the screening of library material. For the Collection we select: materials whose authors are native Boka persons, materials that are by the topic related to the region of the Boka Kotorska Bay, materials that were published on the territory of the Boka Kotorska Bay, or were printed in the Boka Kotorska Bay before the year 1945.

The so far collected written cultural heritage reveals the past of the Boka Kotorska Bay and, no doubt, confirms the opinion „the wealth of the Collection definitely depends on the geopolitical position in cultural-historic development of the town or region to which the library (Collection) belongs“. The Homeland Library Collection of the Boka Kotorska Bay, that comprises dozens of thousands of bibliographic units, aims to shorten the researcher's approach to the original homeland materials, to enable precise and fast information and, by means of electronic technologies, enables access at distance. The aim of the project is also to offer, in a discreet way (exhibitions, promotions, website, digital collection ...), the written heritage of the homeland to a wider audience, so that it would not be only the privilege of scientists and researchers.

Homeland library collections are one of the most important segments of the national written cultural heritage, therefore both the town and the state should pay them due attention and give financial support to provide optimal conditions: storage and keeping of the materials, treatment of preservation-restoration, enlarging the funds, bibliographic research, popularization, publishing and digitalization.

Anita MAŽIBRADIĆ
Zorica ČUBROVIĆ

PORODICA NIKIĆIJEVIĆ U 18. I 19. VIJEKU

Ključne riječi: don Ferante Gonzaga, porodica Nikićijević (Nikićević), Herceg Novi, Zmajevići iz Perasta, crkva sv. Ane na Savini, natpis na crkvi sv. Ane u Herceg Novom, grb porodice Nikićijević, stambena arhitektura prve polovine 18. vijeka

Kad god se pogledom ili mislima vraćate u prošlost Boke Kotorske i krenete pažljivo posmatrati oko sebe neke starine, desi vam se da zaronite u dubine prošlosti, radoznalo, poput lovca na bisere u morskoj dubini. Kuća u kojoj ljudi stanuju, a drugi pored nje ravnodušno vjekovima prolaze, neobična kapija, isti takvi prozori ili balkoni, đardin sa rijetkom biljkom, kamena ili gvozdена ograda sa dugotrajnom patinom, pa sam položaj takvih bisera iz prošlosti privuče vam pažnju. I, najzad, spazite grb na pročelju kuće i staru kamenu ploču s natpisom. Školjka se polako otvara, biser se oslobađa: porodice, porijekla, života, sudbine... Riječ je o staroj hercegnovskoj porodici Nikićijević...

Crta kosmopolitizma kao i sudbonosna vezanost za tlo Boke ne može se odreći mnogobrojnih bokeljskih porodica, odnosno njenih članova. Sjetimo se Vojnovića, Želalića, Ivelića, Balovića, Ivanovića, Vizina.... Ili, pak, prastarih kotorskih Buća koji su još u srednjem vijeku stizali od dvora Nemanjića i do francuskog dvora. Mnoge je prošlost progutala, ali su ostali tu, na tlu Boke sa svojim palatama i grbovima. Za nas, danas, ostale su sa svojim romantičnim porodičnim pripovijestima, koliko god priče o njima i nisu takve bile.

Na hercegnovskom području, vremena (o kojima govorimo), sigurno nisu bila romantična. Čas su tu bosanski Sandalj Hranić pa Herceg Stjepan, čas Turci, pa Španci, pa opet Turci, pa Mleci, Austrijanci, Rusi, Francuzi, pa opet Austrijanci; sve se to sabilo u klupko vremena, iz kojega povremeno izvučemo zanimljivu nit.

Ovom prilikom, otkrivši kuću i na njoj grb i kamenu ploču s natpisom, počela se pred nama odmotavati nit porodice Nikićjević još od davne 1538. godine kada su ostaci savezničkih hrišćanskih brodova – španskih, mletačkih i papskih – nakon poraza kod Preveze od strane turskog admirala Hajredina Barbarose, pod zapovjedništvom vojvode Andrije Dorije krenuli put Boke Kotorske i 4. juna zaposjeli Herceg-Novu. Ferante Gonzaga sa svojom četom i kapetan Jovan Sarment sa svojom vojskom opasali su grad i jurišem ga osvojili. Sa brodova su se paljbom iz topova rušile gradske zidine. Vojvoda Andrija Dorija se brodovima približio gradu, a vojska sa brodova istakla je zastavu sa krstom. U pomoć su saveznicima priskočili i Peraštani. Turcima je ostalo da predaju grad na milost i nemilost tek prispjeloj vojsci.¹

Valja pomenuti da su Španci, u toku boravka u Herceg-Novome, podigli tvrđavu – danas pod nazivom Španjola – i crkvicu sv. Venerande (sv. Ane). Crkvu je sagradio Don Ferante Gonzaga 1538. godine, na mjestu gdje je nekada bila starija crkva koju su Turci srušili kada su odatle protjerali potomke Hercega Stjepana.²

Zanimljiva je veza španske porodice Gonzaga i porodice Nikićjević. Naime, godine 1539. godine kada su se Španci u Herceg-Novome predali Turcima, glavni zapovjednik turske flote Hajredin Barbarosa zaustavljao je Špance da ostanu kao podanici turski, obećavajući im povlastice i jamčeći im slobodu vjere s tim da izvan grada i dalje mogu imati svoju crkvu i svog sveštenika. Zapovjednici španske posade Don Ferante Gonzaga, Stjepan i Jovan Sarmento, Ario Mačeno i Rinaldo Mendoca sa pedeset španskih vojnika ostali su u Herceg-Novome kao turski podanici³. Kapetan Ferante Gonzaga pozvao je iz Španije u Herceg-Novu svoju ženu Margeritu i sina Nikela. U Kastilji je ostavio svog starijeg sina Fedriga. Po dolasku u Herceg-Novu, sin Nikelo oženio se Katarinom, kćerkom kapetana Aria Mačena. Na veliku radost porodice, Nikelo i Katarina dobili su sina kojemu su dali ime Luidi po Nikelovom djedu, Ferantovom ocu.⁴ Tri godine po rođenju djeteta, umro je Ferantu sin Nikelo. Djed je svog unuka prozvao Luidi Nikelo kako se to ime ne bi istražilo u njihovoj porodici. I sam Ferante promijenio je prezime Gonzaga u Nikelo i tako se to prezime, kao Nikelović, zatim Nikićjević (Nichichievich), preko njegovog unuka Nikela i ostalih potomaka zadržalo i poslije Ferantove smrti 20. septembra 1550. godine. Pričalo se da je Ferantova smrt, kao i prije toga Nikelova prerana smrt svih ožalostila, jer su ih svi poštovali, žalili su ih

¹ Tomo Popović, HERCEG-NOVI, Istorijske bilješke, knj. Prva. 1382-1797, Herceg-Novu 1924, str. 34 i 36.

² Isto, str. 40.

³ Isto.

⁴ *Ferrantes Gonzaga-Castiliensis- Aloisii f./ilius/* je na početku dužeg natpisa na mermernoj nadgrobnoj ploči koja je stajala u crkvi sv. Ane. T. Popović, nd. str. 42.

i sami Turci. U svojoj kući Ferante je izdržavao svećenika koji bi nedjeljom i praznikom služio misu u porodičnoj crkvi sv. Ane i sv. Petke koja se nalazila na brežuljku sa istočne strane van grada. O značajnim praznicima pozivao je svećenike iz okoline – fratre reda sv. Frane sa otoka Gospe od Milosti i one iz Krtola - da zajedno u crkvi služe.⁵

U crkvi sv. Ane sahranjeni su Nikelo Gonzaga 18. avgusta 1542. godine, njegova majka Margerita Ana Veneranda Medoca 11. decembra 1546, snaha joj Katarina rođena Maćeno i žena Nickelova, Don Ferante 1550. godine i još neki članovi te porodice. Nad porodičnom grobnicom u crkvi *S. S: Annae - Venerandae* stajala je nekada mramorna ploča sa natpisom kojim počinje hronika Ferantove porodice.⁶

Kroz priču o crkvi sv. Ane, njenim rušenjima i popravkama kroz dugi niz godina može se pratiti hronika porodice Nikićijević. Vrlo je zanimljiva priča, ili još bolje legenda, o crkvi s početka 16. vijeka koja je više od sto godina kasnije zapisana kod javnog notara u Kotoru po svjedočenju dvojice Peraštana, Andrije Ćorka i Frana Lorenčevića.⁷

Prema toj priči 1604. godine Đuro (*Giorgio*) Nikićijević⁸, duboko prožet vjerom, a od hercegnovskog turskog paše spriječen da izgradi crkvu, pošao je o svom trošku u Carigrad po dozvolu iz Stambola. S fermanom u rukama vratio se u Novi i ne mogavši ponovo da ostvari zamisao, uzdao se u čudo, zadojen svojom dubokom vjerom. Skočio je pred Turcima s brežuljka na mjesto gdje je teško mogao ostati živ. Dokazavši tako pomoć Majke Božije i još ponijevši s tog mjesta veliki kamen na ramenu, za crkvu, uvjerio je Turke u ogromnu želju za crkvom, u kojoj su, nakon njenog završetka, i sami Turci petkom palili kandila⁹. Na crkvi se danas, međutim, na kamenoj ploči iznad crkvenih vrata nalazi natpis o njenoj obnovi. „Nikola Nikićijević obnovi i sačuva ovu crkvu koju njegovi pradjedovi podigoše u tursko doba u čast sv. Venerande godine 1704.” U originalu natpis glasi: (sl.1)

NICOLO NICHICHIEVICH
RISTAURO E CONSERVO
QUESTA CHIESA CHE SUI

⁵ Isto, str. 63-64.

⁶ Isto, 41-42. O grobnici porodice Gonzaga u crkvi sv. Ane vidjeti: B. Dabović, *Jedna hercegnovska grobnica*, BOKA 23, Herceg Novi 2003, 205-209

⁷ Anita Mažibradić, *Jedan arhivski dokument o crkvi sv. Ane u Herceg-Novome*, BOKA 24 – Zbornik radova iz nauke kulture i umjetnosti, Herceg-Nov, 2004, str. 265-273.

⁸ T. Popović, n.d. str. 42 navodi Đura Nickelovića, sina Luiza Nickelova a unuka (?) Don Feranta. Prema našem tumačenju riječ je o prauuku Don Feranta, jer mu je unuk Luidi Nikelo.

⁹ A. Mažibradić, n.d.

PRO AVI ERESSERO SOTTO LI
TURCHI IN ONORE DI S(ANTA) VE-
NERANDA L' ANNO MDCCX

Posredstvom arhivskih spisa upoznali smo neke potomke Španca Feranta Gonzage koji su ostali dugo na tlu Hrceg-Novoga. Koliko nam je do sada poznato, među njima je bilo i svećenika, ljekara i pomoraca. Bračnim vezama bili su povezani sa poznatim peraškim porodicama Zmajevića i Mazarovića.

Početkom 18. vijeka nalazimo Đura pok. Nikole Nikićijevića¹⁰, svećenika Miha Nikićijevića, hirurga Ivana Nikićijevića¹¹, hirurga Antonija Nikićijevića¹², i sredinom vijeka hirurga Nikolu Nikićijevića.

Pomen Stjepana pok. Nikole Nikićijevića iz Tople nalazi se u spisu od 2. novembra 1726. godine. Tada se Stjepan pojavljuje samo kao svjedok u jednom sporu oko krađe olovne đulađi (*palle di piombo*) iz magacina municije u Herceg-Novome od strane jednog italijanskog vojnika koji je dezertirao¹³.

Miho Nikićijević, zna se pouzdano, postavljen je 1748. godine od strane biskupa za paroha u Luštici¹⁴. Vodio je tada prepisku sa kotorskim biskupom u vezi pošiljke u iznosu od 6 cekina, koja je namijenjena crkvi sv. Bogorodice, stigla brodom u Žanjice¹⁵. Don Miho Nikićijević pominje se i ranije, oko 1730. godine¹⁶, a 1772. kao paroh u crkvi sv. Jerolima u Herceg-Novome (*parocco di questa chiesa di San Girolamo*).¹⁷

Hirurg Ivan Nikićijević potpisao je (*Io Zuanne Nichichievich chirurgo attesto con giuramento*) 7. marta 1727. godine u Perastu jedan izvještaj, bolje reći ljekarsko svjedočanstvo da je liječio Vuka Markićeva iz Krivošija pogođenog iz vatrenog oružja u lijevu stranu grudnog koša i nalazi se u smrtnoj opasnost; zatim Jovana Vukova iz Krivošija ranjenog vatrenim oružjem u lijevo rame; Miloša Džaju iz Risna smrtno pogođenog kamenicom u čelo¹⁸.

Hirurg Antonija Nikićijevića nalazimo u Herceg-Novome oko 1730.g. Godine prije i godine kasnije bile su burne na tom području, pa se prema raspoloživim zapisima može zaključiti da su lakša i teža ranjavanja i hladnim i

¹⁰ IAK Istorijiski arhiv Kotor), Upravno-politički spisi vanrednih providura Mletačke Republike (u daljem tekstu UPM, fasc. XL, list 852, god. 1722.

¹¹ IAK, UPM L, 29. Oko 1730. g.

¹² IAK, UPM L, 833.

¹³ IAK, UPM XLIX, 276/t.

¹⁴ IAK, UPM LXIX, 78.

¹⁵ IAK, UPM LXIX, 75 i 76.

¹⁶ IAK, UPM XLVIII, 579.

¹⁷ IAK, UPM C, 46, dok. od 31. maja.

¹⁸ IAK UPM XLIV, 155.

vatrenim oružjem bila svakodnevna. A ljekari – hirurzi bili su pod direktnom ingerencijom mletačkog vanrednog providura sa sjedištem u Kotoru. Oni su u svakoj prilici slali izvještaj o slučajevima ranjavanja vojnika ili civila i liječenju istih.

Hirurg Antonio Nikićijević, dakle, 2. maja 1727. godine iz Herceg-Novoga javlja providuru i potpisom svjedoči da je liječio Tripa, sina Pera Begovića iz Luštice od teške rane po lijevoj slijepoočnici, preloma kosti i povrede mozga do kojih je došlo udarcem konjskog kopita. Stoga se ranjenik nalazi u smrtnoj opasnosti.¹⁹

Dana 7. maja 1727. godine, hirurg Antonio Nikićijević izvještava takođe iz Herceg-Novog da je liječio Đura Đurišića iz Luštice zbog više rana na glavi, Iva Đurišića zbog rana koje je zadobio po glavi hladnim oružjem, Laza Đurišića ranjenog vatrenim oružjem u prste desne ruke i Pera Zambelića, ranjenog u lijevo rame i ispod desne lopatice, ali van opasnosti.²⁰

Iste godine 1727, dana 9. maja, Antonio Nikićijević napisao je izvještaj providuru da je liječio Nika sina Pera Tomičića iz Luštice zbog rane na potiljku sa nagnječenjem lobanje što je zadobio padom sa konja.²¹

Antonio Nikićević (*chirurgo*) 25. maja 1727. godine tako obavještava providura da je Danilo Pavković iz sela Podi 12. maja teško ranjen u glavu i da je u smrtnoj opasnosti (*ferita hauta nella testa e per esser stato con grave pericolo della vita*).²² Tako 28. avgusta 1734. godine hirurg Antonio Nikićijević obavještava providura da je liječio Rada, nećaka Mara Đurišića iz Luštice kojega su ranili puščanom vatrom.²³ Iste godine, Boška Marića iz Vitaljine, ranjenog puškom, liječio je isti hirurg, Antonio Nikićević.²⁴ Naime, u isto vrijeme u Herceg-Novome pominje se i hirurg *Pietro Garzon* i, kako se vidi iz njegovog izvještaja providuru od 20. avgusta, liječio je ranjenog Aćima (*Achime*) Vladisavića iz sela Kameno.²⁵ Dana 22. septembra 1734. godine hirurg Antonio Nikićijević izvještava providura da je liječio ranjene pan-

¹⁹ IAK, UPM XLIV, 160. Tekst u originalu glasi: „*Ho medigato io sottoscritto chirurgo (Antonio Nichichievich) Tripo, figlio di Pero Begovich da Lustiza, d'una grave ferita nelle tempia della testa, parte sinistra, con rottura d'osso et ofesa dell'cervello, la quale fu fatta con calzo d'un cavallo, per la quale il soprannominato si ritrova con ogni pericolo di vita; per tanto affermo con giuramento. Antonio Nichichievich, chirurgo.*”

²⁰ IAK, UPM XLIV, 186.

²¹ IAK, UPM XLIV, 157. U originalu: „*Ho medicato io sottoscritto chirurgo, Nico figlio di Pero Tomicich da Lustiza d'una ferita posterior dell'craneo con compressione d'osso, la quale fu fatta essendo caduto da cavallo per la quale il sopra nominato si ritrova con grave pericolo della vita; per tanto affermo con giuramento, Antonio Nichichievich chirurgo.*”

²² IAK, UPM XLIV/A, 153.

²³ IAK, UPM LIV, 702.

²⁴ Isto, 706, document od 14. septembra.

²⁵ Isto, 700.

dure Mijata Kućanina, Šćepana Popovića, Šćepana Babića i Milutina Vidića, a svi su oni bili pripadnici čete Burovića, zadužene za odbranu od Turaka.²⁶ Dan kasnije, javlja providuru da je pandur Mijat Kućanin umro od teških rana i da se njegovo tijelo nalazi u Vratnicama (*Vratnize*), u kući Soka Voinova.²⁷ Dana 20. decembra iste godine javio je providuru da je liječio Iva Đurišića iz Luštice, ranjenog u glavu i vrat; Đura Ivovog zvanog Janović iz Luštice, lakše ranjenog; Jova Nika Janovića iz Luštice, ranjenog u glavu i u ruku.²⁸ A iz jedne prepiske providura od 11. juna 1748. godine saznaje se da je hirurg Nikićijević bolestan, ali je pristao da umjesto njega u Bar (*Antivari*), pođe Miho Lazari u pratnji gvardijana, radi provjere da li u Baru zaista vlada epidemija.²⁹

Polovinom 18. vijeka javlja se, prema našim nepotpunim podacima, treći po redu hirurg iz porodice Nikićijević. To je Nikola Nikićijević. Dana 27. maja 1755. godine, jednim dopisom, izvještava još zvanično neustanovljeni magistrat (zdravstveni?) da mu se tog dana prijavio za liječenje teško ranjeni Morinjanin Jovo (*Zuane*) Berberović koji je ranjen u glavu.³⁰ U novembru iste godine ovaj hirurg javlja providuru da mu je došao na liječenje Vido Lučić iz Morinja, čija rana nije opasna po život.³¹ Slijedeće godine, 17. februara 1756, javlja vanrednom providuru o ranjavanju pravoslavnog sveštenika, popa Sima Popovića, njegovog rođaka Komnena Popovića i izvjesnog Đorđa Radojice. Nakon toga, 21. marta 1756. izvještava providura da je liječio od rana zadobijenih vatrenim oružjem nekog Golubovića iz Tivta.³² Dana 16. septembra 1767. godine hirurg Nikola Nikićijević piše providuru da je liječio Luku Nikole Golubovića iz Crniplata (Tivta) od jedne rane ispod lijeve slabine i od povrede jetre, zadobijene vatrenim oružjem. Liječio ga je od 2 sata poslije pola noći kad je stigao (u Perast) do 6 sati ujutro, kada je preminuo.³³ Pretpostavljamo da je, prema dosadašnjim podacima, hirurg Nikola Nikićije-

²⁶ Isto, 400.

²⁷ Isto, 763.

²⁸ Isto, 532.

²⁹ IAK, UPM LXIX, 533.

³⁰ IAK, UPM LXXIV, 232.

³¹ Isto, 632.

³² IAK, UPM LXXX, 381.

³³ IAK, UPM CXXVIII, 271. „*Attesto io infrascritto chirurgo d' aver medicato Luca di Nicolò Golubovich di Cerniplat d' una ferita sotto il fianco sinistro, fatta con una pistola e palla, con offesa di fegato; a ore 2 di notte ove capito e all' ore 6 di notte passo da questa a miglior vita, in fede di che mio strumento, mi sottoscrivo, Nicolò Nichichievich, Chirurgo.*”

vić liječio ljude još nekoliko godina. Kao ljekara nalazimo ga u toku 1766-1767. u Risnu i u Perastu.³⁴

Već smo pomenuli rodbinsku vezu porodica Nikićijević iz Herceg-Novog i Luke Zmajevića iz Perasta. Katarina rođena Zmajević bila je zakonita žena Nikole Nikićijevića. To se saznaje iz jednog dokumenta o donaciji kuće (*a titolo di donazione*) učinjene dobrovoljno (*non sforzati, ne sedotti*), zajedničkim dogovorom, od strane nasljednika pok. kapetana Luke Zmajevića iz Perasta od 27. oktobra 1781. godine. Među nasljednicima su Lucija i Katarina, kćeri pok. Katarine Nikićijević, kao i Bogdan i Marija, djeca Andrije i pok. Margarite Kosović, rođene Matošević, kojoj je Luka Zmajević djed po majci; nasljednica je i Katarina, žena Antona Kosovića. Naime, nasljednici ustupaju kuću dotadašnjem „afitalu” Grgu Zaljaniću (*Gregorio Saglianich*). Kuća je zidana, s „kaliželom” sa gornje strane, sa voltom i potpornim zidom sa balkonom i sa svim što joj okolo pripada. Nalazi se u predjelu Penčića i graniči s gornje strane opštinskim putem, sa donje djelomično zidom naspram pomenute kaližele, a djelomično sa kućom Iva Domenika Marinovića (*Giovanni Domenego*), koju su kupili nasljednici pok. kavaliera Zmajevića; sa istočne strane graniči sa posjedom pok. Petra i Andrije Zmajevića, a sa zapada sa posjedom Stjepana Bujovića.³⁵

Vezu porodica Nikićijević i Mazarović iz Perasta pronašli smo zahvaljujući jednom notarskom spisu od 3. maja 1791. godine. U njemu se pominje Margarita, kao udovica Antonija Nikićijevića iz Herceg-Novoga. Ona je zapravo bila sestra Anđelike, žene Grga Ćorka iz Perasta. Vicko i Andrija, sinovi Ćorko, u sukobu sa majkom Anđelikom nakon diobe očevih dobara 1785. godine, željeli su da se nagode sa majkom, pa se povodom toga spominje novčani iznos od oko 18 cekina koji Anđelika ostala dužna svojoj pok. sestri Margariti, Vickovoj i Andrijinoj tetki. Pominje se Margaritina želja da se za taj dug održe mise za pokoj njene duše. Dvije do tada sukobljene strane,

³⁴ Nikola Nikićević, hirurg, i njegova porodica pomenuti su u radu: M. Crnić-Pejović, *Osvrt na zdravstvenu kulturu hercegnovskog kraja od 18. do prve polovine 20. vijeka*, BOKA 28-29, Herceg Novi 2009, 232 a hirurgi Anton i Nikola Nikićević u knjizi D. Radojičić, *Krajina novska u sudaru svjetova*, Beograd 1994, str. 225,226. Kao stanovnici Tople Nikićijevići su pomenuti u radu Đ. Milović, *Stanovništvo Tople u drugoj polovini 18. vijeka*, BOKA 4, Herceg Novi 1972; 71,75, 82-83, 85,89-90

³⁵ IAK, Sudsko-notarski spisi (u daljem tekstu SN), CLXXI, 191. Opis kuće: „.....un casale costruito di muro ed una calisella contenente nella parte superiore, un volto ed un muretto con un balcone e con tutte le altre sue abenze et pertinenze, posto qui in Perasto, nella contrada di Pencich, confinante di sopra la strada comune, di sotto in parte col muro in faccia dell' antedetta calisella et in parte con la casa del signor Giovanni Domenego Marinovich, acquistata dagl' eredi di quondam Kavalier Zmajevich; d' oriente il signor quondam Pietro e Andrea Zmajevich e d' occidente il signor Steffano Buiovich (ili Burovich?).

majka Anđelika i sinovi, nagodivši se, međusobno su podijelili dužničku obavezu.³⁶

Krajem 18. vijeka u porodici Nikićijević nalazimo i jednog suvlasnika broda koji se, vjerovatno, bavio pomorskom privredom. To je kapetan Ivan Stjepanov (*Giovanni Steffano*) Nikićijević, suvlasnik trabakule „*Il Temistocle*”. Dana 16. avgusta 1797. godine došao je u opštinsku kancelariju u Kotor i pred ovlaštenim licima zvanično opunomoćio upravitelja trabakule kapetana Mihaila Vukasovića koji se tada nalazio brodom u Smirni da može slobodno da je proda ili da za nju nabavi drugu dozvolu. Pod drugom zastavom založio bi se da brod iznajmljuje po isplativijoj cijeni, dakle, da nastavi slobodno da plovi.³⁷ Isti konte Nikićijević bio je suvlasnik jednog brika pod imenom „*Il Falcone*” sa pomorcem iz Boke. Kako se saznaje iz dokumenta od 2. septembra 1797. godine, prijavio je svog ortaka koji je tada bio usidren u kotorskoj luci da ga lažnim papirima tereti za dug u iznosu od 400 španskih peča (*Pezze dure di Spagna* – španski novac). Nikićijević traži da se njegov ortak spriječi da isplovi za Dalmaciju i da se posredstvom njegovog pravnog zastupnika primjereno kazni.³⁸ Na pisanoj prijavi nalazi se svojeručni potpis Nikićijevića. A u priči o suvlasništvu brodova u pomenuto doba mogu se vidjeti dva različita lica jednog te istog posla. Kapetan Ivan Nikićijević bio je, pretpostavljamo, imućan poslovni čovjek (samo uz njegovo ime, a ne i uz ostale iz porodice Nikićijević stoji titula „konte”). Da bismo to potkrijepili iznijelićemo podatak od 28. avgusta 1797. godine kada je kapetan Nikićijević preko svog opunomoćenog zastupnika Samuela Vitalija (*Vitali*), nastanjenog u Trstu, zatražio utjerivanje ili naplatu iznosa od 7038 zlatnih cekina i venecijanskih talira od konta Aurelija Vidmana na ime neke neisplaćene kaucije od 13. aprila iste godine u vezi nekog posla na Krfu.³⁹

³⁶ IAK, SN CLXXVI, 285: „*Che dovendo la signora Angelica sudetta una partita di debito verso la quondam signora Margarita Mazzarovich nel Antonio Nichichievich da Castel-Nuovo fu sua sorella di zecchini 18: 7: 10: e di questi suffragare l' anima della sudetta con tante messe e cio per volonta della defunta; restera a peso delli sudetti suoi figlioli meta per cadauno l' adempire per pieno a cotesto debito secondo la pia intenzione della loro zia...*”

³⁷ IAK, Fond: Opština Kotor (u daljem tekstu OK) I/I, *Quaderno procure* 1795-97. (Knjiga punomoćja): „.....*personalmente costituito il Nobil Signor Capitan Giovanni Steffano Conte Nichichievich da Castel Novoquale come parzianevole e proprietario del trabacolo nominato Il Temistocle diretto dal capitan Michiel Vucassovich, ora esistente in Smirne,che a fatto eletto....il di lui vero certo procuratore nuntio il sopradetto signor capitan Michiel Vucassovich absente ma come sia presente, a poter e dover in nome di esso signor costituente Parzianevole (I. Nikićijević) passare alla libera vendita del sudetto trabacolo nominato il Temistocle, oppure sopra di esso procurare l' ottenimento d' altra Patente, onde sotto altra bandiera prestarsi al rinvenimento delli piu vantaggiosi nolleggi e quindi poter proseguire liberamente la navigazione con detto trabacolo.....*”

³⁸ IAK, OK I/J, *Atti e costituiti Diversorum*

³⁹ IAK, OK I/I, *Protocollo Procure I, Presidenza Nobil Signor conte Nicolo Bisanti, 1797 e 1798.*

Početak 19. vijeka, 1807. godine, kada su Francuzi ušli u Boku, pominje se konte Đuro Nikićijević u funkciji providura saniteta u Herceg-Novome, pa kao javni procjenitelj u francuskoj administraciji.⁴⁰

Nešto kasnije, u trećoj deceniji 19. vijeka srećemo još jednog pomorca Nikićijevića. To je patrun Bogdan Nikićijević pok. Đura iz Perasta. Kao pomorac i čovjek od povjerenja, pretpostavljamo, da mu nije bilo teško naći jamca. Naime, jedne srijede, 19. maja 1824. godine, u kancelariju zakletog javnog notara Stjepana Balovića u Perastu došao je Nikola Rupčić pok. Frana iz Perasta, posjednik i kućevlasnik (*possidente delle realita Dominicali*) i pred svjedocima i na adresu carsko-kraljevskog ureda u luci Rose, zajamčio je svojim imanjem da će se patrun Bogdan Nikićijević tačno držati propisa prilikom predstojećeg putovanja svojim pjelegom „*La Providenza*”, pod austrijskom zastavom. Garantovao je da će patrun Nikićijević ploviti do Trsta i nikuda drugo i da lučki ured u Rosama, neće kod lučkog kapetana u Trstu provjeravati njegov dolazak. Rupčić se takođe obavezao da će se on lično podvrgnuti važećoj zakonskoj kazni u slučaju da patrun svojim pjelegom načini kakav prekršaj.⁴¹

Bogdan Nikićijević pok. Đura iz Perasta, dakle, bio je patrun. Imao je još dvojicu braće: Miha (Michiele) i Alviza (Alvise) koji su bili punoljetni kada su kao sinovi i nasljednici pok. Đura Nikićijevića prodavali svoju kuću u Perastu. Prilikom prodaje kuće 25. septembra 1823. godine, u kancelariji javnog notara Stjepana pok. Matije Balovića, bio je prisutan Bogdan (Diodato), kao zastupnik svoje braće, budući da su druga dvojica bili tada van Boke (možda na plovidbi). Kao prodavac iste kuće bio je i njen suvlasnik, Krsto, sin Miha Nikićijevića, a inače strica (Đurovog brata) trojice pomenute braće. Kuću su pomenuti prodavci, Miho, Alviz i Bogdan, naslijedili od babe po majci, a njihov stric od majke. Prema arhivskim podacima nalazila se u Perastu u predjelu crkve sv. Nikola, prema Penčiću, a blizu (posjeda) Zmajević a i Matikole.⁴² Da li su nasljednici kuću dobili po porodičnoj liniji od već pomenu-

⁴⁰ IAK, Fond: Spisi francuske kraljevske generalne delegacije provincije Boke Kotorske (DEBOF) III, 42/1; DEBOF IV, 122/1.

⁴¹ IAK, SN CLXXXVIII, 11: „...il quale (Nicolo Rupcich) dichiara, che dovendo da qui partire verso Trieste il Padrone Deodato Nichichievich del fu Georgi, o parimente di questo luogo coll' Austriaco suo pielego nominado la Providenza, che esso signor Nicolo Rupcich costituente si dichiara solennemente Pieggio cum propriis bonis presso il I(periale).R.(egio) Ufficio del Porto in Porto Rose, eesistente in questo Circolo di Cattaro per la pontualita del viaggio che attualmente intraprende il sudetto Padrone Deodato.”

⁴² IAK, SN CLXXXVIII, fasc. XII, *Atti notarili, Stefano Balovich, publico notaro nella Comunita di Perasto*, list 15/35: „Che avendo eglino una casa posta qui in Perasto nella contrada di San Nicolo di questo Duomo verso la parte di Pencich, nella vicinanza delli signori Matticola e Smaevich, pervenutagli in eredita - alli primi per parte dell' ava materna, ed al secondo per parte materna...”

tih, Margarite Mazarović žene pok. Antonija Nikićijevića ili, pak, od strane Katarine rođene Zmajević, žene Nikole Nikićijevića, ne možemo sa sigurnošću reći. Mislimo da je moguć ovaj drugi slučaj, s obzirom da se posjed sinova pok. Đura iz Perasta i njihovog strica Krsta direktno dodirivao sa posjedom Zmajevića. Kuću su, dakle, 25. septembra 1823. godine prodali „in perpetuo” Tomu (*Tommaso*) pok. Marka Brajkovića, isto iz Perasta. Sami su pronašli kupca kako bi se riješili jednog dužničkog odnosa. Ne bi je, možda baš tada prodavali, ali su njihovi kreditori bili riješili da, radi povraćaja duga, povedu sudski postupak.⁴³

Kuća Nikićijevića u Perastu, imala je s gornje strane jedan mali vrt, maleno dvorište, gustijernu i dio obale, odnosno tiradur (romanizam koji označava kosinu obale preko koje se izvlači barka na suho) ispred same kuće.⁴⁴ U kući je bio jedan stan na donjoj strani, a na gornjoj, prema brdu, drugi sa kuhinjom i prilazom u dvorište i u vrt, gustijernu, a poviše vrta još jedan omanji vrt sa stablom divlje naranče. Stan na donjoj strani kuće imao je svoj prilaz i vrata kroz koja se sa opštinskog puta ulazilo u konobu.⁴⁵ Sa istočne strane s kućom je graničio sam kupac Tomo Brajković i sinovi pok. Ivana Zmajevića, sa zapadne zid kuće i orakulum Peraštana Iva (*Giovanni*) i braće Matikola koji vodi u Tripovinu. Sa donje strane kuće bio je opštinski put, a sa gornje, prema brdu, kupac Tomo Brajković.... Na kraju se može reći i to da je Tomo Brajković istoga dana prodavcima Nikićijevićima isplatio 350 fjorina za kuću i sve što joj je pripadalo.⁴⁶

A što otkrivaju notarski spisi o posjedu Nikićijevića u Herceg-Novome? Za sada imamo samo jedan arhivski podatak iz 1863. godine o njihovom vlasništvu u ovom gradu, kojega su te godine otuđili.⁴⁷ Posjed, pod tadašnjim

⁴³ Isto: „...e questa alienazione essi proprietari, zio e nipoti, si sono determinati di effettuarla ad oggetto che questi si trovano aggravati di alcuni loro debiti, e quindi....che li creditori erano determinati procedere verso di essi legalmente...”

⁴⁴ Isto: „...un orticello di sopra alla casa stessa, picciolo cortile e la meta della cisterna, ed una riva, o sia titatore dinanzi alla casa stessa...”

⁴⁵ Isto: „...la casa composta col suo appartamento ov' esiste la cucina con un piccolo cortile verso il monte, mezza cisterna e sopra il medesimo cortile un picciol orticello con un naranzer garbo; il quale ristretto appartamento di sopra ha il suo passaggio che conduce nello stesso cortile ed orticello. L' appartamento di sotto a il suo passaggio e porta dalla strada comune (dotato na margini: entro in cui introito vi e nell' interno al finimento della prima scalla una caneva).”

⁴⁶ Brajkovići su u to vrijeme, izgleda, finansijski dobro stajali, jer su čak Burovići (nekada bogati bokeljski posjednici) uzimali od njih novac na zajam i stvaljali kuće pod hipoteku. Vidjeti SN CLXXXVIII,4.

⁴⁷ IAK, SN CLXXXIX, 121. Ugovor o zajmu uz hipoteku (*Contratto di mutuo con ipoteca*) od 18. novembra 1863. godine.

katastarskim brojem 153, prostirao se na oko 500 kvadratnih klaftera.⁴⁸ Zemljište, pod nazivom Dobrisad, činio je jedan povrtnjak sa voćkama i vinovom lozom i pružao se sve do puteljka na zapadnoj strani. Na posjedu je bila kmetska kuća. Posjed se s južne i zapadne strane preko jednog puta graničio sa imanjem Ivana Jakšića, sa sjevera sa pomenutim vlasnicima (Nikićijevićima), a sa istočne strane sa posjedom braće Remetić.⁴⁹

Do prodaje gore navedenog posjeda došlo je zbog raznih istorijskih okolnosti koje su nam, uglavnom, poznate. Pribježište im je bilo zaduživanje kod nekih novih dobrostojećih ljudi i to pod uslovom stavljanja zemlje i kuće pod hipoteku. Tako su 18. novembra 1863. godine Đakomina (*Giacomina*), udovica Ivana Nikićijevića i Guljelmo (*Guglielmo*) Nikićijević, sin Ivanov, došli kod javnog notara Đorđa de Vojnovića pok. Jova (*Giovanni*) u Herceg-Novome i zaključili sa Ivanom Jakšićem pok. Đura ugovor o zajmu. Nikićijevići su dobili od Jakšića trogodišnji zajam sa kamatom od 5% u iznosu od 400 fjorina u austrijskoj valuti. Za osiguranje duga potpisali su Jakšiću posjed koji smo opisali.⁵⁰ Rezultati ove transakcije nisu nam, na žalost, poznati. Jedino znamo da je notar Vojnović imao kancelariju u kući u kojoj je stanovao, u Herceg-Novome na br. 3. Soba je bila na prvom spratu, sa pogledom prema sjeveru.

Pored brojnih pomena sačuvanih u arhivskim dokumentima 18. i 19. vijeka o porodici Nikićijević posebno govori kuća koju je 1736. godine u Herceg Novom izgradio Antonio Nikićijević i koja je sa manjim izmjenama svog izvornog izgleda sačuvana do danas. Da je prostrana dvospratnica skladnih proporcija pripadala Antoniju Nikićijeviću, hirurgu, govori natpis na njenoj glavnoj fasadi uzidan iznad ulaza na prvom spratu. Natpis i porodični grb isklesani su u kamenu i ugrađeni iznad vrata koja se nalaze u osovini kuće. Zajedno sa kamenim stepeništem koje vodi na I sprat, ispod čijeg podesta se nalazio zasvedeni prolaz do vrata prizemlja, predstavljali su osobenost glavne fasade prostrane stambene zgrade čija arhitektura pripada uobičajenom tipu karakterističnom za šire područje Boke. (Sl. 3, 7, 8, 11)

⁴⁸ Austrijska mjera za površinu zemljišta.

⁴⁹ Isto: „*Il terreno a ortaglia con frutelli e viti denominato Dobrisad che si estende fino alla stradicella a ponente, compresavi l'ivi esistente casa colonica, dell'estesa di Klafter quadrati 500 cinquecento in circa, contrassegnato col Numero Mapale 153 cento cinquante, sito fra confini: da ostro e ponente il mutuale Giovanni Jaksić mediante strada, da borea proprieta dei mutuatori e da levante fratelli Remetić.*”

⁵⁰ Treća stavka ugovora glasi: „In assicurazione della mentovata somma e dei patuiti censi i mutuatori Guglielmo e Giacomina Nichichievich assoggettano in ispeciale ipoteca a favore del mutante Giovanni Jaksić il seguente immobile di loro proprieta situato nel suburbio di Castelnuovo...”

Natpis glasi:

CASA DI ANTONIO NICHICHIEVICH
 DA SE FABRICATA L' ANO DEL DIVO
 MDCCXXXVI
 NULLA SPERI PORTAR ALL' ALTRO MONDO
 TUTTO CONSUMA AL FIN IL TEMPO INGORDO

Prevod:

Kuća Antonija Nikićijevića
 Sebi sam izgradio (kuću) godine Gospodnje
 1736.
 Ne gaji nadu da ćeš išta odnijeti na onaj svijet,
 sve (što imaš) na kraju ugrabi neumoljivo vrijeme

Na štitu barokno koncipiranog grba su dvije predstave. U donjem dijelu je ptičje krilo okrenuto na lijevo, a iznad njega predstavljena je ruka sa stisnutom šakom i pticom na njoj. Glava ptice okrenuta na lijevu stranu. Štit grba sa bočnih strana pridržavaju dva simetrično postavljena lavića. (Sl. 4, 5)

Položaj na kome je sagrađena kuća Antonija Nikićijevića, na blagoj zavravni padine koja se spušta od Španjole prema gradskom pristaništu, biran je tako da se sa te visoke kote sagledavaju najšire vizure ka ulazu u Bokokotorski zaliv, sa Lušticom na južnoj i Prevlakom na sjevernoj strani. (sl. 2, 6) Kuća je podignuta približno na istoj izohipsi na kojoj se nalazi stjenoviti teren Savine sa crkvicom sv. Ane, o kojoj se porodica Nikićijević starala i obnavljala je tokom prošlosti. U odnosu na put koji vodi od Igala ka Toploj i Herceg Novom ona je stajala na izdignutoj terasi sa pogledom na zidine grada, pristanište i cijeli zaliv, sve do Sutorine.⁵¹

Ispred kuće je kvadratno dvorište na čijem istočnom dijelu se nalazi lučni prolaz ka izdignutoj terasi-vidikovcu (sl. 9). Nad terasom je stajala loza („odrina“) sudeći po tragovima stubova u uglovima popločane površine nad prizemnom zasvedenom prostorijom. Uz terasu, ka istoku, postojala je kamena zgrada izdužene osnove od koje sada postoje samo niski ostaci zidova zarasli u korov. (sl. 10)

Na strani prema brdu, gdje se sudeći po katastarskoj karti s kraja 19. vijeka, prostirao posjed porodice Nikićijević, danas se nalazi manja prizemna kuća pokrivena četvorovodnim krovom. Ona je, takođe, mogla pripadati cje-

⁵¹ Ime Antona Nikićevića nalazi se u Noti od soli Tople od 1. marta 1750. godine u kojoj stoji da njegova porodica ima 12 članova. Vidjeti G. Komar, *Herceg Novi - Istorija novska od iskona do pada Venecije*, Beograd/Herceg Novi 2004, 317; U Noti od soli za 1758. godinu pominju se drugi članovi porodice: don Mikiel, braća Nikićević i Niko Matov Nikićević. *Isti*, 320. Antonio Nikićević je kao sudija Suda dobrih ljudi pomenut u dokumentima iz 1735. i 1744. godine. Vidjeti G. Ž. Komar, *Boka Kotorska - Čirilski spomenici 17. 18. i 19. vijeka*, Herceg Novi 2009, 89, 90, 124, 128

lini koju je činila stambena zgrada porodice Nikićijević sa dvorištem, vrtom, „kmetskom kućom“ i drugim pripadajućim prostorima njenog razvijenog domaćinstva. Danas je kuća porodice Nikićijević zajedno sa dvorištem na strani prema moru i ovom pomoćnom zgradom jedini ostatak urbanizma prve polovine 18. vijeka u gornjoj zoni zapadnog podgrađa Herceg Novog.

Prvobitno rješenje glavne fasade, sa tri ose otvora i centralno postavljenim vratima za prizemlje i I sprat, izmijenjeno je početkom 20. vijeka dogradnjom spoljašnjeg stepeništa koje vodi na drugi sprat. I ovaj stepenišni krak izveden je od kamenih stepenika, ali njih nose željezne šine kao i podest ispred vrata izvedenih pored zapadnog prozora. Za razliku od zidane ograde originalnog stepeništa novi stepenišni krak je dobio željeznu ogradu. Ovim stepeništem i novim vratima za ulaz na drugi sprat narušena je originalna kompozicija fasade.⁵²

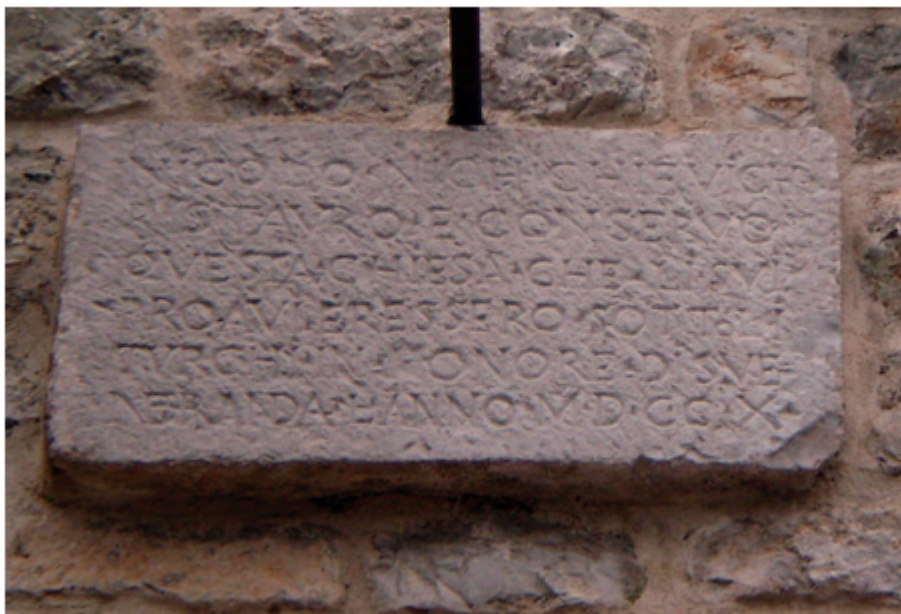
Na austrijskom katastarskom planu s kraja 19. vijeka kuća Nikićijević se nalazi na katastarskoj čestici 152. Prema njoj vodi strma ulica-stepenište koja se sa njene istočne strane odvaja od glavnog puta, danas Njegoševe ulice. Na strani prema brdu, u to vrijeme, postoji još jedna zgrada pravougaone osnove koja je sudeći po veličini i položaju u odnosu na kuću mogla imati funkciju ekonomske zgrade. U to vrijeme iznad ove stambene cjeline pružale su se neizgrađene parcele sve do Srbije. Parcele koje okružuju kuću Nikićijevića nose oznake od 153/1 do 153/8. (Sl. 12, 13)

Na planu Herceg Novog iz 1944. godine⁵³ kuća Antonija Nikićijevića označena je brojem 25. Do nje od glavnog puta vodi isti prilaz. Pomoćna zgrada na strani prema brdu predstavljena je bez posebnog anagrafskog broja, a pomoćna zgrada sa istočne strane nije prikazana. U dvorištu na strani prema moru prikazan je i manji pomoćni objekat u jugozapadnom uglu. (sl. 14)

Ovo je djelomična hronika porodice Nikićijević, slična pričama o mnogim bokeljskim porodicama. Jedina razlika je što Nikićijevići vode porijeklo iz tada daleke Kastilje u Španiji. Pitamo se što je dalje bilo sa sinom kapetana Feranta Gonzage, Fedriga, kojega je otac, za razliku od mlađeg sina Nikela, ostavio u Kastilji. To što su Gonzage, odnosno Nikićijevići, ostali vjekovima na ovom prostoru, pored još mnogobrojnih neispričanih primjera, kazuje o vazdašnjem kosmopolitskom ozračju Boke Kotorske.

⁵² Zahvaljujemo se Branku Klicovu za podatke o najnovijem periodu u dugoj prošlosti kuće A. Nikićijevića. Njegovom ljubaznošću bili smo u prilici da sagledamo prostorni raspored prizemlja i I sprata zgrade za koji bi se moglo pretpostaviti da potiču iz vremena gradnje.

⁵³ Plan Herceg Novog pod nazivom „Hercegnovi 1944“ sadrži dva priloga sadrži. Prvi prilog pod nazivom *Popis vlasnika zgrada u Hercegnovome sa oznakom anagrafskih brojeva istih sadrži* imena vlasnika zgrada označenih brojevima od 1 – 280 a drugi čini plan Herceg Novog u razmjeri 1: 1000 sa označenim anagrafskih brojevima zgrada i nazivima značajnijih objekata. Na koricama ovog štampanog plana nije naznačeno ko je njegov izdavač.

Sl.1 Natpis na zapadnoj fasadi crkve sv. Ane

Sl. 2 Pogled na Njegoševu ulicu sa kućom Nikićjevića na vrhu padine; poč. 20. v.

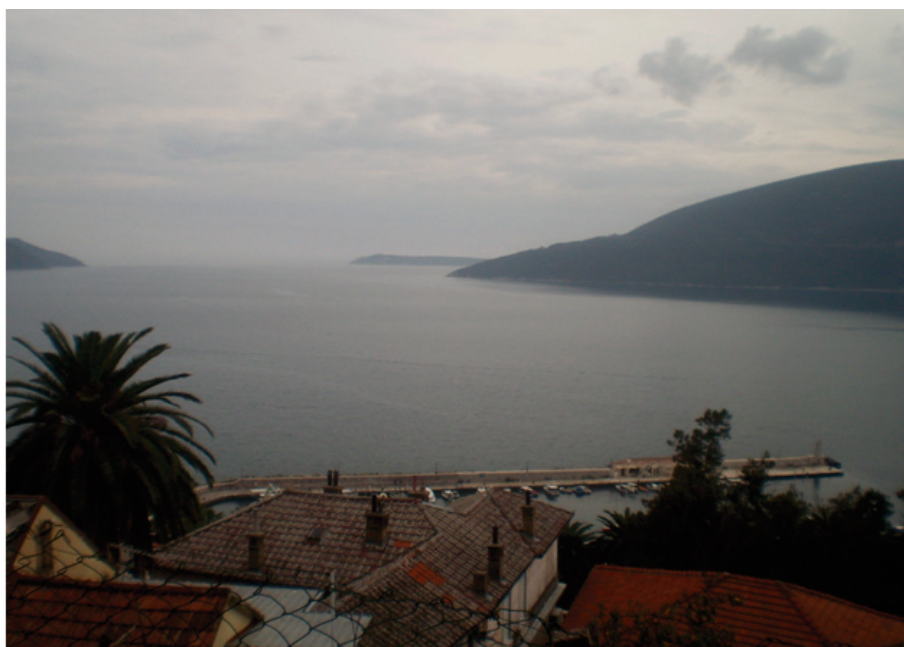
Sl. 3 Glavna fasada kuće Antonija Nikićjevića

Sl. 4 Grb i gornji dio natpisa

Sl. 5 Donji dio natpisa ispod recentne nastrešnice

Sl. 6 Pogled sa terase ispred kuće Nikićjevića

Sl. 7 Pogled sa jugoistoka

Sl. 8 Sjeveroistočni izgled kuće

Sl. 9 Terasa na istočnoj strani dvorišta

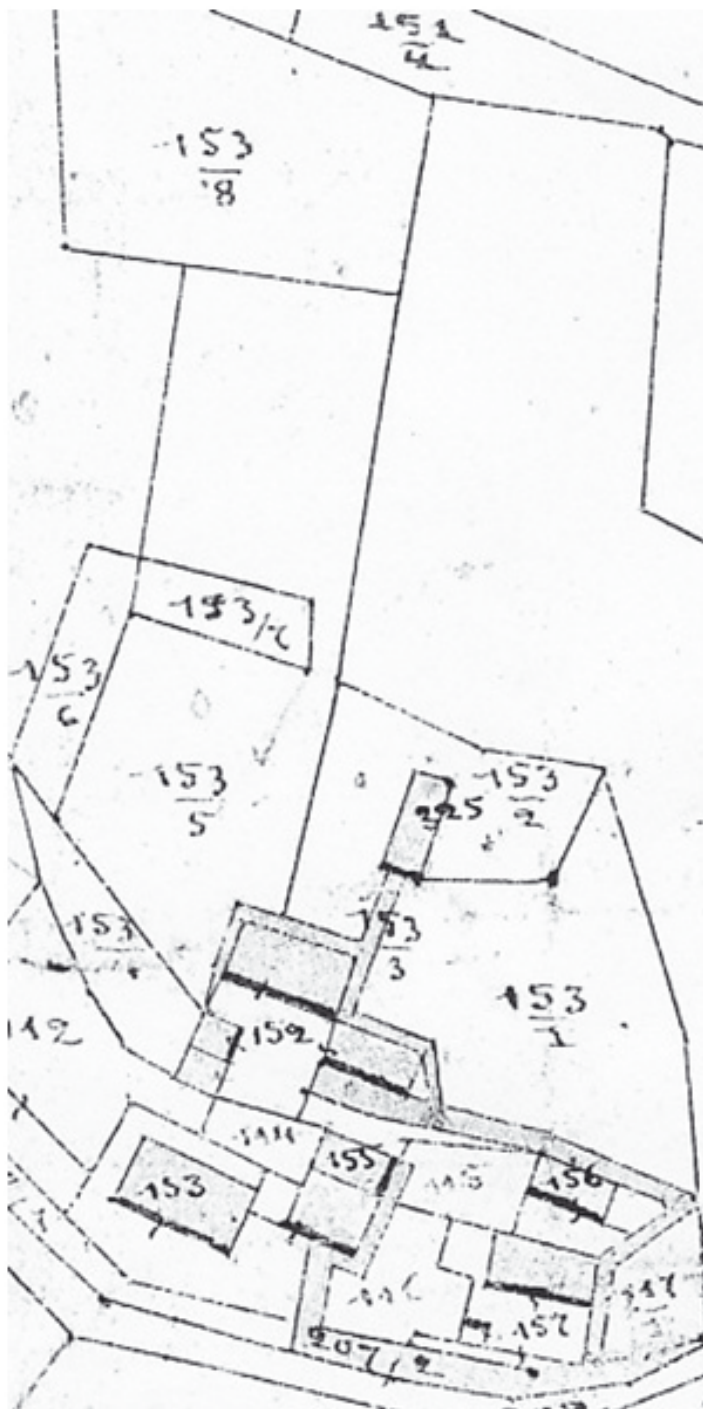
Sl. 10 Ruševni ostaci kuće sa istočne strane dvorišta

Sl. 11 Bočna kapija prema istoku

Sl. 12 Dio katastarskog plana Herceg Novog s kraja 19. vijeka

Sl. 13 Kuća Antonija Nikićjevića na kat. planu s kraja 19. vijeka (kat. parc. 152)

Sl. 14 Kuća Antonija Nikićjevića na planu Herceg Novog iz 1944. godine
(an. broj 25)

Anita Mažibradić
Zorica Čubrović

NIKIĆIJEVIĆ FAMILY IN THE 18th AND 19th CENTURY

Summary

After the house built in 1736 by Antonio Nikićijević in the vicinity of the fortified town of Herceg Novi had been identified from the inscription in Italian and the coat-of-arms, the authors of this paper were inspired by the preserved archival materials from that time, to find out more particulars about the person whose philosophical message, besides other things, the mentioned inscription contained.

According to historically known facts the Nikićijevićs were descended from the Spanish family Gonzaga who after the Turkish conquest of Herceg Novi, in 1538, stayed in that town. It is also known that the family took care of St Ana's Church at Savina where the Gonzagas had their tomb.

The archival research of the records in the History Archives of Kotor revealed numerous, so far unknown, data about the members of the Nikićijević family, among them Antonio and Nikola who performed the duty of surgeons in Herceg Novi during several decades of the 18th century. Their official reports about medical treatment of people from the regions of Herceg Novi, Risan, Luštica, Morinj, Krivošije and other places were sent to the Provveditore Straordinario in Kotor.

Besides the two surgeons the archival sources also mention don Miho Nikićijević, a priest. Antonio married Margarita Mazarević, and Nikola Katarina Zmajević. Both of them came from the reputable families of Perast.

Besides the Nikićijevićs of Herceg Novi, the paper deals with the shipmasters of the same surname from Perast and a member of the Nikićijević family who had a distinguished position in the medical-corps of Herceg Novi in the early 19th century.

The archival sources from the mid 19th century also throw light at the events that brought to the transfer of Nikićijević property to other owners.

The family estate of the Nikićijevićs with the house built by the surgeon Antonio Nikićijević, its garden, yard, outbuildings and large estate had a very outstanding position on the slope above the central part of the present Njegoševa Street. The family house of Antonio Nikićijević marked by the inscription and the coat-of-arms, has been preserved to the present day in its original form, while the other buildings have either disappeared or are in ruins.

New data connected to the past of this well-known family and the identification of their family building in Herceg Novi dating from 1736, are particularly important because they enable the study of cultural history, urban planning, residential architecture and way of life of several preceding centuries.

Boris ILIJANIĆ

JEDNO VIĐENJE PROSTORNIH MOGUĆNOSTI OPŠTINE HERCEG NOVI KROZ PLANSKU REGULATIVU

Ključne riječi: Herceg-Novi, longitudinalni tip grada, prostorno planiranje, uređenje prostora.

I OPŠTI DIO

U Opštini Herceg Novi je u toku izrada Revizije Prostorno urbanističkog plana teritorije Opštine, /Plan/, kao Razvojnog dokumenta i zakona, koji će nakon usvajanja opredijeliti dalju budućnost generacije koje će živjeti na ovim prostorima. To je po samom sebi dokument i zakon koji određuje dvadeset godišnju mogućnost razvoja lokalne zajednice u ekonomskom, kulturnom i svakom drugom smislu.

Velika je odgovornost svih onih koji učestvuju u donošenju i kreiranju ovakvih dokumenata.

Kreacija svekolikog kvalitetnog ambijenta za život pod jurisdikcijom ovog Plana je osnovni cilj kome trebaju smjernice ovakvog dokumenta.

Istovremeno, da bi Plan bio savremen mora biti u korelaciji sa savremenim događanjima u svjetskoj bližoj i daljoj okolini, a naročito da se oslanja na regionalne impute.

Raniji Prostorni Plan je rađen sa dobrim predznacima, oslanjajući se na Prostorni plan Republike Crne Gore, a ovaj istovremeno na raniji Prostorni Plan regije, ili kako se tada zvao Prostorni plan »Južni Jadran«. Taj Plan je imao osnovne smjernice razvoja, koje su i dalje većinom aktuelne i savremene iako je prisutna značajnija vremenska distanca.

Naravno, istorijske, geografske, demografske i ostale okolnosti su se promijenile nazad dvadeset proteklih godine i postojeći PPO Herceg Novi je postao prevaziđen.

Smatrajući da se u razmišljanjima za kreaciju boljeg ambijenta na teritoriji Opštine Herceg Novi treba okrenuti planiranju vezanim za regionalni princip planiranja, dakle po sistemu modifikovanog programa PP »Južni Jadran«. Obzirom na blizinu komunikacije, ovaj Plan treba da uključuje kom-

pleksniji Južni Jadran, tržišta, od Otranta, Krfa, Južne Italije, Južne Hrvatske, Hercegovine, Južne Srbije, do dijela Makedonije, Kosova i Albanije. Naime, to je bliže ekonomsko tržište na čiji dio može računati i ekonomska i druga ponuda Opštine Herceg Novi. Naravno postoje i udaljenija tržišta, ali je njihov procenat učešća u mogućoj konzumaciji hercegnovske ponude izražajno mali. Ovdje treba naznačiti, tržište Rusije, dalekih interkontinentalnih destinacija naših povratnika i specifičnih ciljnih grupa konzumenata.

II AMBIJENT PROSTORA

Opština Herceg Novi, ima šansu da ovim Planom organizuje svoj ambijent na najbolji mogući način, da bi se stvorio osnov za novi ekonomski razvoj. Često se smatra da sama gradnja i realizacija investicija, naročito u građevinskom smislu osigurava bolji ekonomski napredak. Naravno, da to zavisi od tržišnog ambijenta i okolnosti, položaja u regionu, a to za Herceg Novi sigurno nije kapacitet.

U urbanom smislu Herceg Novi je longitudinalni tip grada, konurbacije »Bokapolisa« i takav je prisutan u geografskom, topografskom i istorijskom miljeu. Postoji šansa da se tipologija longitudinalnosti dijelom koriguje, »penjanjem« urbanih struktura u više zone, formiranjem satelitskih urbanih cjelina./ npr. Podi, Kameno, Žvinje, Rebra, Sasovići, Luštica i sl./ Istovremeno treba i štiti prostorni ambijent nasljeđenih ruralnih cijelina sela zaleđa, koja će u evropskom trendu u bliskoj budućnosti predstavljati neprocjenjivi resurs za proizvodnju zdrave hrane i ponudu seoskog eko turizma.

Pored spomenika kulture i zaštićenih zona grada koji su i po dosadašnjoj planskoj regulativi u domenu Ministarstva kulture, trebalo bi pojedine objekte i čitave ambijente, zelene oaze, endemske biljke, koji ne pripadaju navedenim kategorijama, nakon pažljive valorizacije, staviti pod zaštitu određenih institucija u svrhu očuvanja graditeljskog naslijeđa i zelenih oaza.

Primjeri, kuća i park Dva lava na Toploj, Obalska straža u Bijeloj, Niz kamenih kuća u Meljinama, itd.

U prostornom smislu, Herceg Novi je grad, tržišno stiješnjem između jakog turističkog i slabo proizvodnog centra kao što je Dubrovnik, industrijskog sjevera u Hercegovini i Crnoj Gori, Centara izletničkog turizma kao što su Kotor, Cetinje i Budva centri masovnog turizma.

Gdje je tu Herceg Novi i kako će on naći svoje mjesto pod suncem u takvom ekonomskom okruženju?

U svakom slučaju, zbog odgovornosti prema generacijama koje dolaze, u smjernicama novog Plana treba zaštititi i rezervisati prostor, kao kompleksni ambijent, zone nekadašnje župe Dračevica, za sve probrane, ekološko - profitabilne aktivnosti koje dolaze...

sl. 01 Urbani nukleus i početak Herceg Novog, Kanli Kula

sl.02 Herceg Novi, Burg-podgrađe

SPECIFIČNOST PROSTORA

Svaki regionalni prostor je po nečemu specifičan, sam po sebi i tipičan, što ga razlikuje od drugog, susjednog ili daljeg. Ono što je bi bio osnov za izradu smjernica u novom Planu Herceg Novog je odgovor na pitanje: Šta to mi možemo da nudimo drugačije i bolje od drugih prostora, a da budemo zadovoljni i da time kvalitetno kunzumiramo život?

Prirodna specifičnost prostora

Ponavlja se konstatacije da je grad Herceg Novi i njegov prostor dio konurbacije »Bokapolisa«. Dakle ovaj dio Boke ima potencijal čistog i amfiteatralnog gradskog zaliva, povoljne klimatske uslove. Prostor je definitivno vezan za more i uz more. Dalje ima potencijal konfiguracije terena, reljefa i topografije, visoke planine i plodne ravnice. Ima i potencijale podzemnih vodotokova i adekvatnih mineralnih i ostalih voda. Amfiteatralna brda i padine okrenute prema suncu i kvalitetnoj insolaciji. Prisutna su značajna vazдушna strujanja i »miješanja planinskog i morskog vazduha«.

sl. 03 Izvorni glavni trg grada - piazza

Kulturno istorijska specifičnost prostora

U tom smislu Herceg Novi ima i kulturno istorijski ambijent. Od graditeljskog svake vrste do memorijalnog svjetski značajnih ličnosti. On je dalje interpoliran sa ostalim gradovima ovog tipa u bližoj i daljoj okolini. Bilo da se radi o lokalnoj, latiniziranoj, orijentalnoj ili autohtonoj kulturi. (Sakralna arhitektura, Kanli Kula, Forte Mare, Španjola, austrijske tvrđave po brdima, stari putevi, željeznica, mula i mandraći i sl...)

Antropološko sociološka specifičnost prostora

Istorijski gledano, stanovništvo ovog područja je bilo organizovano kao klasično seosko domaćinstvo, koje je proizvodilo poljoprivredno stočarske proizvode. Jedan dio stanovništva se bavio trgovinom, a drugi dio pomorstvom gdje je dolazilo do razmjene dobara sa razvijenijim sredinama, čak prekomorskim silama (Amerika, Čile...) Dakle prosječni čovjek je bio proizvođač onoga što je na svom imanju mogao da produkuje i plasira na lokalnom tržištu. Prosječni standard stanovništva Evrope je poslije prvog i drugog svjetskog rata naglo porastao i desio se specifični ekonomski bum, turizam. (Thomas Cook)

Stanovništvo nije više bilo konkurentno u produkciji i ponudi poljoprivrede i stočarstva te su ponudili na prodaju ono što su imali, sunce i plaže. Turizam se odvijao stihijski, za neciljne grupe, sa izuzetkom banjškog turizma.

Naravno, u tom smislu ovaj prostor je postao nespecifičan u odnosu na okolne konkurente.

Demografski bum devedesetih godina dvadesetog vijeka, na području PPO Herceg Novi, je dalje devastirao antropološki ambijent prostora. Stanovništvo opštine u roku od 10 godina se povećalo sa 29.000 na 45.000. Na to povećanje je uticao veliki broj ratom izazvanim, izbjeglica sa svih prostora bivše Jugoslavije. Zato se morao očekivati drastičan pad kvaliteta urbano sociološkog ambijenta.

Administrativne strukture na lokalnom nivou nisu bile strateški spremne za takav priliv stanovništva, u regulativnom, zakonskom i svakom drugom upravnom ustrojstvu, a radi očuvanja vjekovima stečenog kulturno sociološkog miljea prostora.

Danas na području PPO Herceg Novi, imamo većinsko neproizvodno stanovništvo, rad u tercijalnom sektoru i strateški opredjeljenu granu razvojturizam. /zaboravljajući da je to veoma i izrazito niskoakumulativna ekonomska kategorija/.Proizvodnja energenata, hrane i vode za piće je gotovo ravna nuli.U smislu industrijske proizvodnje ostvareni su zanemarljivi rezultati i velika ekološka inkvinacija prirodnog ambijenta. Saobraćajna povezanost je loša, kolske saobraćajnice u zaostalom stanju. Stacionarni kolski saobraćaj je ne-

adekvatno rješen, pješačke saobraćajnice i trotoari ne postoje. Infrastruktura je u lošem stanju, naročito kanalizacioni sistemi, koji se zbog amfiteatralne konfiguracije grada, slijevaju i zagađuju jedan od važnih resursa, more i obalu.

Dakle, čovjek je svojom neaktivnošću u poslednjih 400 godina, a naročito od 1979. godine pa do danas, jednu izvorno opredjeljenu sredinu župe Darčevice (ambijenta toskanskog modela) pretvorio u lošiji ambijent za rad i život. Ovo je naročito izraženo u poslednjim decenijama, odnosno od nestajanja na ovim prostorima jasnih zakonskih i zakonskoprovedbenih regulativa. A to se desilo prvi put nakon kapitulacije Austrougarske, koja je sa sobom ponijela i svoje zakone, a lokalno stanovništvo nije bilo u stanju da donese i sprovede kvalitetna svoja zakonska akta.

UPOTREBA PROSTORA

Bez obzira na jako loše trendove u smislu kvalitetne eksploatacije prostora, koji obrađuje Plan Herceg Novi, postoji šansa da se ovom revizijom utvrde prave smjernice i rezervne zone za budući razvoj lokalne sredine. Jedno je sigurno, i buduće stanovništvo svoj ekonomski rast i potencijal treba da traži samo na ovom prostoru. Dakle, ono drži ključ prosperiteta u svojim rukama. Taj ključ je bolji života za svoja pokoljenja.

Plansko prostorna organizovanost opštine

Opština Herceg Novi treba da je organizovana po Prostornom planu, koji obuhvata sve resurse administrativne teritorije. Ona mora biti prostorno organizovana i kroz Generalni urbanistički plan sa jasno definisanim granicama.

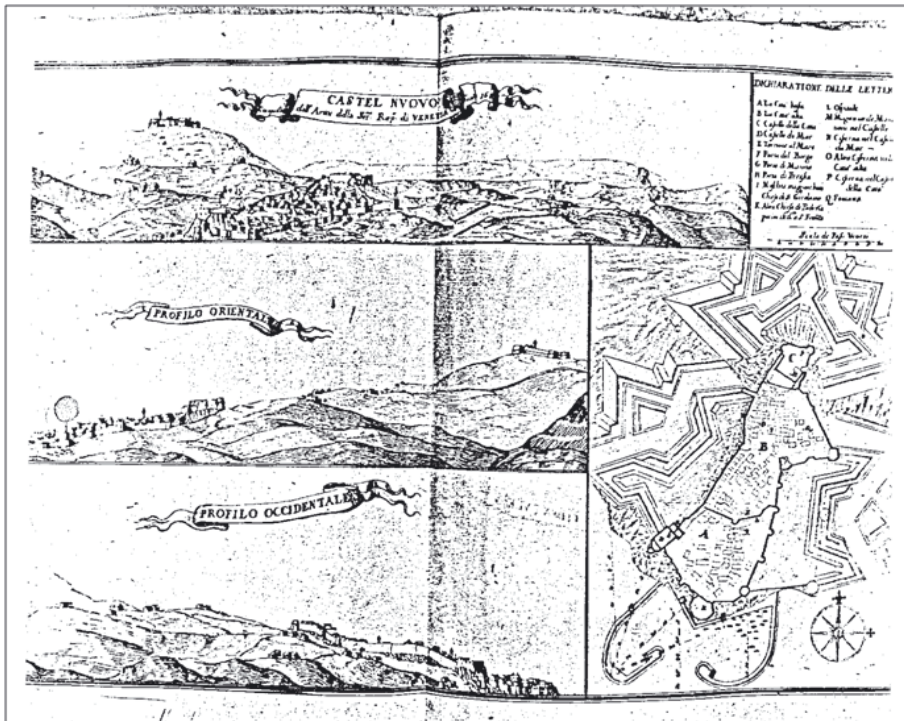
Teritorija i prostorni zahvat GUP-a treba da definiše granice koje se ne mogu mijenjati. Površina obrade ne smije biti veća od 20 hektara, od mora ka kontinentu. Ne razvijati zone longitudinalno, već u dubinu ka kontinentu.

Utvrđiti hijerarhijski niz po važnosti regulacionih planova:

1. Stari Grad, istorijski nukleus grada Herceg Novog
2. Zapadno podgrađe, Borgo ili Burg uz stari grad
3. Karaču, istočni burg, kao ambijentanu cjelinu
4. Gornji grad, Španjola
5. Ostrvo Lastavica, Fort Mamula
6. ostalo

STRATEŠKA OPREDJELJENOST RAZVOJA

U smislu ranije navedenog bilo bi svrsishodno strateški se opredijeliti za slijedeće pravce razvoja kako je naznačeno po redu i važnosti:

sl.04 Prvi poznati urbanistički plan Herceg Novog iz 1687.godine

Proizvodnja zdrave hrane u smislu agro, mari - kulture kao i stočarstva

Ova proizvodnja treba da se odvija na svim mogućim i raspoloživim površinama (Sutorinsko, Kutsko polje), a naročito onim orijentisanim prema suncu, dakle osunčanim padinama. One su izvanredne, za vinograde, maslinjake, a one zaštićene od mrazeva i sjevernih vjetrova za agrume i južno voće (mandarine, narandže, limun, šipak, smokve, kiwi...). Sve površine pod šumom i makijom, planski odrediti za vinogradarstvo, maslinarstvo, voćarstvo i povrtlarstvo. Prostore na visinama, (Vrbanj, zagorska sela, Luštica...) planirati za proizvodnju krompira, mrkve i cvekle...

«Zatečene kvote nasada poljoprivrednih kultura prilikom ulaska u Evropsku zajednicu su konačne i definitivne.»

U ovom smislu stvoriti prostore za mini industrijske pogone, pakovanja i konzerviranje ovako proizvedene hrane, koja adekvatno upakovana može biti ponudjena hotelskom tržištu (povrće, voće, vino, ulje...).

Na visovima planina, Orienskog masiva, planirati uzgoj sitne stoke i proizvodnju mliječnih proizvoda (kajmak, sir i sl.), i mesa (svižeže i suvo...).

U pogodnim morskim uvalama, naročito otvorenog mora Luštica, predvidjeti uzgajališta marikultura i mini pogone za njihovo pakovanje.

Pošto je svjetski trend, konzumiranje zdrave hrane, jasno je da njena proizvodnja postaje strateški produkt i na svjetskom tržištu.

Proizvodnja zdrave vode za piće

Nesporno je, a to su još austrougarska istraživanja, početkom dvadestog vijeka utvrdila, da Opština Herceg Novi, leži na značajnim podzemnim tokovima kvalitetne pitke i mineralne vode. To znači da ovaj Plan treba da favorizuje nalaženje i upotrebu takve vode, industrijsko pakovanje i plasiranje na tržištu, jer ovaj vijek će po svjetskim predviđanjima biti borba za zdravu vodu.

Tehničku vodu moguće je ostvariti desalinizacijom morske vode, po uzoru na afričke zemlje (Tunis, Libija) ili skupljanjem kišnice u velikim rezervoarima na većim visinama. Ne smijemo zanemariti činjenicu da geografski pripadamo području sa najvećom količinom padavina po cm^2 u Evropi.

«Zatečene kvote flaširanih voda za piće prilikom ulaska u Evropsku zajednicu su konačne i definitivne.»

Proizvodnja energije i iz alternativnih izvora

Plan treba da definiše moguće protočne hidroelektrane i mini centrale kod novoootkrivenih tokova (Podi, Trebjesin, Ponikve, Kameno, Mokrine i sl.), spalionice otpada kao mini elektrane, lokacije za elektro vjetrenjače, solarne mini elektrane i sl. Ne zanemariti aplikaciju novih tehnologija korištenja morskog pritiska za spalionice otpada i pretvaranja u energiju.

Transportni i tranzitni sistemi

Ne treba mnogo naglašavati da je Opština Herceg Novi, prostor koji se trenutno graniči sa tri države. Dakle, to je Oština koja ima granični prelaz prema Italiji i Grčkoj, prema Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Dakle, očita je nužnost tranzitnih saobraćajnih sistema. U tom smislu potrebno je, mimo utvrđenog koridora Jadransko Jonskog auto puta, utvrditi i koridor obilaznice Opštine na relaciji tranzitnog teškog saobraćaja u pravcu Debeli Brijeg, Podi, Bunovići, Risan, Grahovo... radi rasterećenja gradskih saobraćajnica ili onih regionalnih koji prolaze kroz gradsko tkivo.

Istovremeno, utvrditi transportnu povezanost Luke Zelenika sa ovim koridorom i brzog odvlačenja teretnog transporta u zaledje grada.

Luka Zelenika treba ovim Planom da dobije i svoj konačni status, kategorije tipologije i normative. Studija će najvjerojatnije pokazati, a po planiranoj strukturi ekonomskog i proizvođačkog karaktera Opštine i regiona, da je to putničko teretna luka, mješovitih tereta, sa minimalnim učešćem rasutih tereta, koja vremenom treba eliminisati.

*sl.05 urabnističko rješenje Zelenike sa maritimnim karakt.,
autor sa saradnicima 1993. god.*

Ne treba zanemariti i formiranje putničko teretnog terminala, i trebalo bi predvidjeti i trajektne veze sa Italijom i Grčkom, kao i stalnu gradsku trajektnu vezu sa Rosama i susjednim poluostrvom Luštica.

Ovim planom treba predvidjeti i rezervne koridore za transport energenata, (Elektrika, plin, i sl.) i rezervnih koridora za željeznicu (lokalno turističku il komercijalnu) i koridora za buduća gradska saobraćajna sredstva (obzirom na longitudinalni tip grada).

Istovremeno predvidjeti koridore za kanalizacione sisteme i prečišćavanje otpadnih voda kao i vodovodni sitem.

Plan Herceg Novi treba da omogući revitalizaciju postojećih saobraćajnica u normalne i propisane profile ulica i trotoara, kao i revitalizaciju uskotračne pruge od Igala – Sutorine, do Žvinja, kao turističku atrakciju, sa parnom lokomotivom i panoramskim vagonima.

Turizam

Već ranije je rečeno da je turizam nisko akumulativna grana privrede ili ekonomije. On je u izradi Plana Herceg Novog, sezonskog i podsezonskog karaktera i to je veliki hendikep. Puna turistička sezona traje ako klima dozvoljava 90 dana. To je jako nisko akumulativni parametar, naročito za one turističke sisteme, koji imaju velike troškove pripreme i eksploatacije, a to su svi postojeći hoteli izgrađeni u ranijem periodu.

Dakle, trend razvoja hotela, koji ne bi ostali na nivou sindikalnog odmarališta, obzirom na klimu: sunce, plaža, krevet je neperspektivan. Današnji trend svjetske hotelijerske privrede je gradnja plivajućih resort hotela visoke kategorije, sa pet zvjezdica, mega kruzera sa po 2.000-3.000 turista, čija sezona traje 365 dana u godini. Sa takvom konkurencijom se sigurno teško no-

siti i svaka investicija koja računa na identičnu klijentelu je nerelana i nema perspektivnu šansu.

Plan treba da omogući:

1. poslovanje turističke privrede tokom cijele godine

Dovoljno se uporediti sa sličnim klimatskim destinacijama u svijetu (Bermuda, Madiera, Portugal...) pa shvatiti da do produženja turističke sezone, može doći samo specifičnom ponudom za unaprijed definisanu klijentelu.

2. otvorenost u prostoru da investitori i poduzetnici sa dobrim idejama definišu ponudu tokom cijele godine.

Sigurno je i to da postoji mnoštvo dobrih ideja koje ne bi trebale biti sputane planom ili drugim regulacionim planovima. U tom smislu Plan mora biti fleksibilan. On treba samo da ograničava određene programe koji utiču na zagađenje okoline ne samo u klasičnom smislu, nego i ambijentalnom i pejzažnom.

3. definisanje ciljnih grupa za razvoj turističke privrede

Ako se prije definisanju ili određivanju ciljnih grupa koje će biti konzumenti u turističkoj ponudi onda je to odlučujuće za rad u turizmu tokom cijele godine.

U zimskim mjesecima, može se postići cilj, investiranjem u skijaški centar na Orijuenu i Subri, sa žičarama na visokim kotama. U skijaškim centrima treba planirati samo sadržaje za dnevni boravak. Isto tako može se planirati i kongresni turizam kao i formiranje nekog od internacionalnih fakulteta u gradu. Studenti bi van turističke sezone doprinijeli kvalitetnijem sociourbanom miljeu grada.

Međutim, ako problemu prilazimo, profitabilnije i temeljitije onda su ciljne grupe drugačije.

Wellness turizam je prije svega ta ponuda. On je danas trend u svijetu. Dakle, sve moguće antistres terapije, fizikalni tretmani i sl. Sve to postoji u mega sistemu u banji Igalo, samo to sa medicinsko liječilišnog, treba uobličiti u turistički prikladniji oblik, vrhunski kvalitetnog servisa i raznolikosti ponude.

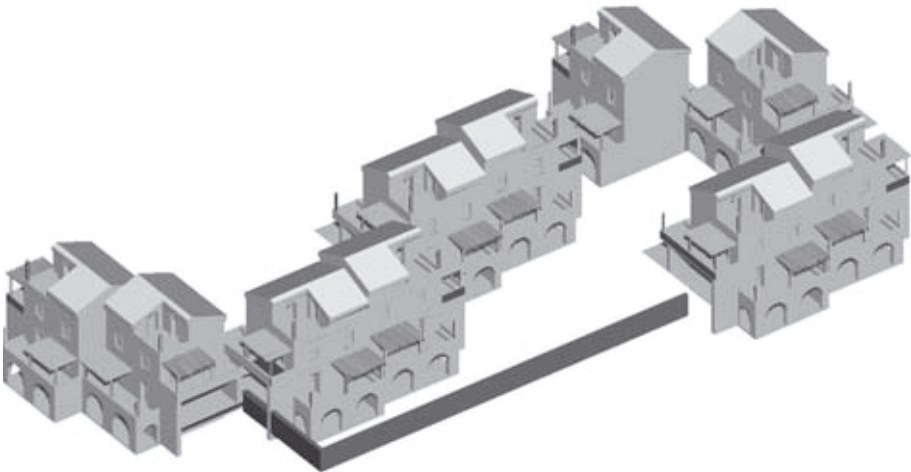
Kongresni turizam privlači klijentelu koja je sljedeća ciljna grupa u Planu Herceg Novog za razvoj turizma. Njega treba podići na internacionalni nivo i terminski smijestiti u zimske mjesece. Ovaj vid turizma ne mora radno da se odvija isključivo u hotelskim objektima, već i u drugim institucijama, čak i na otvorenom.

Festivali, kulturne i sportske manifestacije za sobom donose novu ciljnu grupu turista. Ovi događaji po pravilu bi trebali da se odvijaju u proljeće i jesen, i posebno u ljetnjem periodu. Važno je da Plan definiše zone za dovoljan broj sportskih terena koji bi bili određeni za pripreme sportskih ekipa u zimskom periodu.

Lovci i planinari su još jedna ciljna grupa koja je prisutna na dobro organizovanom terenu tokom cijele godine. Oni imaju migracije vikendima. Uz njih je vezan seoski turizam i konzumiranje zdrave hrane.

Golf igrači su značajna ciljna grupa, kojoj je važan kvalitet terena i pejzažni ambijent okoline. Oni dolaze tokom cijele godine. Područje Plana je lako dostupno, kao avio destinacija. Za ovu ciljnu grupu je važno da ova Golf Course Resort uđe u svjetsku mrežu golf destinacija.

Izletnici čine jaku ciljnu grupu, bilo da se radi o onima koji preferiraju prirodu ili onim drugima, koji posjećuju kulturna dobra. Izletnički turizam definiše morske i kopnene destinacije. Kopnene su zanemarene, a to su izleti do starih gradova, manastira i muzeja. Ovdje Plan treba da definiše zone profitabilnih memorijalnih cjelina. (Titov vidikovac Kobila, Titove vile u Herceg Novom, Memorijalni kompleks nobelovca Iva Andrića, Memorijalni kompleks Vladike Savatija Ljubibratića, Memorijalni kompleks vitezova Gonzaga, Memorijalni kompleks Sv. Leopolda Mandića, kao i spomeničko - istorijske cjeline Stari grad, Španjola, Manastir Savina, Zavičajni muzej – Zadužbina Komnenović, ostrvo Mamula, ostrvo i Crkva Vavedenja Presvete Bogorodice, Arza, sa konceptom zaštite u smislu konzervacije, restauracije i revitalizacije.)

sl. 06 Moguća tipologija turističkih suprastrukura

Nautičari su značajna ciljna grupa i Plan treba da za njih definiše bar tri lučice za jahte i to ne većeg kapaciteta od 250 mjesta klase IV. Ova ciljna grupa, obzirom na aviodestinaciju može biti prisutna ljeti i svim praznicima u godini kao i većinom vikenda. Marine u klasičnom smislu ne bi trebale da su prisutne u prostoru obrade Plana. Međutim turistička lučica je veći kvalitet i idealno bi bilo kada bi se planirale po principu jedna na početku, druga u sredini i treća na kraju grada. (rijeka Sutorina, Škver, Zelenika-Lalovina) Sve tehničke servise tih lučica može preuzeti Jadransko brodogradilište.

Stacionirani turisti ili paket turisti su oni koji čine udarni ljetni dio godine. Oni su zahtjevni u smislu potražnje servisa i koriste sve ponude iz ranijih ciljnih grupa. To su porodični ljudi srednja klasa. Za njihov smještaj Plan treba da predloži mogućnost gradnje više butik hotela, sa manjim kapacitetom, cca 80 ležajeva, sa polupansionom. Ti hoteli ne moraju biti na obali mora ali moraju pružati komfor četiri zvjezdice. Na primjer, i sjevernim obodom Sutorinskog polja je moguće planirati te butik hotele sa bazenima (Toskanski recept). Za ove turiste kao i za sve ostale treba omogućiti ostvarivanje ideje Hereg Novi grad 100 ekstra luksuznih „boutique“, autentičnih restorana. Ovdje „boutique“ znači 25 mjesta. Isto tako Plan treba dalje da revitalizira prostor Starog grada u ovom smislu ideju „svi na trgove“.

Industrija

Plan Herceg Novi treba da potencira kompatibilnu industriju ranije navedene proizvodnje, dakle sve što se oslanja na proizvodnju hrane, vode za piće, energije. Za drugu vrstu industrije ovaj prostor i gravitaciona zona nemaju perspektive (u konkurenciji sa radnom snagom iz jugoistočne Azije).

PROSTORNE INOVACIJE

Ovo su predlozi za definisanje revitalizacije urbane fizionomije grada. Jer grad koji ne sačuva svoju istorijsku, kulturnu i prostornu fizionomiju, nema ni gostu ništa ponuditi. Herceg Novi ima svoju autohtonost koja plako bližedi i nju treba snažno osvježiti u mediteranskom smislu. Ovo su predlozi prostornog koncipiranja za okvire Plana u mikrourbanom smislu.

Stari Grad

Definisati kao nultu zonu gradskog nukleusa, upisanog u Republički registar spomenika kulture, kao urbanu cjelinu sa ambijentalnim vrijednostima i nekoliko spomenika kulture graditeljskog nasljeđa prije svega, fortifikacionih objekata, sakralnih objekata i memorijalnog spomenika najstarije bolnice u ovom kraju/1687god./.

Stari grad Herceg Novi treba u PPO proglasiti strogo zaštićenim u smislu novih graditeljskih zahvata i očuvati zatečeno stanje za buduća pokoljenja. Po Starom gradu se Herceg Novi raspoznaje još od 1482. godine, gotovo od osnivanja. Na njegovim zidinama se čita teška istorija i velike patnje njegovog stanovništva kroz vjekove. Građani Herceg Novog su imali sreću da posle 1979. godine Stari grad obnove, da mu vrata dio urbanog života i otrgnu od »slum«-a. Plan treba da svojim smjernicama omogući i potencira izvršetak realizacije projekta gradskog bedema od Forte Mare preko rekonstrukcije Citadele pa do Kanli Kule i da se stave u funkciju.

Revitalizacija u smislu vraćanja života u okvir starog grada treba da se intezivira i Plan treba da da jasne smjernice (oslobađanje dijela poreza, beneficije, manja cijena zakupa javne površine, ...) Koristiti javne površine i sakralne objekte za kulturne manifestacije.

Zapadno podgrađe-Burg

Zajedno sa Starim Ggadam ovo je cjelina koja definiše osnovnu fizionomiju grada Herceg Novog. On je po svemu ovome specifičan i možda najviše podsjeća na Leriće, turistički centar iz provincije Livorno u Italiji.

Sve se odvija oko trga N. Đurkovića i zelene pijace subotom prije podne. Sigurno je to da Plan Herceg Novi treba da predvidi rušenje objekata na Trgu N. Đurkovića i pridodavanja te površine trgu. Istovremeno treba posaditi drveće za hlad, pa bi bili nepotrebni ogromni suncobrani i tende.

Naravno podgrađe je i Škver koji je isto tako centar kao i Gradski trg. Herceg Novi kao ni jedan drugi grad, zbog svoje konfiguracije, ima fenomen migracije centra.

Plan treba da izmjesti kolski pokretni i stacionarni saobraćaj van „pjace“ podgrađa, da to učini probijanjem polu tunela ispod dijela Njegoševe ulice od Dumana do ispod „Rudnika“ i da kamenom popločani centar služi pješacima. Prostorni plan treba da predvidi uklanjanje montažnih, limenih i sl. objekata iz te zone, gdje se naročito ističe samoposluga „C“, ili da je smjesti u podzemni nivo.

Da se na kraju „pjace“ formira trg, pandan trgu N. Đurkovića. U toj zoni između „Dumana“ i Dvorane Park, planirati podzemno-nadzemnu dvokolosečnu uspinjaču „Bijela Vila – Španjola“. Rekonstruisati parkove, ograditi ih kao botaničke bašte.

U zoni aktuelne autobuske stanice predvidjeti višetažni poslovni objekat sa tri etaže kolektivne garaže. Višespratna garaža sa „zelenim krovom“ da prelazi preko Jadranskog puta na postojeći parking iz ulice Orijevski bataljon.

Zonu „Škvera“ odmjereno planirati funkcionalno u mjerilu čovjeka, u duhu funkcionalne tradicije pristaništa. Zonu „Zanatsko“ planirati kao stambeno komercijalni centar i stepenasto proširenje „Škvera“ na visočiju kotu.

Formiranjem pjacete na ovom dijelu podgrađe bi po vertikalni bilo povezani-je.

Karača – Savina - Srbina

Izvršiti integralnu rekonstrukciju gradskog bedema od gradske muzike do Kanli Kule kako je to bilo do 1932 godine. Rekonstruisati i predložiti dvo-nivelacionu raskrnicu kod Kanli Kule, sa uključivanjem raskrsnice za Srbi-nu i Orijevski Bataljon. Planirati semaforizaciju.

Na potezu Savine, planirati kolski tunel »Villa Margot« – Nemila, Sa-vinska dubrava. Planirati kompletnu treću traku magistralom uz Savinsku du-bravu. Za priključke sadržajima planirati alternativne saobraćajnice. Planirati kolsku saobraćajnicu Čela-most-topovi/Podi.

Definisati Savinsku dubravu kao zaštićenu cjelinu sa novom profitabil-nom funkcijom (golf igralište, zološki vrt, zvjezdanu opservatoriju...)

Topla - Igalo

Rekonstruisati raskrnicu na Toploj i kod Doma zdravlja u smislu pro-duženja vertikalne sobračajnice Ljutim potokom, sa ciljem izlaska na Pode. Rekonstruisati režim saobraćaja i sekundarne raskrsnice (npr. Robna kuća To-pla) adaptirati kao kružni tok. Jadranskom magistralom planirati trotoar od To-ple do Igala. Na Igalu predvidjeti i završiti »petlju«, izlaz iz Igala. Probiti uli-cu Janka Beka, ka Igalu. Predvidjeti denivelacionu raskrnicu ulica J. Beka, Jadranski put, Gomila (razmotriti semaforizaciju). Babinim potokom »spusti-ti« saobraćanicu do hotel Igala i naselja. Predvidjeti više pješačkih pasarela, a prema gravitacionim zonama stanovništva.

Gornje zone Tople prema Trebesinu i Sušćepanu planirati za poljopri-vredu (vinogradi, maslinjaci...)

Da li i u kojoj mjeri će Igalo biti liječilišno mjesto?

Plan bi morao postaviti okvir i principe razvoja ovakvog mjesta. Insti-tut, Mediteranski zdravstveni centar, sa svim svojim dosadašnjim kapacitetima, koji bi u budućnosti uz maksimalnu iskorištenost i odgovarajuće propratne uslove mogli postati akcelerator razvoja, svakako iziskuje posebanu prostoru uslovljenost. Koje zone se predviđaju za moguća proširenja – Solila, i na koji način (koncept, spratnost, izgrađenost...)

Pored toga problem potrebne Osnovne škole, star 20-30 godina se mo-ra kvalitetno riješiti u raspoloživom prostoru. Zbog određenih uzurpacija pro-stora je ranije planirana lokacija oštećena. Izmjenom plana škola se smjestila dijelom pored Vrtića, a dijelom na lokaciji stare Meteo-stanice, što baš nije sretno riješenje.

Koja je nova moguća raspoloživa lokacija?

Prostor sadašnje pijace - nekadašnje Klima-elektro, ili prostor nasuprot Šišteta ispod Gomile ili negdje na Solilima, ili

Igalo - Njivice – Kobila

Planirati trotoar i biciklistički traku, trim stazu duž puta ka Kobili. Tu planirati Memorijalni kompleks »Drug Tito«. Plan treba da definiše produžetak šetališta od rijeke Sutorine do Njivica i planiranje šetališta od Igala do rta Kobila cca 2km dužine.

Planiranje trase turističke parne željeznice Karaula-Sutorina-Žvinje.

Luštica

Planirati zaštitu kompletnog poluostrva u smislu seoskog turizma, proizvodnje ekološke hrane, formiranje mini farmi i sl. Na području kompleksa Klinci, iznad uvale Dobroč, planirati golf igralište i predvidjeti ispitivanje terena za podzemne vodotokove. Odrediti lokacije za stanice za desalinizaciju morske vode, kao i lokacije za elektovjetrenjače i solarnu proizvodnju električne energije (npr. južne padine Obosnika).

Vanjske morske uvale sačuvati u izvornom obliku i angažovati za »eko« turizam. Dio prostora prema opštini Tivat, Ponta Vesla, okrenuto ka jugu opredjeliti za izgradnju mega rezidencija na većim kompleksima zemlje (min. 10.000m².)

Egzistira problem nelegalne gradnje i ne nudi se ovdje nikakvo posebno mišljenje, već samo jedno razmišljanje o problemu i trendu koji je prisutan ovdje i šire.

Pored niza prisutnih nelegalnih objekata, uklopljenih ili neuklopljenih u postojeće regulacione planove, imamo čitavo nelegalno izgrađeno stambeno naselje na Luštici, na Sušćepanu, zatim značajan broj objekata, koji direktno ugrožavaju koncept seoskog turizma, kao i niz velikih i visokih objekata u prvom redu uz Šetalište, što depasira zakone amfiteatralne postavke objekata, odnosno konfiguracije terena i prava na pogled i odstojanje.

Sutorina, Kuti

Opredijeliti ove jedine ravne površine sa vodotokom po sredini polja za poljoprivrednu proizvodnju tipa mini farmi sa minimalnom površinom imanja od 5,00 ha. Planirati mini jezera, odnosno vodojaže za miniakumulacije poljoprivrednog tipa, kao i niz mostova (komunikacija).

Mokrine, Kameno, Sasovići

Na području aluvijalne ravni između Mokrina i Kamenog predvidjeti Golf igralište, ali ne blizu saobraćajne zaobilaznice oko grada. Razmotriti lo-

kaciju golf igrališta na području Sasovića prema Bateriji/Zelenika, Kamenom u zoni stare šljunkare. Predvidjeti rezervne zone-prostore za buduće funkcije.

Satelitska naselja

Satelitske dijelove grada u pravilu planirati gdje je lako dovesti infrastrukturu. Predlaže se i aktiviranje i revitalizacija napuštenih sela/Lučići/. Moguće lokacije novih stambenih cjelina:

- *Podrebra*
- *Podi*
- *Gornja Sutorina*
- *Kobila-Njivice*
- *Žvinje*

Zelenika, Kumbor, Đenovići, Baošići, Bijela

Kao priobalna naselja, organizovana kroz sistem mjesnih zajednica, trebalo bi da ovim Planom dobiju prepoznatljivo oformljene manje centre, koji bi podrazumjevali tržne centre sa zelenom pijacom, ribarnicom, manjim kinom, ugostiteljskim objektima, društvenim prostorijama, ambulantom, apotekom, otvorenom pozornicom, kao i sportsko rekreativnim sadržajima, što bi podiglo nivo življenja kako za autohtono stanovništvo, tako i u domenu turističke ponude.

Takođe, ulicu uz obalu, odnosno rivu, trebalo bi riješiti kao pješačku zonu u sklopu plaža i turističkih sadržaja uz režijski dozvoljen saobraćaj, dok bi parkirališta bila predviđena u gornjim zonama.

Jadranska magistrala će uslijed razvoja saobraćajne mreže postati gradska ulica.

Vrlo osjetljivo pitanje koje treba da razrješi ovaj Plan je namjena zemljišta u Kumboru koje je bivša kasarna, a nalazi se na vrlo atraktivnim i očuvanim lokacijama i po svim svojim kvalitetima trebalo bi da bude zona ekskluzivnog turizma poštujući prisutnu vegetaciju.

Sličnu situaciju imamo i na Luštici, s tim što bi trebalo zadržati koncept razvoja seoskog turizma, ali iskoristiti podzemne tunele za raznorazne atrakcije u svrhu afirmacije.

Ulaz i izlaz iz grada

Herceg Novi bi po uzoru na mnoge gradove svijeta, razvijajući svoju ličnu prepoznatljivost i fizionomiju ne pretendujući na monumentalnost, na svom ulaznom i izlaznom „portalu“, trebao da ima neke originalne repere u prostoru, interesantne građevine, uređenja okoline i sl., kako po svom sadržaju, tako i po arhitektonsko – oblikovnom konceptu.

III EKOLOGIJA

U ekološkom smislu PPO treba da da jasne predloge i principe zaštite čovjekove okoline. U tom smislu ovom problemu treba prići kompleksno i to od samog početka stvaranja krutog i svakog drugog otpada. Dakle, potrebno je na startu deponovanja otpada, dati mogućnost separacije više vrsta otpada (staklo, papir, organski...). Ovo treba definisati kao način prikupljanja uključujući i adekvatan transport do fabrike sekundarnih sirovina. Time se stiče uslov za lokaciju ove industrije u nižim zonama grada, a ne na Dugonji, gdje imamo efekat prodiranja otpadnih voda iz neobrađenog krutog otpada, poroznim kraškim tlom, ka nižim zonama u vruljama od Risanskog zaliva do Bi-jele.

Ne treba zaboraviti i fabriku obrade zelenog otpada.

IV NADZOR I UPRAVA

Lokalna uprava po Zakonu upravlja javnim površinama i sa njih ubire prihod, koji plasira u svoj budžet. Donošenjem Plana i podzakonskih dokumenata, pravilnika i odluka, stiču se uslovi da ta lokalna uprava ostvari prihod.

Taj prihod se ostvaruje naplatom svekolikih načina korištenja javnih površina, od stacionarnog saobraćaja, pa do zagađenja vazduha.

Izvršni organ za ovu aktivnost treba da je komunalna policija. Ona ubira prihod od naplaćenih taksi za upotrebu javnih površina ili od naplaćenih kazni za nepoštovanje korištenja javnih površina.

Ukoliko su zakonske osnove kvalitetne to je šansa da se stvori kvalitetniji urbani kvalitet i okolina življenja, a lokalna uprava može da raspolaze značajnim budžetom sredstava za dalji razvoj.

V NEKI URBANISTIČKI PARAMETRI

Plan treba i da definiše:

Stanovanje:

- za individualno stambeni objekat minimalnu urbanističku parcelu od 1000,00m², izgrađenost 50%, pokrivenost 30%.
- za kolektivni stambeni objekat tipa kondominijuma minimalnu urbanističku parcelu od 3.000,00m², izgrađenost 80%, pokrivenost 40%.

Saobraćaj:

- svaki novi profil saobraćanice treba da je:
kolovoz širine min. 6,00m
trotoar obostrani min. širine 2,50m/izuzetno jednostrani/

Turističke zone:

- gustine gradnje prema standardima i specifičnostima hotelskog lanca.

Ovo je okvirno razmišljanje u smislu dijela revizije Plana Herceg Novi. Sigurno je da je takav dokument izuzetno važan i kompleksan i da samo jaka interdisciplinarna grupa stručnjaka može ovaj posao privesti do kraja. Svaka netransparentnost u ovom planiranju nosi opasnost neprovjerenih ideja, stvaranja grešaka i lutanja. Ovakav dokument ne bi trebalo sebi to da dopusti. Očekuje se da će planiranje ovog dokumenta teći u pravcu metodologije svjetske misli planiranja. Vjerovatno će dio građana Herceg Novog, koji posjeduju značajnu stručnost u izradi raznih razvojnih planova od PP „Južni Jadran“ preko PP „Republike Crne Gore“ pod autorizacijom UNDP osamdesetih godina prošlog vijeka, pa do PPO Herceg Novi i GUP a 2000, uzeti aktivno učešće.

Potrebno je da investitor/Opština više konsultuje lokalne i svjetske interdisciplinarne stručnjake i planere.

LITERATURA:

1. Regionalni Prostorni plan «Južni Jadran», 1972-1975.
2. Prostorni Plan Opštine Herceg Novi, projekat UNDP/UNCHS YUG/79 104, 1984.
3. Generalni Urbaistički plan Herceg Novi 2000, Zavod za projektovanje i urbanizam, Herceg Novi, 1989.
4. Urbanistički Projekat revitalizacije Stari Grad, Herceg Novi, projekta UNDP/UNCHS YUG, 1984.
5. Reguacioni planovi Opštine Herceg Novi, 1979-2008
6. Prostorni plan Opštine Herceg Novi, 2009.

Boris Ilijanić

SPATIAL POSSIBILITIES OF THE REGION OF HERCEG NOVI MUNICIPALITY THROUGH PLANNING REGULATIONS

Summary

In urban sense Herceg Novi is a longitudinal type of town, conurbation of »Boka-polis« and as such it exists in geographic topographic and historic milieu. There is a chance to correct the longitudinal typology to certain extent, »raising« the urban structures to higher zones, by forming satellite urban entities / such as Podi, Kameno, Žvinje, Rebra, Sasovići, Luštica and the like/.

Besides the cultural monuments and protected zones of the town, which are according to the present planning regulations in the domain of protection by the Ministry of Culture, certain objects and whole ambiances, green oases, endemic plants, that do not belong to the aforementioned categories, should be also included into the zone of protection and after careful evaluation, placed under the protection of respective institutions for the purpose of preserving architectural heritage and vegetation.

As the basis for drawing up the directions in the new Plan of Herceg Novi may serve the following: natural specific quality, specific quality of space, cultural - historic specific quality of space and anthropologic - sociologic specific quality of space.

Regarding spatial planning the Municipality of Herceg Novi, should be organized according to the Spatial Plan that comprises all recourses of its administrative territory, in the following hierarchic order:

1. Old Town, historic nucleus of the town of Herceg Novi
2. Western suburb, Borgo or Burg next to the old town
3. Karača, eastern burg, as an ambience entity
4. Upper town, Španjola
5. Island Lastavica, Fort Mamula
6. The others.

Strategic determination of the development should be: production of healthy food in the sense of agricultural, maritime – culture, as well as stockbreeding, production of healthy drinking water, production of energy including energy from alternative sources, transport and transit systems in tourist trade; while the plan should enable: business operations of tourist trade all the year round, accessibility to the investors and entrepreneurs with good ideas so that they may define their offers all the year round and defining target groups for the development of tourist trade.

Катарина МИТРОВИЋ

ЕКОНОМСКЕ ПРИЛИКЕ У ОПАТИЈИ СВЕТОГ ЂОРЂА КОД ПЕРАСТА С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА *SERVITIUM COMMUNE* (14. И 15. СТОЛЕЋЕ)

Кључне речи: апостолска комора, *servitium commune*, такса за именовање, пет малих служби, которска епископија, опатија Светог Ђорђа, годишњи приходи, коменда, статутарне одредбе, црквени поседи

Полазећи од става да *нема ничега штио цркви више шкоди него ка-
да сѣарање о душама преузму недосѣјни прелати*, Четврти латерански сабор је 1215. године донео одлуку према којој су епископи и опати у дијецезама и опатијама директно зависним од Свете столице били обавезни да поднесу молбу како би их папа потврдио на дотичном положају.¹ У складу са таквим стремљењима, почетком 13. века од архиепископа, епископа и опата чија је инвеститура зависила од папе захтевано је да приликом именовања или потврде положаја уплате извесну новчану суму. Од времена папе Александра IV (1254-1261) одређена сума је истим поводом уплаћивана и кардиналском колегијуму, а од 1263. године и службеницима Курије. Тако је настала новчана обавеза позната под називом *servitium commune* („заједничка служба“), коју су сви новоизабрани архиепископи, епископи и опати плаћали апостолској комори за своју инвеституру.² Пре него што би од папе добили булу о именовању или потврди положаја прелати су се јавно обавезивали, лично или преко својих прокуратора, да ће у одређеном року у целости уплатити *servitium commune*. Висина таксе износила је трећину годишњих прихода дотичне дијецезе или опатије и уплаћивала се само једном, приликом прелатовог ступања на дужност. Обавезе плаћања ове таксе били су ослобођени са-

¹ *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio XXII*, ed. J. D. Mansi, Venetiis 1778, col. 1014-1015.

² P. M. Baumgarten, *Untersuchungen und Urkunden über die Camera Collegii Cardinalium für die Zeit von 1295 bis 1437*, Leipzig 1898, LXXXIV-LXXXVII; A Gottlob, *Servitientaxe im 13. Jahrhundert*, Stuttgart 1903, 14-17.

мо епископи и опати у дијецезама и опатијама чији годишњи приходи нису прелазили 100 форинти, што би значило да је најнижа уплаћена сума износила $33 \frac{1}{3}$ форинте. Висина таксе била је подложна променама у зависности од тога да ли су годишњи приходи дијецезе или манастира расли или опадали. Висину *servitium*-а одређивали су колектори апостолске коморе, али је задатак могао бити поверен и епископима или опатима из суседних дијецеза и опатија. У документима апостолске коморе, уз новчани износ таксе, редовно се наводи и формула *secundum communem extimationem*, чиме се наглашавало да је такса праведно одмерена. Половина *servitium*-а уплаћивана је апостолској комори, док је остатак суме следовао кардиналском колегијуму. Поред плаћања *servitium commune* новоименовани прелати су били у обавези да подмире и пет *servitia minuta*, тзв. „малих служби“ изражених у новчаним износима, од којих су четири одлазиле папским службеницима, док је једна припадала особљу кардиналског колегијума.³ Папе су на праву именовања опата инсистирале само у случајевима када се радило о богатим и утицајним опатијама.⁴

Епископ или опат који из било ког разлога не би платио таксу сматран је кривоклетником, те су му у том смислу претиле казне екскомуникације, суспензије и интердикта. У случају изненадне смрти епископа или опата, његов наследник је на себе прихватао обавезу да намири преостали дуг и уплати *servitium commune* за властито именовање. Сабор у Констанци (1414-1418) је донео одлуку да се новоименовани прелати ослободе обавезе измирења дугова својих претходника на име *servitium*-а.⁵

Документација о наведеним новчаним обавезама чува се у оквиру серије *Obligaciones et solutiones* фонда *Camerae apostolicae* (најстарији записи потичу из 1295. године) при Ватиканском тајном архиву и од великог је значаја за праћење економских прилика у појединим дијецезама и опатијама. Ови прецизно датовани документи доносе обиље веродостојних података о личностима које се у њима помињу, тако да често доприносе решавању хронолошких и просопографских недоумица везаних за поједине прелате, а у њима се могу пронаћи и подаци од ширег

³ *Monumenta Croatica Vaticana, Camera apostolica 1 (1299-1560)*, edd. J. Barbarić, J. Kolanović, A. Lukinović, J. Marković, Zagreb – Rim 1996, 18-19 (предговор др Ј. Барбарића) (= *MCVI*) 15-16.

⁴ Примера ради, папа Александар V (1409-1410) је за себе задржао право именовања опата само у опатијама чији је годишњи приход премашивао 100 торинских ливри, док је папа Мартин V (1417-1431) наставио да именује опате само у оним опатијама које су непосредно биле потчињене Светој столици и чији су се приходи кретали изнад 60 торинских ливри годишње, *MCVI*, 18-19.

⁵ *Ibid.*, 17; О сабору у Констанци v. L. Ropes Loomis, *The Council of Constance*, edd. J. H. Mundy, K. Wood, Columbia Records of Civilization 63, New York 1961.

значаја који у многoмe прeвaзилaзe оквирe црквeнe истoријe. У нeкoликo дoкумeнтa овe сeријe пoмeнутa јe oпaтијa Свeтoг Ђoрђa прeд Пeрaстoм. Овaј рaд прeдстaвљa пoкyшaј дa сe нa oснoвy тих пoдaтaкa oсвeтлe извeснe нeпoзнaницe из истoријe oпaтијe кoјa прeдстaвљa јeдaн oд симбoлa Бoкe Кoтoрскe.

*

Опaтијy Свeтoг Ђoрђa код Пeрaстa oснoвaли сy бeнeдиктинци у нeпoзнaтo дoбa. Мaнaстир сe у извoримa први пyт пoмињe у испрaви oд 19. јунa 1166. гoдинe. Тoг дaнa јe кoтoрски eпискoп Мaјo, уз пoмoћ албaнскoг, дривaстинскoг и улцињскoг eпискoп, a oсвeтиo три oлтaрa у нoвoсaгрaђeнoј цркви Свeтoг Трипунa. Мeђy присутним звaничницимa, прeдстaвницимa свeтoвних влaсти и oпaтимa углeдних oпaтијa сa пoдручјa Зeтскoг примoрјa и сeврнe Албaнијe нaвeдeн јe и *Johannes Abbas Sancti Georgii*.⁶ Смaтрa сe дa јe кoтoрскa кoмунa имaлa пaтронaтскo прaвo нaд oпaтијoм Свeтoг Ђoрђa oд 1247. гoдинe, кaдa јe 12. сeптeмбрa кoтoрски eпискoп Дeoдaт, нa мoлбу кaпитoлa Свeтoг Трипунa, читaвe кoтoрскe oпштинe и oпaтa Ђoрђa oсвeтиo мaнaстирскy црквy нa *хвaлу Бoђy и слaву Мaријy и свeћим мучeницимa Абдoну и Сeнeну*, чијe мoшти пoчивaјy у oпaтији, у врeмe пaпe Инoћeнтијa IV и крaљa Урoшa I.⁷ Oд тoг врeмeнa oпaти Свeтoг Ђoрђa чeстo сy пoстaјaли дyхoвници пoрeклoм из знaмeнитих кoтoрских плeмићких пoрoдицa.⁸ Нaјкaснијe oд врeмeнa eпискoпa Мeлицијaкe oпaту Свeтoг Ђoрђa припaдaлa јe и чaст дa у кoтoрскoј кaтeдрaли служити литургијy нa прaзник прeнoсa мoштијy свeтoг Трифунa (13. јaнуaр).⁹

O мaнaстирскoј имoвини сy сe стaрaли пoкyрaтoри кoјe јe бирaлa кoтoрскa oпштинa. Чини сe дa сy сe oпaти Свeтoг Ђoрђa упуштaли у извeснe нeдoзвoљeнe eкoнoмскe трaнсaкцијe кoјe сy билe нa штeту мaнaстирскe имoвинe. O тoмe свeдoчи oдлукa o зaбрaни дaвaњa нoвцa нa вeрeсијy oпaту Мaтeјy и другим мoнaсимa, a у вeзи сa пaрницaмa oпaтијe, кaо и зaбрaнa дaвaњa нoвцa у зaлoг нa мoнaшкe oдoрe. Oсим тoгa, никo нијe смeo дa oд oпaтa и мoнaхa кyпyјe мaнaстирскy зeмљy и винoгрaдe. Грaђaнимa кoји би сe oгрeшили o oвe зaбрaнe зaпрeђeнo јe oдyзимaњeм нa тaкaв нaчин стeчeнe дoбити и eкoмyникaцијoм. Oдлукy сy у oктoбрy 1229. гoдинe дoнeли кoтoрски eпискoп Влaсијe сa aрхиђaкoнoм Трифу-

⁶ D. Farlati, *Illyricum sacrum VI*, Venetiis 1800, 433 (= Farlati, *IS VI*); T. Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II*, Zagrabiae 1904, 102 (№ 98) (= Smičiklas, *CD*).

⁷ Farlati, *IS VI*, 439; Smičiklas, *CD IV*, Zagrabiae 1906, 326-327 (№ 289).

⁸ P. Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast 1999, 133-134.

⁹ Farlati, *IS VI*, 444.

ном и осталим канонцима, градске судије и племићи.¹⁰ Которско веће је у јуну 1318. године донело одлуку да се опату Светог Ђорђа без одобрења прокуратора које је одредила општина не сме ништа позајмљивати, нити му се сме плаћати земљарина (*agraticum*) од винограда ни станарина (*casaticum*) од куће.¹¹

У документацији апостолске коморе *servitium commune* опатије Светог Ђорђа први пут се помиње 1353. године. Дана 3. априла те године опат Тома се у Авињону обавезао да ће на празник рођења светог Јована Крститеља (24. јуни) уплатити целокупну суму у износу од 35 златних форинти на име *servitium*-а као и *иџей уобичајених служби*.¹² Овај податак упућује на закључак да су средином 14. столећа годишњи приходи опатије Светог Ђорђа износили око 105 златних форинти, што значи да су били већи од прихода которске дијецезе. Наиме, према подацима апостолске коморе которским епископима друге четвртине 14. столећа била је омогућена *promotio gratis propter paupertatem*, што би значило да је епископија била изразито сиромашна, односно да њени годишњи приходи нису прелазили сто златних форинти.¹³ Наведени документи су за сада једини извор који спомиње опата Тому, о чијој личности није ништа друго познато.¹⁴

Опат Тома је по свој прилици убрзо умро можда и не преузевши бригу о манастиру, будући да је папа Иноћентије VI већ 7. јула 1354. године за новог опата Светог Ђорђа именовао Паскала,¹⁵ у чије се врлине уверио захваљујући изјавама поузданих сведока, како би *сиречию да манастир иџрии ииџеиџе услед дугог одсуства оџаиџа*. Папа је о свом избору обавестио которског епископа и опатију Светог Ђорђа.¹⁶ Сутрадан, 8. јула папа је допустио новоименованом опату да га његов исповедник разреши греха.¹⁷ Већ 16. септембра исте 1354. године опат Паскал се обаве-

¹⁰ Farlati, *IS VI*, 439; Smičiklas, *CD III*, Zagrabiae 1905, 313-314 (№ 279).

¹¹ *Statuta et leges civitatis Cathari*, Venetiis 1616, 159 (cap. 285) (= *Statuta Cathari*). Cfr. P. Butorac, *Opatija sv. Jurja kod Perasta*, Gospa od Škrpjela, Perast 1999², 13 (= Butorac, *Opatija sv. Jurja*).

¹² *MCVI*, 125 (№ 175); 146 (№ 227).

¹³ К. Митровић, *Servitium commune у Коџорској еџискоџију у 14. и 15. веку*, Историјски часопис 54 (2007) 103-104 (=Митровић, *Servitium commune у Коџорској еџискоџију*).

¹⁴ Тома није био познат П. Буторцу који је сматрао да између Бонавентуре (умро око 1350) и Паскала није било других опата, Butorac, *Opatija Sv. Jurja*, 19, 101.

¹⁵ П. Буторац наводи да је Паскал претходно био опат бенедиктинског манастира Светог Павла у Которској епископији, Butorac, *Opatija sv. Jurja*, 19.

¹⁶ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium I*, Romae 1863, 232- 233 (№ 312) (= Theiner, *Mon. Slav. Merid. I*).

¹⁷ Smičiklas, *CD XII*, Zagrabiae 1914, 247 (№ 187).

зао да на име *servitium*-а плати $66 \frac{2}{3}$ златних форинти као и пет малих служби. Половину суме опат је требало да плати на празник светог Михила (29. септембар), а остатак износа у исти дан наредне године.¹⁸

Из ових докумената произилази да су се приходи опатије Светог Ђорђа у року од годину дана удвостручили, тј. да су 1354. године износили око 200 златних форинти, што ни у ком случају није реално. Помен опата Томе сам по себи доводи до одређених недоумица. Будући да Иноћентије VI у були о Паскаловом именовању истиче да је манастир Светог Ђорђа остао упражњен услед смрти опата Бонавентуре, намеће се логичан закључак да поменути Тома никада није дошао на чело опатије Светог Ђорђа. Можда је у питању била прерана смрт или неки други непознати разлог. Службеници коморе су по свој прилици паушално одредили висину износа на који се Тома обавезао, вероватно имајући у виду материјалне прилике у Которској епископији у то време. Када се папа Иноћентије VI лично постарао да се прилике у опатији Светог Ђорђа среде на општу добробит, начињен је педантнији преглед њених прихода, сходно чему је одмерена сума од $66 \frac{2}{3}$ златних форинти. Вероватно су већ у то време Светом Ђорђу припадала села Пераст, Стрп, Липци, Костањница, Већебрдо и Ђурићи од којих су убирани приходи у износу од око 200 златних форинти годишње.¹⁹ Поред тога, которска општина је 31. јануара 1350. године донела одлуку да се превоз (*perregium*) преко теснаца Вериге препусти опатији Светог Ђорђа у нади да ће тако бити успостављено више реда. Приходи од те делатности припадали су манастиру, као и половина казне у износу од пет иперпера за оне који би повредили манастирско право организовања превоза.²⁰

Опат Паскал је умро крајем 1361. или првих месеци 1362. године. Иноћентије VI се 23. маја 1362. обратио которском епископу Домнију II са молбом да се ближе обавести о личности извесног Николе, бенедиктинца из опатије Свете Марије на Локруму, кога је папа имао у виду као потенцијалног кандидата за опата Светог Ђорђа.²¹ Чини се да је манастир упркос папиним настојањима неколико година био лишен старешинства,²² будући да се нови опат Јован у изворима први пут помиње тек 1368. године, када се 9. јула обавезао да ће на име *servitium*-а платити $66 \frac{2}{3}$ златних форинти и пет малих служби на празник светог Јована Крститеља. Како је некадашњи опат Паскал преминуо не намирив-

¹⁸ *MCVI*, 127 (№ 181); 147-148 (№ 230); 153-154 (№ 245).

¹⁹ Butorac, *Opatica sv. Jurja*, 29-30.

²⁰ *Statuta Cathari*, 205 (cap. 373).

²¹ Theiner, *Mon. Slav. Merid. I*, 245-246 (№ 337).

²² Томе је свакако допринела и смена на папском престолу. Наиме, Иноћентије VI је умро већ 12. септембра 1362. Нови папа постао је Урбан V (1362-1370).

ши своје обавезе према апостолској комори, Јован је признао ово дуговање уз обавезу да га у целости намири (66 $\frac{2}{3}$ златних форинти и пет малих служби) о празнику светог Јована Крститеља наредне године.²³

Јован је по свој прилици умро првих месеци 1372, што произилази из писма Гргура XI упућеног љешком епископу Доминику 17. јула те године. Папа је опатију Светог Ђорђа *auctoritate apostolica* дао у коменду епископу Доминику са свим припадајућим правима и приходима, како духовним тако и материјалним, да њима слободно располаже уз забрану отуђивања манастирске имовине. Осим тога, био је дужан да се стара о унапређењу божанског култа и да настоји да се број монаха у манастиру не смањује.²⁴ Доминика је у једном тренутку из непознатог разлога из љешке дијецезе изгнао барски архиепископ.²⁵ Овом приликом опатија Светог Ђорђа је први пут дата у коменду једном епископу.²⁶ Месец дана касније, 28. августа 1372. године епископ Доминик је признао дуг претходног опата Јована на име таксе за именовање у износу од 35 златних форинти и пет малих служби и обавезао се да га благовремено намири.²⁷

Гргур XI је 9. маја 1375. године на положај опата Светог Ђорђа именовао Виљема *de Alareno*, монаха бенедиктинске опатије Свете Марије *de Capellis* у Напуљу, пошто се на основу изјава поузданих сведока уверио у његов верски жар, ученост и примерно владање. Опатија му је поверена да њоме пробитачно и благородно управља на своју и општу корист.²⁸ Већ 2. јуна исте године новоименовани опат Виљем се обавезао да на име *servitium*-а уплати 35 златних форинти и пет малих служби.²⁹ Виљем *de Alareno* је први у изворима забележени опат Светог Ђорђа који је био странац у правом смислу те речи, будући да није потицао из зетских или албанских страна.³⁰

23 *MCVI*, 176 (№ 295); 186 (№ 319).

24 Theiner, *Mon. Slav. Merid. I*, 276-277 (№ 383).

25 Како произилази из документације Гргура XI барски архиепископ Јован је из љешке цркве протерао канонски постављеног епископа Доминика и на његово место *захваљујући свећеној моћи* довео Јована Јурсија званог Црни (Niger), доминиканца који је од свог реда давно отпао. Сличну судбину доживео је пилотски епископ Лаврентије на чије место је архиепископ Јован довео извесног Деметрија Комнина. Папа се обраћао Ђурђу и Балши II, *браћу љосѿодара Зеѿе* (Страцимира), као и дривастинском епископу Јовану са захтевом да подрже повратак канонски изабраних епископа у њихове дијецезе, Theiner, *Mon. Slav. Merid. I*, 273 (№ 377), 277 (№ 385).

26 Cfr. Butoras, *Opatija sv. Jurja*, 21-22.

27 *MCVI*, 177 (№ 298).

28 Theiner, *Mon. Slav. Merid. I*, 296 (№ 418).

29 *MCVI*, 181 (№ 308).

30 Butoras, *Opatija sv. Jurja*, 22.

Није познато шта се даље дешавало са опатом Виљемом ни да ли је он благовремено испунио своје обавезе према апостолској комори. Током последње две деценије 14. stoleћа опатија Светог Ђорђа се нашла у веома тешкој ситуацији. У то време у манастиру није било опата, духовни живот готово да је у потпуности замро, о чему сведочи одлука которског Великог већа из 1390. године о издвајању суме од 25 иперпера како би се платила двојица свештеника који би редовно обављали службу у цркви. Изгледа да се тадашњи прокуратор опатије, извесни Тома де Пано, није посебно трудио да ове одлуке спроведе у дело.³¹ Разлоге за тако лоше прилике треба превасходно тражити у збивањима од ширег политичког и црквеног значаја. У то време Римска црква била је погођена расколом који је започео у пролеће 1378. године непосредно после смрти папе Гргура XI. У питању је тзв. Велика западна шизма. Све до сабора у Констанци (1414-1418) и избора папе Мартина V различите струје унутар Цркве бирале су сопствене поглаваре, тако да су истовремено постојала двојица некад чак и тројица папа. У таквим временима није било за очекивати да ће било који од папа, несигурних на властитом положају, показивати занимање и бригу за мале опатије које нису уживале већи углед нити су доносиле знатније приходе, посебно ако су се налазиле на ободима католичког света, као што је случај са опатијом Светог Ђорђа код Пераста. Поред тога, у периоду између 1378. и 1421. године Котор је доживео разарање од стране млетачке флоте под заповедништвом Виктора Пизанија, био изложен социјалним тензијама и побунама у самом граду и наглom опадању привредних потенцијала, док је његов дистрикт представљао поприште обрачуна између снага босанског краља Твртка I, Балшића, Радича Црнојевића, Сандаља Хранића и других. На све то надовезивало се одсуство епископа из которске дијецезе, што је такође била последица укупних збивања тих година.³²

На велику суботу 6. априла 1398. године Антоније из Битонта, опат манастира Светог Ђорђа од Залива (de Gulfo) у которској дијецези, обавезао се посредством свог прокуратора Мартина, опата бенедиктинског манастира Светих Николе и Каталда у епископији Леће, да ће на Ускрс наредне године апостолској комори и кардиналском колегијуму платити таксу за именовање у износу од 66 златних форинти и пет уобичајених служби. Из овог документа произилази да је Антоније на положај опата Светог Ђорђа именован 22. октобра 1397. године.³³ Овај бенедиктинац

³¹ *Ibid.*, 22-23.

³² К. Mitrović, *Mletački episkopi Kotora 1420-1513*, Утопија, Београд 2007, 29-30 са референтном литературом (= Mitrović, *Mletački episkopi Kotora*).

³³ *Monumenta Croatica Vaticana II. Camera apostolica: Annatae. Introitus et exitus. Obligationes pro communibus servitiis. Obligationes et solutiones – additamenta (1302-1732)*, edd. J. Barbarić, J. Ivanović, J. Kolanović, A. Lukinović, J. Marković, Zagreb – Rim 2001, 711 (№ 1280) (= *MCV II*).

преклом из Апулије убрзо је показао спремност да уреди прилике у древној опатији која му је поверена на старање.

У складу са настојањима Антонија из Битонта которско Велико веће је донело две одлуке које су за циљ имале сређивање материјалних прилика и утврђивање поседовних права цркава и манастира на подручју Которске епископије. Одлуком од 31. маја 1404. године наређено је свим свештеницима, фратрима и монахињама, као и другим духовним лицима која су била дужна да се старају о појединим црквама у граду или дистрикту, да у Котор донесу све исправе којима доказују своја права над поседима дотичних цркава. У ту сврху образована је комисија коју су чинила четворица племића, а њихов задатак био је да у наредних шест месеци сваког петка прегледају црквене исправе у присуству которског канцелара и нотара који је требало да о томе састави правоснажни документ. Они који нису поседовали ваљану исправу морали су пред градским судијама на неки други начин докажу своја права. После назначеног рока никакав други документ нити сведчанство не би имали правну вредност упркос статутарним одредбама према којима права црква *осијају у својој чврстости*.³⁴

Друга одлука, донета 28. фебруара 1405. године, тичала се непосредно опатије Светог Ђорђа. У настојању да спречи лоше поступање сељака који живе на манастирским поседима и побрине се за добробит опатије, которска општина је овом одлуком забранила грађанима, становницима Котора или дистрикта и странцима, независно од њиховог положаја и сталешке припадности, да продају, размењују, дају у залог или закуп, примају или узимају коју год њиву, село, виноград, луг или некретнину од садашњег или неког будућег опата, или било кога ко дотичну цркву или манастир буде представљао у будућности. Казна за прекршиоца била је веома висока – 100 иперпера. Одлука је донета у присуству и уз сагласност *часног у Христју оца Господина Антонија, оца реченог манастира*.³⁵

Током 1405. године опат Антоније је посебном одлуком которске комуне као њен *unus ambasiator* и законити прокуратор са веома великим овлашћењима био ангажован у важној дипломатској мисији чији је главни циљ био ступање под окриље Млетачке републике.³⁶ Било је то време првог скадарског рата када су Которани у страху од Балше III с једне и Сандаља Хранића с друге стране сматрали да би за њихов град било најбоље уколико би дошао под власт Венеције. Преговори су вођени у

³⁴—*Statuta Cathari*, 101-102 (cap. 169).

³⁵ *Ibid.*, 254-255 (cap. 434). Cf. Butorac, *Opatija sv. Jurja*, 23-24.

³⁶ Istorijski arhiv Kotor, Diplome i listine (DIL) I, 3.

Млецима и нису довели до жељеног исхода³⁷, али је снажна личност Антонија из Битонта управо у тим догађајима дошла до пуног изражаја³⁸. Опатов ангажман у политичким збивањима по свој прилици је довео до тога да Мало веће 25. јануара 1407. године донесе одлуку о давању опатије Светог Ђорђа у коменду извесном Михаилу д'Еструсу. Истог дана Мало веће је донело и одлуку да се сваки житељ Мориња, који незаконито држи земље у власништву опатије, уколико дође у Котор одмах баци у тамницу и у њој задржи све док манастиру не врати његове поседе. Истом казном запређено је и свим мушким рођацима прекршиоца.³⁹

У неколико наредних година нема вести о опату Светог Ђорђа. Антоније из Битонта је одлуком Гргура XII постао которски епископ почетком 1410. године. Како је манастир поново остао без старешине, папа се постарао да на Антонијево место доведе Хенрика, сабинског епископа и напуљског кардинала, али је овај прелат одбио пунуђени положај. Убрзо после тога, 14. марта 1410, папа је за новог опата Светог Ђорђа именовao бендиктинца Августина д'Ескула из града Асколија у Апулији.⁴⁰

У документацији апостолске коморе нема података о опату Августину, нити о томе да се обавезао на плаћање *servitium*-а. Двадестих година 15. столећа опатија се налазила у тако жалобном стању да је претила опасност да се претвори у рушевину, због чега су Мало и Веће умољених 13. јуна 1423. године, у време епископа Франћеска Павонија и провидура и которског кнеза Марка Барбадига, донели одлуку о избору двојице прокуратора са задатком да спрече даље отуђивање манастирских поседа и врате имања која су Светом Ђорђу већ била одузета, као и да се постарају да црква буде обновљена и добро опремљена, што је између осталог подразумевало набавку хране и одела за опата и двојицу свештеника који су служили у манастирској цркви. Ова одлука по свој прилици никада није спроведена у дело на *велику шийеју манасџира и ѡрекор койорској ойшијини*.⁴¹

Долазак Марина Контарена на чело епископије означио је почетак новог раздобља у историји которске цркве што се без сумње позитивно одразило и на прилике у древној опатији. Овај млетачки племић је одмах

³⁷ J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta*, Pars I, Tomus III, München 1968, 477-478 (№ 1133); Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slovenstva i Mletačke Republike V*, Zagreb 1875, 62. Cfr. М. Милошевић, *Койорске ѡонуге Венецији за ѡреузимање власџи (1396-1420)*, Гласник цетињских музеја 6 (1973) 9-10.

³⁸ Mitrović, *Mletački episkopi Kotora*, 53-54.

³⁹ Butoras, *Opatija sv. Jurja*, 23.

⁴⁰ Farlati, *IS VI*, 454; Butoras, *Opatija sv. Jurja*, 25. О Антонију из Битонта као которском епископу v. Mitrović, *Mletački episkopi Kotora*, 55-61.

⁴¹ *Statuta Cathari*, 380 (cap. 12); cfr. Butoras, *Opatija sv. Jurja*, 28.

показао одлучну спремност да среди лоше материјалне прилике у дијецези, што није било могуће без скрупулозног увида у поседе, приходе и расходе цркава и манастира у граду и дистрикту.⁴² Свакако под утицајем Марина Контарена, Мало и тајно веће је 5. марта 1431. године закључило да се због незнања и небриге прокуратора заповести које се тичу црква не извршавају, те да су црквена имања и куће, као и сва остала покретна и непокретна добра, услед помањкања писаних исправа и погрешног приказивања њихове вредности изложена пропадању и отуђивању. Свим паросима, опатима и ректорима, почев од самог епископа, наређено је под претњом казне од 25 ипепера сачине попис добара својих цркава, што је подразумевало поседе, винограде, поља, куће са свим правима, међама и уживаоцима, као и извештај о драгоценостима (светим сасудама, књигама, одежама), црквеним дужницима и свим завештањима учињеним дотичним црквама. Овај попис требало је доставити градској канцеларији најкасније до 23. априла исте године, односно до Ђурђевдана. Половина казне наплаћене од оних који би се оглушили о ову заповест припала би которској благајни, док би друга половина била утрошена за поправку цркава. Предвиђено је да се тај *catasticum et inventarium generale*⁴³ чува у градској канцеларији, заједно са другим прописима которске општине, како се не би поново догодило да се црквени поседи отуђују. Сутрадан, 6. марта 1431, одлука је прихваћена и у Великом већу.⁴⁴ Которска већа су 22. априла 1431. прихватила пописе покретне и непокретне имовине и прихода епископске мензе, капитола которске катедрале, опатије Светог Ђорђа, 23 цркве, једне капеле и једног олтара које су начинили опати и ректори. Инвентар имовине Светог Ђорђа саставио је опат Августин д'Ескуло. Према том попису опатији је било подложно 60 кућа у Перасту и некретнине у Костањици, Стрпу, Морињу, Ђурићима, Већебрду, Доњој Ластви, Столиву, Прчњу, Доброти, Дражеврту и Липцима.⁴⁵

Дана 31. октобра 1431. године Мало веће је у *име Творца, њреславне Девице Марије, јеванђелисте Марка, ње светљих мученика Трифуна и*

⁴² О раду Марина Контарена на сређивању финансијских прилика опширно v. Mitrović, *Mletački episkopi Kotora*, 101-106.

⁴³ *Catasticum et inventarium generale* из 1431. године коме недостају поједини листови у целости је објавила L. Blehova – Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500. Kotorški distrikt*, Pobjeda, Narodni muzej Crne Gore, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica 2006, 468-529 (=Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*).

⁴⁴ *Statuta Cathari*, 368-369 (cap. 3); Farlati, *IS VI*, 461.

⁴⁵ Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 514-516. Cfr. Butorac, *Opština sv. Jurja*, 30, 109-110 nap. 84; A. Dabinović, *Kotor pod Mletačkom republikom (1420-1797)*, Zagreb 1934, 134-135 (=Dabinović, *Kotor pod Mletačkom republikom*); И. Божић, *О јурисдикцији којоторске дијецезе у средњовековној Србији*, in: Немирно Поморје XV века, СКЗ, Београд 1979, 22-23.

Ђорђа наредило двојци прокуратора Светог Ђорђа да до Божића прикупе 100 которских грошева неопходних за поправку манастирске цркве. У одлуци се наводи да кров изнад соларија и хора прокишњава и да су степенице, које од морске обале воде до цркве, сасвим пропале. Како би се последице небриге што пре санирале, свим садашњим и будућим прокураторима наређено је под претњом казне у износу од 25 ипепера да сваке године дају по 100 иперпера – 50 о Божићу и 50 о Ивањдану почев од празника рођења св. Јована Крститеља 1432. године. Ако би неки од прокуратора био кажњен због неизвршавања обавеза, половина суме од 25 иперпера ишла би манастиру док би друга половина припала которској општини. Прокуратори су под претњом казне још били дужни да саставе попис свих манастирских прихода и расхода. Прекршиоцу би било забрањено да годину дана учествује у раду градских већа. Од тадашњег опата Августина захтевано је да у наредних месец дана пронађе свештеника који ће у манастирској цркви служити свету мису, крштавати, исповедати, причешћивати и обављати све друге обреде. Ове одредбе су донете *in perpetuum*, што значи да су били обавезни да их се придржавају и сви будући опати и представници которских власти. Ако би се догодило да се већник неког од которских већа дрзне да каже или учини било шта против овог закона следовала му је казна у висини од 100 дуката.⁴⁶ Сутрадан, 1. новембра 1431. године ову одлуку је прихватило и Велико веће.⁴⁷

Пошто су овим одредбама манастирски приходи доведени у ред тако да су износили око 100 иперпера годишње, Марин Контарено је уложио напор да у опатији успостави редовно богослужење и примеран духовни живот. Капелан Светог Ђорђа први пут је поменут у Контареновој исправи од 1. марта 1434. године упућеној опату Августину. У питању је био извесни презвитер Марин Синус, који се у ово време из непознатог разлога већ био повукао са тог положаја.⁴⁸ Дана 16. септембра исте године епископов викар Никола Мекша пресудио је у спору између Августина д'Ескула и презвитера Марина Јакоње у корист опата Светог Ђорђа. Том приликом Марину Јакоњи је наложено да у року од 15 дана опату на име дуга исплати 11 Балшиних грошева.⁴⁹ Три године доцније (1437) по-

⁴⁶ *Statuta Cathari*, 381-383 (cap. 12).

⁴⁷ Farlati, *IS VI*, 461-462; Butorac, *Opatija sv. Jurja*, 28-29; Dabinović, *Kotor pod Mletačkom republikom*, 135-136.

⁴⁸ „Venerabili viro domino Augustino abbate Sancti Georgij de Culpho . . . comparere debeatis coram nobis cum recessuro de iure presbytero Marino Sinus capellano vestro“, Biskupski arhiv Kotor I, 1 (= BAK).

⁴⁹ BAK I, 3; О вредности тог новца в. Б. Храбак, *О балшићким ѓрошима*, Историјски записи 1 (1953) 188-195.

менут је капелан Никола Бјелан, кога је епископ Контарено узео у заштиту, наредивши опату Августину да га поштено исплати за његов рад.⁵⁰ Колико је Марин Контарено држао до достојанства старе опатије сведочи податак да је 13. јануара 1438. године, на празник преноса моштју св. Трифуна, позвао опата Августина да у которској катедрали служи свету мису.⁵¹

По свој прилици опат Августин д'Ескуло је умро током 1438. године. Како опатија Светог Ђорђа не би дуже времена остала лишена пастирског старања, папа Евгеније IV је из Фераре 9. јула 1438. године наложио свом комесару, дубровачком архиепископу Антонију из Реате, да интервенише код которског епископа како би за новог опата Светог Ђорђа био именован Трифун Лампров Болица.⁵² Антоније из Реате се већ 15. августа обратио Марину Контарену писмом у коме га је обавестио о папиној одлуци и од њега захтевао да Трифуну Болици најпре додели бенедиктински постриг, а потом и да га уведе у чин опата Светог Ђорђа са свим духовним и материјалним правима и приходима који му по том достојанству припадају.⁵³ У Риму се на именовање Трифуна Болице за опата Светог Ђорђа гледало као на готову ствар будући да се он већ 24. јула 1438. године апостолској комори и кардиналском колегијуму лично обавезао да на име *servitium*-а уплати 35 златних форинти и пет уобичајених малих служби. Прва рата требало је да буде уплаћена у наредних шест месеци, а остатак суме током следећег полугодишта.⁵⁴ Већ 29. јула исте године, у Ферари, у присуству деветорице кардинала, Трифун Болица је уплатио 19 форинти и 22 солида,⁵⁵ док је остатак дуга у истом износу намирио месец дана касније, тј. 30 августа, такође у Ферари, али посредством часних мужева Козима и Лоренца Медичија и њихових ортака.⁵⁶

Трифун Лампров Болица примио је бенедиктински постриг у среду 8. октобра 1438. године у манастриској цркви Светог Ђорђа. Великој

⁵⁰ Butorac, *Opatija sv. Jurja*, 25

⁵¹ *Ibid.*, 25.

⁵² ВАК I, 41-42.

⁵³ *Ibid.*, 42. Трифун Лампров Болица био је которски племић и лаик. Марин Контарено је са њим разговарао нашавши да је добар кандидат за опата будући да солидно зна да чита и говори латински, лепо пева и уопште је подобан, *Ibid.*, 43. Амбиције Трифуна Болице да постане опат Светог Ђорђа нису биле мотивисане духовним разлозима.

⁵⁴ *MCVI*, 365 (№ 659); 406 (№ 749).

⁵⁵ *Ibid.*, 391 (№ 720).

⁵⁶ *Ibid.*, 384 (№ 707). Флорентински банкари из породице Медичи су се старали о апостолској благаяни. Поменути Козимо и Лоренцо носе надимак *Il Vecchio* и они су синови родоначелника породице Ђованија ди Биџија (Giovanni di Bicci) и Пикарде Буери (Piccarda Bueri). Од њих су потекла два огранка Медичијевих.

свечаности су присуствовали которски кнез Павле Контарено, судија Марин Буђа, угледни грађанин и пословни човек Лука Паутино и готово сви которски каноници. Марин Контарено је присутним монасима наложио да новог сабрата прихвате како доликује и да са њиме живе у миру.⁵⁷ Четири дана касније, 12. октобра, у присуству истих сведока, Трифун Лампров Болица је током мисе у катедрали Светог Трипуна рукоположен за опата Светог Ђорђа и уведен у посед свих манастирских права и прихода.⁵⁸ Монасима као и лаицима подложним опатији наређено је да буду послушни према новом опату, док је онима који би се о наредбу евентуално оглушили запређено црквеним казнама.⁵⁹

Опат Болица је у почетку показивао занимање за добробит манастира на чијем се челу налазио. Већ под крај 1438. године жалио се млетачком Сенату и дужду Франћеску Фоскарију да су од опатије Светог Ђорђа отргнути многи поседи који су јој некада припадали. Дужд је ову жалбу узео у разматрање, тако да је кнезу Албану Сегреду наложио да опату Болици пружи подршку у настојањима да поврати отета имања, што је у складу са млетачким законом од 27. октобра 1412. године којим је строго забрањено отуђивање црквених поседа.⁶⁰ Поред тога, дужд Фоскари је од *нејравде* Которана заштитио 155 кућа Пераштана подложних опатији Светог Ђорђа, дозволивши им да окопавају постојеће винограде, али не и да саде нове, и то из разлога што су доказали верност млетачким властима према којима су благовремено извршавали све своје обавезе.⁶¹

Трифун Лампров се већ у јуну 1439. године постарао да у опатију Светог Ђорђа доведе новог капелана. Избор је пао на которског племића Николу Јакова Пасквалија, који се обавезао да ће током наредне две године служити три мисе седмично на месту и у време које буде одредио опат Болица, као и да ће по његовом налогу одлазити у град и друге делове дистрикта и путовати изван Залива. Заузврат, опат је Николи Пасквалију дозволио да станује у манастиру под условом да се храни и облачи о властитом трошку уз плату од 80 ипепера годишње која му је следовала како у здрављу тако и у болести. У току наредне две године опат није могао да капелана отера из манастира. Уколико би Никола Пасквали пожелио да сам напусти манастир пре истека предвиђеног рока, то је могао да учини једино ако би о свом трошку довео новог свештеника по

⁵⁷ ВАК I, 43-44.

⁵⁸ *Ibid.*, 49.

⁵⁹ *Ibid.*, 50-51. Cf. Butorac, *Opatica sv. Jurja*, 30-31.

⁶⁰ Farlati, *IS VI*, 463.

⁶¹ *Ibid.*, 463.

вољи опата Болице. Марин Контарено се 16. јуна 1439. године у епископској палати, у присуству опата Трифуна, презвитера Николе и још двојице сведока сагласио са овим одлукама и о томе издао одговарајућу исправу. Никола Паскавали је на дужност требало да ступи 1. јула исте године.⁶²

Убрзо је постало јасно да се опат Трифун Болица најмање занимао за добробит манастира. Већ 14. маја 1440. године епископ Контарено је опата Трифуна у одсуству, иако је био законито позван пред суд, осудио да сер Драгу Лукином у року од 15 дана исплати десет ипепера. Спор је настао због трошкова које је Драго Лукин имао око неког млина у власништву опатије. Вероватно да је Драго у договору са опатом дао да се млин поправи, после чега га је вратио опатији.⁶³ Добрушко Маргоцијев и Никша син пок. Драгоја Лонга из Котора, прокуратори Светог Ђорђа, примили су 6. децембра 1440. године од архиђакона Јована Палташића девет дуката, бревијар, књигу библијских поука, један сребрни и један златни прстен у замену за шест дуката. Опат Болица је поменуте ствари и новац дао Палташићу у залог. Сума од укупно 15 дуката била је намењена изради олтарске пале над великим олтаром у манастирској цркви. Примопредаја је извршена у епископској палати у присуству сведока, судије Василија пок. Марина Бизантија и аудитора Марина Буђе, о чему је одмах састављена исправа, јер су прокуратори желели да буду сигурни да су измирена сва потраживања каноника Јована Палташића.⁶⁴

Инциденти са Драгом Лукиним и каноником Јованом Палташићем представљали су само наговештај потоњих збивања којима ће опатија Светог Ђорђа бити захваћена у наредних 45 година. Трифун Болица се убрзо одао распусном животу немилице трошећи манастирске приходе. Которски епископи почев од Марина Контарена и Бернарда II (1453-1457) више пута су га позивали на црквени суд, Анђело Фазоло (1457-1459) га је у два наврата екскомуницирао и издао забрану чинодејствовања, Марко Нигро (1459-1471) је преко свог викара Антонија Друшка такође покушавао да га приведе правди и реду, али се цела афера завршила тек његовом смрћу 8. јуна 1485. године.⁶⁵

За то време опатија се све више претварала у руину. У октобру 1457. године током једног од судских процеса вођених против Трифуна Болице поводом калежа и циборијума које је опат продао, наглашено је да се манастирска црква налази у тако лошем стању да су јој потребне

⁶² ВАР I, 62.

⁶³ *Ibid.*, 77.

⁶⁴ Документ објављен in: Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 451-452.

⁶⁵ Butorac, *Opatija sv. Jurja*, 34-37; Dabinović, *Kotor pod Mletačkom republikom*, 136. О опату Болици још v. Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 121-130.

хитне поправке јер је претила опасност да се сруши.⁶⁶ Из документације везане за спор који је Дубровчанин Јован Алегрети водио против Трифуна Болице 1460. године произилази да је опат држао земљиште у Лепетанима, Петровој њиви, Мрчевцу и код Светог Стасија.⁶⁷ Како би спречио даље урушавање манастира папа Сикст IV је булом од 12. априла 1479. године опатију Светог Ђорђа дао у коменду Симону *Vosich*-у, јустинопољском епископу и патраском архиепископу.⁶⁸ Већ 7. маја те године Симон се обавезао да ће апостолској комори и кардиналском колегијуму платити таксу за именовање у износу од 35 златних форинти као и пет уобичајених малих служби. Сума је требало да буде намирена током наредних шест месеци.⁶⁹ Није познато шта се даље дешавало са епископом Синомом и опатијом Светог Ђорђа. При крају документа о обећању *servitium*-а стоји напомена да епископ није платио обећани износ, те се са много вероватноће може претпоставити да ова коменда никада није заживела, на шта указују и потоњи догађаји.

Након смрти опата Болице Мало веће је већ сутрадан 9. јуна 1485. године за новог опата изабрало Јеронима Лампровог Болицу, рођака преминулог Трифуна. Овај избор је необичан из два разлога. Пре свега, которска општина је по први пут одлучно истакла патронатско право не сачекавши да папа изнесе свој став и предложи свог кандидата. Поред тога, Јероним Болица је био световњак од кога није тражено да прими бенедиктински постриг, чак ни формално, као у случају Трифуна Лампровог педесет година раније. Мало веће је овакав избор правдало бригом за безбедност залива и самог Котора, будући да се опатија налазила на стратешки важном положају. Већ 27. јуна из Венеције је стигао дукал о потврди Јеронимовог избора. У прибављању овог документа значајну улогу одиграо је Јеронимов отац Никша. Дужд Јован Моћениго је том приликом обећао да ће својим посланицима при Светој столици наложити да испослују папску потврду за новог опата. Не сачекавши папин одговор, Которани су 30. јула у цркви Светог Ђорђа приредили велику свечаност увођења Јеронима Болице у физички посед опатије. Том чину присуствовали су бројни племићи и градске судије.⁷⁰ Довођење лаика на че-

⁶⁶ Butoras, *Opatija sv. Jurja*, 34-35.

⁶⁷ *Ibid.*, 35-36; cfr. Mitrović, *Mletački episkopi Kotor*, 213-214.

⁶⁸ Симон Vosich (de Montana) био је лектор острогонске цркве и доктор оба права. У периоду 1461-1473. налазио се на положају барског архиепископа, а од 1473. до своје смрти у августу 1482. био је епископ Јустинопоља (Carpodistria) у Истри и архиепископ Патраса у Грчкој, С. Eubel, *Hierarchia catholica Medii aevi II (1431-1503)*, Monasterii 1914², 89, 169, 213.

⁶⁹ *MCV II*, 768 (№ 1391).

⁷⁰ Butoras, *Opatija sv. Jurja*, 37-38.

ло опатије Светог Ђорђа представљао је само један у низу корака у правцу секуларизације црквених положаја и поседа. Овакве тежње су све више узимале маха и у Которској епископији, што је представљало последицу укупних политичких, друштвених и економских дешавања. Таква настојања представника локалног племства млетачке власти су здушно подржавале јер је то било у складу са основним тенденцијама црквене политике Прејасне републике, како у метрополи тако и на прекоморским поседима.⁷¹

Папа Иноћентије VIII се није сагласио са овим избором, па је булом од 23. децембра 1485. године опатију Светог Ђорђа, са свим поседима и приходима, придружио мензи которског епископа.⁷² Тако је Петар Брути (1471-1493), у то време одсутан из дијецезе, постао први которски епископ комендатор древне опатије.⁷³ Његовом смрћу 1493. године коменда над манастиром Светог Ђорђа остала је упражњена. Папа Александар VI је за новог комендатора одредио Јована Кјерегатија, новог которског епископа.⁷⁴ Кјерегати се 5. октобра 1493. године обавезао да ће апостолској комори и кардиналском колегијуму за *servitium ratione commende monasterii Sancti Georgii in Scopulo auctoritate apostolica facte* платити 66 $\frac{2}{3}$ златних форинти и пет малих служби.⁷⁵ Истог дана епископ Јован је за опатију Светог Ђорђа уплатио 31 $\frac{2}{3}$ златну форинту посредством Тадеја *de Gaddis*.⁷⁶ Пошто је намирио предвиђене обавезе, Кјерегатију је додељена була која се односила на манастир Светог Ђорђа.⁷⁷

Током 1493. године повело се питање о висини манастирских прихода. По општем суду они нису прелазили 130 златних форинти, мада се подозревало да би сума могла бити и већа. Документација апостолске коморе несумњиво потврђује да се радило о износу од око 200 златних форинти. Папа је сматрао да патронатска права над опатијом припадају которској општини и он их начелно није доводио у питање, али је булом од

⁷¹ Mitrović, *Mletački episkopi Kotora*, 45-49 са референтном литературом.

⁷² Theiner, *Mon. Slav. Merid. I*, 534.

⁷³ О епископу Петру Брутију v. Mitrović, *Mletački episkopi Kotora*, 217-228.

⁷⁴ Butorac, *Opatija sv. Jurja*, 38.

⁷⁵ *MCV II*, 571-572 (№ 1074).

⁷⁶ *Ibid.*, 477 (№ 921).

⁷⁷ *Ibid.*, 572 (№ 1074). Истог дана 5. октобра 1493. Јован Кјерегати се у Риму у својству новоизабраног которског епископа обавезао апостолској комори и кардиналском колегијуму, а на основу була Александра VI од 1. септембра 1492. године, да ће платити таксу за инвеституру у износу од 50 златних форинти, као и пет малих служби. Сума је према уобичајеној процедури требало да буде намирена у две рате у размаку од шест месеци. Истог дана епископ Јован је преко Тадеја де Гадиса уплатио 23 $\frac{3}{4}$ златних дуката, Митровић, *Servitium commune у Которској епископији*, 110.

11. октобра 1493. то право привремено суспендовао потврдивши Јована Кјерегатија као комендатора.⁷⁸ О приходима опатије се у својству закупца за време епископовог одсуства старао Лудовик Болица, који се почетком 1513. године Кјерегатију пожалио на неке који су противзаконито присвојили манастирску имовину. Епископ је 20. фебруара исте године издао наредбу да се сви који држе покретна или непокретна добра у власништву манастира јаве у року од 15 дана под претњом казне екскомуникације. На основу ових података Павао Буторац је закључио да је пред крај Кјерегатијевог епископата коменда прешла у руке Лудовика Болице.⁷⁹ Смрћу епископа Јована Кјерегатија у септембру 1513. године окончан је значајан период у историји которске цркве који су обележили епископи пореклом Млечани.⁸⁰ Долазак Трифуна Бизантија на чело епископије означио је почетак новог раздобља, што се одразило и на прилике у древној опатији.

*

Изнети подаци упућују на следећи закључак. У раздобљу од око 150 година, од половине 14. до пред крај 15. столећа, годишњи приходи опатије Светог Ђорђа варирали су између 100 и 200 златних форинти.⁸¹ Сходно томе висина таксе која се плаћала за инвестиру новоименованог опата износила је 35 или $66 \frac{2}{3}$ златних форинти. Опадање као и пораст годишњих прихода стајали су у директној вези са одлукама и спо-

⁷⁸ Theiner, *Mon. Slav. Merid. I*, 534-535.

⁷⁹ Butorac, *Opatija sv. Jurja*, 38-39.

⁸⁰ О епископу Јовану Кјерегатију још v. Mitrović, *Mletački episkopi Kotora*, 229-246.

⁸¹ У поређењу са бенедиктинским опатијама на подручју Дубровачке архиепископије ово су били знатни приходи. Опатија Светог Андрије на морској пучини (de Pelago) је од 40-их до 70-их година 15. столећа убирала између 60 и 70 златних форинти годишње, *MCV II*, 113-114 (№ 151), 135 (№ 186), 160-161 (№ 222), 171 (№ 233). Свети Јаков *extra muros* у Вишњици је средином 15. века уживао око 95 златних форинти годишње, *MCV II*, 101-102 (№ 130). У другој половини 14. и на самом почетку 15. столећа опати Светог Михаила у Пакљеном (de Reclina) на острву Шипану били су толико сиромашни да их је апостолска комора или ослобађала обавезе плаћања *servitium*-а или су на име таксе за инвестиру давали половину годишње летине. Двадесетих година 15. столећа приходи овог манастира су износили око 60 златних форинти, да би пред крај тридесетих година досегли 90 златних форинти. Шездесетих година опатија Светог Михаила је убирала око 100 златних форинти годишње. На самом почетку 16. века тај износ се кретао око 150 златних форинти, *MCV I*, 128 (№ 184), 218-219 (№ 388), 284 (№ 503), 312 (№ 558), 445 (№ 843), 519-520 (№ 997), 520-521 (№ 998); *MCV II*, 93-94 (№ 118), 354 (№ 615), 560 (№ 1060), 563-564 (№ 1064), 702 № 1261), 710 (№ 1278). Опатија Светог Николе у Улцињској епископији убирала је средином 15. столећа око 100 златних форинти годишње, *MCV II*, 741 (№ 1345).

собностима како црквених ауторитета, пре свега которских епископа и самих опата Светог Ђорђа, тако и световних власти – которских већа и кнезова. Када су се на челу епископије налазили енергични прелати попут Марина Контарена, проблеми материјалног положаја которских црква и манастира постајали су питања од општег значаја у чије су се решавање укључивали и представници световних власти. Поједини опати попут Антонија из Битонта показали су довољно енергије не само у настојањима да заведу ред у властитом манастиру, већ су шире утицали на кретања у которској цркви и друштву. На жалост, било је и супротних примера духовника који су не само занемаривали своју душебрижничку службу, већ су разносили манастирска добра и немилице трошили црквене приходе. Опатија Светог Ђорђа је поседовала оранице, воћњаке, повртњаке, винограде и куће у Перасту, Костањици, Морињу, Стрпу, Липцима, Ђурићима, Већебрду, Доњој Ластви, Мрчевцу, Столиву, Прчњу, Дражеврту, Светом Стасију и Доброти од којих је у редовним приликама убирано и преко 200 златних форинти годишње. Користећи нестабилне околности сељаци подложни опатији су противзаконито присвајали њена имања избегавајући да благовремено измире преузете обавезе, што је резултирало бројним судским парницама. Чак и у ранија времена понекад се дешавало да су сами опати продавали, поклањали или давали у закуп под неповољним условима црквену имовину, како земљишне поседе тако и покретна добра. Упркос енергичним настојањима которских већа тешко се могло стати на пут негативним појавама. Млетачке власти су водиле рачуна о неповредивости црквених поседа и прилежном бележењу прихода и расхода, те су у том смилсу пружале пуну подршку црквеним ауторитетима, што у пракси није увек давало жељених резултата, као у случају опата Трифуна Лампровог Болице. Упркос свему, црквени катастик из 1431. године показује да је опатија Светог Ђорђа била солидно опремљена светим сасудама, свештеничким одорама, старим књигама и другим предметима неопходним за богослужење и редовно одвијање духовног живота.⁸²

Разлоге за незауостављиво материјално пропадање опатије Светог Ђорђа и постепено гашење духовног живота на острвцу наспрам кога се од краја средњег века развијало младо насеље храбрих помораца и предузимљивих трговаца, требало би потражити и у променама које су се испрва једва уочљиво али континуирано одвијале у окриљу саме Цркве. Почев од 12. века бенедиктински ред је све више опадао, да би у наредном столећу примат препустио просјачким редовима, фрањевцима и доминиканцима, који су били носиоци сасвим другачије побожности ок-

⁸² Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 514-515.

ренуте градском човеку и његовим навикама и стремљењима.⁸³ Пред крај средњег века појављује се тзв. *devotio moderna* као израз потреба савременог човека за дубоко интимним и од очију јавности скривеним доживљајем божанског.⁸⁴ Трагови ових промена уочљиви су и у Которској епископији, уз то праћени додатним искушењима као што су неумољиве секуларистичке тежње млетачке црквене политике, присуство православних традиција и праксе у непосредном окружењу и страх од турске претње. У тако измењеним околностима све мање је било општег и појединачног занимања за скромне следбенике Правила светог Бенедикта, чији се животни ритам одвијао према крилатици *ora et labora*, што је подразумевало смењивање часова посвећених заједничким богослужењима, индивидуалним молитвама и контемплацији и усамљеничком преписивању древних рукописа међу манастирским зидинама далеко од очију јавности.

⁸³ G. G. Merlo, *Intorno a frate Francesco*, Edizioni Biblioteca Franciscana, Milano 1993.

⁸⁴ Назнаке модерне побожности уочљиве су и у Котору, Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 265-267.

Katarina Mitrović

ECONOMIC CIRCUMSTANCES IN THE ABBEY OF ST GEORGE NEAR PERAST IN THE 14TH AND 15TH CENTURY

Summary

The available Apostolic Chamber (*Camera apostolica*) documentation makes us conclude that during the period of some 150 years – from the first half of the 14th to the end of the 15th century – the annual revenues of The Abbey of St George varied between 100 and 200 golden forints. In accordance with that, the tax charge paid for the investing (*servitium commune*) of the newly-appointed abbot was 35 or 66 $\frac{2}{3}$ golden forints. The decline and the rise of the yearly incomes stood in the direct relation to the decisions and abilities of both the church authorities, primarily the bishops of Kotor and St George's abbots themselves and the secular authorities - The Councils and Comes of Kotor. At the times when the energetic prelates, such as Marino Contareno, were at the bishopric head, the issues of the material positions of the Kotor churches and monasteries became the matters of general significance and the secular authority representatives were consulted so as to solve the problems. Certain abbots, like Antonio from Bitonto, showed enough energy not only trying to bring some order to their own monastery, but widely influencing the Kotor church and social movements. Unfortunately, there were some opposite examples of the clergymen who not only neglected, but wasted the monastery assets and recklessly spent the church incomes as well. The Abbey of St George was in possession of some arable fields, orchards, vegetable gardens and houses in Perast, Kostanjica, Morinj, Strp, Lipci, Djurići, Večebrdo, Donja Lastva, Mrčevac, Stoliv, Prčanj, Draževrt, Sveti Stasije and Dobrota out of which in the regular circumstances they could collect even over 200 golden forints a year. Taking avail of the unstable circumstances, the peasants subordinated to The Abbey illegally took on its properties avoiding the timely fulfilment of their resumed duties which resulted in numerous court litigations. Even before that time, the very abbots happened to sell, give away or rent the church properties under the unfavourable conditions – both the land possessions and the mobile goods. In spite of the vigorous endeavourment of The Kotor Councils, it was hard to prevent the negative occurrences. The Venetian authorities took a good care of the church property sanctity and the painstaking noting down the incomes and disbursements, so that in that sense they provided the full support to the church authorities which did not always work in practice, just like in the case of abbot Triphon de Lampro Bolizza. The reasons for the unstoppable material decline and gradual extinction of the spiritual life in The Abbey of St George should be looked for in the weakening of The Benedictine Order in general and its yielding to The Mendicant Orders – Franciscans and Dominicans – who started in the 13th century to perform a completely different kind of piety.

Виолета ЦВЕТКОВСКА ОЦОКОЉИЋ
Татјана ЦВЕТКОВСКИ

УЛОГА КОТОРА И ЦРНОГОРСКИХ ПЛЕМЕНА У ПРЕНОСУ МЛЕТАЧКЕ ДИПЛОМАТСКЕ ПОШТЕ

Кључне речи: дипломатска пошта, Котор, Венеција, Цариград

Овај текст говори о улози Котора и Црне Горе у периоду од 15-17. века у преносу и обезбеђивању дипломатске венецијанске поште која је путовала за Цариград. На основу доступних уговора, повеља и извештаја, могуће је утврдити да је Котор поседовао изузетан стратешки положај који је омогућавао да се пристигла дипломатска пошта из Венеције, преко Котора, и даље, брдских црногорских племена шаље за Цариград. За безбедност преноса поште били су одговорни которски племићи који су даље склапали договоре (усмене и писане) са старешинама црногорских брдских племена. Курири (или поштоноше) имали су уходане путеве, преноћишта и везе са млетачким амбасадором (баилом) код којег су често остајали више дана.

На основу мноштва појединачних уговора, писама, повеља и на крају жалби, могуће је утврдити пренос писане комуникације која се одвијала између Истока и Запада, преко Котора и црногорских племена у залеђу.

УВОД

Курири, који су више векова преносили пошиљке писама из европских држава на Исток, кретали су из Дубровника, Котора и повремено из Београда.¹ Велимир Сокол наводи да је управо распадање западноев-

¹ Део уговора из 1550. који се односи на курирски саобраћај између Дубровника и Београда: „На дан 20. марта 1550. Фрањо Сумичић, Мартинов, склапа слободном вољом с овде присутним Петром Радовом, куриром, погодбу, која се склапа и прихвата с тим, да речени Петар пристаје и обавезује се да ће у року од тринаест дана стићи до Будима. Први дан у који напушта Дубровник нема се урачунати у наведени рок од тринаест дана а по одласку из Будима дужан је отићи у Смедерево или у Београд, те по одласку из

ропског феудализма и настајање нових, јаких, централистички организованих држава, међу којима су се на првом месту налазиле Немачка и Француска, довело до наглог развитка дипломатије и шпијунаже, која је опет условила нагли пораст преписке и преноса вести. Међутим, у погледу преноса пошиљки на Левант, оне су још дуго остале зависне од услуга Венеције и њене курирске службе².

Када су Турци заузели Цариград, италијански градови – републике (Венеција, Генова, Пиза) су наставили своју дипломатску политику са Цариградом која се одвијала првенствено преко млетачког амбасадора (баила) као сталног дипломатског представника Венеције на султановом двору.³ Преко његових, најчешће шифрованих извештаја, Венеција је занивала највећи део своје политике. Ова преписка одвијала се преко Котора као битног стецишта најразноврснијих информација и даље преко црногорских племена. Временом је источна јадранска обала⁴ постала главни центар дипломатских и обавештајних служби у коме су се најнепосредније среле две велике и потпуно различите цивилизације тог вре-

једног од та два града, Смедерева или Београда, вратити се у Дубровник у року од шест дана...“ („Die XX martii 1550. Franciscus Martini Sunicich sponte convenit cum Petro Radi curerio, ibi presente, stipulante et acceptante in hunc modum, quod dictus Petrus tenaetur et sic promissit in spacio tresdecim dierum proxime futurorum se confere Budam. Et primus dies quo recedet a Racusio poni non debeat in numero dictorum tresdecim dierum, et cum a Buda recedet debeat venire in Smederevo aut Belgradum, et quando recedet ab altero dictorum locorum Smederovi aut Belgradi debet venire Racusium in spacio sex dierum...”), J. Тадић, Дубровачка архивска грађа о Београду, Београд, 1950, Том I, 47, Велимир Сокол, „Курирски саобраћај преко Балкана у 16. вијеку“, *ПТТ Архив V*, (Београд: ПТТ Музеј), 1959; 50.

² Француска 40-их година 16. века успева да постави свог службеника у Венецији који је отпремао дипломатске пошиљке у Дубровник а даље их је прихватао други француски повереник који их је даље отпремао преко Херцеговине и Србије у Цариград. Аустрија међутим, због ратног стања са Турцима још дуго остаје зависна од млетачке курирске службе преко Котора, избегавајући пренос поште преко Дубровника, највероватније из разлога да њихова службена пошта за Цариград не би ишла истим каналима са француском поштом. Тек половином 16. века уз сагласност млетачке владе, Аустрија отвара у Венецији сопствено одељење преко којег ће пошту из Аустрије даље отпремати за Рим и Левант. Исто, 48-50.

³ Спремић Момчило наводи да су ћерке деспота Ђурђа Бранковића, Кантакузина (Катарина) и Мара Бранковић уз сагласност султана Мехмеда II Освајача извесно време посредовале у склапању турско-млетачког мира. Такође, млетачке власти 1470. године упућују своја два амбасадора да пре одласка код султана најпре посете Кантакузину и Мару. Међутим, иако су се сестре понудиле да тумаче млетачке политичке ставове на Порти тај предлог је одбијен, *Вараждински ајосџол*, (Београд: Музеј СПЦ, Загреб: Музеј СПЦ Епархије загребачко-љубљанске), 2005; 38-40.

⁴ *Terra Firma* је израз који је подразумевао територије у поседу Млетачке Републике, Велимир Сокол, „Прилози за проучавање поштанске службе у нашим земљама за време Млечана“, *ПТТ Архив IX*, (Београд: ПТТ Музеј), 1964; 14.

мена. О људима који су преносили млетачку дипломатску пошту још увек се не зна довољно. Подаци који говоре о преносу ових пошиљки такође су засновани на појединачним уговорима или уговорима ретких курирских удружења, старешина црногорских племена, молбама или жалбама које су упућиване сенату у Венецији. Ипак, већ половином 15. века, помињу се венецијанска удружења (*Corrieri Veneti*) која су формирана за пренос државне поште, а најчешће су називана *Veneciani*, *Bergamaschi* или *Montenegrini*. Постоје тврдње да су нарочито Црногорци били тражени и свуда хваљени.⁵

У тим несигурним временима, када је пренос пошиљки био угрожен због гусарских напада на поморском путу за Левант са једне стране и од окупираних турских копнених територија са друге стране, Котор (иако више пута угрожен турским продорима 1539, 1571. и 1657.) је био главни центар за пријем и даљи пренос поштанских пошиљки из Цариграда у Венецију и обрнуто. Изванредни провидур (*provveditore stradiario*) чије је седиште било у Котору, поред осталих дужности које је вршио, био је одговоран за пријем и упућивање поште. Такође, често су били ангажовани и которски угледни племићи (*nobile di Cattaro*) који су склапали усмене и писане договоре са Црногорцима из околних села који су даље носили пошту копненим путем, затим преко *Царског грума* даље за Цариград. Тако је дипломатска пошта стизала фрегатом из Венеције у Котор и одатле ишла копненим уходаним путем, да би се тек крајем 16. века преко Котора организовала и поморска поштанска веза за Левант.

Ипак, временом ће Котор, поред копнених линија за Цариград, успоставити јаке поморске везе којима ће наставити да обезбеђује службену венецијанску пошту. Захваљујући поморском искуству и брзини својих лађа⁶, поморци из Прчања су, још с краја 16. века имали ексклузивно право да преносе поштанске пошиљке између Котора, Задра и Венеције. Ове заслуге су, између осталих вероватно допринеле да Прчањ, као приморско насеље 1625. године добије поморски статус⁷. У документу који потиче из 10. јула 1625. године говори се о томе да су поморци из Прчања, преносили службену кореспонденцију Венеције. У њему се наглашава „верно и плодносно залагање општине (Прчањ) у пре-

⁵ Према S. Bandiniju, *La Posta a Treviso*, (Treviso, 1963, 55-56), Велимир Сокол, „Један сувремен извјештај о Црногорцима у служби Венеције у 17. вијеку“, *ПТТ Архив IX*, (Београд: ПТТ Музеј), 1963; 15.

⁶ *Almoro Tiepolo* је 1593. године приметио да државне лађе касне неколико дана у односу на лађе из Прчања, Луковић Дон Нико, *Прчањ, хисторијско-естетски њриказ*, Котор, 1937; 415.

⁷ Милошевић Милош, *Поморски рајници, њрговци и мецене*, (Подгорица: ЦИД), 2003; 173.

ношењу државних списа“ и „изузимање читаве општине и становника Прчања од дужности да на државним радовима служе као радници“⁸.

Ове две саобраћајнице, од којих је најважнију улогу у прва два века (15 и 16. век) извршила управо копнена саобраћајница, служиће за пренос дипломатске службене поште Венеције све до краја 18. века.

1. ПРЕНОС МЛЕТАЧКЕ ДИПЛОМАТСКЕ ПОШТЕ КРОЗ ПИСАНА ДОКУМЕНТА

Венецијанска Република је владала готово четиристо година Котором (1420-1797) и њеном околином. Међутим, ова владавина није била типично окупаторске природе јер је Котор у више наврата слао своје изасланике са жељом да се добровољно потчини Венецији.⁹ Стицајем историјских околности и захваљујући стратешком месту Котор је неколико векова играо запажену улогу у преношењу венецијанске поште у Цариград. Долазак Котора у посед Венеције 1420. године¹⁰ било је у том погледу од пресудне важности, а град убрзо постаје средиште међународног транзита преписке између Запада и Истока. Успоставља се пренос поште *Котворским друмом* – преко Цетиња, Подгорице и даље кроз јужну Србију на *Царски друм* за Цариград, који је трајао свега 17-19 дана.¹¹ Један од битних уговора који потврђује потребу Венеције за

⁸ Луковић Дон Нико, „Поштански саобраћај на Јадрану“, *ГПКМ IV*, Котор, 1956, 39-46.

⁹ Которска изасланства су ишла у Венецију још пре 1369. године, а и током наредних 50 година у више наврата. Которски изасланици (*Rossi Marino* и *Antonio Puciti*), чија ће се улога додатно истаћи придобијањем племена Паштровићи, као и разним дипломатским мисијама са Србијом (*Servia*), кренули су тајно у Венецију где су примљени 8. марта 1420. да уговарају о добровољној предаји Котора, *Archivio di Stato di Venecia* (ASV), *Secreta consilii rogatorum*, Љубић Шиме, *Листине о одношају између јужног славенства и Млетачке републике VI*, (Загреб: Југословенска академија знаности и умјетности, даље ЈАЗУ), 1882; 304

¹⁰ Услови под којима се Которани предају Венецији (*Instrumentam acceptationis civitatis Catari*) и потписници уговора, (ASV), *Commemorialium XI*. 30, Љубић Шиме, *Листине о одношају између јужног славенства и Млетачке републике VI*, (Загреб: ЈАЗУ), 1882; 305-307.

¹¹ Вујачић Велимир, *Црногорска пошта и поштанске марке*, (Цетиње: Издавачки центар Цетиње) 2001; стр. 14. Детаљан опис копненог пута, имена писмоноша и племића, као и увођење другог, скупљег пута преко Херцеговине описао је Маријано Болица у свом извештају упућеном извесном млетачком племићу (*Maffio Michiele*). Овај извештај датира се 5. маја 1614. године. Овај спис се најчешће наводи скраћеним називом али његов пун назив гласи *Извештај и опис Санџакијана скадарског, у којему се поштанско описују градови и крајеви, њихова села, куће и становници, вера, обичаји, ствари и оружје тамошњег народа, те колико је могуће поштанско се говори о свему што је у том војвођинству знаменио* (*Relatione et descriptione del sangiacota di Scuttari, dove si ha piena con-*

добрим односима са брдским племенима је дуждева повластица из 3. септембра 1451. године издата Стефаници Црнојевићу (касније Ђурашевић) која је нудила низ погодности, опрост претходних „недела“ и положај главног венецијанског војсковође горње Зете (Црне Горе).¹²

О поверљивости поштанског саобраћаја и његовој улози у ситуацијама од пресудне важности, говори закон из статута Котора, 28. маја 1440. године, надовезујући се на старији закон, изгласан 28. маја 1410. године, који изричито забрањује „сваком Которанину, властелину или пучанину, да води преписку са Словенима или Арбанасима, без изричитог одобрења градских власти“¹³. Казне су биле строге, а обухватале су наплату од 500 дуката и протеривање из свих земаља подложних сињорији. Такође, постојала је и строга забрана ношења приватне поште са службеном.¹⁴ У том несигурном и тешком времену, успостављена власт је настојала да држи контролу над информацијама и да спречи сваки облик преписке који није проверен и одобрен од стране власти.

О нестабилним и опасним путевима караванског и курирског саобраћаја говори један извештај у коме је ухваћен ухода са писмима, у јулу 1454. године. Притужба сената 3. августа 1456. односи се на Херцега Стјепана Вукчевића чија су писма била заплењена. У њима он позива своје пријатеље из Котора и по Зети (*nostris Cathari et Xente susdendo*) да одустану од сињорије и пређу под турску заштиту¹⁵. Међутим, турска

tezza delle città et siti, loro villagi, case et habitatori, rito, costumi, havere et armi Idi quei popoli, et quanto di considerabile minutamente si contegna in quel ducato; fatta da Mariano Bolizza nobile di Cattaro, (ASV), Marciana Library, Љубић, Шиме, „Маријана Болице Которанина Опис Санџацката Скадарскога од године 1614“, *Сџарине XII*, (Загреб: ЈАЗУ), 1880; 163-205.

¹² Преговори о овој повластици започети су још 1451. године када су которски бискуп Контарини и которски племић Лука Пасквали дошли пред сенат са молбом да им се одобри уговор који су склопили са Стефаницом Црнојевићем (*Stefano Cernovich*) а у корист венецијанске државе, Дабиновић Антон, *Коџор њог Млетачком ујравом*, (Загреб: Унион), 1934; 36-39.

¹³ (ИАК), *Statuta civitatis Cathari* 409-416, Дабиновић Антон, наведено дело, 85-85.

¹⁴ Временом су уходану и добро развијену поштанску службу на релацији Венеција – Цариград, преко Котора и Црне Горе, коју је млетачка влада организовала за своје потребе, користила бројна приватна лица. Тако су трошкови до краја марта 1579. попели на 2500 дуката годишње и млетачка влада је образовала посебну комисију да испита злоупотребу преноса државне поште, Глигор Станојевић, „Два уговора о преносу млетачке поште од Венеције до Цариграда преко Котора и Црне Горе у 16. вијеку“, *ПТТ Архив XII*, (Београд: ПТТ Музеј), 1967; 11.

¹⁵ (ASV), *Senato Mar. vol V*, 3. август 1456, Љубић Шиме, *Лисџине о односијају између јужног славенсџива и Млетачке рејублике X*, (Загреб: ЈАЗУ), 1891; 102-6.

војска је наносила велику штету по Зети а и недалеко од Котора. О томе сведочи и документ по коме млетачки сенат (*siggnoria*) шаље у Цариград, 14. јануара 1460. године, турском цару (*imperatoris Turchoram*), скадарског или которског грађанина (*quod unus civis Catarinus vel Scutarensis*), који је и раније био успешан у дипломатским мисијама да моли да се нереди обуставе и смањи штета¹⁶. Овај податак сведочи и о томе да су поред улоге заштите и одабира писмоноша, људи од поверења, највероватније Которани, имали разне дипломатске мисије.

Привремени мир између млетачког сената и Турака, који је склопљен 25. јануара 1479. године и који је вратио Млетачкој Републици, Грбаљ и Паштровиће и заштитио већ угрожени Котор био је пун несугласица и противречности са обе стране. О опасним и несигурним путевима како за писмоноше, тако и за дипломате, говори и документ из 1497. године у коме млетачки сенат оставља одрешене руке свом секретару да сам изабере пут за Цариград, поморски или копнени, према томе који ће му се учинити сигурнијим.¹⁷ Међутим, и односи са Турцима су били врло колебљиве природе. Тако је током лета 1501. године откривена тајна преписка између четири которска грађанина и Турака. Ова писма је курир два пута недељно носио из Котора у Дубровник.¹⁸

Један од најранијих докумената у коме се спомињу писмоноше, а који наговештава да је већ постојао угодан пренос докумената преко територије Црне Горе, потиче из 1515. године. У њему млетачке власти, преко својих баила у Цариграду, протестују код Порте због насиља Скендер-бега Црнојевића, црногорског санџак-бега. Део који се директно тиче преноса писаних пошиљки гласи: „Приложене одлуке (писма) за нашег баила у Цариграду, које су у обичној форми, пошаљите по куриру који је разборит и упућен у те ствари, а и раније је ишао код нашег баила“.¹⁹ Међутим, конкретне писмоноше се помињу нешто касније иако Станојевић претпоставља да се у писму мислило на Бокелје.

Документ који сведочи о професионалном односу и детаљном утврђивању правила, исплата и свих појединости о преносу службене државне пошиљке преко Котора и Црне Горе за Цариград, потиче из

¹⁶ (ASV), Senato consilii rogatorum, lib. XX, 204, Љубић Шиме, *Листине о одношају између јужног славенства и Млејачке републике* X, (Загреб: ЈАЗУ), 1891; 146.

¹⁷ Велимир Сокол, „Један сувремен извјештај о Црногорцима у служби Венеције у 17. вијеку“, *ПТТ Архив* IX, (Београд: ПТТ Музеј), 1963; 17.

¹⁸ Дабиновић Антон, наведено дело, 64.

¹⁹ Станојевић Глигор, „Два уговора о преносу млетачке поште од Венеције до Цариграда преко Котора и Црне Горе у 16. вијеку“, *ПТТ Архив* XII, (Београд: ПТТ Музеј), 1967; 6.

1535. године.²⁰ То је уговор између млетачког сената и которског племића Трифона Драга (ову дужност пре њега обављао је племић Франческо Сандуд) у коме се он обавезује да ће обезбедити писмоноше и гарантовати сигуран пренос пошиљки. Тако је *шестī верних њоданика* (Петар Гведи, Вуко из Љуте, Радишко из Шпиљара, Драгић Полицер, Михаило Грго и Драгић из Драчевице) *добро обавештених и сѡсобних*, који су се обавезали да писаним уговором, редовно, *како зими њако и леѡи*, носи дипломатску млетачку пошту и да у зимским месецима добија плату од двадесет и пет дуката, а у летњим (од марта до краја септембра) двадесет. Такође, уговор обезбеђује писмоноше да уколико чекају дуже од петнаест дана на одговор од баила у Цариграду, од истог добијају храну. У уговору се такође прецизира да, уколико неки од наведених писмоноша није у могућности да иде на пут *да се на ѡрво месѡо ѡсѡстави Грк који зна ѡурски језик*, а затим се наводе остале писмоноше по именима и редоследу (Драгић из Драчевице, Горичевић из Кавча, Лакин (Лакић) из Подгорице или његов брат).

Такође, о живој преписци которских провидура и млетачких амбасадора у Цариграду и млетачке владе у Венецији, говоре и подаци који откривају да је у периоду од средине априла до средине октобра 1546. године из Цариграда у Котор упућено пет службених пошиљака са дипломатским извештајима.²¹ Из наведених писама закључује се да су старешине писмоноша имале поуздане људе који су носили писма, али и да су их по потреби или тренутним околностима замењивали и другим особама. Најчешће су ишла по двојица. Међутим, у писму из 29. септембра 1546. године помиње се да је „средином октобра писмоноша био Ђуро Иванов Рашковић са Цетиња који је ишао сам за Цариград“ и добио је од баила „400 аспри као што је био обичај приликом одласка писмоноше из Цариграда за Котор“.²²

Међутим, из сачуваних докумената може се закључити да потпуно безбедне нису биле ни поморске везе којима су венецијанске фрегате пристизале у Котор. У писму аустријском цару 5. априла 1567. године Млечани се жале да су ускоци по ноћи напали командни брод капетана фуста и ранили неколико чланова посаде. Такође, нису били ретки ни на-

²⁰ (-ASV), Senato Mar (- S. Mar) in Registri (-R.) 23, 28 January 1535, наведено дело, 6.

²¹ (-ASV), Archivi proprii Constantinopoli busta (-b), 1-4, Constantinople 13. април 1546, Constantinople 19. август 1546, Constantinople 7. септембар 1546, Constantinople 29. септембар 1546, Constantinople 20. октобар 1546, Станојевић Глигор, „Прилози за проучавање поштанске службе у нашим земљама за време Млечана“, *ПТТ Архив XVII*, (Београд: ПТТ Музеј), 1973; 182.

²² Исто.

пади на службене венецијанске фрегате. О једном таквом нападу ускоци су напали фрегату која је преносила дипломатску пошту и однели су све са брода. „Република је протестовала код цара позивајући се на суверенитет `јер се ради о слободи једног владара да може сад овом, сад онемо упутити своја писма“.²³

Уговор из 1573. године говори о томе да Иван Болица званично преузима дужност да обезбеђује фрегате које преносе службену млетачку пошту као и копнени пренос од Котора до Цариграда. Поред бројних прецизираних детаља (исплата, рокова за пренос пошилики, награда уколико пошилика стигне раније) Болица се обавезује да неће на фрегату укрцати ниједну другу робу осим службене пошилике. Овај документ се састоји из писменог предлога Ивана Болице као и одговора млетачког сената који потврђује наведено у писму са једном изменом. Сенат ослобађа обавезе Болицу да плаћа (48 талира) кројача из Котора, који је у увоштеном платну ушивао писма, и ту дужност пребацује на которског провидура.²⁴ Овај уговор говори и о добро уређеном преносу службене поште преко турске територије, у сарадњи са турским поданицима, у коме стоји одломак: „Исто тако да се годишње плаћа 50 талира тројници кнезова из Црне Горе, турским поданицима, чија је дужност да прате момке и чувају их од зликоваца, да би могли проћи сигурно и без опасности“.²⁵ Међутим, по једном документу из 1577. године, млетачки поштоноша, Раде Црногорац, пао је у руке скадарском паши. Након што је успео да побегне из турске тамнице, као заробљеник је провео још шест година на млетачкој галији, и коначно био ослобођен.²⁶

Следећи уговор из 1578. године говори о потписаном договору између млетачких представника у Котору и Црногораца (старешина и момака племена). Уговором је одређено да се старешини и момку који иде са њим и носи пошту у Цариград, од септембра до марта исплаћује по двадесет талира за свако путовање од Котора до Цариграда и назад, а од марта до септембра по петнаест. Такође, у уговору се напомиње, ако пошта стигне раније, (време није прецизирано) да се да неки новац као награда (такође није прецизиран износ али се претпоставља да је овај

²³ (ASV), S. secr. R. 75, 5. април 1567 и 5. јул 1567, Станојевић Глигор, *Сењски ускоци*, (Београд: Војноиздавачки завод), 1973; 86.

²⁴ Уговор који је саставио Иван Болица са детаљима организације и преноса поште, (ASV), S. Mar. R. 44, 20. децембар 1573, Станојевић Глигор, „Два уговора о преносу млетачке поште од Венеције до Цариграда преко Котора и Црне Горе у 16. вијеку“, *ПТТ Архив XII*, (Београд: ПТТ Музеј), 1967; 9-11.

²⁵ Исто.

²⁶ Станојевић Глигор, „Из историје Црне Горе у 16. и 17. вијеку“, *Историјски записи* 15, (Титоград: Историјски институт Црне Горе), 1959; 346.

систем рада већ био уходан тако да зато нема прецизнијих података поводом ових детаља). Даље се уговором предвиђа да се тројици кнезова који се брину за пролаз писмоноша преко њихове територије (Црне Горе) и који их прате исплаћују по педесет талира годишње. Такође, Шпиљарима који позивају писмоноше из Црне Горе (кад је потребно) одређује се награда од двадесет дуката годишње. Такође, уговором је предвиђено 48 дуката за једног кројача у Котору који шије вреће за писма. До тада се о томе бринула породица Бућа чега се ослобађа и то остаје у надлежности которског провидура. Овај уговор је потврдио млетачки сенат.²⁷

Међутим, поред Котора важну улогу у млетачкој дипломатији одиграли су и Паштровићи који су представљали гранично подручје млетачких поседа са Турцима. Иако су били под управом Котора са извесним самоуправним правима они су повремено слали своје изасланике (*ambasciatori*) у Венецију. Обично су биране најугледније личности које су имале искуства у таквим дипломатским мисијама. Тако су настали бројни вредни документи који говоре о историји тог веома бурног периода али и појединачним људским проблемима и бригама. Документ из 6. марта 1584.²⁸ године помиње три амбасадора (*Gerolamo Bucchia, Francesco Drago, Triphon Bolizza*)²⁹ који су ишли пред Млетачки сенат са захтевима свог народа. Такође, документ из 31. октобра 1587. године под тачком 5 наводи молбу Паштровића да им сенат, поред уобичајених 200 дуката годишње, одобри још 200 дуката како би могли да плаћају своје страже, уходе и писмоноше јер су опкољени Турцима који их стално узнемиравају.³⁰

²⁷ (ASV) Senato Mar., f. 72 1578 a XX di settembre in Senato, наведено дело, 347.

²⁸ (ASV) *In Collegio*, 6. март 1584, Станојевић Глигор, „Документи за проучавање друштва Котора, Будве и Паштровића“, *Бока XVII*, (Херцег-Нови: Самоуправна интересна заједница културе и науке Херцег-Нови), 1985; стр. 169. www.bibliotekaherceg-novi.org.rs/PDF/boka_17.pdf. (приступ, 20. август 2009).

²⁹ Трифо Болица, био је богат племић, са јаким пословним везама али је имао и важну дипломатску мисију између Млетака и Турака, о чему говори извештај млетачког баила (*Antonio Erizzo*), писаног у Скопљу 3. јануара 1556, (ASV), *Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere di ambasciatori Constantinopoli, busta II, group: Bailo Antonio Erizzo 1555 I 1556, 3 I 1555m*, Храбак Богумил, „Бокељи као набављачи арбанашких житарица 1480-1700“, *Бока XX*, 1988; 95-98. www.bibliotekaherceg-novi.org.rs/PDF/boka_20.pdf. (приступ 20. август 2009).

³⁰ (ASV) *In Collegio*, 31. октобар 1587, Станојевић Глигор, „Документи за проучавање друштва Котора, Будве и Паштровића“, *Бока XVII*, 1985; 170-184. www.bibliotekaherceg-novi.org.rs/PDF/boka_17.pdf. (приступ, 20. август 2009).

Путеви којима су ишле поштоноше су били утврђени, али сметње на њима нису биле ретке.³¹ О проблемима говори и записник начињен у Котору, 25. маја 1586. године.³² На саслушању је био Радо из Брајића, редовни писмоноша који је ишао за Цариград, саслушан по налогу Андреје Габријела, которског провидура а у присуству Звана Болице „изасланика за упућивање писама и фрегата за Венецију“. Радо описује како нигде нису имали проблема са санџак-беговима нити Турцима „путујући сигурно са султановим наређењем“. Међутим, у Подгорици су имали проблема са Турчином Хадром Халихоџићем, који је отварао пакете и проверавао да ли у врећама има још нечег осим писама. У записнику се помиње да су и раније поштоноше имале проблема са истим Турчином у време провидура Дједа.³³ Међутим, писмо из 25. јуна 1594. говори о томе да случајеви отимања поште од стране Турака ипак нису били неуобичајени: „Писмоноше Марко из Брајића, Стефан из Цетиња и Никола из Доброског села кренули су из Цариграда за Котор са поштанском пошиљком. У селу Церовцу, пет дана хода од Котора, турски војници који су ишли на фронт у Угарску отели су један пакет писама приватног карактера“.³⁴

Такође, писмо које је упутио которски провидур Андреа Габријел, баилу 7. јула 1586. године садржи одломак који говори о преносу поште: „Четвртог овог стигли су Иван Вучета из Брајића и Раославац из Улића старешине својих момака, са писмима ваше узвишености од 15. прошлог и три вреће писама за Венецију и једна за овде. Вреће сам уобичајеном пажњом упутио добро обезбеђене, а између осталог посебно сам опремио оне за сињорију и његову светлост (дужда) и наредио власнику фрегате да се о њима посебно брине и добро их обезбеди“. Даље се у писму говори да је пошиљка упућена „ректору Хвара са циљем да их брзо и сигурно достави и објасни му да оне за Крф, како ме ви опту

³¹ У документу из 1548. године, помиње се Радоња из Куча који је са синовима пратио два дана хода писмоноше јер је пут због разбојника био несигуран, (- ASV), Senato Mar (-S. Mar) in Registri (R) 29, 4. август 1548. Понекад су и сами турски функционери отимали млетачку пошту. По документима која су сачувана исти функционер је у току 1551. године чак три пута отимао пошту. (ASV), Deliberazioni Senato Rettori, R. 67, 17. јун 1551, 3. јул 1551, 9. јул 1551, Станојевић Глигор, „Два уговора о преносу млетачке поште од Венеције до Цариграда преко Котора и Црне Горе у 16. вијеку“, *ПТТ Архив XII*, (Београд: ПТТ Музеј), 1967; 8.

³² (ASV), Archivio dei baili veneti à Constantinopoli, b. 303, Станојевић Глигор, „Прилози за проучавање поштанске службе у нашим земљама за време Млечана“, *ПТТ Архив XVII*, (Београд: ПТТ Музеј), 1973; 182.

³³ Исто.

³⁴ (ASV), Archivi propri Constantinopoli, b. 8-10, Котор 25. јун 1594, Станојевић Глигор, наведено дело, 183.

жујете, нису се до сада нашла (...) Пошто је сада стигла фрегата из Венеције са две вреће, упућујем их по двојици уписаних старешина и момцима заједно са једном врећом одавде у којима ће бити један свежањ приватних писама за вас, о чијем пријему ћете ме известити“. Такође у документу из 1586. године помиње се отмица једног пакета писама у близини Подгорице, старешини писмоноша Раду из Брајића.³⁵

О сталном страху од Турака и њиховој колебљивој политици говори документ из 1605. године у коме санцак-бег забрањује Грбљанима (под претњом набијања на колац) да носе млетачку пошту. Током 1608. године, због унутрашњих размирица Климента и Куча, пошта није редовно преношена током целе године. Такође, документ из 1637. године помиње и владику Мардарија који се са сеоским старешинама обавезује да ће гарантовати сигуран пренос млетачке поште.³⁶

Губитак писама, такође, није био редак. Неколико докумената из 1636. године говоре о губитку службене пошиљке у селу племена Дробњаци. У повратку из Цариграда 1636. године, поштоноше су у Дробњацима изгубиле један пакет писама. С обзиром на то да је све указивало да су за нестанак писама криви искључиво Дробњаци, которски провидур је од турских власти енергично захтевао да казне читаво племе. Да би избегли сурову казну, дробњачке старешине су обзанили да ће, уколико се писма не пронађу, стрељати становнике кућа у чијој су близини нестала. Писма су убрзо пронађена, што је дало повода дробњачким главарима да, извињавајући се због немилог инцидента, истакну како кривицу за нестанак писама не треба приписивати њиховом племену него: „злој памети оних писмоноша који су те ноћи спавали наред *Царској друма*“. Овај документ био је упућен которском племићу Звану Болицу, а потписале су га старешине племена Дробњаци.³⁷

Которска племићка породица Болица одиграла је веома важну улогу о осигуравању преноса дипломатске млетачке поште за Цариград (*et oltre l'hauer per quarant'anni continui esercitato il carico importante d'ispedir le fregate et le publice lettere per Constantinopoli*). О њиховој важности за Млетачку Републику говори и именоване Франческа Болице

³⁵ Исто.

³⁶ (ASV), Dalm. rett. Et altri, f. 41, 27 август 1636, 21. новембар 1636, 4. децембар 1636, Станојевић Глигор „Неколико докумената из историје Црне Горе пре почетка Кандијског рата“, *Историјски записи* 18, (Титоград: Историјски институт Црне Горе), 1961, 124.

³⁷ (ASV), Archivi propri Constantinopoli, b. 8-10, Котор 25. јун 1594, Станојевић Глигор, „Прилози за проучавање поштанске службе у нашим земљама за време Млечана“, *ПТТ Архив XVII*, (Београд: ПТТ Музеј), 1973; 183.

(1616), Вићенца Болице (1621) и Николе Болице (1658)³⁸, витезовима (кавалџерима) реда светог Марка. Сва три члана породице Болица били су Которани (*fedelissima famiglia di Bolizza Nobile di Cattaro*) чија је друштвена, политичка и војна улога била веома важна током 16. века.³⁹ У све три дуждеве дукале породице Болица, наглашавају се заслуге појединачних чланова као и читаве породице. Тако се у повељи Франческа Болице, на пример, наглашава да је он увек радио у интересу за добро Млетачке Републике без обзира на личне интересе.⁴⁰

ЗАКЉУЧАК

У периоду честих ратова, куге и глади, Бока Которска је са Црном Гором у својој позадини често била изложена великим разарањима и страдањима становништва. Овај народ, различитих религија, култура и обичаја пронашао је начин да сарађује и да повремено, у периодима мира између племена и великих сила, нађе начин да се избори за сопствени опстанак. Његов добар стратешки положај користиле су велике силе Истока и Запада али и појединци, племићи, племенске старешине и њихови поданици. Пренос млетачке дипломатске поште одвијао се преко которских племића који су посредовали и ангажовали писмоноше из црногорских брдских племена. Ови брдски људи, били су веома способни, храбри и сналажљиви, а њихова улога у брзом преносу и обезбеђивању

³⁸ Никола Антунов (*Nicolo Boliza Grbichich*) је такође као и други чланови породице, радио на осигурању поште из Венеције у Цариград а у другој половини 17. века био је гувернер/надинтендант за погранична подручја с Црном Гором (*soprintendente ai confini del Montenegro*). Никола је био млетачки посланик (1612-1613) али и доушник, у Дубровнику и Дринопољу, који је извештавао о кретањима османлијске војске. Именован је млетачким кавалџером, повељом дужда Ђована Песара (*Giovanni Pesaro*), 12. фебруара 1658, (ASV, 1), Cancelleria inferiore (CI): Cavalieri di San Marco, Privilegi, b. 174, p. 219-220 (12. II 1658), Чоралић Ловорка, „Которски племићи из рода Болица – кавалџери Светога Марка“, *Acta Histriae* 31, (Загреб: Хрватски институт за повијест), 2006; 157.

³⁹ Целокупни преписи повеља (дуждевих дукала) као и оригинална документа о именовању Франческа и Николе, види у Чоралић, Ловорка, „Которски племићи из рода Болица – кавалџери Светога Марка“, *Acta Histriae* 31, (Загреб: Хрватски институт за повијест), 2006. и „Бокељски патрицији у млетачкој војној служби – *Cavalieri di San Marco*“, *Acta Histriae* 16, (Загреб: Хрватски институт за повијест) 2008.

⁴⁰ Његова важна улога огледа се и у залагању на заштити мисионара у северној Албанији (код скадарског паше око 1638. године и пред Портом која је издала наредбу 1639. године којом је мисионарима била гарантована сигурност обављања мисионарског рада). Такође је учествовао и у настојањима ватиканске Конгрегације за пропаганду вере да се за унију придобију црногорски владика Мардарије и пећки патријарх Пајсије. Чоралић, Ловорка, „Которски племићи из рода Болица – кавалџери Светога Марка“, *Acta Histriae* 31, (Загреб: Хрватски институт за повијест), 2006; 155.

поште била је од пресудне важности. Старешине племена су склапале уговоре са которским племићима а повремено и директно са млетачким сенатом. Бројни уговори склопљени у циљу обезбеђивања преноса дипломатске млетачке поште преко Котора за Цариград сведоче о већ устаљеној пракси и путевима којима су ишле писмоноше.

Међутим, унутар самог Котора и околине постојале су бројне несугласице: раскол између католичког⁴¹ и православног становништва, непоштовање пореских обавеза, несигурна трговина, проблем увоза житарица, соли и свећа, крвне освете, сталешка подељеност, колебљивост у припадности турској или млетачкој власти, и слично. У низу најразличитијих размирица локалног становништва говори и писани одговор венецијанског сената, упућен на једну жалбу, Лодовику Бући и Вићенцу Пелгринију, которским представницима, из 11. августа 1600. године, као одговор на писмо пристигло 19. јуна исте године: „Најрадије бисмо вас видели уједињене и спремне да извршавате наређења наших представника који се старају да се све одвија на благодет свих“ (*Che non ci pare tempo al presente di far alcuna innovatione in proposito del consiglio della università di quel fedelissimo popolo*).⁴²

У жељи да обезбеде сигурнији живот и повластице од стране Млетачке Републике, црногорска племена су често преговарала директно са млетачким сенатом, а и посредством которских племића. Старешине и момци који су преносили писма били су у сталној животној опасности. Са једне стране млетачка колебљива политика им је омогућавала да на извесно време осигурају уговором новац неопходан за опстанак (најчешће захтеван у млетачкој валути), а са друге стране их је стално вребала опасност од Турака, такође често веома колебљиве политике. Међутим, упркос бројним невољама наведени документи указују на то да је пренос пошиљки имао одређени уходан ток којим се одвијао и да је упркос спољашњим опасностима две велике силе, а често ометан и унутрашњим, племенским размирицама, омогућавао народу да преживи и задржи своје обичаје и законе по којима се од „старих“ времена руководио.

⁴¹ У прилог томе може се навести део епитафа из цркве *Светиа Клара*, на гробу кавалера Ивана Болице у коме се каже да је покојник био *zelus in propaganda catholica religione*, Милошевић, Милош, *Поморски рајници, џрџовци и мецене*, (Подгорица: ЦИД), 2003; 461.

⁴² (ASV), *In Collegio*, 11. август 1600, Станојевић Глигор, „Документи за проучавање друштва Котора, Будве и Паштровићима“ *Бока XVII*, 1985, 170-184. www.bibliotekaherceg-novi.org.rs/PDF/boka_17.pdf. (приступ, 20. август 2009).

Violeta Cvetkovska Ocokoljić
Tatjana Cvetkovska

ROLE OF KOTOR AND MONTENEGRIN TRIBES IN THE TRANSFER OF VENETIAN DIPLOMATIC MAIL

Summary

This paper deals with the role of Kotor and Montenegro in the transfer of the official Venetian mail, in the period from the 15th to the 17th century. We still don't know enough about the people who passed Venetian diplomatic mail. Data regarding transfer of those shipments were also based on individual contacts or agreements of the few courier associations, heads of the Montenegrin tribes, petitions or complaints addressed to the Senate in Venice. The transfer of Venetian diplomatic mail was transferred through Kotor noblemen who intervened and engaged couriers from the Montenegrin mountain tribes.

Frigates carried the diplomatic mail from Venice to Kotor and then it went further along the well-known continental route, while only in the 16th century the marine postal connection through Kotor to the Levant was organized. These two routes, with especially important role of the Continental route (15th-16th century), were to serve for the transfer of Venetian official diplomatic mail until the late 18th century.

ПРИЛОЗИ

Marija Mihaliček

IZBOR NAJZNAČAJNIJIH MUZEALIJA I ARHIVALIJA (XIX- PRVA POL.XXV.) IZ OSTAVŠTINE PORODICE VISOVIĆ

Ključne riječi: porodična ostavština, profesionalne karijere Viskovića u pomorstvu, diplomatiji za vrijeme Austrije, visoka priznanja, pripadnost evropskoj aristokraciji, odnos prema istorijskoj i kulturnoj baštini.

Značaj ostavštine plemićke porodice Visković iz Perasta se ogleda i u činjenici da se preko muzejske i arhivske građe može pratiti život i profesionalne karijere njenih članova u XIX i prve polovine XXv.¹ Obilje arhivalija i muzealija autentično svjedoči o ličnostima, događajima i duhu vremena, dokazujući koliku su vrijednost i višeznačnost imale nekada brojne zaostavštine poznatih porodica iz Boke Kotorske, koje su uništene, okrnjene, zaboravljene i izložene propadanju.

Najistaknutije ličnosti Viskovića koji su živjeli u doba koje je najduže obilježila austrijska uprava Bokom Kotorskom su svojim profesionalnim angažovanjem sticali ugled i priznanja tadašnjih evropskih pomorskih i diplomatskih krugova. Prema tradiciji, od rane mladosti, upućeni na plovidbu i pomorstvo, postajali su zapovjednici brodova i pomorski stručnjaci, ali su se dokazali i u drugim oblastima, posebno diplomatiji.²

Viskovići su primjer koliko su pomorci bili ljudi široke kulture i imali razvijenu svijest o vrijednosti istorijskog nasljeđa. Bavili su se istorijom, arhivistikom, prevodjenjem, slikanjem. Da su bili veliki bibliofili dokaz je porodična biblioteka, koja uz arhiv (1457- 1927), portrete, slike i grafike sa pomorskom tematikom, stare fotografije, primjerke rijetke kartografije, kolekcije: oružja i mobilijara, čini sadržaj jedinog kompletno sačuvanog inventara jedne peraska palate. O izgledu i sadržini enterijera peraskih palata znamo sa-

¹ Ostavština Viskovića je jedino u cijelosti sačuvano nasljeđe od brojnih pomorskih porodica iz Perasta, a čuva se u Muzeju grada Perasta.

² Marija Mihaliček, *Viskovići-pomorci, ratnici, kapetani Perasta, diplomate, istoričari i čuvari kulturne baštine*, Godišnjak PM u Kotoru LIII, Kotor, 2005. (str.154-163.)

mo preko arhivskih vijesti o popisu imovine (Bujovića iz 1704. i Balovića iz 1900.), kroz svjedočanstava hroničara ili samo postojećih pojedinačnih predmeta. To je još jedan razlog za tvrdnju da je ostavština porodice Visković jedinstvena i dragocjena i da će pravu valorizaciju imati u ambijentu palate kojoj pripada.

Za očuvanje cjelokupne ostavštine zasluge pripadaju Viskovićima iz XIX i XX v. koji su sabrali i tumačili bogatu arhivsku građu o životima i sudbinama predaka, učesnika najznačajnijih događaja u prošlosti Perasta u vrijeme vladavine Venecije (1420-1797).

Okolnost da su u porodičnoj palati u Perastu pohranili i vlastitu dokumentaciju iz XIX.v i prvih decenija XXv. pruža mogućnost da saznamo više o njima, mnoge pojedinosti iz njihovog života, a posebno upoznamo njihove uspješne karijere koje su ostvarili u oblasti pomorstva i diplomatije.

U ovom radu, uz kratke biografije, biće iznesen izbor muzealija i arhivalija iz bogate baštine Viskovića, odnosno apostrofirani samo dio muzejskog materijala i zvaničnih dokumenata o školovanju, postavljenju na visoke diplomatske položaje i priznanja – diplome i odlikovanja dodijeljenim ličnostima te porodice kroz period XIX.v i XXv.³

Treba prvo istaknuti *Alviza Viskovića (1760 – 1824)*, pomorskog kapetana, koji samo kraćim periodom života pripada XIX v. On je uistinu istorijska ličnost jer je svojim djelovanjem bio uključen u izuzetno važne i prelomne događaje ne samo lokalne istorije, nego mnogo šire. Istakao se kao jedan od posljednjih branitelja Venecije, kada se 1797. kao zapovjednik šambeka« „Anetta la Bella“ sukobio sa francuskim brodom „Il liberatore d Italia“ ispred ostrva Lido u Veneciji. Viskovićeva pobjeda i smrt francuskog kapetana bili su neposredan povod za konačnu francusku okupaciju Venecije i propast Mletačke republike. Zatim je kao kapetan (načelnik) Perasta, za vrijeme francuske okupacije 1813. na prevaru uspio da zauzme tvrđavu sv. Križ, poslije čega je uslijedila predaja francuskih vojnika. Iste godine je bio jedan od potpisnika Deklaracije o ujedinjenju Crne Gore i Boke i potpredsjednik Centralne komisije, dok je predsjednik bio crnogorski vladika Petar I Petrović.

Hanibal Visković (druga pol. XVIII - XIXv) je poznat po požrtvovanju i hrabrosti, pokazanoj u dvije pomorske bitke. Kao kadet na francuskom brodu »Rivoli« istakao se u pomorskom okršaju sa engleskim i brodom „Victorius“. Na drugi njegov podvig, prilikom osvajanja tvrđave Sv. Ivana od Akra u Siriji 1841, uspomenu čuva trofej, zastava koju je sam skinuo prilikom osvajanja tvrđave i dvije litografije, rađene prema akvarelima engleskog slikara Džejmsa Keneta Vilsona .

- Portret Hanibala Viskovića (sl.1)

³ U Muzeju grada Perasta je 2007. god. Bila je organizovana izložba “Memorije iz palate Visković (XIX i XXv.)”

Слика 1

Слика 2

Slika 3

- Pomorska bitka kod Pirana 1812. grafika⁴
- Predaja francuskog broda »Rivoli«, grafika Giovanni Luzzo (sl.2.)
- Osvajanje utvrdjenja St. Jean d'Acre u Siriji, 1841. litografija (sl.3.)
- Zastava, koju je Hanibal Visković skinuo prilikom osvajanja St. Jean d'Acre, 1841.

Anton Alvizov Visković (1800-1867) pomorski kapetan, koji se kao zapovjednik na jedrenjacima istakao u teškim situacijama 1839. i 1855. god. o kojima svjedoče dvije zavjetne slike u crkvi Gospe od Škrpjela.

Sinovi **Antona Viskovića: Vjekoslav, Frano i Josip**, započinjju pomorsku karijeru na brodovima, austrijskog Lloydja, parobrodskog društva, osnovanog 1836. u Trstu.

Vjekoslav Visković (1828-1891) je postao kapetan duge plovidbe 1849. ali je poznat po karijeri na visokim položajima bečke administracije. On pomorstvo zamjenjuje 1857. dilomatijom u konzularnoj službi Austro-Ugarske monarhije, kao vice konzul u Sulini (Rumunija). Na mjesto austrijskog konzula u Brindiziju, postavljen je ukazom Franja Josipa 1868. Poslije dvije decenije postaje generalni konzul Austro-Ugarske u Solunu. Odlikovan je 1865.

⁴ O likovnoj baštini koju su sačuvali Viskovići M. Mihaliček u Godišnjaku PM u Kotoru XLIII- XLVI, Kotor, 1995-98.

Slika 4

turskim ordenima – Medžidije i Osmanije, 1866. italijanskim ordenom Krune, 1872. saksonskim ordenom Viteškog križa. Iste godine mu pruski car Vilhelm dodjeljuje Orden kraljevske krune, ruski car Aleksandar II, dva ordena - Sv. Ane, 1878. Sv. Stanislava 1880. Austrijski car Franjo Josip odlikovao ga je ordenom Viteškog križa. (sl. 4.)

Vjekoslav Visković je među Viskovićima koji su se bavili diplomatiom postigao najveći uspjeh. Poslije trideset četiri godine diplomatske karijere iznenada ga je prekinula smrt, prilikom posjete rodnom Perastu, 1891. Frano Visković je zabilježio u »Istoriji Perasta« da su svi autoriteti civilne i vojne vlasti prisustvovali njegovoj sahrani..

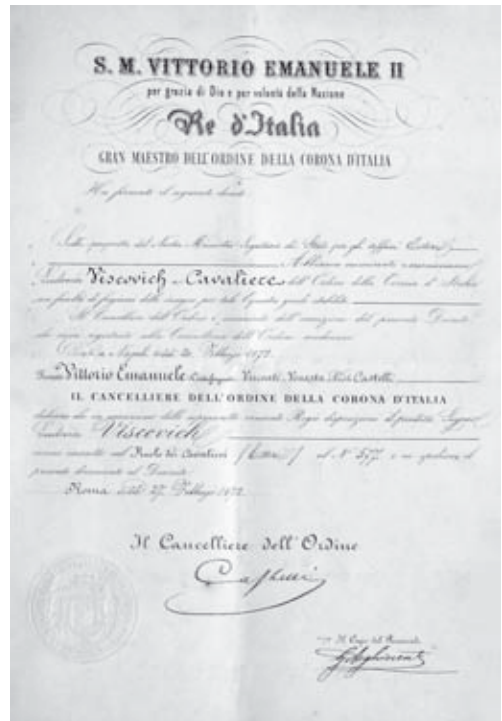
Vjekoslav Visković je autor „Izveštaja o privrednim prilikama u Solunu“ za godine: 1886, 1887, 1888 i 1890. štampane u Beču, a njegove „Uspomene, pisma i studije iz istorije Perasta“, objavio je Frano Visković u svojoj knjizi „Storia di Perasto, Trieste, 1889.

- Generalni konzul u Solunu Vjekoslav Visković sa saradnicima u Solunu (sl.5.)
- Potvrda o unapređenju Vjekoslava (Luigi) Viskovića u kapetana duge plovidbe, Trst, 19. april 1849.
- Turska diploma Vjekoslav Viskoviću uz orden Medžidije, 1865.

Slika 5.

Slika 6.

- Diploma saksonskog kralja Johanna, o dodjeli odlikovanja Vjekoslavu Viskoviću, austrijskom vicekonzulu u Sulini, 16. april 1866.
- Saksonski orden viteškog krsta
- Ukaz austrijskog cara Franca Jozefa I o imenovanju Vjekoslava Viskovića, austrijskim konzulom u Brindiziju, Beč, 14. novembar 1868.
- Potvrda italijanskog kralja Vitoria Emanuela II o imenovanju Vjekoslava (Lodovico) Viskovića austrijskim konzulom u Brindiziju, Firenca, 10. januar 1869.
- Diploma italijanskog kralja Vitoria Emanuela II o dodjeli odlikovanja Viteza italijanske krune (*Cavaliere dell' Ordine della Corona d'Italia*) Vjekoslavu (Lodovico) Viskoviću, Rim, 27. februar 1872. (sl.6.)
- Italijanski orden krune III stepena
- Diploma pruskog cara Vilhelma, uz odlikovanje Vjekoslava(Alvizo) Viskovića ordenom krune, 14. avgust 1877.
- Pruski orden kraljevske krune III stepena
- Gramata ruskog cara Aleksandra II, Vjekoslavu Viskoviću uz odlikovanje Sv.Ane, Petrovgrad, 27. jun 1878.
- Ruski orden Sv. Ane II stepena

Slika 7.

- Gramata ruskog cara Aleksandra II, Vjekoslavu Viskoviću uz odlikovanje Sv. Stanislava, Petrovgrad, 6. decembar 1880.
- Austrijska diploma uz orden Viteza Franca Jozefa (sl. 7)
- Austrijska diploma o potvrdi plemstva i dodjeli titule "grof", Vjekoslavu Viskoviću, Beč, 9. juni 1880.
- Diploma pruskog cara Vilhelma, uz odlikovanje Vjekoslava (*Aloizo*) Viskovića ordenom krune, Sulina, 5. decembar 1885.
- Pruski orden krune III stepena
- Turska diploma Vjekoslavu Viskoviću uz odlikovanje Medžidije
- Turski orden Medžidije IV stepena
- Turska diploma Vjekoslavu Viskoviću uz odlikovanje Osmanie
- Turski orden Osmanie III stepena
- Diploma Društva vojnih veterana (*Prima societa veterani militari*) Vjekoslavu (*Luigi*) Viskoviću Rijeka, 15. novembar 1891.
- Pismo G.S. Kalnoky-a , austrijskog ministra inostranih poslova, porodici Visković povodom smrti Vjekoslava Viskovića, Beč, 27. decembar 1891.
- Austrijska diploma porodici Visković za zasluge Vjekoslava Viskovića, izdata 1893.

Josip Visković (1830-1891) je plovio kao škrivan (pisar) na brodu »Vorran«, čiji je zapovjednik bio njegov otac Anton Visković. Postao je kapetan duge plovidbe već 1851. i zapovjednik brodova austrijskog Lojda. Obavljao je i službu inspektora austrijskog Lojda u Dubrovniku. Prema sačuvanim svjedočanstvima iz porodične zaostavštine, dekretima o imenovanju za vicekonzula Švedske i Norveške u Sulini i Konstanci iz 1862, 1879 i 1887. uporedo sa pomorstvom bavio se i diplomatijom. Nosilac je švedskog ordena, kojim ga, prema diplomi, odlikuje švedska i norveška vlada, 1884.

- Portret Josipa Viskovića , rad Františka Ciglera (sl. 8)
- Ukaz Švedske i Norveške vlade o imenovanju Josipa Viskovića, opunomoćenim vicekonzulom Švedske i Norveške u Sulini, Stockholm, 20. oktobar 1862.
- Austrijska diploma o priznanju plemstva i dodjeli titule "grof" Josipu Viskoviću (*Joseph conte Viscovich*) Beč, 9. juni 1880. (sl. 9)
- Švedsko - norveška diploma Josipu Viskoviću o dodjeli odlikovanja, Stockholm, 2. oktobar 1884.
- Švedski orden
- Ukaz o imenovanju Josipa Viskovića, opunomoćenim vicekonzulom Švedske i Norveške u Konstanci, Stockholm, 20. april 1887.

Slika 8.

Slika 9.

- Ukaz o imenovanju Josipa Viskovića, opunomoćenim konzulom Švedske i Norveške vlade u Sulini, Stokfolm, 10. jun 1879.

Frano Visković (1836-1905) se bavio isključivo pomorstvom u toku četri decenije duge karijere, u službi austrijskog Lojda, kao škrivan, kapetan duge plovidbe i glavni inspektor. U naučnim pomorskim krugovima bio je izuzetno cijenjen, zbog toga što je praktična saznanja i veliko iskustvo prenio i na izumiteljsku oblast i patentirao tri pomorske sprave: ciklonograf, dromoskop i olujni kompas. Autor je radova iz stručne pomorske tematike: „*Manuale nautico di metereologia*“ Trieste, 1876. „*Kompenzacije kompasa*“.

Istorijografiji Boke Kotorske dao je prilog kao autor „*Storia di Perasto della caduta della republica veneta al ritorno degli Austriaci*“, Trieste, 1898, u kojoj je objavio zbirku izvornih arhivskih dokumenata iz porodičnog arhiva i arhiva opštine Perast; kao i monografije „*Il manastero di S. Giorgio sullo scoglio presso Perasto nel golfo di Cataro*, Trieste, 1904. (u porodičnom arhivu se čuva ovo djelo u rukopisu).

Frano Visković je nosilac niza priznanja i titula, koje navodi u naslovnoj stranici svoje knjige „Istorija Perasta“ ali ističe „*anzitutto son Perastino*“.

- Frano Visković, fotografija *Sebastianutti & Benque- Trieste* (sl. 10)

Slika 10.

- Austrijska diploma o priznavanju plemstva i dodjela grofovske titule Franu Viskoviću, Beč, 9. jun 1880.
- Turska srebrna medalja za hrabrost kojom je odlikovan 1857. zbog spašavanja turskih mornara
- Austrijski viteški orden cara Frana Josipa I
- Austrijska medalja za 40. godina službe
- Srbijanski orden velikog časnika Takovskog krsta
- Grčki orden Spasitelja III reda
- Crnogorski orden Danila I
- Vatikanski orden papinskog reda Sv.Grgura Velikog na zvijezdi
- Vatikanski orden Viteza (kavalira) papinskog reda sv.Silvestra
- Saksonski orden Viteza bijelog sokola I reda
- Orden Viteza jerusalimskog groba
- Turski orden Medžidije IV reda

Krsto Josipov Visković (1856-1913) je bio pomorski kapetan i inspektor austrijskog Lloydja. I on se oprobao u diplomatiji, naime bio je imenovan opunomoćenim vicekonzulom Švedske i Norveške vlade u Sulini, 1884. Kasnije je službom bio vezan za Boku Kotorsku, na položaju dugogodišnjeg glavnog agenta austrijskog Lloydja u Kotoru. Aktivan je bio kao podadmiral

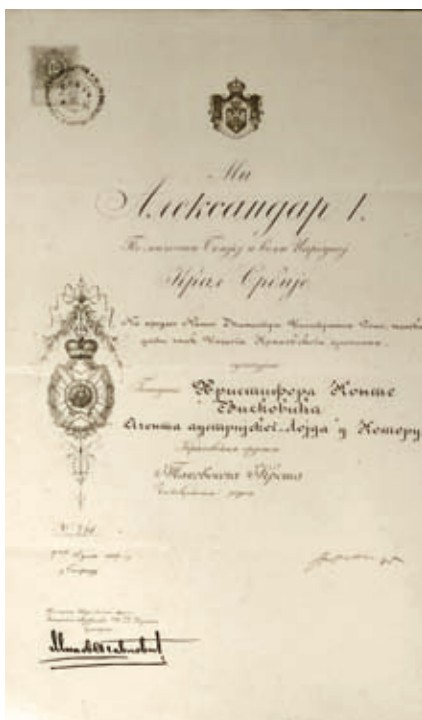
„Bokeljske mornarice“, povjerenik za Perast i okolinu „Starinarskog društva Boke Kotorske“ i član u „Upravi za izgradnju hotela u Boki“.

Krsto Visković je bio priman na dvoru knjaza Nikole, „Glas Crnogorca“ od 11. decembra 1893. izvještava: „*O Nikoljudnevi bio je ovdje g. conte Hristifor Visković, agent aust. lojdovog društva u Kotoru, sa svojom gospođom. G. Visković imao je čast da bude primljen od Njegovog visočanstva u privatnoj audijenciji. G. Visković je posjetio Nj. Visokopreosveštenstvo g. Mitropolita Mitrofana i g. naše ministre, i svuda je bio najsrdačnije dočekan*“. Knjaz Nikola I odlikovao je Krsta Viskovića, 1897. ordenom knjaza Danila, ustanovljenim za nezavisnost Crne Gore; kralj Srbije Aleksandar I, ordenom takovskog krsta; bugarski knez Ferdinand I, Ordenom za građanske zasluge, 1898. Krsto Visković je i nosilac ordena cara Franje Josipa i ordena Akademске palme od francuske Akademije lijepih umjetnosti.

S obzirom da je službovao u Boki i najduže živio u Perastu Krsto Visković (uz Frana Viskovića) je najviše uradio na očuvanju porodične ostavštine. Pisao je o čuvenom peraškom boju kritičku raspravu *Dvije riječi o bitci 15-a maja 1654. u Perastu*. U Porodičnom arhivu Viskovića sačuvan je ovaj rad u rukopisu i štampanom izdanju - Bokeške štamparije iz Kotora, 1909.

Njegovi amaterski slikarski radovi pokazuju da je posjedovao likovni talenat.

- Ukaz Švedske i Norveške vlade o imenovanju Krsta Visković opnumoćenim vicekonzulom Švedske i Norveške u Sulini, Stockholm, 1. avgust 1884. (na švedskom jeziku)
- Ukaz Švedske i Norveške vlade o imenovanju Krsta Viskovića vicekonzulom Švedske i Norveške u Sulini, Stockholm, 1. avgust 1884. (prepis na italijanski jezik)
- Diploma kralja Srbije Aleksandra I, o dodjeli odlikovanja Takovskog krsta, Krstu Viskoviću, Beograd, 7. jul 1897. (sl. 11)
- Orden Takovskog krsta
- Diploma crnogorskog knjaza Nikole I, o dodjeli odlikovanja ustanovljenim za nezavisnost Crne Gore, Krstu Viskoviću, Cetinje, 20. mart 1897.
- Crnogorski orden knjaza Danila IV reda
- Diploma bugarskog kneza Ferdinanda I, o dodjeli odlikovanja za građanske zasluge, 1898.
- Bugarski orden za građanske zasluge II reda
- Diploma Akademije lijepih umjetnosti o odlikovanju Krsta Viskovića, Pariz, 1. maj 1901.
- Francuski orden Akademije lijepih umjetnosti
- Austrijski orden cara Frana Josipa

Slika 11.

Slika 12.

- Obavijest Bokeljskog starinarskog društva u Kotoru o imenovanju Krsta Viskovića povjerenikom tog društva za Perast i okolinu.
- Obavijest admiraliteta Bokeljske mornarice o imenovanju Krsta Viskovića podadmiralom, Kotor, 13. januar 1913.
- Pozivnica Krstu Viskoviću za večeru koju je priredio austrijski nadvojvoda Karlo Stefano na fregati "Radetzky"u Tivatskom zalivu, 7. oktobra 1893.
- G.de Pellegrini, La casa Viscovich, Bolletino Araldico, Venezia, 1912.
- Povodom vjenčanja Krsta Viskovića sa Milenom Tripković iz Dobrote, 25. januara 1886. po običaju toga vremena čestitke su izrazili prigodnim stihovima: pjesnik Jovo Sundečić, Pavo Kamenarović, Marko i Julije Matikola Balović.
- Krsto Visković i supruga Milena rođ. Tripković (fotografija *Sebastianutti & Benque, Trieste*) (sl. 12)

Uz navedene muzealije i arhivalije sačuvana je izuzetno bogata prepiska između članova porodice, kao i službena sa savremenicima iz evropskih diplomatskih, pomorskih i intelektualnih krugova. Brojne posjetnice, vizit-

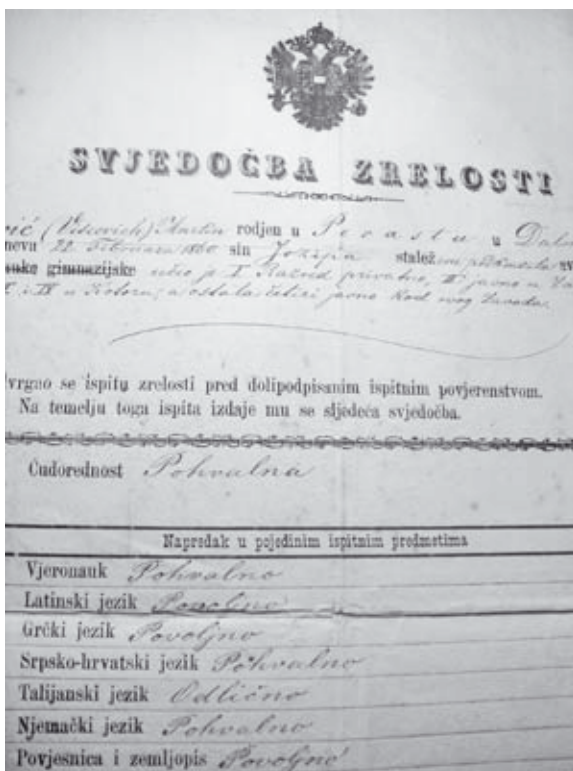
karte, na kojima su često ispisane zabilješke i poruke za Viskoviće svjedoče o prijateljstvima i poznanstvima sa istaknutim ličnostima.

Posebno je vrijedan dokumentarni materijal iz porodične kolekcije starih fotografija koji sem porodičnih sadrži i one suverene Austrije, Francuske, Švedske, nastalih u drugoj polovini XIXv. u najpoznatijim foto-ateljeima Beča, Venecije, Stokholma i Trsta.

Fotografije crnogorskih istorijskih ličnosti i događaja iz XIXv. su urađene u kotorskim ateljeima, a najviše je onih sa logotipima Frana Jelaske, zvaničnog dvorskog fotografa kralja Nikole. Među njima su fotografije kneginje Milene Petrović, crnogorskog vojvode i ministra Maša Vrbice, i nekoliko sa učesnicima Krivošijskog ustanka. Uspomenu na vjenčanje crnogorske princeze Jelene i Viktora Emanuela je fotografija i dvije prigodne, bogato ilustrovane publikacije "*Le nozze di S.A.R. Il Principe Ereditari*" iz 1896.

Martin Josipov Visković (22. 02. 1860 – 13. 01. 1926.) prekida pomorsku i diplomatsku tradiciju Viskovića. Poslije završetka studija prava na Bečkom univerzitetu, radio je kao visoki službenik u državnoj službi u Zadru, Benkovcu i Splitu. Pored pisanja stručnih radova prava i zakonodavstva, među kojima je i *Dalmatinski zakon na zaštitu poljskih dobara*, Zadar, 1910. bavio se prevodenjem. Napisao je prilog *O Bokeljskoj mornarici*, i *O maču Zmajaja Ognjenog Vuka*.

- Krštenica Martina Viskovića, sina Josipa i Katarine rođj. Banović-Damianović, koju je izdao Pasquale Guerini, opat paraški, 1872.
- Svjedočanstva o školovanju Martina Viskovića:
 - No. 11. Attestato Scolastico I.R. Capo-scuola Elementare di Cattaro, 1870 /71.*
 - No. 13. Certificato scolastico, prima classe I.R. Ginnasio reale di Cataro, 1871 /72.*
 - No 21. Certificato scolastico I.R. Ginnasio di Zara, seconda classe 1872 /73.*
 - Br. 8. Učilišno svjedočanstvo za III razred C.K. Velikog Realnog Gimnazija u Kotoru, 1873/74.*
 - Br. 10. Učilišna svjedočba za IV razred C.K. Velikog Realnog Gimnazija u Kotoru, 1874/75.*
 - Br. 7. Svjedodžba gimnazijalna za V razred C.K. Više gimnazije u Dubrovniku, 1856/57.*
 - Br. 7. Svjedočba za VI razreda C.K. Više Dubrovačke gimnazije, 1876/77.*
 - Br. 8. Svjedočba za VII raz C.K. Velike gimnazije u Dubrovniku, 1877/78.*

Слика 13

Слика 14

Br. 5. Svjedodžba za VIII raz.c. k. Više gimnazije u Dubrovniku, 1878/79.

Svjedočba zrelosti Visković Martinu(učio je I raz. Privatno, II javno u Zadru, III i IV u Kotoru , a ostala četiri kod ovog zavoda), c.k. Viša gimnazija u Dubrovniku, 22. julija 1879. (sl. 13)

Indeks/ upisnica na studij prava : *Anmeldungsbuch des Studirenden Conte Martin Viscovich aus Perasto-Dalmatien, infcribirt in der jurudischen Facultät der k.k. Universität zu Wien, den 20ten oktober, 1879. (sl. 14)*

Posljednoj generaciji pripada **Josip Martinov Visković (1895-1968)** pravnik i sudija, službovao je u Omišu i Splitu. Josip Visković je posljednji nasljednik palate i pokretne pordične ostavštine. Pošto nije imao potomaka dugo godina je tražio mogućnosti za ostvarenje želje, da sve ostavi Perastu kao kulturno javno dobro.

Tek dvije godine poslije njegove smrti, 1970. kompletna ostavština velike istorijske, kulturne i umjetničke vrijednosti u dijelu palate je pravno prenesena na opštinu Kotor. Briga o čuvanju i prezentaciji pripala je Muzeju grada Perasta kao „Memorijalni muzej Viskovića“ do 1979, kada je izmješten u Muzej grada Perasta, čekajući sanaciju palate oštećene u zemljotresu, koja do danas nije urađena. U međuvremenu je pokretni fond Viskovića dijelom inkorporiran u stalnu postavku Muzeja grada Perasta, ali je veliki dio ostao nedostupan javnosti.

Ovim izborom dokumentarnog materijala- muzejske i arhivske i građe iz ostavštine Viskovića željeli smo ukazati na autentična svjedočanstva o profesionalnom ugledu u pomorstvu i diplomatiji i visoki društveni status, odnosno pripadnost evropskoj aristokraciji XIX v. Obrazovani i poliglote oni su bili pogodne ličnosti kojima je ukazano povjerenje i u političkim krugovima evropskih država postavljanjem za njihove diplomatske predstavnike.

Konačno, ovi potomci jednog od najstarijih, plemićkih rodova, uz malobrojne ličnosti iz još nekoliko starih porodica, spadaju u aktere koji su obilježili posljednju značajnu epohu pomorske i kulturne prošlosti Perasta i Boke. Zahvaljujući njihovom odnosu prema porodičnom nasljeđu i kulturnoj baštini i vezanosti za zavičajni Perast danas baštinitimo vrijednu ostavštinu sa autentičnim svjedočanstvima, preko kojih je moguće iščitavati bogatu porodičnu hroniku kroz više od šest stoljeća, kao i mnoge stranice iz prošlosti Perasta.

Бојан ЂОРЂЕВИЋ

СЕЋАЊЕ АКАДЕМИКА БРАНИСЛАВА КОЈИЋА НА ХЕРЦЕГ НОВИ ИЗ ПРВИХ ДАНА ОКУПАЦИЈЕ 1941. ГОДИНЕ

Кључне речи: Други светски рат, окупација, дневник, Херцег Нови.

У Архиву Српске академије наука и уметности, под инвентарским бројем 14453 (АСАНУ 14453) чува се машинопис академика Бранислава Којића,¹ који је у време Априлског рата 1941. године био резервни официр речне флотиле Ратне морнарице Краљевине Југославије. Овај спис настајао је делом као низ дневничких записа вођених од 4. марта до 20. маја 1941. године, а онда допуњаван током окупације. У самом кратком предговору Којић вели: „Ове успомене сам писао током скоро целе 1941. године, непосредно, пером и мастилом, у две обичне свеске.” Белешке су прекуцане током 1977. и 1978. године, а редиговане 1980. године, те следеће, 1981. године, депоноване у Архив Српске академије наука и уметности, под називом *Сећања из ратовања (4. III 1941 – 20. V 1941)*. Рукопис има 103 машински куцане стране.

¹ Академик Бранислав Којић био је један од најпознатијих наших архитеката. Рођен је у Смедереву 6. јуна 1899. године, а преминуо у Београду 27. јула 1987. године. Један је од оснивача модерног правца у српској архитектури. У Првом светском рату као ђак био је избеглица у Француској, где је свршио лицеј у Поатјеу и српску гимназију у Ници. У Паризу је, на Уметничкој школи, студирао архитектуру. По повратку у земљу запослио се најпре у Архитектонском одељењу Министарства грађевина, али је убрзо основао свој пројектантски биро заједно са супругом Даницом, такође архитеком. Њих двоје су, заједно са Миланом Злоковићем, Јаном Дубовијем, Душаном Бабићем и Драгишом Брашованом, формирали Групу архитеката модерног правца. Којић је био професор Архитектонског факултета у Београду. Бавио се и научним радом, проучавајући балканску и српску сеоску архитектуру. И своју кућу у Задарској улици у Београду, у којој је провео шест деценија, пројектовао је у фолклористичком маниру. Пројектовао је Уметнички павиљон „Цвијета Зузорић” на Калемегдану, Уролошку клинику у Београду, Палату листа „Време” у Београду (то је данашња зграда „Борбе” на Тргу Николе Пашића), као и Планинарски дом на Копаонику.

Свој дневник Бранислав Којић почео је, како се види, да води још пре избијања рата, када је 4. марта 1941. године прекинуо одмор на Планици, у Словенији, јер је добио позив да се јави у Базу речне флотиле у Новом Саду, где је имао ратни распоред. У том делу својих сећања, Којић описује стање у војсци пред потписивање Тројног пакта, закулисне игре, тињајући сукоб српских и хрватских официра, и слично. Његова сећања сведоче о лошој припремљености војске за рат: „Много шта ишло је на-трашке, јер нико није вршио своје дужности више од минимума. У том погледу активни су официри били гори од резервних. Није се знало ни ко пије ни ко плаћа, ни у распореду људства, ни у опреми, ни у материјалу... А о врло важном елементу – тајности – није могло бити ни речи. И слушкиње у Новом Саду после три дана знале су шта радимо.”

Пуч од 27. марта Којића је затекао на једнодневном одсуству у Београду, и у том погледу његова сећања су слична свему што се о том дану зна – о општем одушевљењу народа, демонстрацијама, али и потајном страху од избијања рата.

Напад сила Тројног пакта 6. априла Којић је дочекао опет у бази у Новом Саду и од тада почиње свакодневно да прави белешке и води дневник. Види се да је готово одмах наступио потпуни распад система и да је војска једва успела да реквирира један воз за повлачење морнара из базе. Којић је сам, уместо да буде са војницима, 9. априла отишао у Београд, где је сутрадан нашао жену која је преживела бомбардовање. На неколико страна Којић описује разрушени Београд и општу пљачку која је наступила и закључује да се у општем слому показао најгори вид карактера српскога народа, али и државе: „Чињеница да у нападу и после напада на Београд нико није био од позваних на свом месту: ни полиција, ни пожарници, ни помоћне службе, ни власти икакве врсте, представља ипак највећу југословенску срамоту целог рата!”

Од 11. априла до 17. априла трајало је Којићево повлачење сопственим аутомобилом преко Босне на Приморје, то јест у Херцег Нови. Пут га је водио преко Шапца и Богатића, и преко Дрине у Зворник. Све време је желео, како сам вели, да се дочепа Боке. Намера је била, наиме, да се они који стигну у Боку укрцају на неки брод и оду у Египат, те се прикључе енглеској војсци! Пут их је затим водио у Сарајево, које је такође издржало немачко бомбардовање. На Палама су официри из Којиће-ве јединице остали два дана, и већ ту схватили (14. априла) да је ситуација „рђава”, да од даље борбе нема ништа и да се припрема капитулација. Упркос страху од побуне Хрвата у Херцеговини, већи број официра одлучио је да иде даље према Боки, преко Гацка: „Иза Невесиња нам није било јасно шта је тамо, па смо зато бежали све даље на југоисток.”

У Гацком их је стигла вест о капитулацији, а пут је настављен преко Автовца и Билеће ка Игалу. Додатну потешкоћу изазвала је вест о општој побуни у Требињу. Зато су Којић и другови пробали да преко Црквица стигну у Рисан, али је пут био толико лош и разлокан од кише да су, хтели-не хтели, морали према Требињу, где се, на срећу, испоставило да је све мирно. Из Требиња су ишли у Граб, па у Конавле, „кроз клисуру ка селу Мрцине које лежи изнад Конавља.” Пут је протекао неочекивано мирно и мала поворка аутомобила стигла је 17. априла у Игало, сместили су се у хотелу, где се Којић, како каже, присећао лепих дана са летовања. Сутрадан, Којић је отишао у Ђеновиће, и ту га је дочекала окупација и улазак Италијана у Боку. Од 19. априла 1941. године, Којић описује своје догодовштине у Херцег Новом (ту је он из Ђеновића већ 20. априла прешао и да станује).

Иако пуно пише о себи, о свом положају, нервози и страху од заробљавања, ипак неки делови ових његових сећања могу бити интересантни и као сведочанство о првим данима окупације у Херцег Новом и околини. Та сећања пружају слику града који живи у стању ни рата ни мира, у несрећеним приликама, града који је препун војске – наше и италијанске. У њему привремено бораве и Енглези пристигли из амбасаде у Београду, града у коме се налази конгломерат какав се ретко виђа у нормалним временима и приликама. Више пута Којићу се чини да је „летња сезона”, толико је људи у Херцег Новом. Иронија је да су сви официри и војници југословенске војске били од стране италијанских војних власти проглашени ратним заробљеницима. У почетку нису били затварани, па је тако много њих успело да оде кућама и избегне одлазак у ропство. То се, на крају, десило и са самим Браниславом Којићем, који је без дозволе италијанских власти, илегално, са још једним официром, напустио Херцег Нови 19. маја 1941, и следећег дана стигао у Београд. Врло је занимљива једна од последњих његових белешки, по преласку границе и уласку у Србију, у којој се зачуђено увиђа да је стање у окупираној Србији готово нормално: „Ево ускоро и Ужица и одмах србијански шти-мунг: препуно света у возу, на станици се продаје свашта, а за нас најинтересантније fine кифле од белог брашна! Ми то одавно нисмо видели, јер смо само проју доле (у Херцег Новом; прим. Б. Ћ.) јели.”

У прилогу доносимо само оне делове Којићевих сећања који се одnose на стање у Херцег Новом (86. до 102. страна машинописа), то јест који имају универзалнији карактер и могу да бар донекле буду сведочанство о једном кратком периоду овога града у почетку окупације. Прекиде између делова означили смо са три тачке у косој загради: /.../ Ни у чему нису вршене стилске или граматичке измене.

Бранислав Којић
 СЕЋАЊА ИЗ РАТОВАЊА
 (одломци)

Субота, 19. априла 1941. год. – лепо време и даље

Ишао у Нови... Неодлучност... У Новоме је било много више народа. Нарочито официра и подофицира. Долазили су са свих страна. Циркулација на путу је нормална. Нико никога не дира. Италијани полако пристижу. Морнарице још нема /.../

20. април 1941. год. Недеља – Наш Ускрс – Сунчан дан

Ја сам се решио да пређем у Нови – али да не кидам везе са Ђеновићем... Имао сам више пријатеља у Новоме /.../

О стању у Босни – односно Хрватској – причају се страшне вести: безвлашће, пљачка, хапшења, убијања, митраљеви на друмовима. На Црну Гору нико није ни помишљао. Сви су чекали да прође који дан /.../

Хотел је био препун. Трпезарија је брујала као да је летња сезона, а не избеглиштво и пропала држава! Била су два већа стола Енглеза² /.../

21. април 1941. год. – понедељак – леп дан

У току дана по Новоме. Изишао је проглас да смо сви заробљеници. Варош је пуна официра. Седе пред кафанама и шетају улицама. Италијани су у Соколском дому и у касарни код српске цркве /.../

Међу избеглицама и официрима нервоза у погледу могућности повратка. Бартош³ мења одела – час официр, час у цивилу /.../

22. април 1941. – уторак

Од познатих у Новом су, осим раније поменутих, Драгиша Стојадиновић⁴ са женом, сином и снајом /.../

Храним се у хотелу са Владом⁵ и његовим друштвом. Влада устане рано па набави проје, млека, сира, и главно: доста младог црног лука,

² Били су то чланови и особље британске амбасаде у Београду.

³ Милан Бартош, правник. Пре рата члан Велике масонске ложе. У току Другог светског рата био је у заробљеништву. После рата изасланик на Париској мировној конференцији и министар.

⁴ Брат председника југословенске владе Милана Стојадиновића. Био је уредник листа „Време”. После Другог светског рата више година је био заточен у затвору у Сремској Митровици, где је покушао самоубиство. Након изласка из затвора, отишао је у Аргентину.

⁵ Владета Лилић, студент. После Другог светског рата био је фотограф у Америчкој читаоници у Београду.

па се њега наједемо пре сваког обеда, а и уз обед... Нисмо били гладни, али се осећала ипак оскудица и цене су по мало стално расле. Редовно се о обедима пило и добро црно вино /.../

Стража италијанска чувала је бајаги Енглезе у хотелу. Међутим, нико никога није узнемиравао, а стража је чак после ручка и спавала често испод смокве код степеништа што води на море /.../

23-24. април 1941. год. – лепо време и даље

Исти живот у хотелу и у граду /.../

25. април – петак – 1941. год. – лепо време и даље

Баш на силазу близу хотела на плажи спазимо да стоји већа група камиона. Склоним се у страну, и погледам: пуни наших официра. Најпре Енглези – посланик, особље, колонија – онда наши ђенерали, па редом! Призор и факат су нас ипак импресионирали! У вароши чусмо да је остао мали број – зато што за све није било места. Одведени су, говорило се, за Драч и Тирану, па ће после у Италију. Осећало се и у кафанама и на улици да су многи одведени, али су и одлазили – бежали многи на траг кући и поред свих вести о тешкоћама и опасностима путовања. Многи људи нису знали шта им је било са породицама 6. априла и после, и ти су без размишљања одлазили. Ја сам с те стране био спокојан и зато сам хладно седео и чекао развој ка бољој извесности /.../

26, 27, 28. април 1941. год. – Херцег-Нови

Прешао сам 27. на спавање⁶ у Херцег Нови код цркве, у Марка Цара улици бр. 7, код гђе Милке Рундо /.../

Хранио сам се највише код Пјешавца код станице и у кафани на углу пред црквом /.../

29. април 1941. год. – Херцег-Нови

Мисли су ми стално горе, у Београду! Никаких сигурних вести нисмо добијали – директно поготову ништа. Причало се да су Јевреји добили жуте траке и да раде на рашчишћавању рушевина и улица, да су кафане прорадиле, да има хлеба по пекарама, да је постављена комесарска влада са личностима углавном тачним.⁷ Ова последња вест, сећам се, да

⁶ До тада је Којић спавао у свом аутомобилу, плашећи се да га неко не украде! Касније је продао аутомобил.

⁷ Мисли се на Комесарску управу коју су Немци успоставили под вођством предратног југословенског министра унутрашњих послова Милана Аћимовића. Како ова управа није имала готово никаквих успеха, а буктао је и устанак, то је септембра 1941. године замењена владом на чијем је челу стајао генерал Милан Недић.

ми је била пријатна, јер сам сматрао повољним да су Срби посредници у управи земље. Радост што ми је женица и сва остала родбина остала жива и здрава 6. априла – сад је већ прошла, па сам се почео бринути како су прошли под окупацијом /.../

30. април 1941. год. – Херцег-Нови, диван сунчан дан

Командант места – неки мали италијански официр, пошто је експедирао скоро све сувоземне и ваздухопловце, хтео је и нас да покупи у логор у Мељинама. Бјеговић му је, међутим, објаснио да смо ми под командом њиховог адмирала и да је он казао да се не дамо од никог одводити. И овај је то прихватио. Међутим су други довођени из Херцеговине и Црне Горе и затварани привремено у хотел „Боку”, у жандармеријски санаторијум и у артиљеријску касарну у Мељинама /.../

Седали смо често на оном камену на плажи. Лаза⁸ се и купао, а ја нисам. Али сам ту много размишљао о минулим данима које сам ту са Дацом⁹ проводио. Понекад сам гледао у море и видео је како се брчка, „плива у дубоко”, ужива у води и смеје се и плази на мене /.../

5. мај 1941. год. Херцег-Нови, понедељак

Дошло прво писмо од Даци са повољним вестима. Поново сам радостан као 10. априла у Београду! Све ће ипак бити лепо /.../

Поред главне садржине – која ме је толико узбудила и расположила – сећам се да ме је и зачудила вест колико се већ познатих налази у Београду! За решење повратка по сваку цену недостајали су ми стварни подаци о ситуацији која би ме чекала у Београду. Сећам се да сам у својој глави правио комбинације о мојој евентуалној улози у раду на унапређењу села и пољопривреде у Србији, и да сам о таквој могућности писао Даци да се обавести, па да ми јави! Накнадно сам се уверио како су то биле рђаве претпоставке и како у том погледу нисам имао добру представу о исходу рата и о врсти и изгледу окупације.¹⁰

6. до 14. маја закључно – Херцег-Нови, више ружно време.

Даљи дани пролазили су у нервози због неодлучности нашег даљег опстанка... Неке сувоземце су пуштали из Мељина, као Хрвате, Црногорце итд, али под условом да дају неке изјаве. Много смо око тога расправљали. Извесни цивили су пролазили из Црне Горе, Котора, Рисна.

⁸ Лазар Ђокић, официр.

⁹ Даница, супруга Бранимира Којића, такође архитекта.

¹⁰ Бранимир Којић је по повратку у Србију остао на Универзитету, који међутим није радио током окупације. Није се јавно ангажовао, али је августа 1941. године потписао антикомунистички Апел српском народу.

Гласине о могућностима нашег отпуштања кући и вођења у заробљеништво мешале су се непрестано. Није чак, чини ми се, ни италијански адмирал знао како ће се ствари развијати. Немци су стално пролазили на север задржавајући се често у Новоме. Сећам се оне колоне мотоциклиста који су се одмарали и прали, заједно са својим машинама, на самоме пристаништу /.../

Хлеб је био постао врло рђав – проја, па буђава – сећам се да га нисам могао гутати /.../

Осмог маја је била сахрана официра Спасића, који је извршио самоубиство потапајући разарач „Београд”. Извршио је тај подвиг он Србин са још једним Словенцем¹¹ /.../

Хотел на плажи је већ био скоро пуст /.../

Хранимо се све горе. Меса је нестало, а и рибе такође /.../

У Ђеновић смо обично ишли лађом или некако аутобусом – цивилним или италијанским – а враћали се пешке. У повратку свратимо у хотел у Зеленику, па мезетирамо сира и вина... Па после кроз тунел, па или поред плаже или кроз шуму изнад Савине у горњи крај Новог /.../

15. мај 1941. год. – Херцег-Нови – леп сунчан дан

Очекивали смо да нас сваког јутра могу позвати и повести...¹² По подне сам седео у својој соби, па писао Даци дугачко писмо – као опростајно на ко зна колико времена – али куражно и са пуно вере у добар исход свега. Било је дивно време и преда мном је била цела Бока са Ловћеном у дну /.../

16. и 17. мај 1941. год. у 18 ч. – недеља

Свако вече растајали смо се у ишчекивању да ће нас сутра ујутру избудити жандари ради скупљања за затварање. И сваког јутра још ништа... Били смо сви решили да идемо куд нам је суђено и куд нас памет учи, а не срце... Шетали смо, разговарали, гледали италијанске војнике, испраћали наше на станици и чекали. У недељу пре подне чусмо да су наше молбе код карабинијера у Тивту... Договорисмо се да сутра одемо у Тиват и видимо шта је. Можда ми као будале овде баш чекамо да нас одведу, а тамо нам одсуство одобрено! Стојали смо дуго на зиду, слуша-

¹¹ Ради се о подвигу и жртви двојице поручника Ратне морнарице Краљевине Југославије, Милана Спасића и Сергеја Машере, који су 17. априла 1941. године у боко-которском заливу потопили разарач „Загреб” (а не „Београд”, како пише Којић!). Тело Сергеја Машере никада није пронађено, а Милан Спасић сахрањен је на гробљу на Савини. Испратили су га грађани Тивта и Херцег Новог, као и почасни вод италијанске морнарице.

¹² У заробљеништво.

ли неку пуцњаву на мору и поново се решили да покушамо да се легално вратимо кући /.../

19. мај 1941. године – киша пљушти до 14 часова поподне

Отворим писмо¹³ брзо, прочитам и пронервозим се. Било је тужно. Жена ми је очигледно изгубила кураж кад је добила моје вести о одвођењу – и звала ме да се вратим. Моме расположењу задњих дана мало је требало, а после слике коју ми је дало ово писмо решио сам се да идем кући /.../

Киша је непрестано пљуштала. Идући брзо знојио сам се испод мог кишног мантила, а са шешира ми је лила киша за врат. Брзо набих мој руксак и онај плед од платна, опростих се са газдарицом рекавши јој да идем у Тиват – да бих заварао траг /.../

А онда се све на јуриш сврши – ручасмо и полако сиђосмо на станицу.

¹³ Женино писмо.

ГРЪА

Горан Ж. Комар

ТРГОВАЧКА КЊИГА ДАНИЛА ГЛИГОРОВОГ ПАВКОВИЋА ПОЂАНИНА (1790 - 1816)

Током 2004. године до мене је дошла рукописна књига Данила Павковића која је нуђена на продају као власништво једног Бокеља. У том часу нисам располагао потребним средствима за откуп, али је власник показао разумјевање за потребу града Новог да нека његова установа откупи драгоцјену књигу. Директорка Градске библиотеке и читаонице Херцег – Нови госпођа Невенка Митровић, обезбиједила је средства за откуп књиге. Тада сам пришао превођењу читаве садржине главне рукописне књиге Данила Глигоровог Павковића о којој се, до тада, није знало. Овим радом пружам транскрипт пословних, трговачких забиљешки Данила Павковића из „главне” његове књиге које могу послужити сагледавању детаља трговачке дјелатности бокешког трговца друге половине 18. вијека. Трговца знатнијег формата. Преостали дјелови књиге представљају преписе М. Орбина и Д. Обрадовића, и исписани су другом руком.

Године 1935. Д. Д. Вуксан је објавио садржину једне свеске која се чува у Државном архиву у Цетињу (вел. 21 x 16 цм) од четрдесет страница, коју је написао Данило Павковић¹. Он је описао садржај издијељен у неколико одломака (Генеалогичка дома Павковића, Путешествије, Надометак и остало). Вуксан је објавио транскрипт рукописа. Дао је и садржину посебних листова, међу којима је свакако најзначајнији Данилов тестамент начињен у Новоме 5. јануара 1810. године, којим завјештава имовину за школовање младића из свога мјеста.² Посебни додатак пружа Данилове породичне прилике. Овдје писац каже да је рођен 17. децембра 1754, те како му је прво путовање било у Котор 1765. године. Одјељком којим износи генеалогичку Павковића он евоцира поријекло од војводе Дукађина и Бијелога Павла. Д. Д. Вуксан даје транскрипт читавог одломка.

¹ Д. Д. Вуксан, Мемоари Данила Павковића, Историјски записи, Цетиње, 1935, 4, 5, 203 – 213, 269 – 278

² Исто, 204, 205

За нас је важна тврдња Данилова да је Дукађин владао „с крепости пећком и Ђаковицом”, да је Бијели Павле, будући везан за Високог Уроша побјегао у Брда и да му се пород прозвао Бјелопавлићи, да је прадед Радосав у 14. вијеку побјегао у Требиње у село Нецвијеће, да је његова племенита фамилија изгубила привилегије 1463. од султана у Јајцу, а онда, 1684. прешла под крило млетачког принципа. Драшко, Милутин и Вујадин су прешли у Нови, а Грујица је остао у Нецвијећу. Писац говори о њиховоме породу, капетану Глигору, Панту и Крсту, суђи Луки и другима. На крају генеалогичке, Данило је дао датум рођења: 28. фебруар 1755.³ Пропутовао је читави Медитеран, „шеснаест царевина, или краљевина”, а мемоаре подијелио на два дијела. Путешествије (по морима свега свијета) и опис догађаја у Боки од 1805. до 1814. године. Д. Д. Вуксан наводи, за нас важан податак, да је свеску нашао у Цетињском Државном архиву у склопу приватне архиве краља Николе међу актима за 1885. годину.⁴

Према рукопису „Путешествија”, Данило се 1779. отиснуо на море како би на страни Аустрије учествовао у њеном рату са Пруском, стекавши подозрење млетачких власти. Путовао је у Александрију и Солун како би се прикључио Енглезима 1779. и на тај начин стигао у Ђенову. Ту се сусрео са капетаном „Мором Ирландезом” са којим је ратовао против Шпанаца и Француза. Огорчен на енглеског капетана, отпутовао је у Холандију да би 1780. стигао у Довер. Послије тешких невоља стигао је у Лондон, а онда, одатле, империјалном фрегатом „Конбенсел” у Трст и завичај 1782. године. Отац и брат бијаху му умрли. У Новоме је боравио до 1784. године када су Тунижани објавили рат Венецији. Данило казује да је из његова завичаја кренуло сто тридесет друга. Из Венеције, у Бокву, кренули су под заповједништвом Анђела Ема. 27. јула 1784. приспјели су на Крф. Током љета и јесени учествовао је у рату у Тунису. Оваква служба трајала је пуну годину, када је у јесен 1785. прешао на „бомбарду Полонију” (“Ту сам искусио огањ, звук балота око мене чинио је страховиту музику”). У венецијанској флоти служио је Данило и током 1786. године. На Крфу је боравио до 6. новембра 1787. године. Током те године пловио је по Јадранском мору обезбјеђујући обале Албаније и Морије. У јесен је прешао у Венецију ради лијечења, а одатле у Нови, да би се 28. јануара 1788. поново вратио у Венецију. Данило је у то доба затражио отпуст из службе и 19. маја се обрео у Трсту. Како је објављен рат Русије са Турском, он је 1. јуна 1788. ступио у руску флоту. Наредне двије године служио је у руској флоти. Даље, Данило описује своја дуга

³ Исто, 206, 207

⁴ Исто, 207

путовања, подвлачећи оданост аустријском дому, учешће у делегацији код барона Рукавине. Посебни додатак описује збивања од 1805. до 1814. године.⁵

Данило Глигоров Павковић је трговац из Пода, Новљанин, који је припадао једној од најзначајнијих поморских трговачких фамилија у Новоме. Њени остали чланови истакли су се у Морејском рату на страни Венеције, а затим, значајним дужностима у управним тијелима Топалске комунитаци. Може се рећи да су Новоме даровали историјски утемељен печат двије велике области или књиџе: поморске трговине и трговине уопште, и политичког организовања и учвршћивања његове изворне општине током вијека венецијанске управе. Осим тога, истакли су се као велики ктитори и добротвори. Ово је једна од најугледнијих поморских трговачких фамилија у Новоме. Живјели су Павковићи у Подима и Топлој. Током 18. вијека успјели су неки чланови породице да оснују и своју бутигу у Котору. У Топлој су држали сопствене бутиге, или велике трговине, у виду закупа, код познатих и богатих топаљских првака. Предање које је забиљежио свештеник Саво Накићеновић казује да се фамилија у Поде доселила током прве четвртине 18. вијека из планинског села Убли. На Ублима се не зна о Павковићима, па на тој чињеници не треба градити коначне закључке. Доста новскога становништва избјегло је послје августа 1684. године у горе и многи су се послје млетачког заузећа Новог 1687. године, нашли у незавидном положају повратника.

Свештеник и историчар Саво Накићеновић је о Павковићима писао како су стигли из Попова⁶ за вријеме Морејског рата, са владиком Саватијем, те да је први досељеник био Вујадин Павковић. Он је овај податак темељио на пођанском катастру некретнина начињеноме 1726. године. Он казује да је Вујадин имао синове Митра и Драшка.⁷ О Митру заиста знамо из наших исправа, али знамо и за Теша, сина Вујадинова. За Петра Павковића каже Саво Накићеновић да је био Вујадинов брат

⁵ Исто, 208 - 278

⁶ Вишегодишњим истраживањима у области Попова, обишавши сва гробља у поповским селима, нисам успио пронаћи било какав траг присуства Павковића. Вјерујем да је фамилија потекла из Бјелопавлића, како казује Томо К. Поповић у његовом чланку у „Орлу” 1881., а током Морејског рата у Нови прешла из требињске области. Томо К. Поповић, Капетан Лесо Павковић, Календар „Орао” за годину 1881: „Кад се оно године 1687 пољедни пут Херцегнови узимао од Турака, на молбу генерала Корнера спреми му Висарион Баица у помоћ неколико Црногораца међу којима главара Петра Павковића, Бјелопавлића, који се по погибији турској стани на Подима и ту окући, те се тако од њега народило у овим крајевима племе Павковића, Бјелопавлића, који се по погибији турској стани на Подима и ту окући, те се тако од њега народило у овим крајевима племе Павковића, једно између брчних и виђених у цијелој општини.

⁷ Саво Накићеновић, Бока, ЦИД, Подгорца, 1999, 314

који се истакао у окршају у Каменоме 1687. године. Истиче улогу Митра као потписника чувеног меморандума новских главара 1701. године.⁸ Отац Саво помиње Глигора Павковића као топаљскога начелника 1757. и 1777. године.⁹

Свештеник Саво Накићеновић по великим добротинствима помиње Леса и Јована, али и Данила.¹⁰

Оскудна историографија о Подима и Павковићима не зна да је ова породица давала и свештенике. У 18. вијеку дјеловао је у Подима свештеник Теодосије Павковић.¹¹ За вријеме савинског игумана и бококторског епископског викара архимандрита Никанора Богетића, живјела су двојица свештеника. Драго Павковић, парох, је, изгледа нешто згријешо, и архимандрит Никанор је упорно код владике Венедикта Краљевића настојао да га врати на парохију. Калуђер Леонтије Павковић је био сабрат светогеоргијевског манастира Бања код Рисна (1822).¹²

Увидом у катастарске књиге Херцег – Новог, израђене за вријеме Млетачке републике (1690 – 1704. године) показало се да Павковићи нису досељеници на Поде у првој четвртини 18. вијека, већ да у овоме селу живе и посједују баштине и знатно раније. Власници Павковићи у катастику Рисна и Херцег – Новог довршеном 1704. године, су капетан Драшко који посједује баштине Бобовишта и Русмане, као и Павле Павковић власник винограда у Подима.¹³ Рубрика *Nota dell anime della villa di Podi e Braicovina* доноси податке о броју чланова домаћинстава Павковића 1704. године: Капетан Драшко је имао једанаест укућана, Милутин Павковић је био самац, а Павле троје укућана. При том је изузетно важно нагласити да су Милутин и Павле уписани са ознаком „n. h.” – нови становник.¹⁴ Значи, Драшко је овдје од раније, и не може бити говора о досељењу фамилије са Убала 1720. године, накод другог Морејског рата.

Глигор Павковић је био Данилов отац. Подаци оца Сава Накићеновића о капетанским мандатима 1757. и 1777. години су тачни, само што

⁸ Исто, 314, нап. 3

⁹ Исто, 315, нап. 1

¹⁰ С. Накићеновић, исто, 315

¹¹ Горан Ж. Комар, Херцеговске знаменитости, кв. 3., Поди, Херцег – Нови, 2006, 24. Књига садржи цјеловите транскрипте пођанских пописа глава фамилија, матичних књига и књига од лемозина цркве Св. Сергеј и Вах из друге половине 18. вијека.

¹² Горан Ж. Комар, Манастир Савина. Од краја Млетачке републике до Краљевине Југославије, Херцег – Нови, 2009, 28, 30.

¹³ Глигор Станојевић, Катастри Херцег – Новог и Рисна из 1704. године, САН, Споменик СХХV, Одељење друштвених наука, кв. 4, Београд, 1983, 34

¹⁴ Исто, 37

желим додати да је капетан Глигор и током 1760. обављао дужност капетана, па се наводи као вицекапетан, уз општинске судије Мата Мирковића, Мата Злокова и Саву Марковића.¹⁵

Најпоузданији извор за становништво Топалске комунитаци, из друге половине 18. вијека су свакако пописи глава фамилија *Ноџе од соли*. Оне откривају присуство у Подима двојице Павковића са именом Глигор. Ипак се може разликовати име капетана Глигора од Глига Павковића који је 1777. године живио у Подима као самац. Глиго се у Нотама, као глава фамилије, јавља нешто касније, 1763. године.

У најранијој сачуваној *Ноџи*, насталој у 1758. години, на челу пописа је управо капетан Глигор са десет укућана¹⁶. Остали Павковићи крију се уз име очеве и не вјерујем да је могуће њихово посве сигурно препознавање у овој старој ноти. Међутим, већ 1763. године, поред извјесног Глига са шест укућана, јављају се Митар (6), Јово (7) и Глигор (12).¹⁷ У 1771. години: Митар (7), Јово (6) и капетан Глигор (10), као и Лука (7). Нота из 1772. године доноси исте домаћине из рода Павковића. У наредних пет година прилике се мијењају па ће Нота од соли за 1777. годину показати да у Подима живе сљедећи домаћини: капетан Глигор (13), Никола (5), Глиго (1), Ђикан (6) и Саво (6). Наредна сачувана Нота од соли датирана је 1789. године и у њој се, поред Николе, Глига и Ђикана јављају и Марко и Данило. Данило је те године имао петоро укућана.¹⁸ У 1790. години пописани су Марко (5), Панто (5), Мато (8), Глиго (6) и кнез Ђикан (6), да би 1793. године у селу живјели Марко (6), Панто (6), Никола (2), Мато (7), Глиго (8) и Ђикан (5).

Из ових података је већ видљиво да је Данило био глава породице до 1789. године, кад му је отац умро. Глиго Павковић је живио дуго после капетана Глигора.

Сљедећи значајни извор за историју породице Павковић са Пода је *Ноџа од мернара њарохије њођанске* настала у вријеме француске окупације Боке Которске. Овај попис уводи све главе фамилије са мушким укућанима и њиховим мјестом боравка. Ево што стоји у *Ноџи од мернара њарохије њођанске* из 1808. године: „23: Саво Павковић су четири брата сви на двор; 24: Мато Павковић старац од годишта 75: има сина једнога и други малешан; 25: Драго Павковић самац; 26: Јоко Павковић бутигијер су 4: брата најстарији је на службу у мернаре пошао је а три

¹⁵ Горан Ж. Комар, Херцеговина у Боки (темељи модерног Херцег – Новог), Владиславићи, Магазиновићи, Јовановићи, Војновићи, Херцег – Нови, 2007, 251. Пружен је каталог тоपालских капетана од комунитаци (1719 - 1799).

¹⁶ Горан Ж. Комар, Херцеговске знаменитости, књ. 3..., 8.

¹⁷ Исто, 11

¹⁸ Исто, 16

мала; 27: Шпиро Павкович самац на двор..., као и: 40: Саво Павковић годишта 47. има сина малашна дома а један на двору и у тичијер од година: 10; 41: Шпиро Павковић самац бутигијер; 42: Лука Павковић самац на двору; 43: Панто Павковић од година: 50. има једнога сина на двору; 44: **Данило** Павковић самац година: 55; 45: Ђуро Павковић на двору”¹⁹

Путем ове ноте дознали смо још једну могућу годину рођења Данила Глигоровог Павковића: 1753. Глигор је имао десеторо укућана, дјецу је добијао и касније. Његов син Данило је у одмаклим годинама живио као самац бавећи се трговином. Из Данилове трговачке књиге дознаје се и о његовом брату Ђорђију, такође трговцу, који је током 1794. године избивао по трговачком послу.

Одређену забуну уноси један значајни извор који сам објавио последњих година. То је *Матична књига кршћених пођанске парохије* која је започета 1753. године баш у години у којој би требао бити рођен Данило Павковић. Њега у овој књизи нема међу крштенима. Да би читав ствар била занимљивија, први уписани Павковић, је син Глигора Павковића Игњатије, 1753, којему је кумовао Мојдежанин Глиго Кецојевић.²⁰ Глиго је био унук чувенога капетана Топалске комунитаци и новскога сердара Николе Кецојевића²¹.

У Књизи умрлих Пођанске парохије пише: „Јануарија 15: 1781: Престави се Глигор: Павковић”²² Ову биљешку начинио је пођански парох јеромонах Дионисије Владојевић Савинац, такође рођени Пођанин. Илинка је 1. јануара 1794. године крстила Божу сина Ђура Пушкара. Стоји дословно: „...Илинка жена капетана Павковића”.²³

Посве је сигурно, захваљујући Даниловој књизи, да је имао и брата Ђорђија, трговца.

У попису из 1789. Данило се јавља као глава фамилије.

Но, да погледамо сада податке о другим члановима фамилије. Током друге половине 18. вијека капетан Глигор Павковић добио је више дјеце. 24. јуна 1757. крштена му је кћер Пола којој је кумовао Данило Николин (Бритваџић, Бритваџија).²⁴

11. новембра 1760. године Григор је добио сина Павла којег је крстио Данило Николин.²⁵

¹⁹ Исто, 22

²⁰ Исто, 25

²¹ Горан Ж. Комар, Бока Которска. Тирилични споменици 17. 18. и 19. вијека (acta serbica) Мјешовита грађа (1608 – 1917), Херцег – Нови, 2009, 96, 97, 232

²² Исто, 55

²³ Исто, 50

²⁴ Исто, 27

²⁵ Исто, 29

30. јула 1762. године Глигор је добио сина Панта и овом приликом је кумовао Данило Николин.²⁶

11. новембра 1765. крштена му је кћер Ката, али је Кати кумовао Панто ПарAPAN (Петровић) из Пода²⁷. Ката се родила на исти датум као и њен брат Павле.

21. јануара 1767. године крштена је на Подима од пароха јеромонаха Дионисија Глигорова кћер Илинка.²⁸

1770. године Глигор је добио сина Георгија којему је кумовао Данило Бритварев са Пода.²⁹

Свакако, биће значајно истаћи да је кућа Глигора Павковића стално издвајала средства за цркву на Подима. У књизи *Либро од цркве с Пoда Свeиx Мученика Сирџија и Вака од робе која се наоди у исиу цркву и шиио јој долази добити и шиио ко њрилаџа и лемозине колико добије на џодину и од земаља ње имаде који њасрачик и њроча - 1751* – на више мјеста су уписани прилози капетана Глигора. Већ код прве забиљешке од 1. маја 1752. године потписани су прокурадури црковни Глигорије Павковић, Нико Радуловић и Митар Квекић. Овога последњег потписао је сти-мадур Павле Петровић.³⁰ Глигор се као прокарадур наводи и 1763. године у вези са трошком око оправке цркве и, могуће, набавке кандила.³¹

Извјесно је да је капетан Глигор током педесетих година непрестано служио као прокарадур пођанске цркве Св. Сергија и Вакха.

У Подима се, такође, налази једна јако значајна потврда о Глигоровом служењу овој светињи. Наиме, на звонику цркве Св. Сергеја и Вакха, на читавој површини великог блока који носи горње окно звоника, урезан је ћирилични натпис који говори о ктиторству Даниловог оца. Натпис је урезан са солидним познавањем ћириличне ортографије, али не нарочито вјештог мајстора који није знао одредити величину слова на расположивој површини, па је дошло до „гутања” једног броја слова. Но, то не смета да се у потпуности прочита његова садржина:

*** СЕИ КАППЕЛ НАЧИНИТА СВЕТИ
МУЧЕНИЦИ СР(Г)ИЈЕ И ВАК(Х) НА СВОЈ
КОШ [Ъ]³² БИ ПРОКАРАДОР ГЛИГОР ПАВ(КО)ВИЋ
(СА) БРАЋОМ ГОД(ИНЕ) 1769 МАЂА 18 ПО ГРЧ(АСКИ)**

²⁶ Исто, 31

²⁷ Исто, 31

²⁸ Исто, 33

²⁹ Исто, 35

³⁰ АХ, ТК, књ. 10, 62

³¹ Исто 63

³² Слово „јат” уметнуто у међуред

Као трговац, судећи по подацима која пружа његова књига, Данило је остваривао веома живу дјелатност на страни, боравећи у Галацу, у оквиру једне трговачке „компаније”, свакако састављене од његових сународника и земљака. Јако је занимљиво да је ова књига очигледно састављена од два садржински посве различита дијела исписана различитим рукописима. То је лако уочити. Један дио, каткада у нeredу увезаних листова (који немају пагинацију), представљају пословне трговачке биљешке Данила Глигоровог, а други дио су преписи из дјела Доситеја Обрадовића и Мавра Орбина. Он то свједочи на трећој страни ове књиге која, иначе, садржи попис његових личних ствари, када казује да посједује књигу „историја Мавробина”. Највриједнији и за историографују најзначајнији дио је онај који припада Данилу Павковићу. То су пословне биљешке које се ређају у густоме низу, нарочито током 1793. и 1794. године. Он је првенствено важан за историјска изучавања трговачке дјелатности бокешких трговаца друге половине 18. вијека. Пружају могућност упознавања обима трговине, врсте робе и трговачких дестинација. Данило је боравио у Галацу,³³ одакле је роба одношена даље, по његовим прецизним упутствима. Ова књига открива његове компањоне и личности са којима се пословно везивао (трговци Куртовићи).

Књига Данила Павковића садржи и невјероватне и донекле преувеличане описе неверина у Боки и Новоме. Данило описује појаву пијавице под Оштром која се креће преко залива, а онда прелази на копно по пођанским баштинама. Чак, и уништење једног руског брода, под Новим, на Мељинама.

Моји транскрипти пружају значајне Данилове биљешке које освјетљавају његово трговачко прегнуће и доносе се цјеловито. У горњем лијевој углу стављам број стране у књизи Данила Павковића. Књига, увезана у кожу помоћу конопа који је добро сачуван, је величине 22 x 16 центиметара са дебљином на хрбату 2 центиметра. На стражњој корици видљива је нагоретина кружног облика пречника 11 центиметара. Књига има укупно 64 листа и сви су исписани, али и три истргнута листа (бр. 27, 62 и 63). На преосталом, незнатном дијелу отргнутог листа 27. види се ријеч: *Галац*. Занимљиво је да први лист носи датацију 16. маја 1790 (Трст), а да се затим ређају уобичајене Данилове биљешке начињене у Цариграду, Керсону, Озији из 1793. године. Дужан сам скренути пажњу на кратку биљешку у дну првог листа Данилове књиге, која је учињена другом руком, која је исписала бројне листове књиге преписима Доситеја и Орбина, која гласи: „У Озиу = Нови = 18- фебраи = 1822= сло(вино)= Види у овом либру сѝра(на) = 13= ѓдје вели или ѝише оѝ моје-

³³ Галата, Пера, негдашња ђеновљанска четврт у Истамбулу

џо њок(ојноџа) ѡаѡице – иѡииниѡ је. Види сѡра(на) = 66= “ У овоме часу није могуће утврдити идентитет преписивача Орбина и Доситеја, али, заиста, имамо разлога скренути пажњу на извјесни подругливи тон (“татице”) ове биљешке на првој страни трговачке књиџе Данила Глиџоровог.

Конечно, указујем на странице књиџе исписане другом руком које садрже преписе из дјела Доситеја Обрадовића и мавра Орбина: од стр. 7 – 11: Историја свијета и ране Цркве са одломцима 16. вијека; стр. 12: рецептура за спремање вишњака; стр. 13: биљешке из митологије, опис пијавице у Боки (= 8 = јулија= 1809= Ујутро у шестом часу с половину време или облак по воздуху, тако два облака совокупише се уједно и спустише се у море близу Превлаке како што веле шиун. Ходећи премо пут магазина Кнежевића, дође у портић преврати јерлик московски који се ту нахођаше. Отолен та труба преко земље Кнежевића, проходећи поломи неколико стабар маслиничније, идући Кутљачи преко земље манастирске обестрви неколико коријена маслинич(није). Прође мимо самог Лазарета приближајући се Драчевом брегу, изгуби силно стремљеније, прође преко калице. Отолен преко Стермене стране или моје Папрати не много штете, а користи ни мало, пошавши завертући до Трипуна берда, преходећи преко моста пређе преко Уљанице, достиже да(!) цркве с(ве)т(о)га Архангела, с малом силом стиже до Орлова камена. Одтолене завертајући стреми се до Жлијеба. Слишком трајао је десет минута од почетка до доспјетка); стр. 14, 15: историја свијета; стр. 16: упоређење новске и неретванске области; стр. 17 – 19: географија Старог свијета; стр. 23 изреке; стр. 33: изреке; стр. 35: биљешке о упокојењу Павковића за 24 лица од 1772 – 1816 године; стр. 36: преписи из матичних књиџа Пођанске парохије 1740 – 1808. године; стр. 37: изреке и биљешка о рођењу Стијепа Пантовог сина; стр. 38. – 43: изреке и поуке; стр. 45: поуке и пјесма о свршетку отоманске тираније; стр. 46: једна пјесма; стр. 47 – 51: поуке; стр. 54 – 56: поуке, изреке; стр. 57: дневник путовања из 1810. године; стр. 61 – 66: поуке, изреке; стр. 67 – 72: географија далеких земља Азије и Африке; стр. 73: историја Тројанског рата; стр. 74: изреке, казивање осуђеног Сократа; стр. 75: историја старе Грчке; стр. 76: историја старе Грчке, Александар сијече чвор; стр. 77 – 99: изреке, поуке; стр. 103 – 120: изреке, поуке.

ТРГОВАЧКА (ХЕРЦЕГНОВСКА) КЊИГА ДАНИЛА ГЛИГОРОВОГ ПАВКОВИЋА

1.

Сие либро. п. т. Данил Павков: 16: мађа: Триешт

Цариград =19= отобра 1792= шч= н= Данаске оставик робу како ниже, реко дадок кап(ета)н Франу Ковачевићу да ми оспреми с његовом робом

у трговца Флориан Воглер Тудешик како изговара рецевуда више реченога Ковачића=

Реко сабља у сребро закована и на истој фјок о(д) злата. Двије мале пушке у сребро оклопљене= Девиза мошковска зелена и на истој шпаљар о(д) злата= Капелијера дрвена и у истој клобук и на клобуку два фјока= Важ од лате и у истоме мој атестат, и рецевуда=

Више речено примљено

Исти дан купик један бурдат бијели од бамбака= један шерит су што се реже дуван и темпералин- Једно либро турски, герчки и талијански= и штиваље0

У Керсону =11= мађа (1)793= шч н= Данаске дадок капетану Митру Комленовићу на конат како у контрату ко(ји) је у њега, то је рубалја у асигнацима осам стотина осамдесет шест и копика педесет= А у контрату како сам дао Симу Жакову седам стотина рубалја. И оставик у Комленовича моју патенту о(д) службе московске=

У Озиу =15= мађа (1)793)= шч н= Оставик у г(осподи)н Јована Жарковича из Новог ба(у)00 али сандук пун, робу исјелату страмац, јорган, узглавница, и врећа, кантар, пињата са заклопом нова, камиш о(д) сриенеле нов=

Прием(ј)ено од Жарковића моја роба

Данил Павкович

У Озиу =15= мађа (1)793= шч н= Оставих у г(осподи)н Николе Јовановића Србина речени братић г(осподи)на Њетка Илифлориа и(з) Триешта реко барела грожђа од шама сто и шес, пиез= инцерка по кантар, то јест педесет барела да измјери г(осподи)ну Симу Жакову како по контрату што сам оставио у г(осподи)на Митра Комленовича, а остало педесет барела како контрат што сам оставио у г(осподи)на Јова Жарковића из Новог=

Доспјевено с Јовановићем=

2.

Жмирне =2= отомбра 1972= Чиним ја Данил Пафкович авентарију од робе злата, сребра, и оружја и проча како ниже изговара

Прстен рожетан диоманат фини= Прстен топац фини орентали, обадва у злату оковани= Кордун и панађица од злата= Шкатула о(д) злата од табакка= Релоћ од кадинела о(д) злата= Сабља сребром окована= Сабљица у мјед окована= Двије мале пушке у сребро сковане= Фијубе велике о(д) сребра= Фијубе мале о(д) сребра за центурина= шес путаца о(д) сребра за кружата= Двадесет и четири пуца о(д) серме фил деграна ала унгара

за камижolina= Пар путаца о(д) сребра за рукаве од кошуље= Капа с тепелуком од кадифе церљене нова= Капа с тепелуком цернијем половна= Корет о(д) свите колор улива марца мало ношен= Кружат од исте свите мало ношен= Гаће од богазије морасте половне= Пас о(д) свиле цирне и церљене полован= Пас о(д) конца и бумбака плаветни полован= Униформа али девиџа мошковска од свите зелене фине нова= И на ситу шпалар нов о(д) злата на мошковску= Фјок о(д) злата нов што је на више речену слабљу (!) среберну= Шотп абит од димита бијелога инглешкога мало ношен бијели= Шото абит од анкина полован= Веллада плаветна о(д) свите половна= Саргук од свите фери мишћо полован= Гаће о(д) свите плаветне ала талијана половне= Јакета од бурдата цернога с ригам зеленијем мезашеда мало ношена= Јакета и гаће ала матало од бурдата финога о(д) свиле штрике бијеле и церљене мало ношене= Јакета и гаће ала матало од фине абе плаветне нове= Камижолин о(д) свите плаветне полован= Камижолин о(д) свите бијеле полован= Камижолин од димита ригана финога бијелога инглешкога нов= Камижола од фанеле бијеле нов= Камижолин од фанеле бијеле полован= Три кошуље од постава фи на гварните мало ношене= Кошуља ћенали мало ношена= Двије кошуље од постава домашњег шћете мало ношене= Кошуља од бумбаџине нова= И три кошуље старе= Два ленцула половна од бумбаџине бијеле= Два бушта али кошуље што се навлачи на узлавницу= Пар бјечава од свиле бијеле од франце мало ношене= Бјечве од свиле колор мишћа мало ношене= Десет пара бјечава од бумбака бијелога мало ношене= Пар бјечава од бумбака церљена али на жута мало ношене= Пар бјечава од конца половне= Фацулет фини цирљени од носа полован= Фацулет фини церљени за носа нов= Фацулет фини плаветни од индија и два фацулета стара од носа= Фацулет о(д) свиле церне нов= И фацулет о(д) свиле церне полован= Слиједи на друго иштапић али багулина од филоћа финога=

3.

2 Слиједи авентарија иста од моје робе како сприједа и прочита= Ножић мали с кором али дершком од филиша финога бијела и у истој ручици мали ножић у сребру окован с камичиком зеленијем, и ножница о(д) сагрије и на истој гајтан и пуце= Тромбун од руке малтешки, и ћесе од мједи с фишецима, и прићесак пулан и каиш= Клобук атринаголо нов фини и на истом два фјока о(д) злата ала милитара нова и исти у капилери церљеној са затвором= Клобук тонди фини церни нов= Клобук тонди стари= Капа ала талијана милитара од коже половна= И капа од ноћи мала церна= Портафоља али у што се носе карте од марокина церљенога финога нов= И у истом атестат мој русински= И карта што је мене учи-

нио Панто за моје баштине, И карта што ми је учинио Францешко Божари како је примио у Кандију 400= стотине гроша што је поручено за Комљеновича и рецевуда како ми је дужан Стијепо Буин =7= цекина, и рецевуда како плати Симеону =30= цекина= И важ од лате и у истом атестат од паша, Гулиерала, и Кнежевића= Либарце мало церљено= Камиш нов о(д) сријенсле, и на истом бокин од амбра велики долази ме гроша тридесет и пет нов= И бокин од кости= И кошуља о(д) свите фина за више реченога бокина од амбра= Два пара бјечава од вуне бијеле= Дивит али калимар и унутра ножић за пера= Бритулин фини нов енглешки= Ножице енглешке fine нове= Клијешта су што се ваде длаци из образа= Чешаљ чести мало дуперан од филдиша= Мали чешљици ријетки= Двије бритве бриваће у бушту нове= Шкатула енглешка у истој огледало и пенео и сапун то јес од бривања= Шковулет су што се чисти диоманти= Шковулет су што се чисте зуби= Сакетац и унутра игала од једра и пошурица= Тастаменат мој мојом руком учињен= Два шугамана нова, један од конца финога а други од бумбака бијели= Два таважула и четири шото брагаша од постава домашњега мало ношене, и троје шото брагаше половне= Страмац од интима мошковске и узлавница, јорган, и у што се завија страмац од грижа церљенога= Бауо г(в)озден полован у што ми је роба= Баулић мали од ... с катанцом у што се држе ћешљи и прах и помада и у истоме три баштуна помаде fine од франце= И на првом баулу катанац мошковски сребром изметан= Кофа ала маринара и на истој катанац= Капот од загоре стари= Пар цреваља од Тријешта с дуплом шалом нове= Ожица и пантаруо сребрно= 7= седам лапиза финије енглешкије= 5 пет баштуна цера ди енглишера fine= Сићил о(д) сребра моје име на истоме= 10= аршина гурђеле fine од франце за коса= Тридесет драма канеле fine= Клијешта мала су што се меће ватра у синсију= Ћеса од табака од свите половна= Ћеса велика од коже жуте у што се дужи табак= Динара готова гроша двије стотине= И цекина у злату тридесет= Лумбрела од постава половна= Либро колико носи која мунида= Либро од аритметике= И историја Мавро(р)бина= И инконица у сребро окована Тројство и проча = =

Галац =30= мађа 1793= Што донијех што наплатих у Озиу промјених и узех дуката али цекина оландезе, и немачке и поставик у кофу од моје аљина преко стотину реко ну(мера) =100=

4.

Жмирне =9= септембра =1792- шч= н=

Ка(ко) се види, да се зна колико купујем робе и пошто ме долази свака ствар=

Кашета 10 портадуrowар 10	гроша 17 = 20
ботиља 320	12 = 37
рома галун 68	297 = 20
чепа за речен(е) 320	35
сламе за речене	40
сувише за обруче пара	1 = 20
	сума 354 = 19
	сума 355 = 39

14 = текуштаго

Кашете 2	3
ботиља 90	10
рома талуна 18	80 = 20
бордата от свиле 12	39
карађе 7	
талијана финога 10 ½ и лондре 4	345 = 35
кантарчи и имилима	4 = 5
доване	8 = 20
талијана пологшијега 8 и лондре 33	253 = 6
доване	6
карађеле за вино 10	
вина од шама барјела 70 и ока 22	572 = 13
За исто вино сли бачве опрати, сумпора и поставе, чепа 30	
Вина од малиге барио 4	25 = 5
Вина од малиге љвшега барило 6 аруба 10	60

Више речена роба посла се у Керсону за конат од кумпаније како изговара карта међу нама то јест г(оспо)д(и)н Куртовић, Јово Бошкович, Филип Ћеткович и Данил Павкович, и у више речену робу уљеде моијех иљада гроша стамболиније нумеро – 1000=

Озиа =11= децебра (1)792 = шч= н= Данаске наплатик сто и дванаес гроша како изговара моја рецевуда што ми је дома

Озиа =11= децебра (1)793 = шч= н= Данаске наплатик пе(т) стотина гроша што сам имао имати од једнога Герка на вјеру што ми је био понио.

5.

Галац= 13/2= новебра (1)793= данаске оста дужан нашаој компани г(осподи)н Ристо Куртович гроша седамдесет осам =78= Тако изговара жексел његовом руком учињено-

6.

Цариград =15= отомбра (1)792 =шч = н= Нека се зна колико пенчам за конат од компаније. То је г(осподи)н Куртовича, и проча =

Један кантар долази гроша - =00= 4
 Терезије мале - =-2=
 Карте и ђералаке - =-3=
 Три либра што је потребито за конат од компаније за пашпорат московски и за ферман =15=
 Пињата - =8=
 Маслина и уља - =-8=20
 26= отобра (1)792= Што идок ка(пета)н. Микелу Демартини ашететоре ради лемуна за баркету - =-1=
 10= децебра (1)792= Када под Озиу посла ми =175= шкатула грожђа по ноћи у лазарет =-
 И даде се сержанту од свраже рубља =-2=
 12= децебра Послак барку велику с краја на брод Ковачића на двор ће се насукао, те донијеше =89= каша лемуна.
 Потроши се рубаља =-12=
 29= децеб(ра)= што се спенча у лазарет за јестиво мене и Симу од =6= децебра до =25= текуштаго децебра рубаља - =--6=
 Сувише нота што спенчак шјор Никола Јовановича, за јестиво и за пренос грожђа и лемуна с мора у томожњу рубаља - =15=30
 Исти дан диванијер од Озије узе двије каше лемуна и не плати - =8=
 2= ђенара (1)793 Посла се велика баркаса на Ковачића и с истом пође Драгићевић и донесе ми један фард кафе. Потроши се рубаља - =12=
 исти дан дарова се гродничном али команданту од Озије двијеста лемуна, и двије шкатуле грожђа од орла ока =23= А доктору двије шкатуле грожђа =17= ИстOME двијести лемуна =200=
 То је што сам обећао данас прије вуште из лазарета.

14.

...

+ Мој покој(ни) отац :г: 20= Глигор Павфков престаи се земљом =15= јануара =года= 1781= али знам приђе нег је умро мој покојни отац да му

је један Вуле из близу Требиња село Јасен доносио руде од земље алити од злата и сребра. Или је у село Јасен, или негде близу руда -

20.

Галац =20= но(ем)бра (1)793 = шч
Данаске дође са Жмирна грожђа и смокава што посла г(осподи)н Стефан Куртович То је сандучића смокава сто десетину =11=
Шкатула розаћи четердесет два нумеро - == 42=
Шкатула смокава четердесет и седам = нумеро = 47=
И више речено уписано у друго либро

21

У Озиу =3= ђенара (1)793 =шч =н= Нека се зна колико прими робе из То-
можије што искерца Ковачић и прочи
Р= 89= ока т(р)ула грожђа от корља =осамдесе(т) и девет=
1 фарк кафе од Лесандрије али једна врећа исте кафе
Е= 175= шкатула грожђа ситнога сто и седамдесет пет
=170= кашета грожђа и смокава сто и седамдесет=
=116= барела грожђа ситнога сто и шеснаес(т)=
=1= кашета широпа једна кашета реченога широпа
=89= каша лемуна реко осамдесет и девет=
У Галац =28= мађа (1)793 =шч =н= Нека се зна колико нађок робе што је
искерцао Ковачић и донесено ођен у магазин
Со =125= барела грожђа ситнога сто и двадесет и пет
=227= шкатула грожђа ситнога двијести и двадесет и седам
=36= кашета грожђа и смокава тридесет и шес(т)=
=3= кашете сапуна од Кан(д)ије три исте кашете=
У Галац =28= мађа (1)793 =шч =н= Нека се зна колико је ођен робе што
је послао г(осподи)н Алекса Куртовић по трабакули капетан Стефана
Јанковић(а)=
Со =303= шкатуле грожђа од орла триста и три=
=110= кашета наранача и лемуна сто и десет=
Галац =16= ђунија (1)793 =шч =н= Нека се зна колико је пришло робе
што је посло шјор Алекса Куртовић са Жмирна
Со =100= барела грожђа старога али покварена стотина=
=32= барела грожђа чернога тридесет и два=
И три барела празна што су узели
=212= двијести и дванаес каша агрума покварена
120= кантара рогача од Кандије али од шама-

Галац =30= отомбра (1)793 шч н Нека се зна колико прије робе са Жмирна што посла г(осподи)н Стефан Куртович – со =495= шкатула грожђа четири стотине деведесет пет =со =346= шкатула смокава три стотине четрдесет шес =со =112= барела грожђа од Жмирне коју шкатулам реко сто дванаес барела=

Со =89= кашета смокава од Жмирна реко осамдесет и девет-

22.

28 =мађа =(1)793 =шч =н= Нека се зна колико се продаде каша лемуна и наранача =110= миљара тридесет и два =32= гроша седам стотина и двадесет и седам =727=

Галац =18= ђунија (1)793 =шч н= Продаде се Симу Драгићевићу лемуна каша бираније педесет раковате у све чисто лемуна иљада деветнаес, по гроша тридесет: чини чисто гроша =570=

Истоме Симу наранача пет иљада и стотина по гроша тридесет и пет тисјашта чини гроша =178=20= У вересију на =19= сетевра (1)793 =шч н= наплати се од лемуна и наранача од Сима

19 = ђенара продаде се миљар један наранача гроша тридесет и пет =35= Лемуна миљара три= и двијести, миљар по гроша двадесет и девет, чини гроша деведесет два =92=25=

Продаде се пет кашета празније пара =1=10 од гњилије наранача тока се гроша седам =7=

20 = ђунија (1)793 =шч н= продаде се два миљара лемуна по гроша двадесет и осам = чини гроша педесет и осам =58=

21 = ђунија (1)793 =шч =н= Продаде се лемуна ..веније иљаде двије, по гроша двадесет и девет иљада чини гроша =58=

24 ђунија (1)793 =шч =н= Продаде се седам иљад(а) лемуна по гроша двадесет и осам миљар = чини грош(а) =196=

25 =ђунија (1)793 =шч =н= Продаде се седам иљада лемуна по гроша двадесет и осам миљар чини гроша =196= Тока се од гњилије лемуна =девет = гроша =9= Тока се од празније сандука пет гроша =5=

Кајмакан али заповједник од мјеста узе = пе(т)стотина наранача и двијести лемуна =гроша =14=

Његов ајутанте двијести лемуна =

24.

У Галац =2= ђунија =(1)793 =шч = н. Промијени се =10= барела грожђа ситнога од шама, ока =371= таре =30= чиста ока =521= То је за двије пис-толе у сребру оклопљене на Скадарску = -

Три кашете сапуна, нум(еро) =1= ока =70= нум(еро) =4= ока =62=
нум(еро) =7= ока =76= таре ока =36= чиста ока =172= по пара тридесет
и пет ока = чини гроша сто и педесет =150= 20-

=14= ђунија (1)793= шч =н= Прода се г(осподи)н Симу Драгићевићу из
Рисна =

Грожђа од шкатула =321= марка со =ока =2707 =тар= ока =100= чис-
то ока =2607= кантара =59= оке =11= гроша =850=20=

Грожђа ситнога од шама шкатула =209= марка иста ока =2044= таре ока
=75= чисто ока =1969= кантар =44= и оке тридесет и три чини гроша –
268=21=

Грожђа и смокава кашета =36= иста марка ока =1130= таре ока =121=
чисто ока =1009= кант =22= ок(а) =41= грош(а) =137=24=

Грожђа ситнога барела =115= иста марка ока =6542= таре ока =575= чис-
то ока =5966= кант =135= оке =26= гроша =813=23

Од више реченога грожђа и проча примих= Сума 2075=8=

На конат турскије гроша иљаду и сто и осамдесет пет=

Исти Драгићевић оста ми дужан гроша осам стпотина и деведесет нуме-
ро – 890=

18= ђунија (1)793= шч =н= Оста ми дужан више именоват Драгићевић
од лемуна и наранача гроша седам стотина и четердесет и осам ну(меро)
- =748=20=

Исти дан кад пође у Букорешт Драгићевић дак му гроша = 7=20=

[Уз ивицу лијево]

Крупно грожђе по гро(ша) =шес и по

А ситно по гроша =6= шес=

Погодих са Симом =

18 =ђунија =(1)793 =шч =н= Дадок на вересију више реченом
Драгићевић(у)=

Рогача кантара пет по гроша пет чини гроша – 25=

Продаде се рогача кантара =20= чини гроша -=100=

Сувише рогача -3= чини гроша =-15=

Сувише рогача =37= по четири гроша и тера тридесет пет = - =180=25=

10 =луђа (1)793= шч= н= Прода се рогача =23= кантара, сваки кантар по
гроша =4= и пара =30= чини гроша =109=10=

20 – луђа = (1)793= Продаде се рогача = кантара =22= по гроша четири
кантар чини гроша =88=

19 =сетебра (1)793 шч =н= Наплатик од г(осподи)на Љубибратича што
је дужан Симо с кожам примих на конат г(осподи)на Драгићевића гроша
седам стотина и један, а решто од лемуна и наранача наплатик од истога
Драгићевића исти дан примих на конат од рецевуде што ми је дужан
г(осподи)н Драгићевић гроша примих двијести и двадесет=

Исти дан од Драгићевића примих али наплатик седам гроша и по што ми је дужан како више=

Галац =20= новебра (1)793 =шч н= Наплатио од Драгићевића рогач= [Уз ивицу лијево]

То је што примих од Љубибратића, то ми је био дужан Симо од лемуна и наранача и проча.

25.

Галац =14= ђунија (1)793 =шч н= Продаде се једна кашета смокава чисто ока =29= чини гроша =8=

22 =ђунија (1)793 =шч н= Продаде се грожђа цернога =23= барела двадесет три оке пет = сваки кантар по гроша осам чини гроша =160= 35= 16 =луђа= Мијењах за пређу осам барела гр(о)жђа цернога ока =379= таре ока =38= чисто =341= кнатара =7= оке =33= на разлог = сваки кантар по гроша десет чини гроша =77=20=

Исти дан промијених за пређу =46= барела грожђа великога од чисме ока =2144= таре =233= чисто ока =1921= кантара =43= и оке =29= на разлог сваки кантар по гроша =17= и пара =20= чини гроша 764=2=

Из исту више речену пређу дадок у готову гроша =148=

Исти дан за више речено грожђе примих пређе танке и дебеле чисто ока =880= кантара =20= на разлог кантар по гроша =49= и пада =20= У све чини гроша девет стотина деведесет =990=

18 =луђа (1)793 =шћ =н= Исти дан мијењах =41= барио грожђа од чисме ока =1945= таре =196= чисто ока =1749= кантара =39= оке =33= на разлог сваки кантар по гроша =17= и пара =20= чини гроша =698=29=

За именовато четердесет један барио грожђа примих два релоћа среберна турска, на разлог сваки релоћ по гроша =90= чини гроша =180= и примих у комадима штука дванаес шала од англитере разнога колура, сваки штук по аршина =26= и по = на разлог сваки штук по гроша =45= чини гроша =540= и дадок му у готову гроша =44= - - =44=

=19= луђа (1)793 =шч =н= Продаде се =10= барела грожђа од Чисзме (!) старога ока =464= таре =48= чиста ока =416= кантар =9= ока =20= чини гро(ша) =94= 22

Исти дан прода се барио грожђа цернога дезмезан ока =34= таре ок(а) =5= чисто ока =29= по пара =7= седам ока чини гроша пет =5=

Продаде се два барела грожђа старога од Чизме по гроша пет барио чини у све гроша десет =10=

Доспије продаја стара на =први аугуста (1)793 =шч =н=

26.

Галац =17= новебра (1)793 =шч н= Од када дођоше нови фрути до сада сего года прода се =49= барела грожђа од караберна =ока= =3670= таре = 398= чис(то) =3285= кантар =74= ок(а) =89= чини гроша иљаду сто и деведесет =нумеро =1190=

Кашета смокава од Жмирне =84= ока =2413= таре = двијести педесет двије ну(меро) =252= чиста =2561= канта(ра) =49= о(ка)= ока= пет= гроша - =491=5

Шкатула реченије смокава =118= ока =953= таре ока =29= чисто ока =924= кант(а)р(а) =21= гроша - =241=20

Грожђа шкатула од караберна =189= ока =1071= тар= тридесет и четир(и) =34= чиста =1037= кант(ар) =23= ок(а) =25= гроша =408= 2

Грожђа шкатула =79= ока =740= таре =15= чисто =733= кантара =16= ока =21= чини гроша =296=24

Смокава шкатуле не шкатуле веће сандука =20= ока =348= таре =60= чисто =588= канта(р) =11= ок(а) =4= гроша =120==36

Грожђа барела =28= ока =1352= таре 140= кантар =27= о(ка) 29= гроша чини четири стотине и четердесет - =440=28

Сувише грожђа барела =5= ока =246 таре =25= чист(а) =221= кантара =5= и ока једна - = 80=14

Галац =26= новебра (1)793 Нека се зна колико г(осподи)н Драгићевић понесе собом у Букорешт, то је: роба од наше компаније. Сандука смокава од =Жмирне =50= ока =1478= таре = ока 150 = Чис(то) ока =1327= кантар =30= ок(а) 8= Чини гроша - - - - - = 301=32

Шкатула смокава =40= ока =641= тар =ок(а)= Чисто 631= кантара =84= ок(а) =15= Чини гроша - - - - - = 143=15

=15 шкатула грожђа розаћи ока =243½= таре =3½= ~ Чисто ока =24= кантар =5= ока =20= Чини гроша = = = = 76=15

Сувише спенча се за асура и амале грош - - - - - 1=10

Сувише дадок му у готово гроша педесет - - - =50=

Сувише дадок му шешану од гроша - - - =30=

Галац =18= децембра (1)793 шч= Продаде се кашета смокава четердесет и пет ока =1195= таре = 135= чиста ока =1060= кантара =24= и оке =4= сваки кантар по гроша =10= чини= у све гроша двијести и четердесет= нуме(ро)- =240=36=

=238 шкатула грожђа ока 2467= тар(е)= 65= чис(то) ока =2402= кантара =54= и оке =26= чини гро(ша) девет стотина и двадесет и осам =928=2=

Нови =26= августа =1810= слов(ено)= Оставик или дадох на оспрему Марку Тасовцу с Пода једну скрињицу закључану. Примих у истој табака неколико од Марка.

27.

Галац =18= децембра (1)793 шч н= Продаде се шкатула смокава =173=
ока =1531= таре =50= чиста ока =1487= кантар =33= и оке =35= чини гро-
ша триста и седамдесет и један и пара десет =371=10

28.

Галац =28= мађа (1)793= шч н= Нека се зна колико се троши за навао за
робу што је донио Ковачић и тал од трабакуле. То је са Сулине довлен
двистотина педесет пет - =255=

Сувише истоме Карлбуђиру гроша шес - =6= а малима гроша =25=

За провижион за Аурору али Коваћу гроша триста и деведесет =390=

Галац= од =28= мађа до =14= ђунија за јестиво мене и саму монку гро-
ша =19=

Када премјерих робу Симу како кантарћи =6= за исту робу а малима гро-
ша =3=

За фит од магазина на конат гроша =115= реко сто и петнаест=

16 =ђунија (1)793 =шч н= Данас дође са Сулине Митар Летич и доведе
каша лемуна, у рефужо рогача, и барело грожђа и за исту робу навла са
Сулине довле гроша сто и педесет =150= а малима гроша десет =10=

Сувише Митру и Трипку гроша пет =5=

За стуре под рогаче гроша =5=35=

За катанац од магазина пара =30=

И за исте рогаче погодих магазин гроша =40= за три мјесеца што се пре-
бираше лемун и наранче, работницима и карте што се завијаше, за стуре
у све гроша двадесет и три =23=

=16 луђа (1)793 =шч н= Исти дан када мијењах грожђе дадок у готову
гроша =148=

=18= луђа текушт(а)го= Исти дан када мијењах последње грожђе дадох
у готово гроша =44=

За једно и друго грожђе кад се мијењак за сансарију =20=

Кантарчи(ји) што мјери =3=П(аре)=

А малима што помогоше измјерит пара =20

А малима што преносише пређу и што збијаше у вреће 2=

За исте пређе =10= врећа =по два гроша свака =20=

За црно грожђе за сансарију гроша =4=

29.

Галац =27= луђа (1)793 = шч н= Даде се за фит од (д)ругога магазина што
се узе за рогаче и грожђе, то је поради воде што се бојаш у доњем мага-
зину держат то је гроша двадесет на конат г(р)оша =20=

Што пренијеше пређу из магазина до брода пара =20=
Кантарчи(ји) за черно грожђе пара =20=
Кантарчи(ји) за рогаче гроша =2=30=
Што поможе мјерит рогаче пара =30=
За двадесет кантара пређе вамошу али армици грош(а) =12=
Од =14= ђунија до =31= луђа (1)793 =шч н= мене и монку за јестиво
гро(ша) =47= о(д) данаске на =31= луђа (1)793= плати се монку гроша
двадесет за два мјесеца што је служио гроша =20=
Два аршина постава што обаших дванаес
Штука шала што посла на Жмирне и портадуре до барке у котромбанат
гроша два =2=
Када купик коже говеђе који пребира пара =30= а малим што и(х) носи-
ше 2=10=
Што плаћак за књиге што примак и што слак у Царигр(а)д и на Жмирне
у све гроша шес =6=
Галац =30= септембра (1)793 шч н= Данаске платик решто од фита од ма-
газина гроша 56 -/2=
То је како фитаца изговара од сто и седамдесет и пет =ну(меро)= 175= и
проча платик=
Галац =10= отомбра (1)793= шч =н= Данаске укерцах девет врећа кост-
рети и послак за Сулина и погодих се за начао и платик пијастара =5=+
Галац =30= октомбра (1)790= н= Данаске што се искерцава роба што
дође са Жмирне за Арабе и Амале гроша =12=10=
За навао од исте робе то је са Сулине довле дадох Турчину гроша стоти-
ну =100=
Галац =4= но(ем)бра (1)793 шч н. Данаске платик за навао од више рече-
не робе донесене са Сулине =30= отом(бра) (1)793= то је за исту робу
што је донесена из Цариграда до Сулин Богаза реко гроша двије стоти-
не двадесет три и пара пет нумеро =223=5=
Што се дарова ђумнучијам четири кутије грожђа и смокава и двије ку-
тије осправнику у све гроша =14=
Више речену робу што се преноси из магазина старога у нови магазин за
мале гроша =4=10=

30.

Галац =1= нов(е)мбра 1793= шч стари ... словино. Данаске погодих ма-
газин за годину у стађи Стандулаћи, за фит гроша сто и осамдесет пет,
ИстOME стати дадок половину фита гроша деведесет два и по =92=20 од
више реченога магазина половину фитак с Љубибратићем за по године
гроша 46=20=

И сувише дадо шјор Данило Турчину за навао п(ј)астара 20
 Галац =20= новебра (1)793 =шч – н= Данаске платик навао за робу што
 ми посла г(о)с(поди)н Куртович преко руке г(о)с(поди)на апостоли папе,
 то је из Цариграда. Довле гроша - - - - - =37=
 Галац =први= декембра (1)793= шч н = Нека се зна колико се потроши
 за јестиво мене од првога =агуста= (1)793= до =првога десембра (1)793=
 То је за јестиво, и слуги, за медигаменте што бих болан од грознице, и
 фелеру, али лијечнику, за фит од куће у све грош(а) =150=
 Што се продаде =112= барела грожђа новог исто деведесет и девет ка-
 ша смокава, то је кантарчи(ји) и ко помага мјерит у све гроша =12=
 Галац =25= децембра (1)793= То је на Божић што учиник објед и први
 дан од године што дадох добре руке у команданта и коме другом гроша
 =2= што платих Турчину а Турчин атакаши гањај у јас записали што при-
 ма и сла гроша =9=20=
 Галац =18= фебруара 1794 шч н= Данаске примих лист од Ковачића мене
 и Симу по путу од Јаси и дадок пара 1=20
 Галац =7= марта 1794= шч н Што платик кап(етан) Симу Драгићевићу
 што је потрошио носећи продават робу у Букурешт за конат компаније
 гроша =261=20
 Галац =7= марта 1794 шч н= Што спенчак за јестиво и за кирију од куће,
 за дерва, за службу од првога декембра до данас седам марта 1794 шч
 н у све гроша сто и тридесет нумер(о) =130=

31.

Галац =7= марта (1)794 Да се зна како потрошик вадећи(ћ) ! карте алити
 прову од фортуне пто подписа исправник што дадок другоме те моли ис-
 правника, бивши нам противан речени исправник, то је за прову од фор-
 туне Реиз Михала Мавроглу а за конат г(осподи)на Митра Комленовича
 ис Керсене што ми писа, потроших гроша =15=
 Што се поправише шкатуле од грожђа, и смокава, за шпаг= и брокете и
 ко помага у све грош један - ==1= Нотано у либро
 Ерцег Нови =21= априла 1797= сло(вено)= како данаске оставик код Ма-
 рије жене Јова Грушића врећу пуну робе заш(и)вену печашену, пак опет
 другу врећу заш(и)вено. И на то мјесто намјери се Јово Гаврилов Кве-
 кић, реко више речена врећа робе, то је што ми посла са Жмирна брат
 Ђорђије по Ивану Цотовићу, како по листу брата Ђорђија писата на
 Змирне =22= марта сего года. Писак Данил Павкович.

Примљено од више речене Марије Грушића.

А друга врећа робе што је послао Ђорђије са Жмирна, јест у камари у нашем магазину завесена. И нека се зна како Арсенију Парапану, зајмик мој фогун од рама турска здрав, то јест да ми га верне скоро здрава. Ерц(ег) Нови =21= априла 1799 =слави(но)=
Доспјевено више речено

32.

Ерцег Нови = на Подима =27= јуни(ја)= 1796= слов(ино)= у петак у само подне роди се трећи син г(осподи)ну Мату Јовову Павковичу= керсти се =6= јулија сего года Поп Гаврил Мијатович воспријемник би јему Марко Владовевић Име јему Вујадин или речени Вукша-
=к=т= Данил Павкович

На =22= децебра 1796 =сло(вено)= у Млецима на служби преведрог принципа, сверши своју жизан, покојни г(осподин). Мијо Јовов Павкович и би погребен код цркве свет(аго) Ђорђија по закону преославном.

Ерц(ег) Нови =10= марта 1797 =слов(ино)= Паде један снијег с вјетром западнијем, потље смерже се, за два дни и двије ноћи, и спуца кора младој финдици од маслина, и младије смокава и прочем вођу - - -

34.

Галац =24= луђа (1)793= данаске укрцак =10= бала пређе од лана кантара =20= на каић Николо Зепо Каландриано Микоњаот и пенесе пут Жмирна да преда у руке г(осподи)ну Стафану Куртовичу = ~ =

Галац =8= аугуста (1)793 данаске дадок шјор Вуку Грушићу који доведе шеницу из Баната г(осподи)на Куртовича Махсима реко за конат г(осподи)на Куртовича турскије гроша иљаду и четири стотине педесет шес нумеро =1456= да ми римети на конат или у конат наше компаније петнаес септембра сего года =шч =н= то је г(осподи)н Стефан Куртович=

Галац =8= аугуста (1)793 =шч =н= данаске дадок г(осподи)ну Николи Љубибратићу =12= штука шала инглешкога разлије колура у топ зашвено и двијести педесет и четири коже говеђе два дијела велике и трећи мале То је да их на Сулине и понесе укерцат на брод Куртовича и пошље пут Жмирна г(осподи)ну Стефану Куртовичу

Галац =3= септембра (1)793 шч н= Данаске послак пут Цариграда г(осподи)ну апостолу папи 10= сираца сира кашкаваља ока =36= свака

ока по пара =17= гро(ша) -15=33= сувише за скрињу у што се посла сир пара =20=

Галац =10= отомбра (1)793 =шч н= Данаске дадок Јовану Картиш директору од лађа Голнеровије што је довео шеницу из Баната. Исти Картиш пође за Сулине су три чама али лађе шенице пут Сулине. Тако реченом Картиш дадок девет врећа кострети fine стрижене ока =490= то је да је преда у Сулине г(осподи)н(у) Љубибратичу речену кострет пошље у Смирне г(осподи)ну Стефану Куртовичу по сигуру случају;

Галац =29= отомбра 1793= словино Нека се зна како дадок шјор <николи Љубибратичу гроша двије иљаде педесет два ну(меро) =2052= То је за конат и трошак г(осподи)на Махсима Куртовича. Тако ми учини више речени Љубибратич камбијал да плати у Измирне г(осподи)н Стефан Куртович који ће риметит на конат наше компаније0

Галац =21= новебра =(1)793 =шч н= Нека се зна како погодих с више реченијем Љубибратићем по магазе за по године како изговара његово писмо То је да има положити у конат наше компаније г(осподи)н Стефан Куртович у Жмирне=

52.

Г(оспо)ду Богу слава 1794 =мађа= 15 =словини= в Галац

Чиним записку од мојега злата, и сребра, и оружија и остале одоре и проча како ниже слиједи Данилова рука. Прво прстен рожетон диоманат чисти у злату окован. Перстен о злата без камена и проча. Шкатула от злата али табакијерка; Релоћ от злата и на истоме кадинела от злата, Инконица от сребра и у исту пописано усред Тројство, и Свети Димитрије, и Атанасија, Двије ћесе от сребра вишек ћесе,= Сабљица, и тромбун= И фишек ћесе од мједи; Синсија од истифа у сребро окована, Фијубе о(д) сребра за цреваља; И фијубе о(д) сребра за центурина= Пуца о(д) сребра од рукава у злату цекина от ландезије =70= И мунита ћесарска од четири цекина и по= И десет комада среберне муните руске= Капа на русинку с кожицом кримском и фелпом плаветном нова= Клубук тонди нов куртко али јакета о(д) свите зелене fine учињена на пољску нова= И гаће од свите зелене на пољску нове, Тако и чакшире од свите на зелено по сербску али мачарски нове. Двије јакете и гаће од богасије fine морасте нове по пољски учињене, Друге гаће од богасије плаветне половне на пољску= Камижолин от свиле зелене нов= Камижолин од димита бијелога нов, Фацулет од теле од герла нов, Фацулет од индија(не) фини што море се наћи нов, И аршин постава финога за манагете= Два фацулета плаветна од бумбака нови= Фацулет плаветни полован= Исто о(д) свиле церни за герла нов= фацулет плаветни велики од индија мало

ношен. Два феса мало ношени= Бјечве од бумбака финога изаткане нове= Пет пара бјечава од бумбака плаветне fine нове= Пар бјечава од конца нове= Пар бјечав од бумбака церљенога половне= Четири пара бјечав од бумбака половне= И калцете од вуне калчине што се носи у штивље од шаика половне= Три кошуље гварните с трипетам половне= Четири кошуље шћете од постава рускога мало ношене= Кошуља од бумбажине половна= Ленцуо од бумбажине мало ношен= Два ленцула од постава половна= Пас о(д)свиле церљене мало ношен= Пас од бумбака полован= Два фацулета бијела половна. Шкатула од бривања у истој огледало и пехел и сапун = = =Слиједи напреда

53.

Слиједи записка од моје одоре и проча како ниже од Данилове руке= Огледало fino у сагри зеленој оклопљено= Два ручника од бумбака у четверке= Од истога три тавајула све ново= Терпежњак од постава мало служен= Ручник мали од бумбака нов= Ручним од постава мало служен= Јоргана два од Жмирна један нов, а други полован= И страмац с интимом лесандрином мало ношен али служен= И уз(г)лавница од истога= И уз(г)лавница интима руске мало служена= У што се завија страмац од грижа церљенога половна= Баулић мали од лате бијеле и мједи жуте, у истоме каламар и проча нов= Дивит полован= Ножице и бритулин фини нови, И кљешта су што се ваде длаке, бритва и бритулин= Ножић с кором од филдиша и у истој кори мали ножић среберни а ножница са грије церне и на истом гајтан свилен и златан= Шкатулица од лате у истој огледалце= Шкатула од карте зелена= Теса о(д) свиле за дувана= Двије ћесе плетене од цирига од свиле церљене нове за пројача= Капот велики од загоре мало ношен= Бунда од вучине кримске мало ношена, сартук о(д) свите полован и гаће о(д) свите ала талиана половне= Гаће и камижолин од анкина; Гаће и јакета од абе плаветне; Камижолин од бордата; И камижолина два о(д) свите то је старо и половно= Круспет од димита мало ношен= Лумбрела fina с камбелотом зеленијем= Кофа у чем стоји роба и на исту катанац= Портафоља од кермежа у истом пашпорат руски, и рецевуда има Драгићевића што ми је дужан око осам стотина гроша нашој компани и што имаду дати нашој компани и проча= И либро што је од компаније примато и давато и проча= Два пара штаваља по немецку мало ношена= И пар цреваља нов= Сакет у истом игала мернарскије и друге пошурице= Литра те али чај= Литра мане= Камиш о(д) сријенсле и на истом бокин од рога и амбра и проча. Теса о(д) свиле у што се држе гроши и проча= Такулин и два шкања= Двије пистоле среберне од компаније и релоћ турски о(д) сребра ново обоје од ком-

паније релоћ= Комарник од постава ријетка бијел нов= Ките о(д) свиле и злата мало ношене на пистоле= У магазину сто кожа воловљаје= крављије половина; И бачва масла то је од компаније=И седамдесет асура, и шес врећа од постава нова компаниско и проча ~ ~ ~ ~ Двије капе од бумбака бијелога дупле и проча
У истом либру на крај што је купљено а ођен не записано=

58.

Галац 8 аугуста 1793. дадок Вуку Грушићу у турскијем грошим иљаду и тристо како изговара камбијал =1456= то је има сувише апрцент.

Галац :29= отомбра 1793. Да се зна како дадок Николи Љубибратићу гроша иљаду и осам стотин апрцент сувише како изговара његова камбијал.

Слиједје стиховане изреке.

59.

Галац =2= ђунаја (1)793 шч н= копиа од рецевуде како ниже пише

Сонфешо иоо шото шкрито диавер рицевуто дал шинор Даниел Пафкович, пр ордине дал ка Андреа Францешко Ковачић=

Пр провижционе дела наве Аурора, пијаште триценти енованта =39

Лука Беник нокиере

Галац =4= ђунаја (1)793 шч н= копио= пр каши п(ија)штр(е) =890=

Диарио ио шото шкрито диавер рицевуто дал ш Даниел Пафкович интанте мерканцие лашома ди пијашчере оте центо енованта дали квали ми облиго диођи амежи тредико =3= пагарли ал шудето ш Пафкович е пр феде решто ецетера-

Симо Драгићевић афермо

како више именована

Галац ли =7= агушто (1)793 шч н= копиа пр каша пијашчере =1456=

Диођи аквиндеци шетембре пагате пр квешта мија шконца ди камбио ал шин(о)р Даниеле Пафкович а шуо ордине ла шома ди пијаштре турке миле е кватро центо е цин кванта шеи волута авута .двиги дал медемо поненте ал конте адио

Пр кан Лука Грушић

Николо Љубибратић

Ал ш Стефано Куртович ин Жмирне

Уна шола вилида

Галац ли =29= отомбре (1)793 шч= копия пр =пјашчере 2052
Ађорни тревишта пиганте пр квешта мија прима ди камбио ал ордине
дел ш Даниел Пафкович ла шома ди пијаштре две миле ецинкванта две
валу авута кви дал медемо е понендоли ал конто коми ли авижо адио=
Николо Лјубибратић-

Алл ш Штефано Куртовик ин Жмирне
Уна шоле вилида

60.

Вексел= од гроша 78= куренти ин Галац
Галац =2= новебра (1)793 шч н= года

Ја ниже подписати исповједам како остајем дужан г(осподи)н Данилу
Пафковичу више помјануту суму велим гроша седамдесет и осам од да-
нас до дана тридесет да му платим з благодаренијем од кога приказата
буде

Христофор Куртович

Жмирне ш Штефано Куртовик Галац= ли 21= новебре (1)793

Ешендо ке ил рештанте грано фато пашаре ин Галац
Е понендоло нел магажено ди квешто ш Даниле Пафкович е в т ди авра
бонта ди шомиништраре ла фитанца пралезо ано ал ди шопра номинато
циое пјаштре турке кваранта шеи евинти пара дико пјаштре =46=20
Прфине нон авендо алтро конке решт бациадо м мани
Николо Лјубибратић=

62.

Садржај стране пружам у цјеловитом транскрипту јер даје увид у кре-
тање Данила Павковића:

=Нови =1= новебра 1799. Има ми дати куњадо Саво Томичин Радовић из
Рисна тал(ијера) =мле(тачкије)= 14=6
29= отобра 1800= под Нови кад дођох из (3)мирна у роби и динару
тали(јера) ћес(аровије) =20=
Росе =14= ото(брија) =1801= у роби и динару тали(јера) ћесар(овије)
=15=
Нови =10= мар(ча) =1803 у роби и динару тал(ијера) =10=

Нови =7= јуна =1804= у динару талијера ћеса(ровије) 10=
 Нови =17: фебрара =1805= у динару тали(јера) ћесар(овије) =10=
 Нови =13= јенара =1808= у динару талије(ра) ћес(аровије) =17=

100.

Нови= 8= јунија =1809= сло(вено)= Од разлога мојега од млина на Подима брашнени што држи Станко Реметић с Каменог четврти тал. Само ови крат даде ми више речени Станко телијера ћесаровије шес велим нумеро – 6-

Нови =17= јунија =1812= сло(вено)= Од више реченога млина четврти дио од мојега разлога, од више поменутог Реметића примих талијера шес, мање талијер и по, што су потрошене за неке трошке

Нови = 20= јуни =1813= = Од више реченог млина примих талијера шес

Нови =20= августа =1813= што се потроши за коло ново и остала гвоздија, на мој тал платих добре либ(ре) тридесет и три

Нови =17= јуни =1814= сло(вено) Од вишереченог млина примих тали(јера) шес

Нови =20= јуна =1816= Од више реченог млина примих талијера четири и либре три, а два талијера уздржа Станко, и либара девет за стадјере од млина

Нови =10= октомвр =1817= сло(вено) Од више реченог млина = за году =1817= слов(ено) :т: е: до =15= јуни года =1817= примих кирије шес талијера кесаровије =од= Станка Реметића –
 101.

Нови =18= новембра =1809= сло(вено)= Преко руке г(осподина) Шпира Лучина Пафков(ића) од :г(осподина): Мића Радова, Радовића примих дубровачкије гроша осамнаес велим нумеро - - - - =18=

Копија што шаљем г(осподину)= Мићу Радовићу с Каменог

Молим да се стерпите ће нијесам могао доћи тамо, Узрок моје слабости од немоћи, Толико примио сам новембра прошастог с г= преко руке рођака Шпира Лучина Пафков, осамнаес гроша дубровачкије, А сада ако мо-

рете пошљите ми по одатељу сего мјеста щјор Јоко Рашовић, колико узморете, а ако Бог да када дођем тамо, утврдићу нас како ћете бити мирни, И немојте да се изгуби ова расписка.

Нови =5= декемвра =1809= сло(вено) Данил Пафков

Нови =5= декемвра =1809= сло(вено) Преко руке више реченог Јока Рашовића, примих од гос(подина) Мића Радова Радовића два цекина у злату млетачка – реко нум(ером) =2=

Нови =16= декемвра =1809= сло(вено) Примих од :г(осподина): Мића Радова =осамнаес гроша дубровачкије - - - -

Више речено писано што сам узимао у :г(осподина): Мића Радова Радовића, састављено у друго писмо, илити подмирено више речено – Више речено с Мићом подмирено года =1810= када сам се вратио оз Треста =априла мјесеца

102.

Нови =9= сетebra =1809= сло(вено)= Данас отерга се на Кумбор код С(ве)т(о)г Јова(на) што держи земљу Вукмировић, и Укропина. И што допаде мене с Укропино(м) би чиста маста лит(ара) =224. И исти мас(т) узе (У)кропина да ми врати до године прве када дође маст или гроздије. Тако што держи Вукмир на исти начин узе гроздија литара – 92 да ми врати до године прве која дође –

Нови= 30= августа =1810= Од Вукмировића чисто гроздија литара осамдесет и пет – 85

Од Укропине листо литара = 273= - - - 273-

Толико Вукмир као и Укропина имају ми платит овогодишње грожђе, како ће бит записано у либро Шан Пауло - - - -

Више речени Укропина донесе смокава литара =91/2 више речено гроздије Укропиново је записано на друго мјесто-

Лектор
Слободанка Песторић

Превод резимеа
Соња Ракић

Тираж
500 примјерака

Штампа
“Графичар” Ужице

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

008

Бока : зборник радова из науке, културе и
умјетности / главни и одговорни уредник Веселин
Песторић. - Бр. 1 (1969) - . - Херцег Нови
(Трг Херцега Стефана 6) : Градска библиотека и
читаоница, 1969 - (Ужице : Графичар). - 23 cm

Годишње.

ISSN 0350-7769 - Бока (Херцег Нови)

COBISS.CG-ID 7761922

*Редакција задржава сва права редактуре текстова, наслова,
међунаслова и техничког уређења примљеног материјала. Рукописи се
не враћају и не хоноришу.*

Прештампавање из часописа дозвољено уз навођење извора.